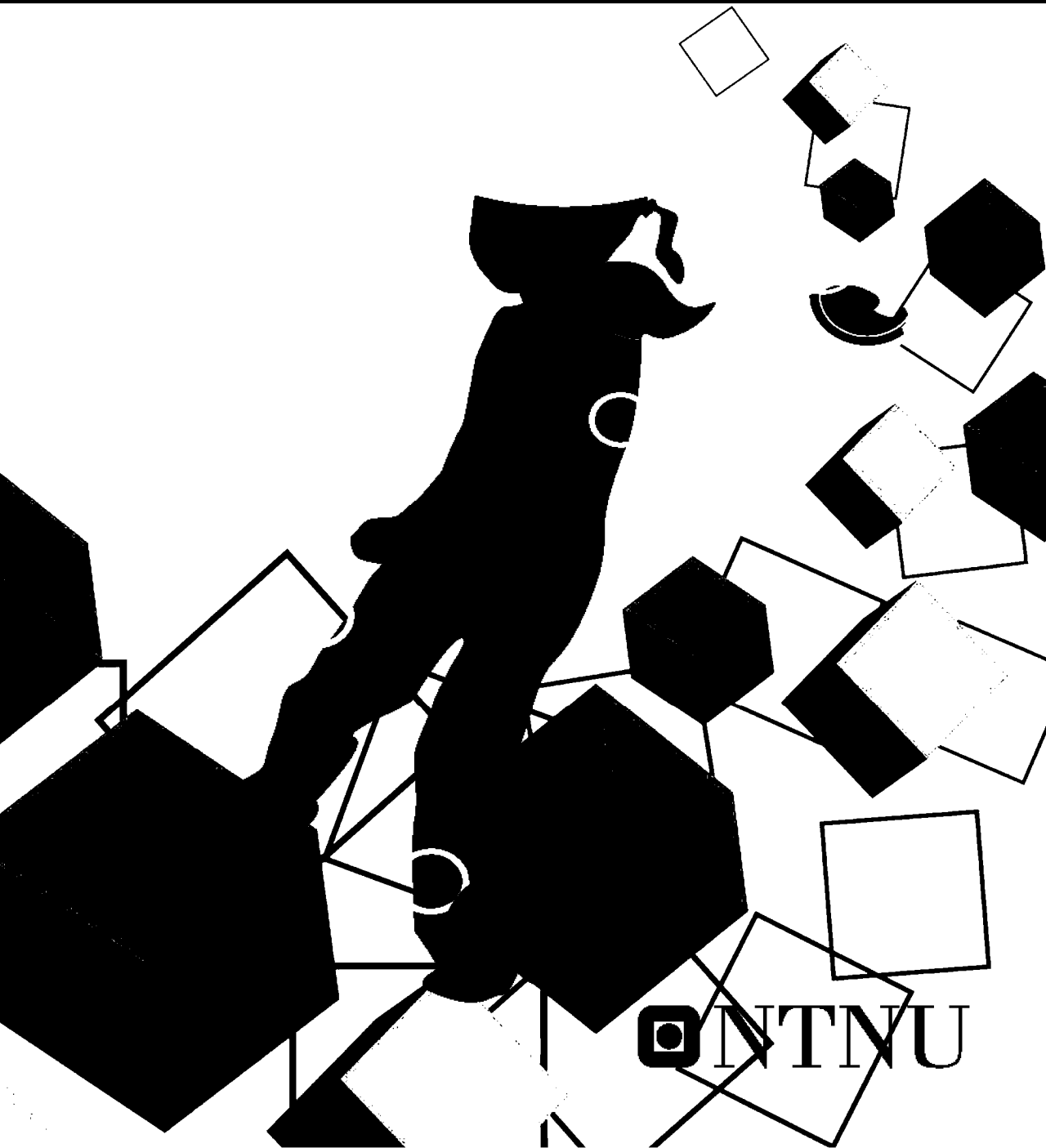

BARN

3-4

2019

FORSKNING OM BARN OG BARNDOM I NORDEN

INTNU

BARN

3-4
2019

FORSKNING OM BARN OG BARNDOM I NORDEN

Norsk senter for barneforskning
Institutt for pedagogikk og livslang læring
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU

BARN NR. 3-4 2019

37. årgang

Utgiver:

Norsk senter for barneforskning (NOSEB)
Institutt for pedagogikk og livslang læring
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NO-7491 Trondheim, Norge
Tlf: +47 73 59 19 50. E-post: ragnhild.berge@ntnu.no
<https://www.ntnu.no/web/tidsskriftet-barn>
Åpen tilgang (Open Access): <https://www.ntnu.no/ojs/>

Redaksjon:

Marit Ursin, ansvarlig redaktør, Norsk senter for barneforskning, NTNU
Ida Marie Lyså, redaktør, Norsk senter for barneforskning, NTNU
Cristina Munck, redaktør, Professionshøjskolen UCC, Danmark
Karin Zetterqvist Nelson, redaktør, Tema Barn, Linköpings universitet, Sverige
Ragnhild Berge, redaksjonssekretær, Institutt for pedagogikk og livslang læring, NTNU

Redaksjonsråd:

Guðný Björk Eydal, Universitetet på Island
Karen Fog Olwig, Københavns universitet
Bengt Sandin, Tema Barn, Linköping universitet

Barn er fra 2018 et vitenskapelig tidsskrift med åpen tilgang (Open Access).

Det betyr at publiserte artikler er tilgjengelig for alle på internett, uten noen form for betalings-, registrerings- eller innloggingsbegrensninger. Alle artikler i tidsskriftet publiseres i overenstemmelse med Creative Commons-lisensen CC BY 4.0: alle kan fritt lese, laste ned, kopiere, skrive ut, søke i eller lenke til den fullstendige og ferdig bearbejdede teksten.

Artikler antatt for publisering i *Barn* er fagfelleurdert. I *Barn* trykkes også prøveforelesninger, essays, bokanmeldelser og sammendrag av doktorgradsavhandlinger.

ISSN 2535-5449 (online)

Grafisk design: NTNU Grafisk senter

Innhold

Fra redaksjonen	7
Takk til Karin fra redaksjonen	12
Hilsen fra tidligere redaktører	13
Artikler	
Barneretten i de nordiske land: Temaer i tiden <i>Caroline Adolphsen, Hrefna Friðriksdóttir, Hanne Hartoft, Pernilla Leviner, Kirsten Sandberg og Elisabeth Gording Stang</i>	15
Børnekonventionen i Danmark. Barnet mellom forældre og stat <i>Anette Faye Jacobsen</i>	41
Skilsmisse og barnets bedste – før og nu, mellom hverdagsliv og politik <i>Anja Marschall og Sine Penthin Grumløse</i>	55
Barnkonventionens implementering i svensk lagstiftning och praktik – barns bästa och barns rätt att uttrycka sina åsikter vid vårdnadstvister <i>Annika Rejmer og Ann-Sofie Bergmann</i>	69
Barns rätt till delaktighet vid beslutsprocesser inom den sociala barnavården. Vad betyder barnkonventionen och den rättsliga utformningen för tillämpningen i praktiken? <i>Monica Larsson och Elin Hultman</i>	85
Ivaretagelse av barns rettigheter i sosialt arbeid med familier <i>Ingunn T. Ellingsen, Ingunn Studsrød og Marit Ursin</i>	103
”Det er godt sådan i det hele taget at kunne sige, hvad man vil og ikke vil” – Børn med funktionshæmning og deres refleksjoner omkring deltagelse og indflydelse på eget liv <i>Christina Strandholdt Andersen, Ole Petter Askheim og Anne-Stine Dolva</i>	119

Barnas Valg – når barna går til stemmeurnene <i>Marit Ursin og Linn Cathrin Lorgen</i>	131
Towards a pedagogy of participation? – Exploring children's experiences in regional youth councils <i>Anu Alanko</i>	147
Representation of Children's Views in Finnish Newspaper Media Across Three Decades <i>Marleena Mustola, Eija Sevón, and Maarit Alasuutari</i>	161
Skreddersøm til barnets beste? Om personvern og markedsføring på norske barns sosiale medieprofiler <i>Thea Grav Rosenberg, Ardis Storm-Mathisen, Kamilla Knutsen Steinnes og Henry Mainsah</i>	175

FNs barnekonvensjon fyller 30 år – et innblikk i forståelsen av og praksisen rundt barns rettigheter i Norden

Det er nå over 60 år siden FNs verdenserklæring om menneskerettigheter ble vedtatt. Rettighetene skulle gjelde alle, uavhengig av alder. Det ble presisert at barn har rett til spesiell omsorg og sosial beskyttelse, samtidig som den i etterkant ble kritisert for å være voksen-sentrert. Det er gått 50 år siden FNs erklæring av barns rettigheter ble vedtatt av FNs generalforsamling i 1959. Erklæringen bestod av 10 artikler som presiserte barns behov for tilhørighet, beskyttelse, harmonisk utvikling og omsorg, og barnets rett til en trygg oppvekst, utdanning og fravær av diskriminering og omsorgssvikt. Erklæringen ble kritisert for å være lite nytenkende og et overflødig tillegg til menneskerettighetene. Året 1979 ble utnevnt av FN til *Barnets år*. Målet var å sette barn og barns rettigheter på den politiske agendaen internasjonalt, og en komite ble nedsatt for å utarbeide et nytt dokument om barns rettigheter. Den 20. november 1989 ble FNs barnekonvensjon vedtatt i FNs generalforsamling. Datoen ble med det en historisk dag for barn og barns rettigheter over hele verden.

FNs barnekonvensjon er betydelig mer nysansert enn erklæringen fra 1959. Av konvensjonens 54 artikler, utgjør 40 av disse konkrete rettigheter for barn, mens de resterende omhandler implementering og kontroll for å sikre at rettighetene blir etterlevd. Det at FN vedtok en *konvensjon* innebærer at den gir barn en særskilt rettslig status. En konvensjon er et juridisk bindende dokument og må integreres i nasjonal lovgivning av stater som ratifiserer konvensjonen. Dette gjelder alle stater i verden med unntak av USA. En viktig endring fra den tidligere erklæringen og konvensjonen, var et

skifte fra å betrakte barn som rettighetsobjekt til å anerkjenne barn som rettighetssubjekt. Dette innebærer at barn ikke bare har rettigheter knyttet til forsørgelse, beskyttelse og utvikling, men også til deltakelse. FNs barnekomite er gitt mandat til å kontrollere hvordan stater forholder seg til konvensjonen og deres rettighetspraksiser, og gir anbefalinger for hvordan styrke etterlevelsen av barnekonvensjonen. I tillegg utarbeider ikke-statlige organisasjoner uavhengige rapporter. Disse rapportene er viktige dokumenter som gir klare politiske føringer i arbeidet med å sikre barns rettigheter, også i våre nordiske land.

I november i år kan vi altså feire FNs barnekonvensjons 30-årsjubileum. Selv om barns rettigheter i de fleste land blir sett på som et politisk ideal, gjenstår det fortsatt mye arbeid for at barns hverdag er i tråd med konvensjonens bestemmelser – også i Norden. De nordiske landene har på mange måter vært foregangsland i både synet på barn og i å anerkjenne barn som rettighetssubjekter. Likevel viser de periodiske rapportene fra FNs barnekomite og ikke-statlige aktører at vi ikke har kommet i mål.

Med dette temanummeret feirer Barn 30-årsjubileet, der barne- og barndomsforskere er invitert til å dele av sin kunnskap om og kritisk reflektere over politikk og praksis i gjennomføringen av bestemmelsene i FNs barnekonvensjon i Norden frem til i dag. Resultatet av invitasjonen er et dobbeltnummer med stor spennvidde, tematisk så vel som geografisk. Gjennom elleve artikkelbidrag «tar vi tempen på» barnrettighetsdebatten: Hvor langt er vi kommet? Hvor står vi i dag? Hvilke utfordringer står vi ovenfor?

Artiklene gir oss innblikk i ulike spenningsfelt i rettighetspraksiser i Norge, Sverige, Danmark, Finland og Island. I tråd med Barns profil, er temanummeret av tverrfaglig karakter, med forfattere innenfor blant annet juss, retts sosiologi, historie, medieforskning og sosialt arbeid. Bidragene har en stor variasjon i metodiske og analytiske tilnærminger til rettighetsfeltet, deriblant litteraturstudier, historiske analyser, avisanalyser, surveys, casestudier, og intervju med barn, foreldre og profesjonelle. Temanummeret viser et rikt mangfold i forskning på barn, barndom og menneskerettigheter. Bidragene er hovedsakelig empirisk forankret, og mange av forfatterne retter kritiske blikk på tidligere og nåværende rettighetspraksiser samtidig som få retter kritiske blikk på konvensjonen i seg selv.

Temanummeret gir innblikk i den historiske utviklingen av rettighetstenkning rundt barn og barndom i Norden. De historiske analysene til Faye Jacobsen, og Marshall og Grumløse viser at til tross for at barns rettigheter i dag forstås som FNs barnekonvensjon, ble barns juridiske rettigheter fremmet, diskutert og lovfestet lenge før konvensjonen var påtenkt. Barns rettigheter er i så måte ikke noe nytt. Samtidig viser mange av bidragene rettighetsfeltets dynamiske karakter: Faye Jacobsens historiske gjennomgang viser feltets politiske karakter: Hvordan og i hvilken grad barns rettigheter aktualiseres, forstås og sikres, er sterkt knyttet til politiske ideologier, føringer og prioriteringer. Marshall og Grumløse utforsker feltet ut ifra skjæringspunktet mellom politikk og psykologi: Hvordan vi forstår barnets beste avhenger av hvordan vi forstår barns utvikling og barnets relasjon til voksne. Juridiske eksperter i de nordiske landene, Adolphsen, Friðriksdóttir, Hartoft, Leviner, Sandberg og Gording Stang, viser porøsiteten i politikken rundt barns rettsvern og minner oss på at barns rettigheter ikke kan tas for gitt.

Mange av bidragene drøfter barns rettigheter knyttet til familien og familieliv. De nordiske landene anses som barneorienterte, hvor staten har en sterk rolle i å sikre beskyttelse av barnet. Mens Marshall og Grumløse viser at

det ikke alltid har vært slik, analyserer Rejmer og Bergmann i hvilken grad barn involveres av staten når foreldre og bosted bestemmes i konfliktfylte skilsmisser. Faye Jacobsen understreker at Den europeiske menneskerettsdomstolen legger større vekt på retten til et familieliv enn FNs barnekonvensjon og nordiske tolkninger i samtiden. I tråd med dette peker Ellingsen, Studsrød og Ursin på at barnekonvensjonen innebærer et individualistisk fokus på barnet framfor en mer relasjonell og helhetlig tilnærming, noe som igjen har konsekvenser for hvordan barnevernet arbeider med sårbare familier. Mens Andersen, Askheim og Dolvas bidrag understreker familiens rolle i å sikre rettigheter i hverdagen til barn med funksjonsnedsettelse, viser Larsson og Hultman, og Ellingsen, Studsrød og Ursin at familierelasjoner også kan være til hinder for at barn vokser opp i trygge omgivelser.

Noen av artiklene diskuterer barns rettigheter på et samfunnsnivå, som kommersielle aktører, i media, og på politiske arenaer. Hovedtrekkene i temanummeret tyder på at barn fortsatt anerkjennes som rettighetssubjekter først og fremst i egne hverdagskontekster framfor i storsamfunnet. Likevel viser Alanko, og Ursin og Lorgen at barn og ungdom er uenig i dette, og at de finner politisk aktivitet både meningsfylt og lærerikt. Barns rolle i media er et komplekst felt, hvor ulike rettigheter står på spill. Mustola, Sevón og Alasuutari diskuterer hvorvidt og hvordan barns perspektiv inkluderes i avisartikler, og de synliggjør i hvilke tema barns stemmer synes naturlige og vesentlige, og hvor de anses som irrelevante. Mens barns posisjon som medborgere marginaliseres i politikk og nyheter, viser Rosenberg, Storm-Mathisen, Knutsen Steinnes og Mainsah at barn og ungdom i stor grad anerkjennes som forbrukere. I sin artikkel studerer de i hvilken grad barns rettigheter sikres i møtet med kommersielle tredjepartsaktører på internett, og viser at til tross for både barnekonvensjonen og nasjonal og internasjonal lovgivning, er dette et felt som barn, ungdom, foreldre, forskere og politikere

fortsatt har lite kunnskap om og innsikt i.

Et siste hovedtrekk i artikkelbidragene i temanummeret er at forskere har en sterk fascinasjon for medvirkning og i stor grad forstår barns rettigheter som deltakelsesrettigheter. Flertallet av artiklene omhandler barns rett til medvirkning, enten det er i hverdagskontekst, profesjonell praksis eller i samfunnsdebatten. Artikkel 12 er en av fire grunnleggende prinsipper i barnekonvensjonen, og blir ofte trukket fram som den mest omstridte. Som nevnt ovenfor tyder artiklene på at deltakelsesrettighetene sikres oftere i hverdagskontekster enn i politiske spørsmål, men flere forfattere reiser også spørsmål om hvilke barn som involveres (f. eks. Rejmer og Bergman; Andersen, Askheim og Dolva), hva som er formålet med involveringen (f. eks. Larsson og Hultmann; Alanko), og hvorvidt det er snakk om reell medvirkning (f. eks. Ellingsen, Studsrød og Ursin; Ursin og Lorgen). Til tross for at deltakelsesrettigheter er avgjørende for barns velvære og medborgerskap, er det viktig å ha en helhetlig tilnærming til barnerettighetsfeltet og ikke ta for gitt barns rett til beskyttelse og ressurser i Norden. I så måte er vi glade for at temanummeret også har et bidrag fra nordiske jurister, som viser de mange utfordringene de nordiske landene står ovenfor når det gjelder å sikre barns rett til beskyttelse fra krig, fattigdom, familievold og overgrep.

I temanummerets første artikkel, «Barneretten i de nordiske land: Temaer i tiden», presenterer Adolphsen, Friðriksdóttir, Hartoft, Leviner, Sandberg og Gording Stang dagsaktuelle temaer innen barneretten i Sverige, Danmark, Island og Norge. Artikkelen skiller seg fra øvrige artikler i temanummeret, både i lengde og i at bidragene fra de ulike land presenteres på tre språk: svensk, dansk og norsk. Et gjennomgående tema i de fire landene er lovendringer (eller forslag om lovendring) for å styrke barns rett til beskyttelse mot vold og overgrep. Innen svensk barnerett er reformer som berører barn og som henger sammen med den forestående inkorporeringen av konvensjonen i nasjonal lovgivning sentralt. Forfatterne stiller spørsmål ved

om inkorporering utgjør symbolpolitikk, eller om den vil lede til et reelt verktøy for å styrke barns rettigheter i Sverige. Nyere rettspraksis i Danmark viser til en økning i avsagte dommer i slike saker. Det vises også til endringer i synet på passiv medvirkning og endringer i foreldelsesregler. På Island og i Norge er vold og overgrep mot barn sentralt i barneretten. Spørsmålet som stilles i den norske konteksten er hvordan opplysningsplikten og avvergesplikten skal forstås og praktiseres. I Danmark og Norge er forøvrig unge lovovertridere et sentralt tema. Øvrige tema som belyses i artikkelen inkluderer blant annet forslag til lovendring knyttet til delt bosted, surrogati, og barnevernssaker i den europeiske menneskerettighets-domstolen.

I Faye Jacobsens artikkel, «Børnekonventionen i Danmark. Barnet mellem forældre og stat», kan vi lese om hvordan barnekonvensjonen er blitt brukt i ulik grad av beslutningstakere og barneorganisasjoner i Danmark. Forfatteren har et særlig fokus på hvordan barnerettighetstenkningen har bidratt til å reformulere ideer om barnets beste og familieliv. Innenfor barne- og barndomsforskningen er vi særlig opptatt av hvilke forestillinger av barn, barndom og barneoppdragelse som til enhver tid og ethvert sted er gjeldende. I Faye Jacobsens gjennomgang av dokumenter, nasjonal lovgivning, forarbeider, kommisjonsutredninger og politiske debatter i det danske parlamentet og folketinget synliggjøres nettopp slike forestillinger og deres endrede karakter. Hun viser hvordan Barnekonvensjonens artikkel 3 og 12 har blitt stadig mer gjeldende i lovgivningen rundt utsatte barn og barn som opplever skilsmisse. I så måte bidrar artikkelen inn i forskningen rundt barns posisjon i og relasjon til familien og staten.

Denne tematikken utforskes også i Marshall og Grumløses artikkel «Skilsmisse og barnets bedste – før og nu, mellem hverdagsliv og politik», som baserer seg på to studiers analyse av «skilsmissebarnets beste» i Danmark. Forfatternes historiske analyse viser hvordan foreldrenes posisjon har endret seg i løpet av

de siste to hundre årene, fra å ha foreldremakt, til foreldremyndighet og dernest foreldreansvar. Skilsmisselovgivningen fungerer som en kilde til samtidens forståelse av en god barndom og et godt familieliv, samtidig som den gjenspeiler storsamfunnets (manglende) fokus på barnet i tilfeller av familieoppløsning. Gjennom empiriske eksempler fra en kvalitativ studie med barn og voksne i familier som har opplevd skilsmisse, viser Marshall og Grumløse også noen tendenser i dagens Danmark. Her formidler de voksne at barnets opplevelse av hverdagen står sentralt i organisering av foreldreansvar og bosted, og idealet om delt bosted er utbredt. Artikkelen fungerer som en viktig påminner om «tatt-for-gittheters» skiftende karakter, og får oss til å undre på hvordan «skilsmissebarnets beste» ser ut i fremtiden.

Vi forflytter oss til Sverige i Rejmer og Bergmanns artikkel «Barnkonventionens implementering i svensk lagstiftning och praktik – barns bästa och barns rätt att uttrycka sina åsikter vid vårdnadstvist». Den baserer seg på en multimetodisk og rettsosjologisk studie av barns medvirkning i saker om foreldrerett. I tillegg til analyse av rettsdokumenter og domsavsigelser, får vi innblikk i intervjumateriale med berørte foreldre. Artikkelen utforsker barneperspektivet, og illustrerer spenningen mellom å involvere barnet og beskytte det fra vanskelige valg og konfliktfylte tema. Videre problematiserer forfatterne strukturelle hinder for at barns rett til medvirkning ivaretas, deriblant behovet for foreldrenes samtykke. Når foreldre avgjør hvorvidt barn skal involveres, utfordres ideen om barnet som et autonomt rettighetsbærende subjekt. Videre viser forfatterne at visse grupper barn i mindre grad har muligheten til å få si sin mening, og konkluderer med at svensk lovgivning og praksis fortsatt har et stykke igjen før barns rettigheter er ivaretatt.

I artikkelen «Barns rätt till delaktighet vid beslutsprocesser inom den sociala barnvården. Vad betyder barnkonventionen och den rättsliga utformningen för tillämpningen i praktiken?» byr Larsson og Hultman på en større litteratur-

studie over forskning på barns medvirkning i beslutninger om omsorgsovertakelse i Sverige. Forfatterne utforsker hva Barnekonvensjonens artikkel 12 innebærer i praksis, med fokus på hvordan medvirkning tolkes, hva det innebærer, og hvilke intensjoner og konsekvenser det har. Deres bidrag går dermed inn i en rekke studier som problematiserer nåtidens medvirkningspraksiser gjennom å kritisk reflektere rundt bakenforliggende tankegang. Er medvirkningsorienterte prosesser først og fremst ment som pedagogiske eller terapeutiske virkemidler, eller som reelle verktøy for å bedre forstå hva barn erfarer, mener og ønsker?

Barns rett til medvirkning blir også tematisert i Ellingsen, Studsrød og Ursins artikkel «Ivaretakelse av barns rettigheter i sosialt arbeid med familier». Basert på fokusgruppeintervju med vignetter, utforsker forfatterne hvordan barnets beste og barneperspektivet kommer til uttrykk i tre ulike velferdstjenesteområder: Barnevern, rusvern og voksenpsykiatri. Mens mye forskning har kartlagt barnerettighetsperspektivet i barnevernet, har få forskere studert hvordan barns rettigheter ivaretas i velferdstjenester primært for voksne. I så måte bidrar studien til forskningslitteraturen om barn som pårørende. Artikkelen viser både fellestrekk og forskjeller på tvers av områdene, særlig med tanke på synet på barn som individualisert eller relasjonelt forankret. I likhet med Larsson og Hultmans artikkel, indikerer empirien at retten til medvirkning i barnevernssaker fortsatt er utfordrende i praksis.

I Andersen, Askheim og Dolvas artikkel, «"Det er godt sådan i det hele taget at kunne si, hvad man vil og ikke vil" - Børn med funksionshæmning og deres refleksjoner omkring deltagelse og indflydelse på eget liv», blir vi kjent med barn med funksjonsnedsettelsers erfaringer med og tanker rundt ivaretakelse av deres deltakelsesrettigheter. Gjennom en kvalitativ studie med tre barn, bidrar forfatterne til et nyansert bilde av hvilke muligheter og utfordringer som finnes i deres hverdagsrelasjoner og -arenaer. Vi får et rikt innblikk i barnas forståelse av medvirkning,

nært knyttet til trygghet og kjærlighet, samt i barnas refleksjoner knyttet til deres funksjonsnedsettelse og behandlingsforløp. Artikkelen er et viktig bidrag i å vise hvordan utfordringer og paradokser knyttet til barns rettigheter er forankret i omverdens syn på og møte med barn, ikke hos barna selv.

I «Barnas Valg – når barna går til stemmeurnene» av Ursin og Lorgen beveger vi oss fra å studere barns rettigheter i hverdagskontekster og til storsamfunnet. Basert på intervju med femteklassinger i en norsk barneskole, utforsker forfatterne barns tanker rundt og erfaringer med å delta i Barnas Valg. Barnas valg arrangeres av Redd Barna i Norge, og er en nettbasert stemmeavgivning inspirert av artikkel 12 i Barnekonvensjonen. Det empiriske materialet som presenteres, viser at barn anser sine perspektiver som gyldige og viktige, og flere understreker at barn kan ha andre interesser og prioriteringer enn voksne når det gjelder skole og miljø. Videre ser vi at noen deltakere anser politisk kunnskap og makt som noe voksegenerasjonen ikke bare besitter, men også er i posisjon til å dele med barn.

Alanko forsetter tråden fra Ursin og Lorgen, og redegjør for barns tanker og forståelser rundt deltakelse i regionale ungdomsråd i Finland i artikkelen «Towards pedagogy of participation? – Exploring children's experiences in regional youth councils». Også her utforskes artikkel 12, med utgangspunkt i medvirkning og medborgerskap. Gjennom å innta et barneperspektiv, viser forfatteren hva deltakerne i ungdomsråd anser som viktig og verdifullt i sitt arbeid. Politisk deltakelse understrekes som betydningsfullt, både for å ytre meninger og for å lære om demokratiske prosesser. I tillegg trekker deltakerne fram en rekke andre resultat av arbeidet som er av sosial karakter, som blant annet vennskap, følelse av tilhørighet, og økt selvtillit.

I «Representation of Children's Views in Finnish Newspaper Media Across Three Decades» undersøker Mustola, Sevón og Alasuutari finske avisers grad av involvering av barn i nyhetsdek-

ningen i en trettiårsperiode. Dette metodiske grepet gjør det mulig å se hvorvidt barns stemmer er blitt mer eller mindre fremtredende i nyhetsbildet i tiårene etter barnekonvensjonen ble vedtatt. Forfatterne argumenterer for at barn gjerne marginaliseres i mediedekningen, og peker på at det er store tematiske forskjeller i hvilke saker barns stemme inkluderes og ikke. Videre konkluderer forfatterne med at tradisjonelle forestillinger om barn og barndom i stor grad påvirker journalisters avgjørelser om hvorvidt barns perspektiver er ønskede og aktuelle.

I temanummerets siste artikkel, «Skreddersøm til barnets beste? Om personvern og markedsføring på norske barns sosiale medieprofiler», utforsker Rosenberg, Storm-Mathisen, Knutsen Steinnes og Mainsah et nytt, dog høyaktuelt felt innenfor barnerettighetsforskningen: Barns rettigheter i møtet med kommersielle tredjepartsaktører på internett. Det empiriske materialet viser at dette er et ekstremt komplekst felt, hvor mange av Barnekonvensjonens artikler aktualiseres: Artikkel 17 om barns rett til tilgang til informasjon og beskyttelse fra informasjon som kan skade deres velferd, artikkel 31 om barns rett til å delta og få tilgang til tjenester, artikkel 32 og 36 om barns rett til beskyttelse mot økonomisk utbytting og andre former for skadelig utbytting, men også artikkel 16 om barns rett til privatliv. Basert på en kvalitativ studie med norske 15–18-åringere om personvern og markedsføring på egne sosiale medieprofiler, illustrerer artikkelen en rekke utfordringer knyttet til økende kommersialisering, stereotypisk og diskriminerende syn på kjønn og plattformenes inngrep i barns privatliv.

Vi ønsker deg en god lesning, og håper du vil la deg inspirere til innsats for å sette FNs barnekonvensjon og barns rettigheter på dagsorden også fremover!

På vegne av Barns redaksjon,
Marit Ursin (hovedredaktør) og Ingunn T. Ellingsen (gjesteredaktør)

Takk til Karin fra redaksjonen

I dette nummeret av Barn ønsker redaksjonen å takke av vår kjære redaksjonssekretær, Karin Ekberg. Karin har vært involvert i redaksjonsarbeidet med Barn siden hennes oppstart ved Norsk senter for barneforskning i 1987. I over tre tiår har Karin bidratt til at Barn har vært et akademisk tidsskrift av høy kvalitet og aktualitet innenfor barne- og barndomsforskningen i Norge og Norden. I løpet av hennes tid har tidsskriftet skiftet både redaktører og redaksjoner, utvidet sin geografiske profil og leserkare fra Norge til Norden, og gått fra å kun være et papirtrykt tidsskrift til å være elektronisk tilgjengelig. Karin har i så måte vært bærebjelken i tidsskriftet, og sørget for både kontinuitet og nytenkning.

Karin har hatt en nøkkelrolle i redaksjonsarbeidet i Barn. Hennes arbeid har ikke bare betydd mye for tidsskriftet, men også for alle oss som har vært involvert i det gjennom årene, som redaktører, forfattere og fagfeller. Karin har vist pedagogisk innsikt samt stor tålmodighet når hun har lært opp redaksjonsmedlemmer, en etter en, og forklart rutiner som for henne har vært selvfølgelig. Så også i høst da hun har lært opp ny redaksjonssekretær. Hun har alltid vært omtenkfull og omsorgsfull i sine henvendel-

ser, og forståelsesfull når ting tar tid med travle redaktører. Karin har et spesielt håndlag med medmennesker, og våre nordiske forfattere og fagfeller har blitt ivaretatt på en personlig og profesjonell måte gjennom årenes løp. Vi har høstet godt av hennes nettverk av anerkjente så vel som fremadstormende barne- og barndomsforskere i Norge, Norden og verden for øvrig. Videre har Karins skandinaviske språkkø, øye for detaljer og teft for korrektur og rettskriving vært uvurderlig i redaksjonsarbeidet. Karin har også vært en kollega med godt humør og glimt i øyet, med en genuin sans for kultur og gode reiseskildringer. Hennes varme personlighet har derfor ikke bare gjort redaksjonsarbeidet lettere, men også triveligere.

Vi ønsker Karin alt godt for pensjonisttilværelsen, og håper at hun nyter livet med deilig mat, godt lesestoff, fine filmopplevelser, og spennende reiser i årene som kommer.

Vennlig hilsen redaksjonen.

*Marit Ursin, Ida Marie Lyså, Crisstina Munck,
Karin Zetterqvist Nelson og Ragnhild Berge.*

Hilsen fra tidligere redaktører:

Norsk senter for barneforskning (NOSEB) skulle sommeren 1987 arrangere sin første store internasjonale konferanse – «Growing into a modern world». Vi trengte i den forbindelse en språkdyktig medarbeider som kunne være med på planlegging og gjennomføring av konferansen. Vi tok kontakt med arbeidsformidlingen i Trondheim og fikk kontakt med ei blid dansk jente som ved siden av noen timer som fransklærer i byen ønsket mer arbeid. Karin Ekberg kom og vant oss raskt med sin blide dansk og sin profesjonalitet. Hun passet perfekt til vår konferanse. Tidsskriftet *Barn* hadde sin første årgang i 1983 og hadde hele tiden blitt drevet som en dugnad i senterets sekretariat. Vi så behovet for en medarbeider med særlig ansvar for tidsskriftets redaksjon. En stilling ble utlyst og vi hadde et sterkt ønske om at Karin skulle søke. Hun fikk stillingen og vårt tidsskrift var i trygge hender. *Barn* ble de første årene trykket lokalt og distribuert gjennom dugnad på senteret. Karin styrte arbeidet også med kontakt med abonnenter og artikkelforfattere.

Karin arbeidet ikke bare med *Barn*, hun fikk med sin språkmektighet ansvar for mye av den omfattende internasjonale satsingen ved NOSEB. Hun gjorde også der en imponerende innsats. Det var derfor mer enn naturlig at Karin i 1992 også ble med i forberedelsene til NOSEBs neste store satsing – konferansen «Children at Risk» som ble arrangert i Bergen og, dels som et resultat av konferansearbeidet, forberedelsene til tidsskriftet *Childhood*. Her ble Karin fra første stund sentral i redaksjonen og deltok i forhandlinger med Munksgaard forlag i København og senere Sage i London. Hennes erfaring som redaksjonssekretær i *Barn* kom til god nytte. Det hører med til historien at Karin Ekberg ikke bare redigerte

tidsskriftene *Barn* og *Childhood*, men også bindsterke *proceedings* fra NOSEBs store konferanser og utallige rapporter fra prosjekter og mindre seminarer. Alt dette med Karins gode språkkøre og petimetersans for ryddighet og detaljer. Det kunne i disse årene være ekstremt hektisk, men Karin styrte redaksjonsarbeidet med humor, myndighet og ro. Vi kunne ikke fått en bedre medarbeider.

Da Norsk senter for barneforskning i 1999 ble innlemmet i NTNU, som et eget institutt under Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, ble den faglige virksomheten noe utvidet, til også å omfatte undervisning. Etterhvert ble det internasjonale masterprogrammet; *Childhood Studies* etablert, og senere også Phd programmet i tverrfaglig barneforskning. Tidsskriftene *Barn* og *Childhood* representerte viktige byggesteiner i det internasjonale forskningssamarbeidet, og ble nyttige ikke bare for forskere, men også for studenter og stipendiater. Karin fortsatte sitt viktige arbeid med tidsskriftene, og bidro som før til at seminarer og konferanser ble planlagt og gjennomført på en vellykket måte. Karin representerte også kontinuitet, både med hensyn til senterets og tidsskriftenes historie, under skiftende ledere og redaktører som alltid kunne stole på Karins store profesjonalitet og lojalitet. Karin deltok aktivt med i diskusjonen og endringen av *Barn* til et nordisk tidsskrift, med en nordisk redaksjon. Vi bestemte også at tidsskriftet skulle knyttes til fagfellevurdering, samtidig som vi beholdt muligheten for bidragsyttere til å publisere artikler uten en slik vurdering. Karin var alltid engasjert og opptatt av å finne løsninger som fremhevet tidsskriftenes faglige kvalitet.

Det som mest av alt har preget Karins innsats for *Barn* i de siste årene har vært profesionali-

seringen og digitaliseringen av tidsskriftet. Det ble nødvendig å sikre økonomien til tidsskriftet for å opprettholde og videreutvikle kvaliteten så vel faglig som teknisk/administrativt. Søknadsskriving angående tidsskriftstøtte, budsjettarbeid, rapportering, seminarer og koordinering av nordiske samarbeidspartnere (redaktører og redaksjonsråd) ble nå del av Karins arbeidsområde i tillegg til det daglige arbeidet. Da dette var på stell, startet overgangen til Åpen tilgang. Mange spørsmål reiste seg og måtte avklares. NOSEB, som hadde startet tidsskriftet, var innlemmet i et nytt institutt. Hva ville overgangen kreve? Hvordan ønsket vi å fremstå digitalt? Ville vi kunne fortsette også å lage papirutgaver? I denne fasen som nok strekte seg over 2-3 år, deltok Karin aktivt og konstruktivt i å stille kloke og reflekterte spørsmål som vi måtte få svar på. Til tross for en god porsjon både usikkerhet og til dels også frustrasjon, kom vi gjennom denne fasen. Barn er i dag fortsatt et nordisk tidsskrift, kun tilgjengelig på nett, men profesjonelt og lekkert, ikke minst takket være Karin Ekbergs uvurderlige innsats for å sikre kvalitet, også i Barns vei inn i den digitale verden.

Som tidligere redaktører av Barn retter vi en stor TAKK til Karin for uvurderlige innsats gjennom mange år.

Per Egil Mjåvatn, Jens Qvortrup, Anne Trine Kjørholt og Vebjørng Tingstad

Barneretten i de nordiske land: Temaer i tiden

Caroline Adolphsen, Hrefna Friðriksdóttir, Hanne Hartoft, Pernilla Leviner, Kirsten Sandberg og Elisabeth Gording Stang

Sammendrag

I 2017 holdt "Nordiske nettverk av barnerettsforskere" sitt første seminar. Der ble det holdt en innledning fra hvert land om hva man var opptatt av i barneretten for tiden, og hvor den var på vei. I denne artikkelen presenteres disse bidragene fra Sverige, Danmark og Norge, i oppdatert form og med kobling til barnekonvensjonen. Sveriges bidrag dreier seg for det meste om inkorporering av barnekonvensjonen i svensk rett, noe som har vært kontroversielt, men som nå er bestemt. Danmarks bidrag tar for seg barnets beste i familiesaker, barnevennlig strafferettspleie når barnet er fornærmet (offer), forlengelse av foreldelsesreglene for overgrep mot barn med tilbakevirkende kraft, og det nye "Ungdomskriminalitetsnævn" for barn under 15 år som begår det som betegnes som kriminalitet. I det norske bidraget behandles barns rettsvern mot vold og seksuelle overgrep, barn i fengsel og de norske barnevernssakene som står for Den europeiske menneskerettighetsdomstol. Alt i alt ser vi at det er ganske stort fokus på bedring av barns rettsstilling i de nordiske land, ut fra barnekonvensjonen. Men landene velger ulike måter å gjøre det på, og temaer og løsninger er ikke nødvendigvis de samme.

Innledning⁰¹

Barns rettsstilling er forskningstema for mange rettsforskere ved universiteter, høyskoler og andre insitusjoner i de nordiske land. På slutten av 2016 ble det tatt initiativ til et «Nettverk av nordiske barnerettsforskere». Nettverkets første seminar ble holdt i Oslo i november 2017, hvor deltakerne fra hvert land ble bedt om å holde et innlegg om aktuelle barnerettslige problemstillinger i det enkelte land. Innleggene fra Sverige, Norge, Danmark og Island, i oppdatert form, ligger til grunn for denne artikkelen.⁰² Siden dette er et genuint nordisk samarbeid, er innleggene tatt inn slik de er skrevet av den enkelte forfatter, og de er beholdt i sin opprinnelige språkdrakt. Punkt to om inkorporering er likevel skrevet om til norsk for en mer helhetlig fremstilling.

Formålet med nettverket er å fremme barnerettsforskningen i de nordiske land, ikke minst

gjennom komparative perspektiver. Det ligger godt til rette for en sammenligning, idet barneretten i landene har mye til felles i sine rettslige og verdimeslige utgangspunkter, samtidig som man til dels har valgt ulike rettslige løsninger. FNs barnekonvensjon er et felles rammeverk, som landene likevel i noen grad forholder seg ulikt til.

I to av landene er barnekonvensjonen inkorporert i nasjonal lovgivning, i Norge fra 2003 og Island fra 2013. I Sverige er dette nå bestemt, men ikke trådt i kraft, og i Danmark har alle forslag om inkorporering blitt forkastet. Disse ulike prosessene er interessante, og en nærmere fremstilling gis i punkt 2 nedenfor, med en utdyping i Sveriges del av artikkelen.

For konvensjonens tredje tilleggsprotokoll som gir barn individuell klagerett til FNs barnekomité, er situasjonen nærmest motsatt. Den

er ratifisert av Danmark, mens de tre andre landene ikke har sluttet seg til den. I Norge er forslag om dette blitt forkastet flere ganger, under regjeringer av forskjellig farge. I Sverige er det for tiden heller ingen planer om å ratifisere klageprotokollen.

Nedenfor behandles ulike spørsmål i tilknytning til barns rettigheter. Sveriges bidrag dreier seg for det meste om inkorporering av barnekonvensjonen i svensk rett, og er derfor satt først, men også andre initiativ blir nevnt. Bidragene fra de øvrige landene følger alfabetisk. I det danske bidraget behandles barnets beste i familiesaker, barnevennlig strafferechtspleie når barnet er fornærmet (offer), forlengelse av foreldelsesreglene for overgrep mot barn med tilbakevirkende kraft, og det nye Ungdomskriminalitetsnævnet for barn under 15 år som begår det som betegnes som kriminalitet. For Islands del behandles barne-loven, surrogati og barnevern. Norges bidrag tar opp barns rettsvern mot vold og seksuelle overgrep, fengsling av barn og de norske barnevernsakene som står for Den europeiske menneskerettighetsdomstol. Til slutt blir trådene samlet og noen ulikheter og fellestrekk blir trukket frem.

Inkorporering av barnekonvensjonen i sin helhet i nasjonal lov?

Spørsmålet om hvordan barnekonvensjonen skal innarbeides i nasjonal lovgivning, har voldt hodebry i alle landene. Det store spørsmålet er om den skal inkorporeres i sin helhet, og med hvilken status. Diskusjonene om inkorporering har likevel pågått over lengre tid i noen land enn i andre.

I Norge har FNs barnekonvensjon vært en del av det norske lovverket siden den i 2003 ble inkorporert i Menneskerettsloven (ved lov 1. august 2003 nr. 86). Denne loven gjør Barnekonvensjonen og de andre inkorporerte konvensjonene til norsk lov i sin helhet, og gir dem forrang (prioritet) fremfor andre lover hvis det skulle oppstå en konflikt. Da men-

neskerettsloven ble vedtatt i 1999, var ikke Barnekonvensjonen med, og Stortinget ba Regjeringen om å komme tilbake med forslag om hvordan denne kunne gjøres til norsk lov. Under forberedelsen av et slikt forslag ble det grundig diskutert om dette burde skje i form av delvis transformasjon (synliggjøring), altså ved at noen av bestemmelsene i konvensjonen ble innarbeidet i ulike lover, eller i form av inkorporering, ved at den i sin helhet ble tatt inn i menneskerettsloven. Man bestemte seg for å inkorporere konvensjonen, men innarbeidet i tillegg noen av bestemmelsene i andre lover. Som følge av at den ble inkorporert – for 16 år siden – fikk Barnekonvensjonen langt større oppmerksomhet enn den hadde hatt før, ikke minst i juridisk sammenheng. Sett fra et barnerettslig ståsted har inkorporering vært en stor fordel, ved at konvensjonens bestemmelser kan brukes direkte. Det har i ettertid vært lite kritikk av at dette skjedde, noe som kan ha sammenheng med at domstolene ikke oppfattes å gå for langt i sin tolking av konvensjonen.

På Island ble FNs barnekonvensjon inkorporert i sin helhet i lov nr. 19/2013. Formålet var å sikre en bedre rettslig status for barna og større bevissthet om barns rettigheter (Alpt. 2012-2013, dok. 155 – sak 155). Loven gir likevel ikke konvensjonen forrang fremfor andre lover, men innebærer en forpliktelse til å ta hensyn til konvensjonens bestemmelser i lovgivning, forvaltning og enkelte retssaker. Ved inkorporeringen ble det også lagt vekt på viktigheten av stadig å innarbeide enkelte bestemmelser i ulike lover. I 2017 publiserte det islandske Barneombudet en rapport om fremstående årsaker til bekymring. Rapporten legger vekt på mange temaer som er viktige for barn og hvor det er behov for styrking av barns rettigheter, blant annet behov for mer synliggjøring og kunnskap om konvensjonen, forsterkning av ressurser på mange ulike felt, vern mot vold og respekt for barns privatliv, barns rett til å uttale seg og hensynet til barnets beste i ulike sammenheng.⁹² I 2019 fikk Barneombudet et utvidet mandat med det

formål å bidra til å fremme barns interesser i samfunnet. Barneombudet skal nå blant annet aktivt innhente og formidle opplysninger om barnas forhold i samfunnet, som skal brukes til å utvikle strategier på nasjonalt og kommunalt nivå.

Danmark har ratifisert konvensjonen. I den forbindelse konstaterte lovgiver (Folketinget) at det var «normharmonisk», det vil si at man gikk ut fra at sektorlovgivningen allerede var i overensstemmelse med konvensjonen. Denne formen for innarbeiding er folkerettslig sett gyldig, men gir ofte grunn til usikkerhet med hensyn til konvensjonens status. Det er ingen tvil om at konvensjonen er en rettskilde, altså at borgerne kan påberope seg den når saker behandles hos myndigheter eller domstoler, og tilsvarende er såvel staten som regionale, kommunale og andre myndigheter forpliktet til å leve opp til konvensjonen. Konvensjonen skal følges med mindre Folketinget vedtar en lov som direkte går imot den. Det ville likevel styrke barns rettsstilling om konvensjonen ble inkorporert ved lov, da myndighetene i så fall også kunne håndheve konvensjonen overfor private organisasjoner (f.eks. privatskoler). Spørsmålet er flere ganger behandlet grundig på embetsmannsnivå, senest i Betænkning nr. 1546/2014. Det er fremsatt atskillige forslag om å inkorporere Barnekonvensjonen ved lov, senest ved beslutningsforslag 45/2018, men det er ikke politisk flertall for dette. Motstanderne argumenterer ofte med at konvensjonens begreper er meget brede (f.eks. uttrykket barnets beste). Hvis den nødvendige tolkingen flyttes fra lovgiver (Folketinget) over til domstolene, forskyves maktfordelingen, noe motstanderne av inkorporering ikke ønsker.

I Sverige ble det i 2018 bestemt at Barnekonvensjonen skal inkorporeres, altså gjøres til svensk lov i sin helhet, med virkning fra 2020. Den skal likevel ikke gis prioritet foran andre lover. Siden spørsmålet om inkorporering utgjorde en viktig del av det svenske bidraget til denne artikkelen, er det beholdt nedenfor og utdypes ikke nærmere

her. Bidraget gir et innblikk i prosessen og diskusjonene frem til beslutningen om inkorporering, og det vises at det er usikkerhet om hva dette innebærer.

Barnrätten i Sverige – en lägesrapport om reformer och inkorporering av FNs barnkonvention⁰⁴

Bakgrund

För rättsvetenskapliga forskare som inriktar sig på frågor som rör barn, rätt och barns rättigheter i Sverige saknas det inte reformer och initiativ att studera och problematisera. Under det senaste decenniet har frågor som rör barns rättigheter i allt högre grad kommit upp på agendan i Sverige och många reformer har genomförts, inte sällan med hänvisning till FN:s barnkonvention, dvs. att Sverige bättre ska leva upp till kraven som ställs i konventionen. Detta kan ses i kontrast till situationen när konventionen ratificerades i Sverige för 30 år sen (1990). Då ansågs inte några specifika förändringar behövas och Sverige reserverade sig inte i något avseende. Istället uttalades i propositionen som föregick ratificeringen att det förelåg god överensstämmelse, dvs. normharmonisk, mellan barnkonventionen och Sveriges allmänna politik på familjeområdet (Prop. 1989/90:107, s. 27). Därefter har dock alltså, som ett resultat av att brister successivt identifierats i förhållande till konventionen en lång rad reformer genomförts i syfte att öka barnkonventionens genomslagskraft. Fokus har framförallt legat på att föra in principen om barnets bästa och barnets rätt att komma till tals i en rad lagar, exempelvis, utlänningslagen, föräldrabalken, socialtjänstlagen och skollagen.

Trots alla dessa reformer som haft som syfte att stärka barns rättigheter och förbättra barns livsförhållanden uppmärksammas dock fortfarande brister. Som en konsekvens av detta började för knappa tio år sedan inkorporering av barnkonventionen och ett därmed sammankopplat stärkande av barns rättigheter att diskuteras av exempelvis Unicef,

Rädda barnen och Barnombudsmannen. Inkopporering är också något som FN:s barnrättskommitté i sina sammanfattande kommentarer efter granskning av Sverige har framfört som viktigt för att efterleva konventionen (FN:s barnrättskommittés CRC/C/SWE/CO/5, 2015 avsnitt 8). Som kommer beskrivas närmare nedan har nu – med stöd i den så kallade Barnrättighetsutredningens förslag (SOU 2016:19) – Riksdagen fattat beslut om att så ska ske i januari 2020. Enligt propositionen är inkopporering ett viktigt och nödvändigt steg för att stärka barns rättigheter,⁰⁵ men andra – inte minst juridiska remissinstanser – har varit skeptiska eller kritiska.⁰⁶

I denna text ska situationen för barnrätten och barns rättigheter i Sverige beskrivas och problematiseras. Efter en beskrivning av några pågående centrala reformer som rör barn ligger sedan fokus på det som kan kallas inkopporeringsprocessen och vad detta beslut kan komma att få för effekt.

Något om reformer inom olika rättsområden

Som nämnts ovan har reformeringstakten på barnrättsområdet ökat under senare år. I en så kort text som denna är det inte möjligt att beskriva allt som har genomförts nyligen eller som pågår för närvarande. Det mest centrala i Sverige just nu är också inkopporeringsprocessen som kommer beskrivas nedan, men några ord ska ändå sägas om några pågående initiativ och förändringar som rör barns rättigheter.

En viktig utredning som gjorts är den så kallade LVU-utredningen som innefattar förslag om en helt ny lag på barnskyddsområdet (SOU 2015:71). Syftet med förslagen som presenterades i betänkandet som lades fram 2015 är övergripande att stärka barnrättsperspektivet och rättssäkerheten för barn och unga som tvångsvårdas enligt lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Detta betänkande har dock ännu inte lett till lagstiftning och det är osäkert vad som

händer. Möjligen har man väntat på att se vad som händer med inkopporering av barnkonventionen. Detsamma gäller kanske även ett betänkande från 2017 som rör vårdnadstvister men som inte har lett fram till någon proposition (SOU 2017:6). Här läggs förslag fram på hur konflikter mellan föräldrar ska kunna förebyggas och hur fokus på barns rättigheter och behov i vårdnadstvister ska kunna förstärkas.

Under senare år har också förslag lagts fram för att särreglera vissa brott mot barn. Exempelvis lades i betänkandet som ligger till grund för beslut om inkopporering av barnkonventionen ett förslag om särreglering av misshandel av barn fram (SOU 2016:19). Avsikten anges vara att bekämpa våld mot barn och att misstankar om våld mot barn i högre grad ska leda till åtal och fällande dom. Inte heller detta förslag har dock lett till lagstiftning. Bekämpande av våld mot barn är också syftet med de nyligen framlagda förslagen att införa en särskild straffbestämmelse om barnäktenskap, en specifik straffskärpningsgrund för brott med hedersmotiv samt ett utreseförbud för barn som riskerar att föras utomlands för att ingå äktenskap eller könsstympas (SOU 2018:69). Nyligen har också ny lagstiftning införts vad gäller förbud mot erkännande av barnäktenskap (Prop. 2017/18:288).⁰⁷ Det kan dessutom konstateras att den nyligen omvalde statsministern Stefan Löfven i sin regeringsförklaring från januari 2019 betonar vikten av att samhället agerar kraftfullt mot hedersbrott.⁰⁸

Barnrättsliga frågor har också diskuterats mycket kopplat till migrationspolitiken och utlänningslagen. Den kompletterande utlänningslagen som trädde i kraft i juli 2016 (lag (2016:752) om tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstånd) innebär begränsningar som kan ifrågasättas ur ett barnrättsligt perspektiv i och med dess prioritering av tillfälliga uppehållstillstånd och begränsade möjligheter till familjeåterförening. Nu har vissa uppluckringar avseende detta föravise-

rats genom politiska uppgörelser efter valet 2018, men hur det faktiskt blir återstår att se. En mycket uppmärksam fråga är också den om åldersbedömningar, dvs. medicinska bedömningar av unga personers ålder, vilka kan få stor betydelse för enskildas möjligheter att få uppehållstillstånd.⁹

Här kan även nämnas att föräldrabalken (1949:381) under det senaste året genomgått stora förändringar i frågor som rör utökade möjligheter att genomföra adoptioner utan vårdnadshavares samtycke, utvidgade förutsättningar för assisterad befruktning med donerade könsceller samt nya regler avseende fastställande och upphävande av föräldraskap (Prop. 2017/18:121; Prop. 2017/18:155. Även om flera förändringar som genomförts riktar in sig på barns rätt till information om sitt ursprung m.m. och att principen om barnets bästa införts specifikt i kapitlet som rör adoption, är det osäkert vad dessa förändringar faktiskt kommer att innebära för barns rättigheter. Den frågan måste sägas ha stått i bakgrunden i dessa reformer till förmån för det i och för sig vällovliga strävandet efter att stärka likabehandling av de vuxna som önskar att få barn och få föräldraskap registrerat.

Under senare år har även utredningar och reformer som rör unga lagöverträdare genomförts. Övergripande kan dessa reformer sägas drivas av vad som kan kallas en «tough-on-crime» agenda. Nyligen lade den så kallade Ungdomsreduktionsutredning fram ett betänkande som innehåller förslag om slopande av «straffrabatter» för straffmyndiga under 21 år, vilket exempelvis innebär att en 18-åring kan dömas till livstids fängelse (SOU 2018:85). När det gäller unga lagöverträdare kan även den mediauppmärksamhet som det fall som kommit att kallas Kevinfallet rönt under 2017 nämnas.¹⁰ Fallet rörde mordet på en fyraårig pojke – Kevin – samt förundersökningen med misstankar mot två bröder, då fem och sju år gamla. Bröderna förhöordes och fanns vara skyldiga

men då de inte var straffmyndiga prövades inte deras skuld i domstol. Efter granskning av både Dagens nyheter och Sveriges television återupptogs förundersökning och i mars 2018 avskrevs misstankarna mot de två bröderna. Fallet väckte frågor om hur brott begånga av barn och unga utreds och hanteras samt även möjligheten och lämpligheten att genom så kallad bevistalan¹¹ pröva misstankar mot icke-straffmyndiga barn.¹²

Detta är som sagt långt ifrån en heltäckande beskrivning utan snarare ett axplock av pågående diskussion och lagstiftningsinitiativ på det barnrättsliga området. Reformeringstakten är hög, men nu står vi inför att barnkonventionen ska inkorporeras och det finns som framgår ovan möjligen en tendens att avvakta vad det kommer att innebära innan reformer genomförs. Möjligen finns det, som kommer att diskuteras nedan, en övergripande oförmåga från politiskt håll att ta tag i större barnrättsliga frågor¹³, men också en ovilja att göra nödvändiga ställningstaganden i samband med inkorporeringen. Istället lämnas svåra barnrättsliga frågor till rättstillämparen utan särskilt mycket stöd i lagstiftning och förarbeten.

Om inkorporeringsprocessen och betydelsen av att barnkonventionen blir svensk lag

Vägen fram till inkorporering

Som beskrivits inledningsvis började frågan om inkorporering som ett sätt att stärka barns rättigheter att diskuteras mer och mer för cirka tio år sedan. Mot denna bakgrund tillsatte den dåvarande alliansregeringen i mars 2013 en kommitté som tog namnet Barnrättighetsutredningen. Enligt direktiven skulle kommittén kartlägga nationell rättsöverensstämmelse med barnkonventionen och analysera för- och nackdelar med inkorporering (Dir. 2013:35). Mitt i kommitténs ar-

bete blev det regeringsskifte och den nyvalde statsministern Stefan Löfven uttalade i sin regeringsförklaring i oktober 2014 att regeringen ska påbörja arbetet med att göra barnkonventionen till svensk lag. Barnrättighetsutredningen fick nya direktiv att istället för att utreda om konventionen skulle inkorporeras ge förslag på *hur* detta skulle genomföras (Dir. 2015:17), och ett betänkande med ett sådant inkorporeringsförslag lades som beskrivits ovan fram i mars 2016 (SOU 2016:19). I korthet innefattade förslaget att barnkonventionen ges status som svensk lag, men att grundlagarna hierarkiskt ska stå över konventionen.¹⁷

När remissinstanser lämnade in sina yttranden under hösten 2016 framkom att det fanns olika syn på förslagets lämplighet och rimlighet. Flera centrala remissinstanser, däribland Barnombudsmannen, Unicef Sverige och Rädda barnen, var positiva till förslaget och tillstyrkte inkorporering och sättet på vilket detta skulle göras, men vissa farhågor och kompletterande förslag lyftes också fram. Vissa instanser intog vad som kan beskrivas som en mer neutral till skeptisk hållning där delar av förslaget och sättet att inkorporera avstyrktes,¹⁸ och några instanser var starkt kritiska till inkorporering.¹⁹ Det kan sammanfattningsvis konstateras att vissa remissinstanser framförde kritik mot *sättet att inkorporera*, främst att barnkonventionen enligt förslaget inte ges särskild status på det sätt som Europakonventionen har genom skydd i grundlag, och andra ställer sig negativa till *inkorporering helt och hållet*. Ingen instans framförde kritik mot att barns rättigheter enligt barnkonventionen ska förverkligas i svensk rätt. De kritiska remissinstanserna tycks istället i hög grad vara överens om att transformering, snarare än inkorporering, skulle vara en bättre metod för att förverkliga konventionen. Även Lagrådet var kritiskt och lyfte i sitt yttrande till den senare föreslagna propositionen fram att konventionens artiklar är för allmänt hållna och utformade på ett sätt som gör att de inte passar för direkt tillämpning i enskilda fall (Lagrådets yttrande 2017).

Lagrådet betonar även att det är olämpligt att lämna över rättsbildningen till tillämpare och anför i denna del följande:

Det framstår som bekymmersamt att lägga ansvaret på rättstillämpningen med tanke på att konventionsbestämmelserna ska tillämpas i enskilda fall, inte bara av domstolar och andra rättsliga instanser, utan av alla statliga och kommunala befattningshavare som handlägger ärenden rörande barn. Auktoritativa besked i rättstillämpningen kommer att dröja och alla frågor kommer inte att besvaras på det sättet. Det blir då särskilt problematiskt om riksdagen avstår från att på vanligt sätt ge rättstillämpningen sådant stöd för lagens tolkning som behövs. (Lagrådets yttrande 2017, s. 4)

Trots kritik från remissinstanser och Lagrådet kom i mars 2018 besked om att regeringen fattat beslut om att föreslå en lag om inkorporering av konventionen.¹⁷ Förslaget ligger i linje med det som Barnrättighetsutredningen rekommenderade och det anförts att inkorporering innebär ett förtydligande av att rättstillämparna i mål och ärenden ska tolka svenska bestämmelser i förhållande till barnkonventionen (Prop. 2017/18:186, s. 1). Bedömningen som regeringen gör är att det inte finns skäl att särskilt reglera barnkonventionens ställning i förhållande till annan lagstiftning, dvs. konventionen föreslås få status som «vanlig lag» (Prop. 2017/18:186, s. 85). I propositionen som Riksdagen i juni 2018 röstade igenom föreslogs också att vägledning för tolkning och tillämpning av konventionen skulle tas fram, och en särskild utredare tillsattes även för att genomföra en kartläggning för att belysa hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med barnkonventionen och därmed kunna föreslå behövliga reformer av nationell rätt (Prop. 2017/18:186, s. 90 och 97; Dir. 2018:20).

Innebörd och möjliga konsekvenser av inkorporeringen

Det råder som framgår ovan viss osäkerhet

och oenighet i om inkorporering på det sätt som beslutats är det mest lämpliga och vad reformen kommer att innebära vet vi ännu inte då denna sträder i kraft i januari 2020. Det vi vet är att Sverige fortsatt kommer att ha en folkrättslig förpliktelse att följa konventionen. Också framöver kan konventionen därmed fungera utfyllande och som tolkningsmedel vid tillämpning av annan lag. Eftersom konventionen får status som «vanlig» lag, dvs. inte får något grundlagsskydd (vilket har kritiserats), kommer annan lagstiftning troligen även fortsatt att kunna tillämpas framför barnkonventionen om det finns en så kallad normkonflikt. Det vi vet är också att efterlevnaden av barnkonventionen och förutsättningarna för att skapa goda uppväxtvillkor för barn, oavsett konventionens status, kräver tydliga politiska avvägningar och prioriteringar inom olika rättsområden och sektorer.

En risk är dock att nödvändiga förtydliganden och vägledning inte kommer att ges, vilket kan leda till att ansvaret för att göra svåra avvägningar och prioriteringar som i grunden är politiska lämnas till rättstillämparen (Leviner 2018 a). Det som framförts i förarbeten är att rättsutvecklingen ska ske genom praxis. Här är det dock viktigt att betona att i ärenden som gäller barn är tillämparen inte bara domstolar utan oftast förvaltningsmyndigheter. Att domare har kompetens att tolka och tillämpa en internationell konvention bör kunna tas för givet, men samma förväntan kan inte självklart ställas på myndighetshandläggare. Detta stämmer med vad Lagrådet lyfte fram i sitt yttrande, se ovan. Oavsett vem rättstillämparen är kan tillämpningen komma att bli komplicerad då barnrättsliga frågor och ärenden inte sällan aktualiserar svåra avvägningar och balanseringar mellan olika intressen och rättigheter.

En fråga som ansluter till detta är frågan om hur «barnärenden» över huvud taget ska komma till domstolar. För att de högsta domstolarna ska kunna komma med principiella uttalanden till stöd för rättstillämpningen måste någon klaga på

beslut som fattats av myndigheter och väcka talan i domstol. Det förutsätter, åtminstone när det gäller yngre barn, att någon uppmärksammar och företräder barnet och verkar för att barnets intressen ska tillgodoses. I detta avseende kan det konstateras att möjligheterna för barn att företrädas av någon annan än deras vårdnadshavare är begränsade, vilket innebär att det ställs krav på att vårdnadshavare i alla lägen ska ha sina barns intressen för ögonen och agera i enlighet med dessa. Så är inte alltid fallet. Barns rätt till delaktighet som införts och förstärkts i svensk rätt inom flera rättsområden leder inte automatiskt och nödvändigtvis till att fler fall kommer till domstol. Reformerna har inte inneburit fler möjligheter för barn att företrädas av rättsliga representanter osv. Om barn inte har möjlighet att utkräva sina rättigheter kommer inte mål och frågor att komma till vare sig förvaltningsmyndigheter eller domstol och därmed kommer inte heller den rättsutveckling som förutsätts i propositionen att ske. Den osäkerhet som beskrivits förstärks ytterligare av att regeringen skickar motstridiga signaler om vikten av barns rättigheter. En sådan motstridighet som lyfts av olika remissinstanser, men som det i övrigt är anmärkningsvärt tyst om är, att barnkonventionen inkorporeras samtidigt som det inte tycks finnas några planer på att ratificera barnkonventionens tredje tilläggsprotokoll om individuellt klagomålsförfarande. Eftersom syftet med protokollet är att ge större möjligheter för barn att faktiskt utkräva sina rättigheter är en sådan ratificering helt central i relation till inkorporeringen.⁹

Det är också problematiskt att besluta om inkorporering utan att dessförinnan närmare analysera innebörden av artikel 2 om icke-diskriminering i svensk rätt. En sådan analys skulle vara önskvärd inte minst mot bakgrund av tidigare uttalanden i förarbeten som – tvärtemot lydelsen i konventionens artikel 2 – indikerar en slags officiell uppfattning att det varit accepterat att det skulle finnas ett «nedtrappat ansvar» för barn som befinner sig i Sverige utan

tillstånd (SOU 1997:116; prop. 2012/13:58). Legitimiteten i dessa svenska uttalanden kan nu ifrågasättas efter yttranden från FN:s barnrättskommitté avseende Sverige där vikten av icke-diskriminering betonas.¹⁹ Presumtionen måste vara likabehandling av varje barn som vistas i landet och att det därmed inte finns rättsligt godtagbara skäl att behandla barn i Sverige olika beroende på vilken rättslig status de (eller deras vårdnadshavare) har (jmf. Leviner 2018 b; Zillén 2019). Hur lagstiftaren ser på detta skulle ha behövt tydliggöras i förarbeten och faktiskt oavsett vilken ställning konventionen har. Detta är en av de mest brännande frågorna som behöver hanteras i svensk barnrätt just nu.

Att det kvarstår så många frågetecken avseende inkorporering föranleder oro för att reformen enbart blir symbolisk och en slags politiskt alibi snarare än ett verkligt verktyg för att stärka barns rättigheter i Sverige. Med det är inte sagt att det nödvändigtvis måste bli så. Bara det faktum att inkorporering diskuteras kan troligen i sig ha positiva effekter för barns rättigheter och livsförhållanden. Samtalet om barns rättigheter har en självständig betydelse som en reformmekanism som i jämförande studier har visat sig vara viktig i många länder som gått igenom liknande processer (Lundy m.fl. 2013). Det är dock osäkert om inkorporeringen i den form som nu beslutats kommer få de positiva effekter som lagstiftaren och inkorporeringens förespråkare förväntar sig. Utmaningarna för att realisera barns rättigheter och barns möjligheter att leva goda liv kvarstår oavsett barnkonventionens status och det är därför önskvärt med en diskussion om vad det faktiskt är Riksdag och Regering vill uppnå. Hur vill vi i Sverige idag att alla barn ska ha det och vilket pris är vi beredda att betala? Ställningstaganden i denna fråga påverkar alla reformer på barnrättsområdet under kommande år i Sverige.

Barneretten i Danmark – aktuelle tema

Børnevenlig retspleje – når børn er forurettet²⁰

Domstolsbehandling er nok den myndighedshandling, som opleves mest fremmedgørende af borgerne. Både de fysiske og de formelle rammer bidrager til dette. Dette gør sig gældende både i civile og strafretlige sager, men mange mennesker vil nok opleve straffesager, som særligt indgribende. Forud er et efterforskningsforløb hos politiet. Også dette er uvant, og kan opleves som intimiderende, især for den forurettede (offeret). Disse problematikker forstærkes, når børn er involveret, og begrebet «børnevenlig retspleje» er opstået. Der har i dansk ret været en klar tendens til at omsætte begrebet i praksis.

I løbet af de seneste 10-15 år har politiets og domstolens sagsbehandlingsmetode når børn er ofre for vold eller seksuelle overgreb ændret sig markant. Selv om det ikke er muligt at påvise Børnekonventionens isolerede betydning for dette, vil ingen formentlig bestride, at konventionen har spillet en rolle.

Børnesynet har ændret sig. Legemlig afstraffelse eller anden krænkende handling er ifølge Forældreansvarslovens § 2, stk. 2, ikke tilladt, og børns integritet tages alvorligt. Endvidere ses børn som troværdige informanter – en erkendelse, der bl.a. understøttes af video m.m. som har dokumenteret, at voksne kan begå overgreb, som de fleste ikke har fantasi til at forestille sig.

Sager om vold og seksuelle overgreb er vanskelige straffesager – særligt når offer og gerningsmand har en nær relation. Der er ikke vidner, offeret fortæller ikke om overgrebene, og skader opdages ikke. Dette gælder især, når offeret er et barn. Efterforskningen skal afdække, om det kan forventes, at anklagemyndigheden kan bevise at gerningsmanden er skyldig. Dette er svært, fordi den formodede gerningsmand typisk nægter sig

skyldig. Selv om barnet afgiver en troværdig forklaring, er der ikke andre beviser af mere objektiv karakter. Derfor henlægges en række sager på «bevisets stilling». Hvis anklageren vurderer, at der er nok beviser til at sagen skal føres i retten, kan retten kun lægge vægt på beviser, der er ført i retten. Dette indebar tidligere, at både den forurettede (barnet) og den tiltalte skulle afhøres i retten. Det er ubehageligt og særligt vanskeligt for et barn.

I en retsstat må principper, som sikrer den tiltalte en *fair rettergang* vægtes højt, hvilket også følger af Den europæiske Menneskerettighedskonvention, artikel 6. Et grundlæggende princip er *bevisumiddelbarhed*. Derfor er afhøringerne, som fremgår af politiets rapporter, ikke beviser, men kun arbejds-papirer, som bl.a. giver anklageren baggrund for at stille spørgsmål i retten. Dermed ruller sagen op for dommerne, som samtidig vurderer vidnets troværdighed. Et andet grundlæggende princip er, retten til at *modafhøre* vidner (herunder forurettede). Dette er en retssikkerhedsgaranti for tiltalte. En afbalancering af de forskellige hensyn har dog ført til en række ændringer i den praktiske gennemførelse af sagerne, hvoraf de mest markante omtales i det følgende.

Bistandsadvokat, video og børnehus

Børn, der skal afgive forklaring til politiet på grund af mistanke om, at de har været udsat for vold eller seksuelle overgreb, er berettiget til en *bistandsadvokat*, ifølge Retsplejelovens § 741 a. Bistandsadvokaten kan overvære afhøringer af den forurettede hos politiet og i retten, og kan stille spørgsmål f.eks. om dørlukning eller erstatningskrav men ikke vedrørende tiltaltes skyld. Endvidere skal bistandsadvokaten yde personlig støtte og vejledning.

Ordningen med *videoptagelse af* afhøringer af børnene er udviklet gennem nogle tiår. Det begyndte med at politiet optog børnenes forklaringer på bånd, som retten skulle give tilladelse til blev afspillet. I 2003 blev videoafhøringer

første gang lovreguleret, og lovgivningen er efterfølgende justeret. I dag afhøres børn under 13 år til video jf. Retsplejelovens § 745 e. Hvis sagen vedrører seksuel krænkelse eller vold begået af *barnets nærmeste* anvendes videoafhøring af børn under 15 år. I særlige situationer er det muligt for personer op til 18 år. En række formelle regler, herunder at forsvareren må være i monitorrummet, og igennem efterforskeren kan stille supplerende spørgsmål, sikrer en afbalancering af tiltaltes interesser overfor forurettedes. Formålet er at barnet undgår at vidne under retssagen, og kun undtagelsesvist kan retten bestemme, at dette alligevel skal ske.

I erkendelse af, at de forurettede børn typisk har brug for en tværfaglig indsats fra forskellige myndigheder, er der oprettet *børnehus*. Reguleringer herom er i Servicelovens §§ 50 a og b. Formålet er at sikre ekspertise og at forløbet koordineres. Videoafhøringerne foregår i børnehuse, som også udarbejder børnefaglig undersøgelse når det må antages, at barnet på grund af vold eller andre overgreb har behov for særlig støtte efter den sociale lovgivning.

Indskrænket spillerum for forældre og andre omsorgspersoner

En anden tendens er, at synet på *den passivt medvirkende* har ændret sig. Dansk straffelov indeholder i § 23 en bred bestemmelse om medvirken og principielt har det altid været muligt at straffe f.eks. den mor, der «lukkede øjne» for mandens overgreb, men tiltalte blev sjældent rejst. I de senere år er der dog flere konkrete eksempler på sager, hvor der er dømt for passiv medvirken. Dette er i slutnoten henvist til nogle eksempler vedrørende seksuelle overgreb og vold. Formelt blev revselsesretten afskaffet i 1997 men retspraksis var alligevel tilbageholdende med at straffe forældre for vold mod deres egne børn, idet der blev opretholdt et spillerum for opdragelse. Denne opfattelse er forladt. Det betyder, at når børn og unge eller socialforvaltningen eller andre på børnenes vegne anmelder forældre for vold, bliver sagerne som udgangspunkt taget alvorligt af

politiet, der indleder en efterforskning. Den offentlighedsrettspraksis viser, at der bliver afsagt domme, hvor forældre dømmes for vold i situationer, hvor myndighederne tidligere ville have set i gennem fingre med det, og henført det under forældres opdragelsesfrihed. Der ses også en række sager hvor lærer og pædagoger dømmes for vold over for børn og unge.

Forældelsesregler ændret med tilbagevirkende kraft

Strafferetlig forældelse (preskription)

Forældelsesregler varetager legitime hensyn i et retssamfund, men kan også være en barriere for at opnå retfærdighed.

I dansk strafferet knytter forældelsesfrister i forhold til påtale sig til kriminalitetens grovhed. Reglerne Det er imidlertid anerkendt, at børn og unge, der udsættes for overgreb ofte ikke er i stand til at fortælle om overgrebene før mange år efter, at de har fundet sted. Dette er medvirkende til at straffelovens forældelsesregler er ændret således, at visse forbrydelser vedrørende incest og voldtægt er blevet gjort uforældelige, i situationer, hvor overgrebene blev begået mens ofrene var under 18 år. Ganske kontroversielt er loven givet tilbagevirkende kraft, således at forbrydelser, der ikke inden lovens ikrafttræden er forældede, heller ikke bliver det. Ændringen betyder at de forurettede (ofrene) har mulighed for at anmelde sagen til politiet og få en efterforskning sat i gang, selv om de først som voksne indser, at de er blevet krænkede. I andre situationer, så som kvindelig omskæring, grov vold med alvorlig legemsskade til følge, tvang til ægteskab m.m. regnes forældelsesfristen tidligst fra forurettede fylder 21 år, når forholdene er begået over for en person under 18 år. Det samme gælder, hvis nærtstående har begået blufærdighedskrænkelser over for en person under 15 år.

Civilretlig forældelse

Forældelsesreglerne har også været en barri-

ere for, at børn og unge civilretligt kunne gøre ansvar gældende over for myndighederne, ved at forlange erstatning eller godtgørelse. I medfør af de almindelige forældelsesregler bortfalder krav på erstatning eller godtgørelse som hovedregel, når der er gået mere end 3 år fra kravets stiftelse. I nogle situationer kan tidspunktet for forældelsesfristens begyndelsestidspunkt suspenderes (udskydes), men under alle omstændigheder gælder en absolut forældelsesfrist på 10 år. Problematikken blev belyst i en dom som blev afsagt af Østre Landsret i 2017 – den såkaldte Slagelse-sag – hvor retten nåede frem til, at dansk rets forældelsesregler var uproportionale og en krænkelse af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention art. 13 og art. 3. Retten tilsidesatte de nationale forældelsesregler og tilkendte børnene godtgørelse for kommunens svigtende tilsyn under deres anbringelse. På denne baggrund er loven ændret, så forældelsesfristen bortfalder for krav om erstatning eller godtgørelse, der udspringer af at en forvaltningsmyndighed har tilsidesat lovbestemte forpligtelser over for en person under 18 år i forbindelse med overgreb begået over for denne.

Forudsætningen for at være berettiget til erstatning eller godtgørelse i disse sager er at myndigheden er erstatningspligtig. I den juridiske litteratur diskuteres det, hvornår erstatningsgrundlaget er objektivt, dvs. uden, at der er begået fejl fra myndighedens side, og hvornår der kræves *culpa*, som forudsætning for at ifalde ansvar, men under alle omstændigheder er der i de senere år sket et markant gennembrud på børnerettens område, idet flere kommuner er dømt for svigtende tilsyn over for børn og unge. Det har betydet, at en række børn og unge har fået en godtgørelse med henvisning til den tort (eller tortlignende krænkelse) de har lidt, ved at myndighederne ikke har reageret på underretninger om, at de var udsat for vold eller seksuelle overgreb.

Ungdomskriminalitetsnævn og ungelavalder.

Under aktuelle tema er det også relevant at omtale indførelsen af nye begreber som ungdomskriminalitetsnævn og ungelavalder, idet der er kommet hel ny lovgivning om dette i Danmark. Disse regler vedrører sagsbehandling når kriminalitet er begået af unge mellem 10 og 15 år, dvs. af personer under den kriminelle lavalder. Denne gruppe er hidtil mødt med «sociale foranstaltninger». Lovgiver har fundet, at dette er utilstrækkeligt til at imødegå kriminalitet udøvet af «en hård kerne» af unge, der på vej ind i bandemiljøet. Sammensætningen af ungdomskriminalitetsnævnet, som indebærer at afgørelserne træffes af bl.a. repræsentanter fra politiet, har givet anledning til mange indsigelser, men har ikke haft gennemslagskraft. Ungdomskriminalitetsnævnene skal kunne idømme straksreaktioner, som f.eks. at rydde op efter hærværk, eller foretage nyttige handlinger, som at vaske brandbiler. Endvidere kan der idømmes forbedringsforløb af op til 4 års varighed, hvor barnet skal anbringes uden for hjemmet. Selv om denne lovændringen bl.a. ved gentagne henvisninger til princippet om barnets bedste er søgt forklaret som et socialretligt tiltag, må systemet opleves som strafferetligt. Visiteringen til nævnet beror på, at der er en formodning om at de 10-14 årige har begået kriminel adfærd. Endvidere oprettes en særlig ungekriminalforsorg. Det vil sige, at den kriminelle adfærd er i fokus, uden at de sædvanlige retssikkerhedsgarantier (f.eks. advokatbistand) gælder. Der er heller ikke den nødvendige opmærksomhed på de særlige behov, som netop denne gruppe af børn og unge har. Som bl.a. Børnerådet har givet udtryk for er det stærkt bekymrende – og ikke i overensstemmelse med principperne om børnevenlig retspleje – at det pædagogiske- og behandlende aspekt i den grad nedtones i denne nye lovgivning.

Barnets bedste og barnets mening i sager om forældremyndighed, samvær og bopæl²¹

Princippet om barnets bedste i forældreansvarsloven

Med forældreansvarsloven (FOL) af 2007 skete der et nybrud i de danske regler om forældremyndighed, bopæl og samvær. Lovgivningen skiftede fokus fra et forældreperspektiv til et børneperspektiv, og det bærende retlige princip for afgørelserne blev barnets bedste (forældreansvarslovens § 4). Det fremgår udtrykkeligt af forarbejderne til loven, at Danmark dermed fastslog børnekonventionens artikel 3 i de danske regler, og en af bevæggrundene for at ændre lovgivningen var, at FN's børnekomité havde kritiseret de danske regler for ikke at tage tilstrækkelig højde for barnets perspektiv. Forældreansvarsloven er blevet ændret en række gange siden, men kravet om, at afgørelser efter loven skal træffes ud fra barnets bedste, er fortsat gældende. Med den nye myndighedsstruktur på det familieretlige område, der trådte i kraft d. 1. april 2019, bliver princippet yderligere markeret i lovgivningen (lovens § 1), ligesom de relevante myndigheder bliver specifikt forpligtet til at fokusere på barnets trivsel og beskyttelse af barnet (lovens § 4, 2. pkt.).

Det familieretlige system og forældrenes ansvar

Frem til d. 1. april 2019 har det familieretlige system været opdelt efter sagstyper, således at afgørelser om samvær skulle træffes administrativt, mens afgørelser om bopæl og forældremyndighed skulle træffes af byretten (FOL §§ 11, 14, 17, og 21). Fremadrettet vil hvilken myndighed, der er kompetent til at træffe afgørelse i den konkrete sag, imidlertid ikke alene være afhængig af sagstypen, men derimod af konfliktniveauet i den enkelte sag (FHL kapitel 2). Er sagen kompliceret, skal afgørelsen træffes af familieretten, der ligger under de nuværende byretter, enten der er tale om

en sag om forældremyndighed, bopæl eller samvær. Er sagen ikke kompliceret, kan en administrativ instans, Familieretshuset, træffe afgørelse i samværsager, mens bopæls- og forældremyndighedssager altid skal afgøres ved familieretten. Alle sager skal dog til en start indbringes for Familieretshuset, der skal vurdere, om sagen har et konfliktniveau, der gør det påkrævet, at der tilrettelægges en intensiv indsats, eller om sagen kan oplyses og afgøres efter et mindre intensivt sagsforløb. Hensigten med det nye system har været at sikre, at der er en samlet myndighedsindsats i den enkelte sag, og at afgørelsen om alle forhold vedrørende familien, herunder også en eventuel skilsmisse, træffes til barnets bedste. Ved at udskille de sager, hvor der er et højt konfliktniveau, til en mere omfattende behandling, vil de offentlige ressourcer kunne anvendes på de mest udsatte børn. Omvendt vil de forældre, der selv kan finde frem til en løsning, i højere grad skulle forpligtes hertil. Sidstnævnte understøttes af, at der er indført en obligatorisk separationsperiode for gifte forældre, hvor det er hensigten, at de skal finde frem til en fælles løsning for barnet. I denne periode har forældrene desuden i udgangspunktet begge to status som bopælsforældre, hvilket betyder, at de skal være enige om en række forhold vedrørende deres børns forhold, ikke mindst hvor i landet barnet skal bo.

Inddragelsen af barnet

Mens børnekonventionens artikel 3 er direkte inkorporeret i forældreansvarsloven, er det samme ikke tilfældet for artikel 12 om inddragelse af barnet og barnets perspektiv. Børn kan desuden ikke selv starte eller føre sager efter forældreansvarsloven og heller ikke klage over de afgørelser, der træffes efter loven. Inddragelsen af barnet og barnets perspektiv er (naturligvis) obligatorisk i forældreansvarssager (FOL § 5 og § 34, men det har hidtil været – og er fortsat – den relevante myndigheds ansvar at inddrage barnet og vurdere, på hvilken måde inddragelsen skal ske. Barnet har altså

ikke en ubetinget ret til selv at komme direkte til orde, men kan inddrages via børnesamtaler (direkte inddragelse), børnesagkyndige erklæringer og undersøgelser (indirekte inddragelse) og gennem oplysninger fra voksne i barnets liv (indirekte inddragelse). Manglende inddragelse af et barn i en sag har derfor alene optrådt som en retlig mangel, påpeget af den ene forælder under en ankesag (Adolphsen 2018), men ikke som noget barnet selv har kunnet klage over.

Sådan er det fortsat. Barnets mulighed for en mere aktiv inddragelse i sagen er imidlertid blevet styrket ved, at barnet nu har fået ret til en kontaktperson hos den nyoprettede Børneenhed, og ligesom det nu udtrykkeligt fremgår af den specifikke lovgivning, at barnet har ret til en bisidder. Denne kan ledsage barnet til møder i Familieretshuset og udøve barnets rettigheder f.eks. i forhold til at gøre sig bekendt med sagens dokumenter (FHL §§ 17-18). Sidstnævnte rettighed har barnet – på lige fod med voksne – også tidligere haft i kraft af de grundlæggende forvaltningsretlige regler herom (i FVL § 8). Der er altså alene tale om en tydeliggørelse af retten til en bisidder, og bisidderen modtager ikke betaling fra Familieretshuset. Hvis barnet ikke selv kan finde en bisidder kan Børneenheden i Familieretshuset hjælpe barnet med at finde én (FHL § 15, stk. 2, nr. 2).

Modsat bisidderordningen, er kontaktpersonen en nyskabelse. Dennes rolle er at støtte og rådgive barnet under sagen for at sikre, at barnet kommer så skånsomt igennem sagsforløbet som muligt. Hvorvidt der skal udpeges en kontaktperson for barnet, afhænger af barnets behov for støtte, og afgørelsen træffes af Familieretshuset (FHL § 17, stk. 2, jf. § 15, stk. 2, nr. 1). Forældrene kan ikke modsætte sig, at der udpeges en kontaktperson, hvis det vurderes, at barnet har behov for en sådan. Kontaktpersonen skal ikke udtale sig på vegne af barnet, og barnet får ikke flere muligheder for at deltage i en sag end tidligere. Men ved at der udpeges en kontaktperson, sikres det, at barnets rettigheder – der ellers ville

blive varetaget af forældrene – ikke bliver overset i en konfliktsituation. Kontaktpersonen er altså en myndighedsperson, der skal guide og støtte barnet i forståelsen af sagsforløbet og som skal have fokus på, at sagen tilrettelægges så børnevenligt som muligt, mens bisidderen er barnets egen repræsentant, der ikke er en del af myndighedsarbejdet. Det må forventes, at der gives barnet tilstrækkelig vejledning om, hvilke roller, de forskellige voksne i sagen har, således at barnet ved, at en bisidder er barnets helt egen repræsentant, mens en kontaktperson, er en del af selve myndigheden. Ligeledes må det forventes, at der sker den fornødne koordination mellem en eventuel bisidder og en eventuel kontaktperson, således at barnet slipper for unødvendigt mange gentagelser af oplysninger og spørgsmål, som det allerede har forholdt sig til.

Særligt om sager, hvor der er (mistanke om) vold og andre overgreb

Der har i de senere år været øget fokus på vold og andre overgreb i nære relationer og mod børn i det hele taget.

Som eksempel er der kommet specifikke underrettningsregler (meldepligt) til socialforvaltningen i de tilfælde, hvor der er mistanke om, at et barn har været udsat for vold eller andre overgreb (SEL § 153, stk. 1 og 4) og landets kommuner er forpligtede til at have skriftlige beredskaber for, hvordan man tidligt opsporer sager om overgreb (SEL § 19, stk. 4).

Dette fokus er også overført til de nye regler, da en skilsmisssag eller en sag om forældremyndighed, bopæl eller samvær automatisk vil blive betragtet som en højkonfliktsag, hvis der er begrundet mistanke om vold (FHL § 7 og kapitel 10). I disse tilfælde stilles der ikke krav om, at den (antageligt) forurettede part deltager i forligsbestræbelser, og her stilles der heller ikke krav om en tvungen separationsperiode med delt bopæl. Endelig blev der i april 2019 vedtaget en lov, hvorefter der i forældreansvarsloven (§ 4 a) vil være en eksplicit formodning for, at det *ikke* er til barnets bedste,

at en forælder, der er dømt for visse typer personfarlig kriminalitet, har del i forældremyndigheden over barnet, er bopælsforælder eller har samvær med barnet. Det skal i den forbindelse bemærkes, at det *ikke* er afgørende, om den begåede kriminalitet har været rettet mod barnet eller dets øvrige familie/netværk, og man kan spørge sig selv, om lovgiver måske går for langt, når der på den vis indsættes en følgeslutning i loven mellem en domfældelse for røveri eller banderelateret vold og manglende forældreevne. Det er dog det fagansvarlige ministeries vurdering, at reglerne er med til at sikre barnets ret til beskyttelse efter børnekonventionens artikel 19 og 34, og eftersom formodningsreglen kan afkræftes, er ændringerne efter ministeriets opfattelse også bedst stemmende med konventionens artikel 9, stk. 3, og artikel 3, stk. 1.

Opsummering av barns stilling i foreldretvister

Som det ses, har børnekonventionen fået en stadig stigende betydning i forældreansvarssager, og fokus for reglerne er, at alle afgørelser skal træffes til barnets bedste. Det er dog fortsat «de voksne», der bestemmer, hvad der er barnets bedste, og barnet selv har fortsat ikke en fremtrædende rolle i sagsbehandlingen, selvom der bestemt er sket en styrkelse af barnets plads i sagen gennem muligheden for at udpege en kontaktperson for barnet.

Barneretten i Island – aktuelle tema²²

Barneloven

I begyndelsen av 2013 tråde i kraft endringer i barneloven nr. 76/2003. En av de viktigste var innføring av en ny kapittel der inkorporerer barnekonvensjonens hovedprinsipper med innflytelse i alle ulike rettsområder. En annen viktig endring var innføring av obligatorisk mekling hvor alle foreldre bør gå til mekling før de kan få beslut om foreldreansvar, bosted

eller samvær. Formålet var å hjelpe foreldre til å samarbeide og komme videre som foreldre til barna. Denne lovendring opnede også muligheten til å dømme felles foreldreansvar mot den enes vilje (Forslag til lov om endringer av barnelov, 2011–2012, dok. 328, sak 290). I alle saker om foreldreansvar skal der foretas en totalvurdering av hva som er til barnets beste. Barneloven nr 76/2003, med endring av lov 61/2012, § 34, trekker nu opp hvilke momenter som har betydning for avgjørelsen, blant annet foreldres personlige forutsetninger og samarbeidsevne, barns tilknytning, stabilitet og beskyttelse mot vold og barnets mening.

Det mangler forskning om resultater av dette. Det finnes indikasjoner for positive effekter som følge av økt mekling, men der er også et klart behov for flere faglige ressurser innom feltet, for eksempel til å øke barns delaktighet og innflytelse (Áhrif sáttameðferðar í forsjármálum 2016; Helstu áhyggjuefni 2017). Det er lidt uklart hvordan det fungerer med felles foreldreansvar etter en dom mot den enes vilje men det ser ut som nogle saker kommer op igjen og igjen på grunn av mangel på foreldres samarbeidsevne (Friðriksdóttir 2013).

I 2019 planlegger Justisdepartementet å legge frem et lovforslag om delt bosted. Denne muligheten vil kun være for foreldre som kan samarbeide og selv ønsker denne løsningen. Delt bosted vil medføre at foreldre må være enige om hverdagen, samvær og barnets forsørgelse. En avtale mellom foreldrene krever offentlig bekreftelse og det skal legges økende vekt på barnets beste og barnets perspektiv. Lovforslaget vil også innholde omfattende endringer i barnebidragsreglene. Det er enighet om at nugældende barnebidragssystem er foreldet set i lys av store endringer i familie- og forsørgelsesmønstrene i samfunnet. Utgangspunktet for nye bidragsregler er å dekke barnets behov for forsørgelse. Et viktig mål med bidragsreformen er å legge forholdene til rette for at flest mulig av foreldrene skal ordne bidragsforholdet seg imellom. Ifølge utkast til lovforslag vil offentlig fastsettelse av

barnebidrag bygge på at kostnaden til barnets underhold deles mellom foreldrene etter forholdet mellom partenes inntekter samt samværsfradrag i bidraget. Regler om delt bosted og et nytt system om barnebidrag krever også i forlengelse en utredning av offentlige økonomiske overføringer til barnefamilier i sin helhet (Utkast til lovforslag om endring af barnelov 2019).

Surrogati

I de siste årtier har det vært økende diskusjon om de ufrivillig barnløse, dels i forhold til surrogati. I dag er det ikke tillatt med surrogati i Island. For nogle år siden var det parlamentets og daværende regjeringens vilje å åpne for altruistisk surrogati i Island. I 2015 ble der fremlagt en slik lovforslag. Men før lovforslaget ble behandlet grundig i parlamentet fikk vi folkevalg, og nye regjeringer har ikke fremlagt et lovforslag om emnet. Et antall mennesker reiser til utlandet for å få behandling som ikke er tillatt her og det kan oppstå problemer ved retur til Island (Forslag til lov om altruistisk surrogati, 2015–2016, dok. 245, sak 229). I 2017, sak 367/2016, nektede Høyesterett å anerkjenne en fødselsattest som grunnlag for registrering i Folkeregisteret for et barn født av surrogatmor i USA. Den dommen belyser problemene og danner grunnlag for videre diskusjon.

Barnevern

De senere årene har det vært en økning i oppmerksomhet knyttet til barnevern. Søkelyset har særlig vært rettet mot å forebygge og beskytte barn mot vold og overgrep og sikre oppfølging av barn utsatt for vold og overgrep (Report by Raising Awareness 2014). Island var det første av de nordiske landene i 1998 til å åpne Barnehus som et tilbud til barn og ungdom som kan ha vært utsatt for, eller vært vitne til vold eller seksuelle overgrep. Målet er å styrke barns rettssikkerhet og sørge for god helhetlig ivaretagelse av barn og familier (Friðriksdóttir, H., Haugen, A.G. 2017).

Søkelyset har også vært rettet mot spørsmål omkring kompetanse i barnevern, forskjellige

tiltak og samarbeid mellom relevante instanser. Det kommunale barnevernet har ansvaret for å utføre de grunnleggende oppgavene men i praksis er det store variasjoner i kommunenes implementering av barns rettigheter i tjenestene. FNs barnekomité har blant annet kritisert Island for mangel på helhetlig planlegging og koordinasjon av tjenestetilbudet (FNs barnekomités merknader til Islands 3. og 4. rapport 2018, CRC/C/ISL/CO/3-4, avsnitt 12–15). I 2018 tok regjeringen beslutning om å omorganisere tjenester til barn. Dagens navn for det ansvarlige departementet er fra 2019 Sosial- og barnedepartementet, med det formål å styrke barneperspektivet. Parlamentet vedtok i 2019 et nytt nasjonal plan for barnevern 2019–2022 med vekt på kompetanseheving, kvalitetsutvikling og kunnskapsbaserte tiltak (Nasjonal Plan for barn og unge, 2018–2019, dok. 13, sak 13. Sosial- og barnedepartementet jobber videre med planlegging i samarbeid med Justisdepartementet, Undervisningsdepartementet, Helsedepartementet og flere og tar utgangspunkt i rett hjelp til rett tid. Det forventes en omorganisering av barneverntjenester, vekt på kompetanse, forebyggende tilbud, tidlig innsats og bedre samarbeid mellom fagfeltene.

Barneretten i Norge - aktuelle tema²³

Barns rettsvern mot vold og seksuelle overgrep

Rettslige spørsmål knyttet til barn som utsettes for vold og seksuelle overgrep, er et tilbakevendende tema i barneretten, både i Norge og internasjonalt. Det er en følge av at vold og overgrep mot barn fortsatt er et av de største samfunnsproblemer vi har, og som truer barns helse og velferd i størst grad.

Etter FNs barnekonvensjon artikkel 19 har Norge forpliktet seg til å treffe alle egnede tiltak for å beskytte barn mot alle former for fysisk eller psykisk vold, skade, vanskjøtsel eller forsømmelig behandling, mishandling eller utnyttning, herunder seksuelt misbruk. Artikkel 34 innebærer at Norge skal beskytte

barn mot alle former for seksuell utnyttning og seksuelt misbruk, og treffe egnede tiltak mot dette. Barnekonvensjonen har utarbeidet en generell kommentar til artikkel 19 (generell kommentar nr. 13, Hennum 2016), og en egen tilleggsprotokoll mot salg av barn og barneprostitusjon (A/RES/54/263). Barns rett til vern om sin fysiske og psykiske integritet er nå også innført i Grunnloven § 104 tredje ledd, og kjernen i denne bestemmelsen er beskyttelse av barn mot vold, seksuelle overgrep, alvorlig mobbing og andre integritetskrenkelser. Bestemmelsen innebærer at barn kan gå til domstolene med krav om (bedre) integritetsvern etter Grunnloven § 104 i tilfeller der myndighetene svikter sitt ansvar (Dok. 16 (2011–2012), avsnitt 32.5.5).

De senere årene har det vært en kraftig økning i antall anmeldelser av seksuelle overgrep mot barn, og økningen skyldes hovedsakelig overgrep på internett (Politiets årsrapport 2017). I 2016 startet politiet etterforskning av en av Norges mest omfattende nettovergrepssaker, operasjon «Dark Room», som fortsatt pågår. To andre store nettovergrepssaker som involverer flere hundre unge gutter, er under etterforskning.²⁴ Risikoen for overgrep og mobbing av barn på internett har gjort at Barneombudet har satt «trygg digital hverdag for alle barn» som ett av sine fire satsingsområder for de neste tre årene.²⁵

FNs barnekomité har tatt temaet seksuelle overgrep opp med Norge flere ganger, og blant annet pekt på at Norge må gjøre mer for å forebygge, og beskytte barn mot, vold og overgrep, informere og undervise foreldre i voldsfrie oppdragerformer, sikre et 24-timers hjelpetilbud,²⁶ sikre profesjonell og kompetent oppfølging av barn utsatt for vold og overgrep, og sørge for eventuelle rettsprosesser som ivaretar hensynet til barnets behov underveis. Barnekomiteen retter særlig søkelyset mot nettovergrep og uttrykker bekymring for økningen (FNs barnekomités merknader til Norges 5. og 6. rapport 2018, Kvalø 2018). I norsk offentlighet har det vært mye oppmerksomhet

knyttet til meldeplikten til barneverntjenesten etter Barnevernloven § 6–4 og hvorvidt den følges opp i praksis. Det er en utfordringen å få yrkesutøvere som er i kontakt med barn og som blir alvorlig bekymret, til å oppfylle sin opplysningsplikt. Flere alvorlige saker der barn er blitt utsatt for drap, vold, ulykker eller seksuelle overgrep de senere årene, har ett felles trekk: Det var ofte flere offentlige instanser og tjenester som var alvorlig bekymret for barnet, men som enten unnlot å melde til barnevern eller politi, som ikke la nok vekt på det barnet fortalte, eller som unnlot å samarbeide med hverandre (NOU 2017:12 Svikt og svik).

Barnevernloven § 6–4 ble nylig revidert blant annet med sikte på å tydeliggjøre vilkårene for opplysningsplikt og hvem opplysningsplikten påhviler (Prop. 169 L (2016–2017)). I praksis er det store variasjoner i hvordan opplysningsplikten forstås og praktiseres (Stang 2013). Også avvergeplikten etter straffeloven § 196 har stått i fokus. Den pålegger enhver å søke å avverge nærmere angitte straffbare handlinger gjennom anmeldelse eller på annen måte, uten hensyn til taushetsplikt. Riksadvokaten har gitt uttrykk for et ønske om at brudd på avvergeplikten etterforskes i større grad. Hittil er ingen blitt domfelt i Norge for brudd på avvergeplikt, og det tas i praksis ikke ut tiltale i slike saker (Riksadvokatens høringsuttalelse til NOU 2017:12). En av årsakene til det er nok at selve bestemmelsen er utformet på en svært lite pedagogisk måte. Den som skal vurdere om avvergeplikten foreligger, må undersøke de ca 40 straffebestemmelsene som er omfattet av avvergeplikten, for så å vurdere om det aktuelle forholdet faller inn under en av dem, og om det er «sikkert eller mest sannsynlig» at handlingen er eller vil bli begått. I desember 2018 ble et forslag om endring av paragrafen sendt på høring. Endringene tar først og fremst sikte på å utvide plikten til å gjelde flere lovbrudd, men forslaget gjør den ikke lettere for menigmann å forstå og anvende i praksis.

I mange år har Norge hatt et sterkt fokus på strafferettsapparatets håndtering av vold og

overgrep mot barn. Det er gjennomført en rekke lovendringer de siste ti årene, i straffelov, straffeprosesslov, barnelov, barnevernlov etc., som alle tar sikte på å styrke barns rettsvern mot vold og seksuelle overgrep i ulike sammenhenger, men spesielt i strafferettspleien.²⁷

Barn i konflikt med loven, særlig om fengsel

Hvordan Norge som samfunn, både rettslig og på andre måter, skal møte barn som begår gjentatt eller svært alvorlig kriminalitet, har vært diskutert i mer enn hundre år; siden Norge i 1896 fikk verdens første barnevernlov: Vergerådsloven. I hele denne perioden har jurister og andre fagfolk drøftet – og politikere har utprøvd – forskjellige tiltak som forbedringsanstalter, skolehjem, barneverninstitusjoner, herunder såkalte enetiltak (Bufetat 2017), og ungdomsfengsel. Vergerådslovens intensjon var å etablere et mer humant alternativ enn straff for barn under den kriminelle lavalder som begikk alvorlig kriminalitet. Man ønsket også å innlemme barn som kunne tenkes å begå slike handlinger – «Forbryderarméens Rekruter» (Stang Dahl 1978). Straffeformålet var tydelig: Vergerådsloven ble fremmet som et appendix til straffeloven. Det rådet en ideologisk overbevisning om at tukt, oppdragelse og disiplin skulle skape gagns borgere ut av «sedelig forkomne og vanvyrkede børn». I ettertid er det blitt avdekket alvorlige overgrep mot barn i disse institusjonene (NOU 2004:23 Barnehjem og spesialskoler under lupen, Jon 2005).

Siden Barnevernloven av 1953, har barnevernets oppgave vært å beskytte og hjelpe barnet, ikke å beskytte samfunnet. Straffeformålet skal ikke ligge innenfor barnevernloven. Det er tverrpolitisk enighet om at barn ikke hører hjemme i fengsel, men at «fengsel vanskelig kan unngås for en liten gruppe», nemlig de som begår så alvorlig og/eller gjentatt kriminalitet at ingen andre tiltak nytter (Prop. 135 L (2010–2011), avsnitt 9.6.1.4). I tråd med

Barnekonvensjonen art. 37 (b) skal frihetsberøvelse av barn være siste utvei, og kun gjennomføres for et kortest mulig tidsrom (FNs barnekomité generell kommentar nr. 10 2007). Rettsutviklingen i Norge de siste årene har også gått i retning av en stadig høyere terskel for å dømme barn til fengselsstraff. Bruk av alternative straffereaksjoner, som for eksempel ungdomsstraff, skal alltid vurderes først (Stang 2016). Ungdomsstraff ble innført som en ny straffereaksjon 1. juli 2014, og er for tiden under evaluering.²⁸

I 2009 ble Norges første ungdomsfengsel – Ungdomsenheten i Bjørgvin – etablert, blant annet for å møte Barnekonvensjonens krav om at barn ikke skal sone fengselsstraff sammen med voksne, se dens art. 37 (c).²⁹ Flere alvorlige hendelser som involverer barn som gjerningspersoner de senere årene – med grov vold, drap, ran, narkotika- og gjengkriminalitet – har på nytt aktualisert en politisk debatt om tiltak overfor denne gruppen barn. Den nye regjeringsplattformen – Granavolden-erklæringen 2019 – uttrykker at «Gjengmiljøene skaper utrygghet og redsel i lokalmiljøene», og at «Regjeringen vil ... vurdere å etablere institusjoner i barnevernet, inkludert bevegelsesrestriksjoner, som kan håndheve reglene for personer under 15 år som begår alvorlig kriminalitet, og som kan utgjøre en fare for seg selv eller andre». Regjeringen ønsker altså å vurdere å gjeninnføre institusjoner for barn under den kriminelle lavalder, som hovedsakelig skal ha et strafferettslig preg i betydningen samfunnsvern (allmennprevensjon). Fra et barnerettslig ståsted er dette et problematisk forslag av flere grunner. For det første vil det rokke ved det som i dag er barnevernets samfunnsmandat i dag, og for det andre vil det neppe la seg gjennomføre uten å krenke Norges forpliktelser etter barnekonvensjonen, som i art. 40 nr. 3 (a) sier at barnet skal «anses ikke å være i stand til å begå en straffbar handling under den kriminelle lavalder».

Tjuseks norske barnevernsaker i Den europeiske menneskerettighetsdomstol (EMD)

Etter BK artikkel 3 nr. 2 jf artikkel 19 og 20, forplikter Norge seg til å treffe alle nødvendige tiltak for å sikre barn en tilfredsstillende omsorgssituasjon, også i tilfeller der dette innebærer at barnet må bli skilt fra sine foreldre. Videre krever BK artikkel 9 og 16 at myndighetene beskytter barn (og foreldre) mot urettmessige og uforholdsmessige inngrep i familielivet, og at kontakten mellom barnet og foreldre/familie opprettholdes etter en eventuell omsorgsovertakelse, i et så stort omfang og på en slik måte som er forsvarlig og ønskelig ut fra hensynet til barnets beste.

Barnekonvensjonens grunnprinsipper gjør seg gjeldende med særlig stor tyngde på barnevernsfeltet, og en stor del av den nasjonale rettsutviklingen av f.eks prinsippet om barnets beste og barnets rett til å bli hørt, utvikles i tilknytning til barnevernsaker. Utformingen av norsk barnevernslovgivning og -politikk søker i så stor grad som mulig å ivareta de mange kryssende hensynene som gjør seg gjeldende på barnevernsfeltet. Der hensynet til barnets beste kommer i konflikt med andre hensyn, skal barnets beste være avgjørende for valg av tiltak etter barnevernlovens kapittel 4, jf. Barnevernloven § 4-1. Barnevernloven krever dermed en klarere vektlegging og prioritering av barnets beste på bekostning av andre hensyn, enn det som framgår av BK artikkel 3 nr. 1 rent språklig.

Det norske barnevernet har vært gjenstand for gjentatt internasjonal kritikk og medieoppmærksomhet de siste 10 årene. Kritikken gjelder dels barnevernet som system, dels knytter den seg til konkrete saker som ofte involverer foreldre med minoritetsbakgrunn.³⁰ En relativt stor del av kritikken kommer fra tidligere østblokkland, etter at barnevernet har grepet inn med akuttvedtak eller omsorgsovertakelse overfor borgere av land som Polen, Russland, Litauen, Estland og Tsjekkia. Noen av disse

sakene har skapt diplomatiske kriser mellom Norge og det aktuelle landet. Kritikken spenner fra tilsynelatende saklig og seriøs kritikk av saksbehandling og skjønnsutøvelse i enkeltsaker, til konspirasjonsteorier om at Norge trenger flere barn og renere gener(!) og derfor må tvangsadoptere østeuropeiske barn, at det norske barnevernet er en fascistisk organisasjon som kidnapper og selger barn, at barnevernet er Arbeiderpartiets virkemiddel for å innføre et «Ap-diktatur», eller at den norske staten bruker barnevernet til å drive systematisk utfølgelse av kristne familier. Spennvidden i kritikken gjør det utfordrende for fagpersoner å møte den. Noe av kritikken kan synes å bunne i en reaksjon på det norske totalforbudet mot vold i barneoppdragelsen etter barneloven § 30 tredje ledd, og barnets sterke stilling som selvstendig rettssubjekt i Norge, med rettigheter som «trumfer» foreldrenes bestemmelsesrett over barna. Det at Norge har valgt å «profesjonalisere» barnevernet ved å skille det ut fra sosialtjenesten som et selvstendig forvaltningssystem, og at vi har en egen barnevernpedagogutdanning, kan ha bidratt til å gjøre Norge til et mer eksplisitt mål for denne kritikken enn våre nordiske naboland.

I 2018 ble det ført en form for anti-barnevernskampanje i Europarådet, som munnet ut i rapporten «Striking a balance between the best interest of the child and the need to keep families together», der Norge brukes som «case». Rapporten, og den påfølgende resolusjonen om retten til familieliv, kan ha bidratt til at EMD siden desember 2015 har valgt å kommunisere hele 26 barnevernsaker mot Norge.³¹ Sakene omhandler spørsmål om vilkår for akuttvedtak og tvangsadopsjon, omsorgsovertakelse av nyfødt barn, manglende tilbakeføring etter omsorgsovertakelse, samværsrestriksjoner eller nektelse av samvær etter omsorgsovertakelse, og spørsmål om krenkelse av besteforeldres rett til privatliv. Flere av sakene omhandler spørsmål om barnets rett til å opprettholde sin kulturelle identitet og tilhørighet.³²

Fire av EMD-sakene er per september 2019

rettskraftig avgjort i EMD. Norge har fått medhold i to (M.L. mot Norge om mormor som fostermor og Hasan mot Norge om adopsjon), og er felt i to (Jansen mot Norge om samvær og Strand Lobben m.fl. mot Norge (storkammer) om adopsjon). I Strand Lobben fikk Norge i første omgang medhold i EMD med knapt flertall, og saken ble behandlet i EMDs storkammer i oktober 2018. Dom i saken falt i september 2019. Et flertall på 13 fant at Norge hadde brutt artikkel 8. Syv av disse dømte Norge fordi adopsjonsspørsmålet ikke var tilstrekkelig undersøkt. Et mindretall på seks dommere ville isteden dømme Norge for realitetsbrudd på artikkel 8. Fire dommere ga Norge medhold, og to av disse mente at moren ikke skulle fått lov til å representere barnet i saken.

Avslutning

I innledningen fokuserte vi på spørsmålet om inkorporering av barnekonvensjonen i nasjonal lovgivning, noe som er gjennomført i Norge og Island og som er i ferd med å skje i Sverige. Der er det fortsatt mye usikkerhet og tvil rundt inkorporeringen. Men også utover dette spørsmålet ser vi at det i alle de fire nordiske landene som er behandlet her, er søkelys på gjennomføring av konvensjonen gjennom lovendringer på ulike områder.

Et gjennomgående tema er barns rett til beskyttelse mot vold og overgrep, hvor det i alle landene har skjedd eller er foreslått endringer i straffe- og straffeprosesslovgivningen eller håndhevingen av den. Disse dreier seg for Danmarks vedkommende om straff for passiv medvirkning til vold mot barn ved at den andre forelderen ikke reagerer, opphevelse av foreldelsesfrister, og videoopptak av barns forklaring i slike saker. I de tre andre landene er det tidligere gjort endringer i samme retning. Den islandske modellen Barnehus har etter hvert spredt seg til mange andre land, særlig i Europa, deriblant Sverige, Norge og Danmark.³³ I Sverige vurderes innføring av nye lovbrudd med sikte på å hindre skadelige praksiser som barneekteskap og kjønnslemlestelse,

som aktualiseres ved at barn og deres familier beveger seg over landegrensene. I Norge har det vært mye oppmerksomhet om det preventive aspektet ved å beskytte barn mot overgrep, særlig gjennom en bedre håndheving av den plikten som ansatte i helsetjenesten, skoler, barnehager osv. har til å melde fra til barnevernet ved alvorlig bekymring for et barn. Dette henger nært sammen med plikten for alle borgere til å prøve å avverge en straffbar handling, som håndheves i liten grad.

De norske barnevernssakene som står for Den europeiske menneskerettsdomstolen er relatert til dette temaet. Barnevernets inngrep i familielivet skjer fordi det blir ansett nødvendig for å beskytte barnet mot en farlig eller uakseptabel omsorgssituasjon i hjemmet, men spørsmålet vil i mange av sakene være om det hadde vært mulig å oppnå det samme ved mindre inngripende tiltak. Barnevernet er i søkelyset også på Island, med reformer til styrking av barneperspektivet.

Barnets beste og barns rett til å komme frem med sitt syn er fremtredende temaer i alle de fire landene. Ovenfor er det særlig fremhevet i det danske bidraget om foreldretvister, hvor ulike ordninger for å ivareta barnet og dets syn blir presentert. Gjennomføringen av retten til å bli hørt er en utfordring ikke bare i foreldretvister og barnevernssaker, men også på alle andre områder, f.eks. i utdanning og i asylsaker. Det skjer en stadig utvikling, men barn selv sier fortsatt i mange sammenhenger at de enten ikke får komme til orde, eller at de voksne nok snakker med dem, men at de ikke blir tatt på alvor. Barneloven blir omtalt også i innlegget fra Island, hvor betydningen av enighet mellom foreldrene står sentralt i reformarbeidet.

Surrogati er kun nevnt i Islands bidrag, men vi vet fra nordisk samarbeid at de samme utfordringer oppstår i andre nordiske land. Også internasjonalt strever man med å finne løsninger som ivaretar rettighetene til det barnet som blir født, uten at dette implisitt vil bety full aksept av selve ordningen, som blant annet i

en del tilfeller kan ligge nært opp mot salg av barn.

Det fremgår tydelig at spørsmål relatert til barns rettigheter står på den politiske dagsorden i disse landene, og at det er et stadig pågående reformarbeid. På de fleste områder går endringene i riktig retning, ved at barns rettigheter påvirker lovgivningen og praktiseringen av den. Men på ett felt viser bidragene både fra Danmark, Norge og Sverige at man er i ferd med å ta et skritt bakover. Det gjelder barn i konflikt med loven, hvor uttrykket «kriminalitet» er tatt i bruk i Danmark og Norge også i forbindelse med barn under den kriminelle lavalder, som i begge land er 15 år. For Danmarks del er dette allerede en realitet i form av lovendring, for Norge skal det så langt bare vurderes. Innføring av tiltak med et strafferettslig preg for denne gruppen samsvarer dårlig med barnekonvensjonen art. 40 nr. 3 (a) om at «children shall be presumed not to have the capacity to infringe the penal law» under den kriminelle lavalder. Vi ser en lignende utvikling i land vi ikke ønsker å sammenligne oss med, f.eks. Ungarn som har satt lavalderen ned fra 14 til 12 år. Selv om de nordiske land ikke formelt senker den kriminelle lavalderen, er tendensen urovekkende. Også i Sverige foreligger forslag som innebærer en tøffere linje overfor unge i konflikt med loven. En annen tilnærming er nødvendig hvis man fremdeles vil være foregangsland når det gjelder barns rettigheter. Det er sterkt ønskelig at land som de nordiske holder fanen høyt på dette feltet, ikke minst med tanke på å motvirke tilbakeslag for barns rettigheter i andre land.

Rettsforskningen har en viktig oppgave i å avdekke lite barnevennlige innslag i reformarbeidet ved å gå bakenfor de ytre argumentene og se ulike trekk i sammenheng, men også å fremheve eksempler på god lovgivning og praktisering av den. Ved at retten undersøkes på tvers av de nordiske land, kan både de gode og de dårlige mønstrene avtegne seg tydeligere.

Sluttnoter

- 01 Innledning og avslutning er skrevet av Kirsten Sandberg, professor, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Avsnittet om inkorporering (etter innledningen) er ført i pennen av Sandberg etter innspill fra de øvrige forfatterne.
- 02 Finland ble også invitert til å komme med bidrag, men det er ikke kommet bidrag derfra.
- 03 <https://barn.is/media/483317/umbodsmadur-barna-helstu-ahyggjuefni-2017.pdf>, hentet 24 Februar 2019.
- 04 Skrevet av Pernilla Leviner, docent, universitetslektor, Juridiska institutionen, Stockholms universitet.
- 05 Se regjeringens hemsida www.regeringen.se/regeringens-politik/barnets-rattigheter/barnkonventionen-blir-ny-lag/, publicerat 14 mars 2018.
- 06 Se för beskrivning av remissinstansers invändningar m.m. i Leviner 2018 a.
- 07 Se lag om ändring i lagen (1904:26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap, SFS 2018:1973, utfärdad den 29 november 2018.
- 08 Se regeringsförklaringen 21 januari 2019, www.regeringen.se/48f68a/contentassets/6e0630547665482eaf982c4777f42f85/regeringsforklaringsen-2019.pdf. Hämtad 17 februari 2019.
- 09 Se exempelvis en artikelserie i Svenska dagbladet under hösten 2018 i frågan – www.svd.se/om/debatten-om-aldersbedomning. Hämtad 17 februari 2019.
- 10 https://sv.wikipedia.org/wiki/Fallet_Kevin.
- 11 Bevistalan innebär att domstol kan pröva skuldfrågan gällande barn som är under 15 år, dvs. inte straffmyndiga, som misstänks för brott. Detta kan ske efter en utredning enligt 31 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) när det rör sig om mycket allvarliga brott som exempelvis mord eller grov våldtäkt. En bevistalan får bara ske om det begärs av socialnämnden, Socialstyrelsen eller barnets vårdnadshavare. Om bevistalan begärs får åklagaren väcka sådan om det krävs ur allmän synpunkt. I den bedömningen ska åklagaren bland annat värdera om bevisningen hade varit tillräcklig för ett motsvarande åtal mot en straffmyndig person. Vid bevistalan tar domstolen ställning till om barnet har begått brottet eller inte, men någon påföljd utförns inte.
- 12 Se exempelvis artikel i Svenska dagbladet 5 maj 2017 där Titti Mattsson, professor i offentlig rätt Lunds universitet inrerivjuas. www.svl.se/jurist-kevin-fallet-hade-kunnat-privas-i-domstol.
- 13 Här måste konstateras att det politiska läget efter valet 2018, med den flera månader långa osäkerhet avseende regeringsbildningen som följd, är osäkert och problematiskt. Den sittande minoritetsregeringen kan ha svårt att vinna gehör och majoritet för reformer.
- 14 Detta kan jämföras med Europakonventionen som efter inkorporeringen 1995 visserligen har status som lag, men som också har en särskild ställning genom det särskilda stadgande i regeringsformens 2 kap. 19 § där det anges att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med åtaganden på grund av Europakonventionen.
- 15 Se bl.a. Justitiekanslern, 2016-10-14, Dnr. 2429-16-80, Advokatsamfundet, 2016-10-17, Dnr. R-2016/0762 och Juridiska fakulteten, Stockholms universitet 2016-10-10, Dnr. FV-1.1.3-1237-16.
- 16 Se bl.a. Kammarrätten i Stockholm, 2016-09-23, Dnr. KST 2016/189, Justitieombudsmannen, 2016-10-04, Dnr. R 29-2016, Justitiekanslern, 2016-10-14, Dnr. 2429-16-80 och Migrationsverket, 2016-10-11, Dnr. 1.4.1-2016-56721.
- 17 Se regjeringens hemsida www.regeringen.se/regeringens-politik/barnets-rattigheter/barnkonventionen-blir-ny-lag/, publicerat 14 mars 2018. En vecka därefter publicerades prop. 2017/18:186, Inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter.
- 18 Att ratificera protokollet skulle innebära att barn och deras ombud kunde föra fram klagomål till FN:s barnrättskommitté mot enskilda stater om barnets rättigheter kränkts och de inte haft möjlighet att få upprättelse i hemlandet.
- 19 Se kommitténs sammanfattande slutsatser och rekommendationer avseende Sverige från 2015 (, CRC/C/SWE/CO/5 2015).
- 20 Skrevet av Hanne Hartoft, Ph.D., adjunkt, Juridisk institut, Aalborg Universitet
- 21 Skrevet av Caroline Adolphsen, PhD, lektor, Juridisk Institut, Aarhus Universitet.
- 22 Skrevet av Hrefna Friðriksdóttir, professor, Faculty of Law, Háskóli Íslands (University of Iceland).
- 23 Skrevet av Elisabeth Gording Stang, professor, Fakultet for samfunnsvitenskap, OsloMet.
- 24 Den ene, «Operasjon Sandra», gjeldet en 26 år gammel mann som skal ha kommet i kontakt med flere hundre unge gutter gjennom å ha utgitt seg for å være jente på et chatteforum. Den andre saken gjelder en tidligere fotballdommer som gjennom en årrekke skal ha forgrepet seg på flere hundre gutter, både på nett og fysisk.
- 25 De andre tre er tilgang på og kvalitet i psykisk helsehjelp til barn, barn og utenforskap og barn under barnevernets omsorg, <https://barneombudet.no/om-barneombudet/barneombudets-strategi-2019-2021/>.
- 26 Alarmtelefonen for barn og unge er åpen når barnevernstjenesten har stengt, mellom kl. 15.00 og 08.00.
- 27 Prop. 135 L (2010-2011) Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven, konfliktrådsloven m.fl. (barn og straff), Regjeringens handlingsplaner mot tvangsoktenskap, mot kjønnslemlestelse og mot vold i nære relasjoner, Prop. 40 (2010-2011) Endringer i barnevernloven (krav til politiattester mv.), Barnas St.meld. nr. 1 (2010-2011) Om vold og overgrep mot barn, Prop. 97 L (2009-10) Endringer i straffeloven av 1902 mv (skjerpning av straff for drap, annen grov vold og seksuallovbrudd), Ot.prp. nr. 104 (2008-2009) Om endringer i barnelova, Prop. 106 L (2012-2013) Endringer i barnevernloven, Prop. 85L (2012-2013) Endringer i barnelova (barnevernspektiv i foreldretvister), Prop. 112 L (2014-2015) Endringer i straffeprosessloven (åvør av barn og andre særlig sårbar fornærmede og vitner), og NOU 2016:15 Ny barnevernlov.
- 28 Første delrapport: <http://www.nordlandsforskning.no/getfile.php/1314816-1489161697/Dokumenter/Rapporter/2016/NF%207-2016.pdf>.
- 29 Enheten og det tverretarlige teamet ble evaluert i 2016, se Hydte og Stang 2016.
- 30 Se f.eks. BBC-dokumentaren «Norways hidden scandal» som ble publisert sommeren 2018, med utgangspunkt i at en psykiater som ble benyttet som sakkyndig i en rekke barnevernsaker, selv ble domfellt for barnepornografi, http://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-sh/norways_hidden_scandal. Den polske journalisten Maciej Czarnecki publiserte i 2018 boka «Norsk barnevern sett utenfra – stiller det urimelige krav?».
- 31 EMD har i samme periode avvist ytterligere tre klager mot Norge (I.D. mot Norge nr. 51374/16, T.S og J.J. mot Norge nr. 15633/15, J.M.N og C.H. mot Norge nr. 3145/16).
- 32 K.O. og Y.M. mot Norge nr. 64808/16, Hernehult mot Norge nr. 11652/16, Ibrahim mot Norge nr. 15379/16, Pedersen m fl. mot Norge nr. 39710/15, Hasan mot Norge nr. 27496/15, M.L. mot Norge nr. 43701/14, A.S mot Norge nr. 60371/15, Strand Lobben m fl. mot Norge nr. 37283/13, Jansen mot Norge nr. 2822/16, Bodnariu m fl. mot Norge nr. 73890/16. For nærmere område av sakene, se Søvig 2018, Emberland 2016; Emberland 2017; Sandberg 2018; Stang og Baugerud 2018: 68-73.
- 33 Johansson, S., Stefansen, K., Bakketeig, E., och Kaldal, A. (red.) Collaborating against child abuse: exploring the Nordic Barnahus model, Palgrave Macmillan, 2017.

Referanser

- Adolphsen, C. 2018. Barnets ret til (at blive fri for) at blive hørt. Ugeskrift for Retsvæsen, U2018B. s. 83–90
- Adolphsen, C. og Holst, N.S. 2015. Forældres magtanvendelse over for børn, Ugeskrift for Retsvæsen 2015B. s.125–134
- Áhrif sáttameðferðar í forsjármálum sbr. 33. gr. a barnalaga nr. 76/2003. 2016. Innanríkisráðuneytið.
- Bløcher, S. S. 2013. Anvendelsen af det strafbare medvirkensansvar ved passivitet på forældre, Tidsskrift for kriminalret s. 471–477.
- Czarnecki M. 2018. Norsk barnevern sett utenfra – stiller det urimelige krav, Fagbokforlaget
- Emberland, M. 2016. Det norske barnevernet under lupen. Lov og Rett 55(6)
- Emberland, M. 2017. Det norske barnevernet under lupen – del 2. Lov og rett 56(8)
- FNs barnekomité's merknader til Islands 3. og 4. rapport 2018, CRC/C/ISL/CO/3–4.
- Friðriksdóttir, H. og Haugen, A.G. 2017. Child Friendly Justice: International Obligations and the Challenges of Interagency Collaboration. I: S. Johansson et al. red. Collaborating against Child Abuse. Cham: Palgrave Macmillan.
- Friðriksdóttir, H. 2013. Handbók: Barnalög nr. 76/2003 með síðari breytingum. Reykjavík: Úlfjótur.
- Grønved Nielsen, R. og Bloch Ehlers, A. 2018. Mere om ansvar for menneskerettighedsbrud, Juristen, s. 111–115.
- Hartoft, H. 2018. Den kommunale tilsynspligt med børn og unge og det erstatningsretlige ansvar i tilfælde af myndighedssvigt, Juristen, s. 77–88
- Helstu áhyggjuefni 2017. 2017. Umboðsmaður barna.
- Hennum, R. 2016. Retten til beskyttelse mot vold, overgrep og utnyttelse. I: N. Høstmælingen, E.S. Kjørholt og K. Sandberg, red. Barnekonvensjonen. Barns rettigheter i Norge, 3. utg. Oslo: Universitetsforlaget: 329–356.
- Holst, N. S. 2015. Straffbar passivitet, Jurist- og økonomiforbundets Forlag.
- Hydle, I. og Stang, E.G. 2016. Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering, NOVA/Høgskolen i Oslo og Akershus, rapport nr. 1/2016
- Isager, H., Holst, N.S. og Adolphsen, C. 2018. Myndighedsansvar for krænkelser af børn, Juristen, s. 54–62.
- Jon, N. 2005. En skikkelig gutt. Arbeidet med å forme en passende maskulinitet. Foldin verneskole 1953–1970, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, UiO
- Krone Christensen, S. 2014. Forældreansvarsløven med kommentarer, 2. Udgave. København: Karnov Group, s. 87–88
- Kvalø, K. K. 2018. Merknader fra FNs barnekomité til Norge – en kommentar, Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål (FAB) nr. 4/2018
- Leviner, P. 2018. Barnkonventionen som svensk lag – en diskussion om utmaningar och möjligheter för att förverkliga barns rättigheter. Förvaltningsrättslig tidskrift, 2: 287–311. (cit. Leviner 2018 a)
- Leviner, P. 2018a. Barnkonventionen som svensk lag – en diskussion om utmaningar och möjligheter för att förverkliga barns rättigheter. Förvaltningsrättslig tidskrift, 2: 287–311.
- Leviner, P. 2018b. Våra barn och andras ungar – om solidaritet och (o)likabehandling av barn i det svenska välfärdssystemet. I: T. Erhag, og P. Leviner og A.-S. Lind red. Socialrätt under omvandling – om solidaritetens och välfärdsstatens gränser. Stockholm: Liber förlag AB.
- Lundy, L. Kilkelly, U. & Byrne, B. 2013. Incorporation of the United Nations Convention on the Rights of the Child in Law – A Comparative Review, International Journal of Children's Rights 21: 442–463.
- Lundy, L. Kilkelly, U. & Byrne, B. 2013. Incorporation of the United Nations Convention on the Rights of the Child in Law – A Comparative Review. International Journal of Children's Rights 21: 442–463.

Report on Raising Awareness on sexual, emotional and physical violence against children. 2014. Ministry of the Interior, Ministry of Education, Science and Culture and Ministry of Welfare.

Sandberg, K. 2018. Ulogisk fra EMD? *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål* 16(4)

Stang Dahl, T. 1978. *Barnevern som samfunnsvern*, Pax forlag

Stang, E.G. 2016. Barnets beste på vei inn i strafferetten? I: R. Førde, M. Kjelland og U. Stridbeck, red. *Cand.mag., cand.med., cand.jur., cand.akt: Festskrift til Aslak Syse*. Oslo: Gyldendal Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Stang, E.G. m. fl., red. 2013. *Taushetsplikt, opplysningsrett og opplysningsplikt. Regelkunnskap og praksis, NOVA rapport nr. 1/2013*

Stang, E.G. og Baugerud, G. A. 2018. *Samvær etter omsorgsovertakelse. En barnefaglig og juridisk utredning*. OsloMet Rapport nr.10/2018

Søvig, K. H. 2018. Avgjørelser fra EMD i saker om vern av privat- og familieliv fra 2017. *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål (FAB)* 16(2-3)

Zillén, K. 2019 *Barn i välfärdsstatens utkant - om rätten till sjukvård för barn som är unionsmedborgare och som lever i ekonomisk utsatthet i Sverige*. Uppsala: lustus förlag.

FN-dokumenter :

FNs konvensjon om barns rettigheter 20. november 1989

FNs barnekomité: Generell kommentar nr. 10 (2007) Barn i konflikt med loven, CRC/C/GC/10

FNs barnekomité 2011: Generell kommentar nr. 13: *Barns rett til frihet fra alle former for vold*, CRC/C/GC/13, 2011

FNs barnekomités merknader til Norges 5. og 6. rapport 2018, CRC/C/NOR/CO/5-6

Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, A/RES/54/263 of 25 May 2000

FN:s barnrättskommittés sammanfattande slutsatser och rekommendationer avseende Sveriges femte periodiska rapport 2015, CRC/C/SWE/CO/5

Øvrige referanser (etter land)

Danmark

Lovgivning:

Den Europæiske

Menneskerettighedskonvention (EMRK)

Lovbekendtgørelse nr. 750 af 19. Oktober 1998.

Familieretshuset (FHL):

Lov nr. 90 af 20. december 2018. Loven er behandlet og vedtaget sammen med lov nr. 91 af 7. november 2018 (Lov om ændringer som følge af lov om Familieretshuset og skærpet fokus på beskyttelsen af barnet i sager efter forældreansvarsloven).

Forarbejder:

Lovforslag nr. 90 af 7. november 2018, de almindelige bemærkninger, punkt 3.2.2. og 3.2.3.2, bemærkningerne til § 17

Forvaltningsloven (FVL):

Lovbekendtgørelse nr. 433 af 22. april 2014.

Forældreansvarsloven (FOL):

Lov nr. 499 af 6. juni 2007 med ændringer.

Forarbejder:

Betænkning 1475/2006 ('Barnets Perspektiv'), punkt 2.1.2. og kapitel 4.

Lovforslag som fremsat nr. 131 af 31. januar 2007, de almindelige bemærkninger, punkt 2.1.4., og bemærkningerne til § 3, § 4 og § 5.

Lovforslag nr. 91 af 7. november 2018, de almindelige bemærkninger, punkt 3.3.2.2.1., og bemærkningerne til § 1, nr. 17 og § 2, nr. 6.

Lovforslag nr. 137 af 9. januar 2019

Forældelsesloven (FÆL)

Lovbekendtgørelse nr. 1238 af 9. november 2015 med ændringer, heri er indarbejdet Lov nr. 140 af 28. februar 2018 om ændring af straffeloven, lov om forældelse af fordringer,

Sverige

Förarbeten och remissyttranden

Prop. 1989/90:107 Om godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter

Prop. 2012/13:58, Utbildning för barn som vistas i landet utan tillstånd

Prop. 2017/18:121 Modernare adoptionsregler

Prop. 2017/18:155 Modernare regler om assisterad befruktning och föräldraskap

Prop. 2017/18:288 Förbud mot erkännande av utländska barnäktenskap

Prop. 2017/18:186 Inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter

SOU 1997:116, Barnets Bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige
SOU 2015:71 Barns och ungas rätt vid tvångsvård – förslag till ny LVU

SOU 2016:19 Barnkonventionen blir svensk lag
SOU 2017:6 Se barnet

SOU 2016:19 Barnkonventionen blir svensk lag
SOU 2018:69 Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet

SOU 2018:85 Slopad straffrabatt för unga myndiga

lov om erstatningsansvar og lov om erstatning fra staten til ofre for forbrydelser.

Retsplejeloven (RPL):

Lovbekendtgørelse nr. 1284 af 14. November 2018

Service-loven (SEL):

Lovbekendtgørelse nr. 1114 af 30. august 2018

Ungdomskriminalitetsloven

Lov nr. 1705 af 27. december 2018 om bekæmpelse af ungdomskriminalitet m ændringer.

Høringssvar

Børnerådets høringssvar af 1. oktober 2018 til Justitsministeriet.

Dir. 2013:35 Översyn av barnets rättigheter i svensk rätt

Dir. 2015:17 Tilläggsdirektiv till Barnrättighetsutredningen

Dir. 2018:20 Kartläggning av hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med barnkonventionen

Advokatsamfundet, 2016-10-17, Dnr. R-2016/0762

Juridiska fakulteten, Stockholms universitet 2016-10-10, Dnr. FV-1.1.3-1237-16

Justitiekanslern, 2016-10-14, Dnr. 2429-16-80, Justitieombudsmannen, 2016-10-04, Dnr. R-29-2016

Kammarrätten i Stockholm, 2016-09-23, Dnr. KST 2016/189

Migrationsverket, 2016-10-11, Dnr. 1.4.1-2016-56721

Lagrådets yttrande, Angående inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter, Utdrag ur protokoll vid sammanträde 6 september 2017

Island

Forarbeider til lover:

Forslag til lov om endringer av barnelov, 2011–2012, dok. 328, sak 290.

Forslag til lov om altruistisk surrogati, 2015–2016, dok. 245, sak 229

Utkast til lovforslag om endring af barnelov

2019, Offentlig samråd, sak 53/2019.

Nasjonal Plan for barn og unge, 2018–2019, dok. 13, sak 13.

Norge

Lover:

Kongeriket Norges Grunnlov 17. mai 1814

Lov om barn og foreldre 8. april nr. 7 1981

Lov om barneverntjenester 17. juli nr. 100 1992

Lov om straff 20. mai nr. 28 2005

Politiets årsrapport 2017

Prop. 106 L (2012–2013) Endringer i barnevernloven

Prop. 85 L (2012–2013) Endringer i barnelova (barneperspektiv i foreldretvister)

Prop. 169 L (2016–2017) Endringer i barnevernloven (bedre rettssikkerhet for barn og foreldre)

Prop. 135 L (2010–2011) Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven, konfliktrådsloven m.fl. (barn og straff)

Prop. 40 (2010–2011) Endringer i barnevernloven (krav til politiattester mv.)

Prop. 97 L (2009–10) Endringer i straffeloven av 1902 mv (skjerpning av straff for drap, annen grov vold og seksuallovbrudd)

Prop. 112 L (2014–2015) Endringer i straffeprosessloven (avhør av barn og andre særlig sårbare fornærmede og vitner),

Regjeringens handlingsplaner mot tvangsekteskap, mot kjønnslemlestelse og mot vold i nære relasjoner

Riksadvokatens høringsuttalelse til utredningen NOU 2017:12 Svikt og svik

Lovforarbeider, stortingsmeldinger og andre offentlige dokumenter:

Barnas St.meld. nr. 1 (2010–2011) Om vold og overgrep mot barn

Bufetat. 2017. Kartlegging av enetiltak i barnevernet.

Dok. 16 (2011–2012) Rapport til Stortingets presidentskap fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven

Granavolden – politisk plattform for en regjering utgått av Høyre, Fremskrittspartiet, Venstre og Kristelig folkeparti, 17.01.2019

NOU 2016:16 Ny barnevernlov

NOU 2017:12 Svikt og svik

NOU 2004:23 Barnehjem og spesialskoler under lupen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barneverninstitusjoner 1945–1990.

Ot.prp. nr. 104 (2008–2009) Om endringer i barnelova

Forfatterpresentasjoner

Caroline Adolphsen er lektor, cand.jur., ph.d. på Juridisk Institutt, Aarhus Universitet. Hendes forskning omhandler primært barn og unge i helse- og sosialretten, men også sosialt utsatte voksne. Hun har bl.a. skrevet «Barnets ret til (at blive fri for) at blive hørt» (U2018B, 83–90), «Tvangsadoption over for anbragte børn» (U.2015B, 450–460) og «Mindreåriges retsstilling i relation til behandling» (2013, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag).

Hrefna Friðriksdóttir er professor på Juridiske Fakultetet, Universitetet i Island. Hendes forskning omhandler primært familierett: Ekteskap og samboerskap, barn i bred sammenheng med fokus på barns menneskerettigheter og barnevern. Hrefna er styreleder i Ármann Sævarr Forskningsinstitutt om familjens interesser, som er en enhet konsentrert om tverrfaglig forskning.

Hanne Hartoft er lektor, cand.jur. ph.d på Juridisk Institut, Aalborg Universitet. Hanne indgår i Social Law Research Center og forsker i børnerett både ud fra nationale regler og internationale instrumenter som FN's børnekonvention m.v. Hun tager ofte udgangspunkt i barn og unges rettigheter, men beskæftiger sig også med sagsbehandling set fra myndighedspektivet. Hun er forfatter og medforfatter til en række artikler og bidrag til bøger inden for området bl.a. Magtanvendelse over for anbragte børn (2015, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag), og Hvornår er skolefravær et socialt problem? (Nordisk Socialrettsligt Tidsskrift, no. 21–22 2019). Hanne er medlem af Børnerådet.

Pernilla Leviner är universitetslektor och docent i offentlig rätt vid Juridiska institutionen och föreståndare för Stockholms barnrättscentrum, vilket är en tvärvetenskaplig forskningsplattform med inriktning på rättsliga frågor som rör barn och barns rättigheter. Hennes forskning ligger inom och i gränslandet mellan offentlig rätt och familjerätt – närmare bestämt socialrätt och barnrätt – och rör på olika sätt relationen mellan staten, familjen och individen, ofta med fokus på myndigheters ansvar och befogenheter och inte sällan med jämförande och empiriska inslag.

Kirsten Sandberg er professor i rettsvitenskap ved Institutt for offentlig rett, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Fra 2011 til 2019 var hun medlem av FNs barnekomité, og hun var komiteens leder i to år fra 2013. Hennes forskningsfelt er hovedsakelig barnerett og barns rettigheter, med særlig fokus på barns rett til medvirkning, barnvern, utdanningsrett og utlendingssaker. Forholdet mellom barnet, familien og staten er et gjennomgående tema. Sandberg har holdt utallige foredrag om barns rettigheter i Norge og andre land. Hun har vært konstituert høyesteretsdommer og har arbeidet i Justisdepartementets Lovavdeling.

Elisabeth Gording Stang er dr. Jur. fra Universitetet i Oslo 2007, og ansatt ved OsloMet, Fakultet for samfunnsvitenskap, siden 2008 der hun nå er professor i rettsvitenskap. Hun har omfattende undervisnings-, veilednings- og forskningserfaring innenfor områdene barnerett, menneskerettigheter og utlendingsrett, med særlig fokus på barns rettsstilling i barnevernet, ved foreldrekonflikter, i utlendingssaker og i straffesystemet. Stang er også en aktiv deltaker i samfunnsdebatten på sine forskningsfelt. For fullstendig oversikt over publikasjoner, se <https://app.crisis.un.no/search.jsf?l=elisabeth%20gording%20stang>

Børnekonventionen i Danmark. Barnet mellem forældre og stat

Anette Faye Jacobsen

Sammendrag

Børnekonventionen har haft stor gennemslagskraft i Danmark. Konventionen blev dog først virkeligt 'opdaget' i Danmark i slutningen af 1990'erne, da private og offentlige børneorganisationer fandt sammen om at bruge konventionen som redskab i deres politiske arbejde.

Artiklen viser, hvordan konventionen efter årtusindskiftet har spillet en stigende rolle i lovgivning om beskyttelse af udsatte børn samt i reguleringen af skilsmisse og samvær. Analyser af lovgivning og debatter blandt beslutningstagere, børneaktivister og professionelle demonstrerer desuden en stigende forventning om, at myndighederne skal kunne intervenere i udsatte familiers liv. Familien er i stadig mindre grad et autonomt fællesskab. Tværimod kan staten stille øgede krav til forældres kompetencer og livsstil. Undersøgelsen viser, at der er sket en omdefinering af retten til familieliv, og at barnets stilling mellem forældre og stat er blevet betydeligt ændret gennem de seneste 20 år.

The Convention on the Rights of the Child in Denmark. The Child between the Parents and the State

Abstract

The Convention on the Rights of the Child has had a significant impact in Denmark. International perspectives were inspiring certain statutes on children's rights already by the 1980s – before the Convention was adopted. However, it was not until the end of the 1990s that the Convention truly became a living instrument, as private and public children's organisations started collaborating on issues of children's rights. After the turn of the millennium the Convention played a prominent role in the enactments of legislation in relation to socially vulnerable children and in the regulation of divorce and contact. Applying a historical analysis, the article shows how these reforms enhanced children's rights to development and protection, yet at the same time redefined rights to family life. The study concludes that the authorities gained a wider margin regarding intervention in privacy matters, and new standards were developed for the authorities to be able to assess parenting competence.

Introduktion

Børnekonventionen blev ratificeret i Danmark i 1991. De fleste af tidens politikere og embedsmænd mente dog ikke, den ville få stor betydning for danske børn. Den almindelige opfattelse var, at rettighederne i konventionen var gennemført for længst (Faye Jacobsen

2015: 70). Siden da er der sket en vældig udvikling i synet på Børnekonventionen. Der er i dag en meget bred accept af, at konventionen skal inddrages i lovgivning og vejledninger især på det sociale og det familieretlige område.

Gennem en samtidshistorisk analyse ser denne

artikel på den betydning, Børnekonventionen har haft i Danmark. To spørgsmål er i fokus: Hvordan er konventionen blevet brugt af beslutningstagere og børneorganisationer i formuleringen af de børnepolitiske dagsordener gennem de seneste 30 år, og hvordan har børnerettighedstænkningen bidraget til at reformulere synet på barnets bedste og retten til familieliv.

Litteratur, kilder og struktur

Der er skrevet meget lidt videnskabelig litteratur om Børnekonventionens historie. Der er nogle få internationale studier, som især beskæftiger sig med konventionens tilblivelse (Cohen 1990; Lindkvist 2018; Holzscheiter 2010) og enkelte lidt bredere fremstillinger (Fass 2011; Verhellen 2000). Børnekonventionens gennemførelse i Danmark er også kun sparsomt belyst (Faye Jacobsen 2015).

Der har været en del debat om teori og metoder i studier af Børnekonventionen. Den mest almindelige tilgang i forskningen har været at undersøge, hvor langt staten var kommet i udviklingen af rettighederne på forskellige områder. Det har imidlertid medført en teoretisk underudvikling og mangel på kritisk blik på selve konventionen (Reynaert, Bouverne-de-Bie og Vandeveldt 2009; Quennerstedt 2013). Den teoretiske inspiration i denne analyse er hentet i den såkaldte begrebshistorie (Koselleck 1972). Det betyder, at alle vigtige termer og også Børnekonventionen i sig selv betragtes som historiske konstruktioner; og de indgår derfor som en del af undersøgelserne. Tidens aktører har en opfattelse af f.eks. betydningen af 'barnets bedste' i Børnekonventionens artikel 3, men det er en forståelse, der er præget af den samtidige kontekst. Det er således en del af analysen at finde frem til, hvordan der sker ændringer i de dominerende holdninger til barnets rettigheder og forstå forandringerne i en bredere social og politisk sammenhæng.

Kilderne til undersøgelsen er først og fremmest lovgivningen og de mange forarbejder og debatter, der følger med de større lovinitiativ-

ver: Kommissionsbetænkninger, forskningsudredninger, debatter i det danske parlament, Folketinget, suppleret med dokumenter fra centrale børneorganisationer. Empirien er udvalgt, så vi kan følge de overvejelser og drøftelser, der har ligget bag de omfattende reformer, der har præget børnepolitikken siden 1980'erne. Hermed får vi mulighed for at spore, hvordan synet på børn og familie har ændret sig, og hvilken rolle Børnekonventionen har spillet undervejs. Det bliver også muligt at forstå den meget komplekse sammenhæng, som udviklingen af børns rettigheder indgår i.

Fremstillingen indleder med et afsnit, der strækker sig kronologisk fra 1980'erne frem til ca. år 2000. Herigennem får vi et billede af, hvordan holdningen var til rettigheder for børn, før Børnekonventionen var blevet vedtaget, og hvordan børneorganisationerne fik sat konventionen på den politiske dagsorden. I andet tidsafsnit, fra ca. år 2000, ser vi en stærkt stigende interesse for at styrke børns lovmæssige rettigheder blandt børneprofessionelle og beslutningstagere. Det gjaldt især på to områder: Beskyttelsen af udsatte børn mod overgreb samt forældremyndighed og samvær i forbindelse med skilsmisser. Konklusionen trækker hovedlinjerne op i Børnekonventionens gennemførelseshistorie i Danmark og peger på, hvordan forholdet mellem børn, forældre og stat er blevet omfortolket som en del af processen.

Børns rettigheder kommer på dagsordenen

Diskussionen i Danmark om at give børn egne rettigheder begyndte i det små, ti år før Børnekonventionen var blevet vedtaget. I FN startede arbejdet med at formulere en konvention om børns rettigheder med 'Børneåret' i 1979, og efter nogle års stilstand kom der gang i forhandlingerne i slutningen af 1980'erne. Her var også nordiske, især svenske, kræfter meget aktive (Lindkvist 2018).

I alle de nordiske lande fik familie- og børnepolitikken høj prioritet i 1970-80'erne som en

reaktion på kvindernes indtog på arbejdsmarkedet og børnenes indtog i institutionerne. I Danmark nedsatte den socialdemokratiske regering i 1975 en Børnekommission, der skulle kortlægge børns behov og forberede en særlig børnepolitik. I kommissionens betænkning fra 1981 fremhævede man FN's Deklaration om barnets rettigheder fra 1959 som indledning til kapitlet om børns familieretlige stilling. Det var en ny tænkning, der hermed blev lanceret: Børn havde ret til beskyttelse fra staten. Loven skulle være indrettet efter barnets tarv, og børns rettigheder kunne ikke blot overlades til familien (Børnekommissionen 1981: 145).

I debatterne om børn og familiepolitik i 1970'erne og '80'erne udskilte der sig to fløje. Den ene fløj var repræsenteret af de politiske partier til venstre, der støttede et stærkere statsligt engagement i familiepolitikken. Den borgerlige side af det politiske spektrum ville derimod fastholde familiens autonomi og holde statens indblanding på et minimum (Grumløse 2014: 126).

Der var dog en ganske bred politisk enighed om, at socialpolitikken måtte analyseres og reformeres, så hjælpen til udsatte børn kunne fungere bedre. I 1988 nedsatte den borgerlige regering det såkaldte Graversen-udvalg, der skulle undersøge lovgivningen for børnefamilier på det sociale område og komme med reformforslag. Graversen-udvalget anlagde et grundsynspunkt, som ikke var set før i den danske sociale regulering, nemlig at "forældre og børn ikke altid har sammenfaldende interesser." (Betænkning 1212 1990: 59).

Der blev efterfølgende brugt mange kræfter og lang tid på at forberede reformerne grundigt. Det har formentlig været med til at afsvække de tidligere modsætninger mellem partierne i synet på børn og familiepolitik. Når det drejede sig om socialt udsatte familier, tegnede der sig en voksende enighed om, at staten måtte træde mere regulerende ind. Ordføreren for et af regeringspartierne, Venstre, Eva Kjer Hansen, konkluderede for sit eget vedkommende: "Jeg bryder mig som ud-

gangspunkt ikke om, at det offentlige skal have lov til at gribe ind i familiens privatliv, men der er altså situationer, hvor det er nødvendigt af hensyn til barnets udvikling" (Folketingstidende 1991-92a: 6332).

Resultatet blev, at de første selvstændige rettigheder til børn blev vedtaget med stort flertal i Folketinget i 1992 (Folketingstidende 1991-92b: 11113). Den mest markante nyskabelse var, at børn over 15 år nu fik egne partsrettigheder i forbindelse med en anbringelse uden for hjemmet.¹ Der var stadig kritikere. Men synspunkterne blev fremført af få, ret marginale politikere, og selv Fremskridtspartiet, der repræsenterede den skarpeste modstand mod reformen, havde ikke noget at indvende mod, at de unge fik egne partsrettigheder (Folketingstidende 1991-92a: 6289-300).

Debatten om Graversen-udvalgets forslag i Folketinget viste, at der var vokset en politisk stærk støtte frem til at give socialt udsatte børn egne lovfæstede rettigheder. Men selvom Børnekonventionen var blevet tiltrådt af Folketinget med bred opslutning bare et halvt år tidligere, var der ingen politikere, der henviste til konventionen i debatten om børns retsbeskyttelse. Det vil sige, at i begyndelsen af 1990'erne blev Børnekonventionen ikke betragtet som et redskab, der var relevant i den socialpolitiske argumentation i Danmark.

Revselsesretten afskaffes

I Sverige og Norge, som Danmark ofte sammenligner sig med, var forældres ret til at slå deres børn afskaffet allerede i løbet af 1970'erne og 1980'erne. I Danmark havde problematikken været taget op af flere kommissioner og udvalg (Børnekommissionen 1981: 161, Betænkning nr. 985, 1983: 48-49). I en reform af myndighedsloven i 1985 blev der indført en blød formulering om, at forældremyndigheden "medfører en pligt til at beskytte barnet mod fysisk og psykisk vold og anden krænkende behandling".² Det var ikke et egentlig forbud mod fysisk straf. De borgerlige partier ønskede ikke, at staten skulle blande sig i forældres opdragel-

sesmetoder. Men de ville heller ikke markere sig stærkt på spørgsmålet, så de undlod at stemme (Folketingsårbog 1984-85: 243-44).

I slutningen af 1990'erne var der dog sket noget med folkestemningen. En rundspørge blandt et udsnit af befolkningen i 1997 viste, at 57 % nu var imod korporlig afstraffelse, i 1984 havde tallet kun været 26 %. Børnerådet (som omtales nærmere nedenfor) havde sammen med Red Barnet afholdt en høring om revselsesretten i 1996 og efterfølgende ført en kampagne med sloganet 'Nej til bank' (Børnerådet 1996-97: 8). De to organisationer havde desuden fået Socialistisk Folkeparti til at bringe et forslag om afskaffelse af revselsesretten op i Folketinget. Som baggrund for forslaget blev det nævnt, at Børnekonventionens artikel 19 forpligter staten til at beskytte barnet mod vold. Det hed dog videre, at konventionen ikke indeholder et specifikt forbud mod revselsesretten. Forarbejderne til lovforslaget nævnte imidlertid også, at Børnekomiteen, som overvåger staternes gennemførelse af konventionen, havde anbefalet et forbud i forbindelse med Danmarks første rapportering.³

Hermed var Børnekonventionen blevet et aktivt redskab i en dansk lovgivningsproces for første gang. Men konventionen spillede fortsat en ganske lille rolle i politikernes videre debat i Folketinget. Der var ikke andre end Socialistisk Folkeparti, der trak de internationale forpligtelser frem (Folketingstidende 1996-97: 6462). Til gengæld var der igen voldsomme diskussioner mellem de politiske fløje på trods af den forbrødring, der var sket få år før omkring børns rettigheder på det socialpolitiske område. I spørgsmålet om revselsesretten var det ikke udsatte familier, der var tale om, men i princippet enhver 'almindelig' familie, der kunne opleve et forbud mod fysisk straf som et indgreb i deres familieliv.

Alle partiers repræsentanter erklærede deres modstand imod vold over for børn. Pia Kjærsgaard fra det ret nystiftede Dansk Folkeparti mente blot ikke, at revselse var det samme som vold. Det egentlige problem

for hende var, at forslaget betød "en meget, meget trist indgriben i danske børnefamiliers hverdag" (Folketingstidende 1996-97: 7957). Hun foreslog, at oppositionspartierne, Dansk Folkeparti, Venstre og Det Konservative Folkeparti, gik sammen, så de med 60 mandater bag sig kunne udløse en folkeafstemning om sagen. Inge Dahl-Sørensen fra Venstre forsikrede også, at i det øjeblik, der kom en regering med et borgerligt flertal, ville forbuddet mod korporlig revselse blive fjernet (Folketingstidende 1996-97: 7960-7961). Lovforslaget blev derefter vedtaget med én stemmes flertal. Venstre side stemte for, mens højre stemte imod.

Da der fire år senere kom en regering bestående af Venstre og Det Konservative Folkeparti støttet af Dansk Folkeparti, hvor Pia Kjærsgaard var en stærk formand, kom der – på trods af løfterne i den tidligere debat – ingen forslag om at genindføre revselsesretten. Sagen havde ikke folkelig opbakning, og nok så vigtigt var det også, at danske børneorganisationer var blevet en voksende politisk magtfaktor. Denne udvikling var i høj grad inspireret af Børnekonventionen.

Børneorganisationerne kommer på banen

I 1994 oprettede den socialdemokratiske regering et Børneråd på initiativ fra en gruppe børneprofessionelle med gode politiske forbindelser. Børnekonventionen var dog ikke nævnt i mandatet for det nye råd, da det i første omgang blev etableret for en tre-årig forsøgsperiode (Faye Jacobsen 2004). Arbejdet for at fremme konventionen i Danmark blev imidlertid næsten samtidigt taget op af en række private børneorganisationer, der i 1995 etablerede et netværk, som de kaldte Samarbejdsgruppen om Børnekonventionen. Inspirationen kom fra de internationale menneskerettighedsmiljøer. I Geneve var der etableret en 'NGO Group' med tæt kontakt til FN's Børnekomité, som arbejdede for, at der i medlemslandene skulle dannes 'natio-

nal coalitions', der kunne agere fortalere for Børnekonventionen i den hjemlige politik.

Børnerådet valgte at gå ind i Samarbejdsgruppen om Børnekonventionen næsten fra starten. Børnekonventionen og børns rettigheder var fremme i mange fora, ikke mindst på nordiske møder, og i det nystartede Børneråd var der meget inspiration at hente her (Faye Jacobsen 2015: 65, 73-74). Da rådet blev gjort permanent i 1998 efter de førte tre års forsøgsperiode, blev Børnekonventionen skrevet ind i det nye mandat som baggrund for rådets overvågningsopgaver. Og med Børnerådets medlemskab var der kommet en forbindelse mellem Samarbejdsgruppen og staten, i og med der var en tæt kontakt mellem rådet og Socialministeriet (Børnerådet 2000: 31).

Arbejdet i Børnerådet og de private organisationer styrkede det bredere kendskab til Børnekonventionen. Der blev gennemført kampagner og produceret undervisningsmaterialer, der skulle informere børn om deres rettigheder via skolen (Børnerådet 2000: 9, 2001: 4). Og der blev arbejdet mere og mere professionelt i forhold til Folketingets politikere, med kontakter til embedsmænd især i Socialministeriet, samt med egne undersøgelser.

Politisk var det en forandrings tid i Danmark. I en højt profileret tiltrædelsestale i TV den 1. januar 2002 problematiserede den nye borgerlige statsminister Fogh-Rasmussen, hvad han kaldte smagsdommerne.⁴ Han og regeringen ville nedlægge eller beskære en lang række offentlige råd og nævn. Heriblandt var også Børnerådet, som fik reduceret sit budget med en fjerdedel (Børnerådet 2001). Alligevel fik de største børneorganisationer og Børnerådet en styrket kontaktflade til Socialministeriet og til ledende politikere på det socialpolitiske område i den borgerlige regeringsperiode. Det skyldtes både organisationernes stigende professionalisme og beslutningstagernes egne ønsker om at inddrage vigtige børnepolitiske aktører i de mange loviniciativer på børneområdet, som blev gennemført fra omkring år 2000 og de næste tiår.

Samspil mellem børneorganisationerne og FN's Børnekomité

Den internationale børnekomité, der overvåger gennemførelsen af Børnekonventionen, havde i 2002 anbefalet medlemsstaterne at oprette en national institution for børns rettigheder. I beskrivelsen af en sådan institutions mandat hed det blandt andet, at den burde have "the power to consider individual complaints and petitions and carry out investigations, including those submitted on behalf of or directly by children..." (UN Committee on the Rights of the Child 2002: 13). En sådan klagemekanisme og i det hele taget en styrkelse af, hvad man i Danmark kaldte 'et børneombud', blev desuden anbefalet fra Børnekomiteen til Danmark som opsummering både på anden og tredje rapportering (UN Committee on the Rights of the Child 2001: 23, 2005: 21).

I de følgende år var børneorganisationerne aktive med at kontakte Folketingets politikere om sagen – uden at der dog kom noget ud af det. Da forberedelserne til Danmarks fjerde rapportering til Børnekomiteen begyndte for alvor i 2008, samlede organisationerne i Samarbejdsgruppen om at anbefale et "børneombud under en aller anden form" i deres fælles supplerende rapport til komiteen (Samarbejdsgruppen referat 24.4.2008).⁵ Det havde organisationerne også anbefalet ved de foregående rapporter. Især Børnerådet kunne have forventninger om at få styrket sit mandat som national børnerettighedsinstitution, hvis anbefalingen blev gennemført. Men der viste sig interessekonflikter i forhold til de andre store børneorganisationer. Foreningen Børns Vilkår havde held med et selvstændigt politisk lobbyarbejde, der i et kompliceret politisk spil i Folketinget førte til vedtagelsen af et 'børneombud'.

'Børneombudet' blev oprettet som en tredelt instans bestående af en telefonisk hotline, som allerede blev drevet af Børns Vilkår, koblet sammen med en netbaseret informationsportal om børns rettigheder, som skulle fungere under Børnerådet, kombineret med en

klagemekanisme, som blev etableret i form af et nyt, særligt børnekontor under Folketingets Ombudsmand i 2012.⁹ Uanset at resultatet var blevet en ejendommelig konstruktion, er der ingen tvivl om, at det danske 'børneombud' var en sejr, som de danske børneorganisationer var lykkedes med som en direkte inspiration fra FN's Børnekomité og den fortalervirksomhed, de opbyggede i tilknytning til den internationale rapportering (Faye Jacobsen 2015: 81-87). Men i det videre arbejde i Samarbejdsgruppen blev det også klart, at Børnekonventionens forandringspotentiale hang tæt sammen med den lokale klangbund for reform. Det næste mål, børneorganisationerne tog på deres fælles dagsorden, var, at få Børnekonventionen inkorporeret i dansk ret. Denne sag skulle vise sig mindre succesfuld.

Danmark har, ligesom de øvrige nordiske lande, et såkaldt dualistisk system i folkeretlig forstand. Det betyder, at internationale traktater, som Børnekonventionen, tiltrædes, så de forpligter staten, men uden at de er en del af den nationale lovgivning. Den lovgivende forsamling kan dog beslutte at inkorporere en konvention i national ret. FN's Børnekomité havde talt for, at medlemsstaterne burde inkorporere Børnekonventionen, både i en af sine generelle kommentarer (UN Committee on the Rights of the Child 2003: 20), og tillige i sine anbefalinger til Danmark (UN Committee on the Rights of the Child 2001: 15, 2005: 10-11, 2011: 11). Børnerådet og Samarbejdsgruppen om Børnekonventionen støttede inkorporeringen i deres supplerende rapporter til Børnekomiteen (Samarbejdsgruppen om Børnekonventionen i Danmark 2005: 5, Børnerådet 2005: 4). Men der var over årene ikke nogen rigtig entusiasme blandt organisationerne i forhold til at kaste mange kræfter ind i inkorporeringssagen (Samarbejdsgruppen referat 31.5.2012). Det var ikke nemt at formidle. Der blev dog gjort en stor indsats, da regeringen nedsatte et udvalg, der skulle analysere behovet for at inkorporere en række af FN's konventioner i dansk ret i 2013 og 2014

(Betænkning nr 1445 2014). Organisationerne tog kontakt til politikere og ministre og skrev indlæg i pressen (Samarbejdsgruppen referat 7.11.2014). Alligevel kom der ikke noget ud af anstrengelserne. Regeringen forklarede i sin femte rapport til FN's Børnekomité, at den ikke ønskede at forpligte sig yderligere af internationale regler, fordi det ville flytte magt fra parlamentet over til domstolene (UN Committee on the Rights of the Child 2016: 8).

Der var mange forhold, der lignede hinanden i organisationernes kampagner for et børneombud og for inkorporering af Børnekonventionen: Der var støtte i en generel kommentar fra FN's Børnekomité, og der havde været specifikke anbefalinger til Danmark fra komiteen over flere eksaminationsrunder. Børneorganisationerne arbejdede også med disse sager over lange tidsrum, og der var lagt kræfter i kampagner og politiker-kontakter. Alligevel lykkedes kun arbejdet for et børneombud, mens inkorporeringen ikke blev til noget. Det skal formentlig forklares med forskellen i de to sagers indhold. Hvor den første var konkret og let at kommunikere, var den anden svær at vurdere rækkevidden af for regeringen, og den var meget svær at formidle til presse og offentlighed.

Børnekonventionen i lovgivningen efter årtusindeskiftet

Efter Børnekonventionens gennembrud i de politiske beslutningstagerkredse fra slutningen af 1990'erne, blev det især to områder, hvor børns rettigheder og Børnekonventionen fik stor betydning: Lovgivningen om udsatte børn samt skilsmisselovgivningen. Siden år 2000 har der været gennemført betydelige social- og familieretlige reformer, hvor principperne om barnets bedste og inddragelse af barnet, fra konventionens artikel 3 og 12, er blevet stadigt stærkere vægtet i konkrete lovbestemmelser. Og politisk har der kunne skabes en vedvarende opmærksomhed på børns forhold ved at henvise til børns rettigheder i konventionen.

Beskyttelse af udsatte børn

Omkring år 2000 vedtog Folketinget et større lovkompleks, der skulle give en bedre beskyttelse af børn, der levede i problematiske hjem.⁷ Her skete der et begyndende brud med et mangeårigt princip i sociallovgivningen, om at støtte til børn og familier skulle tilstræbe, at "barnet eller den unge kan blive i hjemmet". Denne formulering gled nu ud af loven samtidig med, at kriterierne for at fjerne et barn fra forældrene blev lempede.⁸ Forarbejderne havde været meget omhyggelige. Der blev gennemført hele to høringsrunder blandt en lang række organisationer.⁹ Også de internationale menneskerettighedsstandarder var grundigt gennemgået. Her fremgik det, at Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol lagde større vægt på retten til familieliv end den tolkning af barnets rettigheder og Børnekonventionens bestemmelser, der nu var blevet den dominerende i Danmark. Men det undlod man at konkludere i sin analyse. Man nøjedes med håbefuldt at bekendtgøre, at den nye lov "forudsættes administreret i overensstemmelse med Den Europæiske Menneskerettighedskonvention".¹⁰ De nye regler skulle først og fremmest gøre op med en praksis, hvor der i "for høj grad tages hensyn til forældrene, fremfor at se på, hvad der er bedst for barnet". Derfor var der brug for, at det blev præciseret, at i "konfliktsituationer skal (der) lægges afgørende vægt på, at støtten ydes ud fra barnets eller den unges bedste".¹¹ Reformen fra år 2000 åbnede også mulighed for, at et barn kunne forblive anbragt, hvis det havde fået en stærk tilknytning til sin plejefamilie, uanset at forældrenes forhold var forbedret, og barnet derfor kunne hjemgives.¹² Denne del af reformen vakte debat i Folketinget. Nogle af partierne til højre, Kristeligt Folkeparti, Dansk Folkeparti og Venstre, havde betænkeligheder. Også ordføreren fra Det Konservative Folkeparti erklærede sin stærke støtte til familien, men tilføjede: Når en "familie ikke formår at give de vigtige og basale trygge forhold for et barn, som netop er en families hovedopgave,

jamen så er det, at vi må træde til, og det offentlige må træde til" (Folketingstidende 1999-2000a: 6617). Lovforslaget blev med nogle tilpasninger endeligt vedtaget af alle partier, kun tre enkeltmedlemmer stemte imod og ét medlem undlod at stemme (Folketingstidende 1999-2000b: 8729).

De følgende års lovændringer gik videre i den samme retning. Den såkaldte Barnets Reform, som blev behandlet i 2009-2010,¹³ udvidede mulighederne for, at et barn kunne forblive i anbringelse, hvis tilknytningen til plejefamilien eller institutionen var blevet så stærk, at det vurderedes bedst for barnet ikke at blive hjemgivet. Der kom desuden en ny mulighed for at anbringe børn, der var under et år gamle, for en treårig periode, uden at anbringelsen skulle genvurderes, hvis det blev anset for at være til barnets bedste. Ved den politiske forhandling i Folketinget var der ingen, der talte imod reformen, og den blev vedtaget af alle partier, mens to enkeltmedlemmer fra den yderste venstrefløj undlod at stemme (Folketingstidende 2008-2009: 3427-3433, 5841).

Med disse reformer havde de biologiske forældre ikke længere nogen uantastelig forrang til barnet. De skulle kunne fremvise tryghed og omsorg som familie for at gøre sig fortjent til at beholde deres barn hjemme. Retten til familieliv var hermed blevet et begreb under redefinering. Et centralt redskab til at vurdere, om forældrene kunne honorere de krav og standarder, der måtte lægges til grund for deres ret til barnet, blev introduceret i tilknytning til Barnets Reform. Socialstyrelsen lancerede den såkaldte 'forældrekompetenceundersøgelse' til brug for det socialfaglige arbejde med udsatte familier.¹⁴ Forældre, der kom i kontakt med de sociale myndigheder, måtte se i øjnene, at de herefter ville være i en konkurrencesituation med andre, plejefamilie eller institution, om at tilbyde 'barnets bedste'. Barnets ret til familieliv var hermed også blevet af en mindre naturgiven, mere porøs og foranderlig karakter.

Øgede krav til statslig støtte og beskyttelse

I tråd med de udvidede interventionsmuligheder overfor forældrene voksede forventningerne til beskyttelsen af børn i udsatte familier. Fra 2007 skulle alle kommuner have en sammenhængende børnepolitik.¹⁵ Formålet var systematisk at tilbyde tidlig støtte til vanskeligt stillede børn og deres familier (Servicestyrelsen 2007: 15-19). Det blev derfor også set som nødvendigt at give myndighederne udvidede muligheder for at udveksle private oplysninger om de familier, hvor der kunne være bekymring for et barn.¹⁶ Samtidig voksede kravene til, at professionelle, der arbejdede med børn, skulle underrette kommunen, hvis de fik viden eller formodning om, at et barn havde brug for støtte eller hjælp. En række alvorlige mishandlingssager mod børn blev afdækket i medierne i slutningen af 00'erne og begyndelsen af 2010'erne. Det var baggrunden for en gruppe initiativer, der samlet fik navnet 'Overgrebspakken'. De uhyggelige mishandlingssager havde "påvist alvorlige svigt fra myndighedernes side, hvor der ikke er reageret i tide, og hvor der ikke er udvist rettidig omhu i den forebyggende sociale indsats over for udsatte børn og unge", hed det i bemærkningerne til lovforslaget.¹⁷ Underrettningspligten blev beskrevet mere detaljeret i lovgivningen, og det blev tilføjet, at der også skulle underrettes om ulovligt skolefravær.¹⁸ Sikring af udsatte børns skolegang og uddannelse var blevet en vigtig komponent i kravene til staten. Børnekonventionen var ikke direkte nævnt i forbindelse med debatterne om Overgrebspakken. Men der blev afsat penge til at udvikle oplysnings- og undervisningsmaterialer om børns rettigheder.¹⁹

Parallelt med den forstærkede opmærksomhed på udsatte børns skolegang indførtes krav til sikring af små børns sproglige udvikling rettet mod etniske minoritetsfamilier.²⁰ Denne lovgivning har også indeholdt aspekter af rettighedstænkningen, f.eks. ved at stille krav om medbestemmelse til børnene i alle pasningsordninger. Børneorganisationerne har dog

ofte været kritiske overfor de særlige tiltag, der har været målrettet minoritetsbørn, fordi de er blevet anset for diskriminerende.²¹ Men sprogindsatserne kan ses som aspekter af den nydefinering af statens og forældrenes indbyrdes rolle- og ansvarsfordeling, som er fulgt i kølvandet på de politiske krav til sikringen af børns rettigheder.

Forældreansvar

Ligesom på det sociale område dukkede børnerettighedstilgangen op i reformer af skilsmisselovgivningen allerede før Børnekonventionens tid. I midten af 1980'erne foreslog et udvalg under Justitsministeriet, at et barn over 12 år skulle høres, inden der blev truffet afgørelse om forældremyndighed og samvær. Det var imidlertid tænkt som en undtagelsesbestemmelse, når forældrene ikke selv kunne blive enige (Betænkning nr. 985 1983: 53-54). Børnekonventionen indgik dog i forberedelsen af den næste reform, der kom i 1995. Det lovforberedende udvalg blev bedt om at vurdere, om de danske regler for forældremyndighed var i overensstemmelse med FN's Børnekonvention. Udvalget fastslog, at grundlaget for den kommende lov "i lighed med nugældende myndighedslov [vil være] en hensyntagen til, hvad der er bedst for barnet" (Betænkning nr. 1247 1994: 9). Forståelsen i udvalget var således, at Børnekonventionen ikke bragte noget nyt til den tankegang, der allerede gjaldt i lovgivningen. En central problematik i reformarbejdet var desuden, hvor meget staten skulle kunne intervenere i forældrenes håndtering af forældremyndighed og samvær efter skilsmislen: Skulle lovgivningen sanktionere et barns ret til to forældre ved, at domstolene kunne pådømme fælles forældremyndighed? Og skulle der være ensartede regler om forældremyndighed for børn født i og uden for ægteskab? Begge disse spørgsmål måtte der tages stilling til i lyset af Børnekonventionens bestemmelser. Udvalget anlagde dog en tilbageholdende politik i begge spørgsmål. Især er udvalgets modstand mod,

at forældre skulle kunne dømmes til fælles forældremyndighed interessant. Dette blev afvist med den begrundelse, at "samfundet kunne komme til at spille en aktiv rolle i fastlæggelsen af barnets hverdag" (Betænkning nr. 1247 1994: 14). Udvalgets holdning svarede til den modstand mod indblanding i familiens autonomi, der nogenlunde samtidig blev fremført i Folketingets debat om afskaffelsen af revsesretten. I begge tilfælde var spørgsmålet, hvor vidt staten skulle have større indgrebsmuligheder i helt almindelige familier. Det var der en ganske kraftig modstand imod både blandt de juridiske eksperter og blandt politikerne. Men ligesom i spørgsmålet om afskaffelsen af revsesretten forsvandt også betænelighederne ved statslig intervention i fastlæggelse af forældremyndigheden ud af billedet i løbet af de næste ti år.

Den næste reform på området kom i 2006-07. Nu var der ingen tvivl, om "at det er lovens klare udgangspunkt, at forældrene har fælles forældremyndighed, og at dette fællesskab omkring barnet fortsætter i tilfælde af en samlivsophævelse", som det hed i bemærkningerne til lovforslaget. Det betød, at man herefter kunne dømme forældre til fælles forældremyndighed. I samme gennemgang var der også henvisning til Børnekonventionen: Et "grundlæggende princip i loven er, at alle afgørelser skal træffes efter, hvad der er bedst for barnet. Kriteriet tager udgangspunkt i artikel 3 i FN's Børnekonvention og må til enhver tid tolkes som den bedst tænkelige løsning for hvert enkelt barn og bero på en individuel vurdering af netop dette barns forhold - herunder barnets egen indstilling". Det blev yderligere fremhævet, at loven dermed imødekom en kritik af Danmark fra FN's Børnekomité.²² Lovforslaget hvilede på en betænkning, der adskilte sig fra de tidligere ved at være udarbejdet af et stort udvalg på 15 medlemmer, hvor også Børnerådet og Børns Vilkår var med (Betænkning nr. 1475 2006: 16-18).

Det er bemærkelsesværdigt, at reformen og udvalgsarbejdet, der gik forud for den politiske

proces, var igangsat af den borgerlige regering Fogh-Rasmussen. Der var ingen modsætninger mellem højre og venstre på dette område længere, og reformen blev vedtaget af et enigt Folketing.²³ Ligesom vi så det oven for på det sociale område, var holdningen til barnets rettigheder blevet udfoldet betydeligt på cirka 10 år. Tilsvarende var synet på statens adkomst til intervention i familien også ændret, så den nu blev set som legitim af samtlige politiske partier, hvis det skete for at fremme barnets bedste. Og selvom der var stigende kritik i disse år mod de internationale menneskerettigheder, støttede alle politiske partier, at FN's Børnekonvention var grundlag for ny lovgivning, der kunne styrke barnets rettigheder.

I den seneste reform på skilsmisseområdet fra 2018 er Børnekonventionen også blevet aktivt inddraget. I bemærkningerne til loven hedder det som et grundlæggende princip, at "I alle familieretlige sager, der involverer børn, finder artikel 3(1) i FN's Børnekonvention anvendelse, hvorefter barnets tarv skal komme i første række".²⁴ Det siges videre, at "hensynet til barnet skal være altafgørende i det nye familieretlige system, og at hensynet til barnet skal sættes over andre hensyn. (...) Der sker således en styrkelse af barnets stemme og barnets deltagelse i processen".²⁵ Som noget nyt i skilsmisselovgivningen er der kommet en direkte forbindelse til det sociale område. Det hedder i bemærkningerne til 2018-forslaget, at "der i det nye familieretlige system skal iværksættes relevante og mere specifikke undersøgelser af forældres evne til at drage omsorg for barnet og af forældres evner til at indgå i samarbejdet med den anden forælder om barnets trivsel".²⁶ Og for de mest konfliktfyldte skilsmisser skal der være et tæt samarbejde mellem det nyetablerede Familieretshus og de sociale myndigheder. Der kan udveksles oplysninger om familiens forhold til brug for vurderingen af forældremyndighed og samvær, holdes fælles møder, og samarbejdet "bør i sidste ende føre frem til helhedsorienterede løsninger for familierne, der har den nødvendige sammenhæng

med de socialretlige indsatser for familien".²⁷

Hermed er der skabt et sammenhængende regelsæt på det sociale område og på forældredreansvarsområdet ud fra et syn på børn og forældre, som nu deles af hele det politiske spektrum i Danmark. Det er holdninger, som er blevet udviklet over de seneste tyve år i tæt samklang med en udfoldelse af Børnekonventionens centrale principper om barnets bedste og inddragelse af barnet. Også andre principper har været aktiveret i lovreformerne, især barnets ret til forældre og barnets ret til beskyttelse. Parallelt med at barnets rettigheder er blevet styrket, er forældrenes og familiens roller og rettigheder blevet omdefinert. Retten til familieliv har traditionelt været defineret med en høj grad af autonomi for forældrene til at indrette sig med hinanden og med børnene uden statens indblanding. Denne autonomi findes fortsat, men i mindre udstrækning og under en række betingelser for forældrene. Kan eller vil forældrene ikke leve op til krav om at sikre omsorg, tryghed og udvikling for deres barn, mister de i en vis udstrækning retten til privat- og familieliv og i sidste ende retten til samliv og kontakt med deres børn. Det er statistisk de mest resourcesvage forældre, der har "problemer på mindst tre af følgende områder; økonomi, tilknytning til arbejdsmarkedet, uddannelse, netværk og omsorg for barnet" (Servicestyrelsen 2007: 21). Hertil kommer ofte en langvarig sygdom eller et handicap, hyppigst psykiske lidelser, misbrug, vold og kriminalitet, som det siges i en håndbog til Anbringelsesreformen (Servicestyrelsen 2007: 21-22).

Opsummering

Den historiske analyse har vist, at børns rettigheder kom på den politiske dagsorden i Danmark, allerede før Børnekonventionen var vedtaget. Disse tidlige initiativer til at inddrage børns rettigheder var først og fremmest en konsekvens af udviklingen i kvindernes hurtigt voksende tilknytning til arbejdsmarkedet, men der var også inspiration fra interna-

tionale markeringer som FN's Erklæring om Barnets Rettigheder og Børneåret fra 1979. I den historiske gennemgang aftegner der sig derefter to faser i udviklingen af børns rettigheder og Børnekonventionens gennemførelse. Den første fase rækker frem til slutningen af 1990'erne. Den anden fase løber fra omkring år 2000 og frem til i dag.

I første fase havde Danmark ganske vist tilsluttet sig Børnekonventionen i 1991, men det var ikke noget, der kunne mærkes hverken i den politiske debat eller hos private og offentlige børneorganisationer. Det var først, da det nyetablerede Børneråd gik ind i netværket Samarbejdsgruppen om Børnekonventionen i 1995, at der gradvist kom mere systematik og fremdrift i fortalervirksomheden for konventionen. Via kontakter til internationale NGO-miljøer oparbejdede de danske børneorganisationer nogle arbejdsmetoder, hvor konventionen fungerede som redskab til at få politisk opmærksomhed om børns forhold. Hermed introducerede de også et nyt sprog, som gradvist vandt indpas i børnepolitikken. Slagord om 'barnets bedste', 'børneinddragelse', 'børneperspektiv' og 'rettighedsbaseret tilgang' var inspireret fra Børnekonventionen og viste sig effektive til at formidle organisationernes budskaber. I løbet af 2010'erne fik organisationerne ydermere et tættere samarbejde med myndighederne og de politiske beslutningstagere ved at bruge Børnekonventionens rapporteringsmekanismer i en koordineret kampagnevirksomhed. Herigennem lykkedes det i 2012 at få oprettet et 'børneombud'. Derimod magtede de ikke at få Børnekonventionen inkorporeret i national ret, som det er sket i de øvrige nordiske lande. Her var organisationerne oppe imod en tendens i tiden med øget skepsis mod internationale forpligtelser.

På den politiske og lovgivningsmæssige bane har der især været to områder, hvor Børnekonventionen og børns rettigheder har vundet betydeligt indpas: I forbindelse med skilsmisser samt vedrørende beskyttelse og

udvikling for socialt udsatte børn. I den første fase af den historiske gennemgang var der flere udvalgsarbejder, der skulle overveje om børns rettigheder kunne fremmes mere i lovgivningen. I denne periode var debatterne præget af to hovedfløje, der viste sig både blandt partierne i Folketinget og blandt juridiske specialister og embedsmænd. Den ene fløj ønskede at værne om familiens autonomi og lade forældre selv håndtere deres private forhold uden statslig indblanding. Heri lå en antagelse om, at barnets tarv kunne varetages suverænt af forældrene. Den anden fløj talte for, at staten burde beskytte barnet i familier, hvor forældrene ikke magtede det. Her var ideen, at der måtte opstilles visse krav til omsorgen og opdragelsen af barnet, som staten skulle sanktionere. 1990'erne var præget af disse to forskellige holdninger til barnets bedste samt familiens og forældrenes rolle. Men der skete også en begyndende brobygning mellem de to fløje i 1990'erne, når det drejede sig om den sociale indsats overfor udsatte børn og deres familier. Allerede i 1992 vedtog Folketinget næsten enstemmigt en styrkelse af børns rettigheder i forbindelse med foranstaltninger som anbringelse uden for hjemmet.

I den anden fase af den historiske gennemgang fra omkring år 2000 er der en nærmest konstant lovgivningsaktivitet på det sociale område. Og her kom Børnekonventionen og børns rettigheder til at spille en meget mere fremtrædende rolle end tidligere. De sociale indsatser for børn og familier blev helt afpolitiseret. Der blev i højere grad trukket børnefaglige synspunkter ind i lovgivningsprocesserne. De politiske beslutningstagere var også meget opsatte på at nå til enighed – det understreges gang på gang i forarbejderne til lovene. Og resultatet blev næsten altid, at stort set hele Folketinget stod bag de sociale reformer. Lovgivningen efter årtusindskiftet blev mere interventionsorienteret end tidligere i forhold til forældres ret til børn og privatliv. Og Børnekonventionens principper var i stigende grad udgangspunkt for reformerne med fokus på at vægte barnets

bedste over forældrenes interesser og med inddragelse af barnet. Hertil kom øgede krav til myndighederne om dels at beskytte barnet mod vold og overgreb i hjemmet og dels tage hånd om dets udvikling, både i form af skolegang og, især for minoritetsbørns vedkommende, deres sproglige udvikling. Disse voksende forventninger til den offentlige sikring af børns rettigheder har også medført, at myndighederne har fået udvidet adgang til at indsamle og udveksle private oplysninger om forældre og børn, ligesom børnefaglige professionelle har fået skærpet pligt til at underrette myndighederne, hvis de er bekymret for et barns udvikling.

Med lovgivningen efter årtusindskiftet kan forældreskab i mindre grad end før ses som en 'naturlig' ting. De voksne skal agere i overensstemmelse med en række stadigt mere specifikke krav: til deres forældreevne, til deres samarbejdsvilje i forbindelse med skilsmisse samt til deres dansksproglige formåen og integrationsberedskab, hvis de tilhører etniske minoriteter. Disse ændringer i holdningerne til børn og forældre skyldes ikke alene Børnekonventionen, men den har været et vigtigt redskab i tænkningen og legitimeringen af udviklingen.

Børn har også fået ret til at blive hørt – selvom mange undersøgelser viser, at det kan være svært at få til at fungere i praksis (Ankestyrelsen 2011: 9, Ankestyrelsen 2013: 3, 6, Kloppenborg m.fl. 2018: 5–9). Børns ret til familie- og privatliv er i samme udviklingsproces blevet mere relativ og betinget af, om forældrene lever op til de stigende krav til deres forældreevner. Staten har parallelt hermed fået en voksende forpligtelse til at overvåge og intervenere i familieliv og forældreskab for at sikre barnets udvikling og beskyttelse mod overgreb. Det har på den anden side betydet en svækkelse af den autonomi og beskyttelse mod eksternt definerede krav, der traditionelt har kendetegnet forældreskab.

De fleste vil mene, at Børnekonventionen har været et velfungerende redskab i en række vigtige reformer for børn. Udfordringerne fremover bliver at sikre, at reformerne også kommer

til at fungere i praksis, og at de stærkt forøgede interventionsmuligheder i socialt udsatte fami-

lier ikke efterlader svage forældre uden tilstrækkelig retssikkerhed.

Sluttnoter

- 1 Lov nr. 501 af 24. juni 1992, §§ 32c, 33, 35, stk. 1 og 3, 66c, 66d, stk. 2, 67a, stk. 1, 124, stk. 3, 128, 130, stk. 3.
- 2 Lov nr. 231 af 6. juni 1985, § 2, stk. 2.
- 3 L 213 Forslag til ændring af lov om forældremyndighed og samvær (afskaffelse af revselsesretten), fremsat 2. april 1997 af SF. Folketingstidende 1996-97. Tillæg A: 4460-4462.
- 4 http://www.stm.dk/_p_7354.html (25.12.2018)
- 5 Referaterne opbevares hos Amnesty Danmarks afdeling i Aalborg.
- 6 Lov nr. 568 af 18. juni 2012. Se desuden L 142 Forslag til lov om ændring af lov om retssikkerhed og administration på det sociale område (Børnerådets fortalervirksomhed), fremsat 29.3.2012. Bemærkninger til lovforslaget, pkt. 3.3.
- 7 Lov nr. 466 af 31.5.2000.
- 8 L 232 Forslag til lov om ændring af lov om social service og lov om retssikkerhed og administration på det sociale område. Se "Lovforslaget sammenholdt med gældende lov", § 40 samt bemærkninger til § 1 nr. 14.
- 9 Bemærkninger til lovforslaget, pkt. 3.1.
- 10 Bemærkninger til lovforslaget, pkt. 4.1.
- 11 Bemærkninger til lovforslaget, pkt. 4.2.1.
- 12 Bemærkninger til lovforslaget, pkt. 4.4.3.
- 13 Lov nr. 318 af 28.4.2009 (Kontinuitet i anbringelsen m.v.) Lov nr. 628 af 11.5.2010 (Barnets Reform)
- 14 Se <https://socialministeriet.dk/publikationer/2011/juni/retningslinjer-for-foraeldrekompentenceundersoegelser/> (9.5.2019).
- 15 Lov nr. 442 af 22. december 2004, § 19, stk. 2.
- 16 L 232 fremsat 30.2.2000, bemærkninger til lovforslaget pkt. 4.3.1 og bemærkninger til § 1. Barnets Reform, L 178 fremsat 24.3.2010, bemærkninger til lovforslaget, pkt. 3.3.1 og 3.3.2. Overgrebspakken, Lovforslag 181, fremsat 13.3.2013, Almindelige bemærkninger, pkt. 1.2.11, Ad 2. Se også Vejledning nr. 9007 af 7.1.2014 om særlig støtte til børn og unge og deres familier. Punkt 291-97.
- 17 L 181. Forslag til Lov om ændring af lov om social service (Beskyttelse af børn og unge mod overgreb m.v.), fremsat 13.3.2013. Bemærkninger til lovforslaget, pkt. 1.2.1.1, s. 5.
- 18 L 181 (se note 17), § 1, nr. 20.
- 19 L 181 (se note 17). Bemærkninger til lovforslaget, 1.2.1.1. Ad.4.
- 20 L 107/2016 Forslag til Lov om ændring af dagtilbudsloven. Se bemærkningerne til lovforslaget, pkt. 2. Se endvidere <https://www.ft.dk/samling/20161/lovforslag/L107/baggrund.htm> (9.5.2019) og Lov nr. 1529 af 18. december 2018.
- 21 Se f.eks. høringssvar fra Børnerådet via link i note 20.
- 22 L 133 Forslag til forældresvarslov fremsat 31.1.2007. Bemærkninger til lovforslaget. Pkt. 1.2.
- 23 <https://www.ft.dk/samling/20061/lovforslag/1133/index.htm>
- 24 L 90 Forslag til lov om familieretshuset, fremsat 7.11.2018. Bemærkninger til lovforslagets enkelte paragraffer, § 1, s. 80-81.
- 25 L 90. Bemærkninger til lovforslaget, pkt. 2, s. 19-20.
- 26 L 90. Bemærkninger, pkt. 2, s. 20.
- 27 L 90. Bemærkninger, pkt. 3.3.7, s. 55.

Referencer

- Ankestyrelsen 2011. *Praksisundersøgelse om inddragelse af børn og forældre i sager om frivillige foranstaltninger.*
- Ankestyrelsen 2013. *Praksisundersøgelse om flytning og hjemgivelse af anbragte unge.*
- Betænkning nr. 985. 1983. *Forældremyndighed og samværsret.* Afgivet af en arbejdsgruppe under Justitsministeriet.
- Betænkning nr. 1212. 1990. (Graversen-udvalget) *Om de retlige rammer for indsatsen overfor børn og unge, afgivet af udvalget om de retlige rammer for indsatsen over for børn og unge.*
- Betænkning nr. 1247. 1994. *Fælles forældremyndighed, samværsvanskeligheder, børnesagkyndig rådgivning, betænkning afgivet af justitsministeriets forældremyndighedsudvalg.*
- Betænkning nr. 1445. 2014. *Om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet.* Justitsministeriet.
- Betænkning nr. 1475. 2006. *Barnets perspektiv: forældremyndighed, barnets bopæl, samvær, tvangsfuldbyrdelse.* Betænkning afgivet af Udvalget om Forældremyndighed og Samvær.
- Børnekommissionen. 1981. *Børnekommissionens betænkning.* Afgivet af Børnekommissionen.
- Børnerådet 1996–97. *Beretning.*
- Børnerådet 2000. *Årsberetning.*
- Børnerådet 2001. *Årsberetning.*
- Børnerådet 2005. *Rapport til FN's Komité om Barnets Rettigheder. Supplerende rapport til Danmarks 3. periodiske rapport.*
- Cohen, C.P. 1990. The role of nongovernmental organizations in the drafting of the convention on the rights of the child. *Human Rights Quarterly* 12: 137–47.
- Fass, P.S. 2011. A historical context for the United Nations Convention on the Rights of the Child. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 633: 17–29.
- Faye Jacobsen, A. 2004. Ti års benarbejde – Børnerådets forhistorie. *Børnerådets 10-års jubilæum 1994–2004*: 7–10.
- Faye Jacobsen, A. 2015. Stat og civilsamfund i nye relationer. FN's Børnekonventions historie i Danmark. *Temp – tidsskrift for Historie* 5: 60–91.
- Folketingstidende 1991–92a. *Forhandlingerne V.*
- Folketingstidende 1991–92b. *Forhandlingerne VIII.*
- Folketingstidende 1996–97. *Forhandlingerne VIII.*
- Folketingstidende 1996–97. *Tillæg A.*
- Folketingstidende 1999–2000a. *Forhandlingerne X.*
- Folketingstidende 1999–2000b. *Forhandlingerne XIII.*
- Folketingstidende 2008–2009. *Forhandlingerne XIII.*
- Folketingsårbog 1984–85.
- Grumløse, S.P. 2014. *Den gode barndom: dansk familierpolitik 1960–2010 og forståelsen af småbarnets gode liv.* Afhandling fra Ph.d.-programmet Hverdagslivets Socialpsykologi. Roskilde Universitet.
- Holzscheiter, A. 2010. *Children's Rights in International Politics: The Transformative Power of Discourse.* London: Palgrave Macmillan.
- Kloppenborg, H.S., Ladekjær, E. og Pedersen, H. S. 2018. *Evaluering af projekt Bedre børneinddragelse.* Rapport. Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.
- Koselleck, R. 1972. Einleitung. I: O. Brunner, W. Conze og R. Koselleck, red. *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland VIII–XXIV.* Stuttgart: Klett-Cotta.
- Lindkvist, L. 2018. Rights for the world's children: Rädda barnen and the making of the UN Convention on the Rights of the Child. *Nordic Journal of Human Rights* 36: 287–303.
- Quennerstedt, A. 2013. Children's rights research moving into the future – challenges on the way forward. *The International Journal of Children's Rights* 21: 233–47.
- Reynaert, D., Bouverne-de-Bie, M. og Vandevelde, S. 2009. A review of children's rights literature since the adoption of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Childhood* 16: 518–34.

- Samarbejdsgruppen om Børnekonventionen i Danmark. 2005. *Supplerende NGO-rapport til den danske regerings 3. periodiske rapport til FN's Komité for Barnets Rettigheder.*
- Samarbejdsgruppen referat 24.4.2008
- Samarbejdsgruppen referat 31.5.2012
- Samarbejdsgruppen referat 7.11.2014
- Servicestyrelsen. 2007. *Håndbog om anbringelsesreformen.*
- UN Committee on the Rights of the Child. 2001. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Denmark. CRC/C/DNK/Add.151.*
- UN Committee on the Rights of the Child. 2002. *General Comment no. 2. The role of Independent National Human Rights Institutions in the Promotion and Protection of the Rights of the Child. CRC/GC/2002/2.*
- UN Committee on the Rights of the Child. 2003. *General Comment no 5. General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child. CRC/GC/2003/5.*
- UN Committee on the Rights of the Child. 2005. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Denmark. CRC/C/DNK/CO/3.*
- UN Committee on the Rights of the Child. 2011. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Denmark. CRC/C/DNK/CO/4.*
- UN Committee on the Rights of the Child. 2016. *Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Fifth periodic reports of States parties due in 2016: Denmark. CRC/C/DNK/5.*
- Verhellen, E. 2000. *Convention on the Rights of The Child: Background, Motivation, Strategies, Main themes.* Leuven: Garant.

Forfatterpræsentation

Anette Faye Jacobsen er uddannet historiker, ph.d. og seniorforsker ved Institut for Menneskerettigheder, Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution. Hun har i mange år arbejdet med FN's Børnekonventions implementering i dansk socialpolitik. Hun har desuden skrevet om dansk skolehistorie, dansk børneforsorgs historie og demokratiudvikling i retshistorisk belysning.

Skilsmisse og barnets bedste – før og nu, mellem hverdagsliv og politik

Anja Marschall og Sine Penthin Grumløse

Sammendrag

Familieliv i dag kan se ud på mange måder. Nye familieformer dukker op og historiske forståelser af, hvad et godt familieliv er, bliver udfordret. En tredjedel af alle børn i Skandinavien oplever i løbet af deres barndom, at deres forældre skilles. I den forbindelse fremhæves børns ret til et hverdagsliv med begge forældre, når forældrene går fra hinanden, som en måde at varetage barnets bedste. Sådan har det ikke altid været. I denne artikel undersøger vi, hvordan man over tid har forstået "skilsmissebarnets bedste" i en dansk kontekst. Vi undersøger samspillet mellem forståelser af barnets gode liv og skilsmisselovgivningen, som igennem de seneste fire årtier er udviklet i nært forhold til Børnekonventionen. Gennem historiske dokumentanalyser udforsker vi den politiske rammesætning af børns hverdagsliv efter en skilsmisse. Viden herfra trækker vi med ind i analysen af et nutidigt interviewmateriale med børn og deres skilte forældre. Det undersøges, hvordan nutidig lovgivning om delt forældremyndighed ansporer fraskilte forældre til en høj grad af samarbejde om barnets hverdagsliv. Det menes at være til barnets bedste, at begge forældre tager aktivt del i barnets hverdag.

Abstract

Family life today is diverse and historical understandings of what family life is and should be are challenged. Approximately 1/3 of all children in Scandinavia experience their parents' divorce during childhood. Despite divorce, children's rights to an everyday life with both parents are emphasized as a way to take care of the child. However, this has not always been the case. This article investigates how the best interest of children in divorce has been understood over time and how this has influenced the legislation developed in close relation to the Convention on the Rights of the Child. Through analyses of historical documents and contemporary interview material with children and their divorced parents, we examine how discussions about children, parents and divorce have influenced the legislation, and how these understandings – in a contemporary context – encourage parents to a high degree of cooperation in "the best interest of their child". However, the best interest of the child is not a simple and clear matter.

Introduktion

FN's konvention om Barnets Rettigheder, artikel 9:

1. Deltagerstaterne skal sikre, at barnet ikke adskilles fra sine forældre mod deres vilje, undtagen når kompetente myndigheder, hvis afgørelser er undergivet retlig prø-

velse, i overensstemmelse med gældende lov og praksis bestemmer, at en sådan adskillelse er nødvendig af hensyn til barnets tarv. En sådan beslutning kan være nødvendig i særlige tilfælde, f.eks. ved forældres misbrug eller vanrøgt af barnet, eller hvor forældrene lever adskilt og der skal træffes beslutning om barnets bopæl.

2. I behandlingen af enhver sag i medfør af stykke 1 skal alle interesserede parter gives mulighed for at deltage i sagsbehandlingen og fremføre deres synspunkter.

3. Deltagerstaterne skal respektere retten for et barn, der er adskilt fra den ene eller begge forældre, til at opretholde regelmæssig personlig forbindelse og direkte kontakt med begge forældre, undtagen hvis dette strider mod barnets tarv (Bekendtgørelse af FN-konvention af 20. november 1989 om Barnets Rettigheder).

Den 19. juli 1991 ratificerede det danske folketing FN's konvention om Barnets Rettigheder. Tidsmæssigt blev konventionen ratificeret samtidig med, at politikerne i det danske folketing blev optaget af, at børn så vidt muligt skal have et hverdagsliv sammen med begge forældre efter en skilsmisse. Dette perspektiv blev senere styrket i Forældreansvarsloven (vedtaget i 2007). Med Forældreansvarsloven indførtes nye rammer for forældremyndighed og samvær. Dette havde til hensigt at sikre, at afgørelser om barnets hverdagsliv efter en skilsmisse træffes i overensstemmelse med barnets bedste. I loven er det desuden understreget, at børn har *ret til* at have et hverdagsliv med begge forældre.

I denne artikel udforsker vi, hvordan man over tid har forstået barnets bedste, når forældre går fra hinanden og hvordan vekslende forståelser af fx familie, barndom, hjem, ægte- og forældreskab har haft indflydelse på, hvordan skilsmisselovgivning er blevet udformet. Vi undersøger, hvordan man over de seneste godt hundrede år har forstået og forsøgt at arrangere barnets hverdagsliv meningsfuldt efter et familiebrud og hvordan divergerende forståelser har præget lovgivningens rammesætning af børns hverdagsliv efter forældrenes skilsmisse. Vi er optaget af, hvordan nutidens forestilling om fraskilte forældres samarbejde om barnets hverdagsliv på den ene side bygger på tidligere forestillinger om, hvordan skilsmissebørns hverdagsliv skal arrangeres og på den anden side kan betragtes som et brud med tidligere forståelser af, at det er bedst,

hvis én forælder tager sig af barnet i hverdagen. Vi skal således ikke mere end fire årtier tilbage, førend forældremyndigheden naturligt blev til delt én forælder og ikke som i dag, hvor den som udgangspunkt varetages af begge. I Danmark er forældremyndigheden i dag som udgangspunkt delt mellem de tidligere ægtefæller og flere og flere skilsmissebørn lever en hverdag med to hjem. Mange skilte familier etablerer således et hverdagsliv, der lægger sig i forlængelse af Børnekonventionen og Forældreansvarsloven. Til trods for en beslutning om at leve hver for sig, bestræber forældrene sig på at etablere en hverdag, der er sammenhængende og stabil på tværs af to hjem og nye familier – *for børnenes skyld*.

Skilsmisseliv før og nu: Materialer og tilgang

Artiklen kombinerer forskningsmateriale, der trækker på både historisk og nutidigt materiale. Vi har hver især i en række forskningsprojekter beskæftiget os med forståelser af "barnets bedste" og har undersøgt, hvordan forskellige forståelser og definitioner af en god barndom og et godt familieliv har været og er i spil i såvel lovgivningen som i det levede liv (fx Grumløse 2014; Marschall 2014a). Der er tale om forskningsstudier, der på forskellig vis bidrager med viden om, hvordan forestillinger om "barnets bedste" skabes, forstås og ændres og hvilken betydning det har for børnene. Det er således materialer fra to forskellige projekter, som i udgangspunktet ikke var tænkt relaterede, der kombineres i denne artikel. Denne kombination af materiale har vi ligeledes benyttet i artiklen "Forestillingen om den gode familie" (Grumløse og Marschall 2018), hvor det undersøges, hvordan ældre forståelser af "en god familie" er i spil i nutidigt samarbejde mellem pædagoger og forældre. Materialet, som ligger til grund for artiklens første analyser, stammer til dels fra ph.d.-projektet "Den gode barndom" (Grumløse 2014), som bygger på en dokumentanalyse af politiske dokumenter, der i perioden 1960–2010 direkte eller indirekte forholder sig til småbørns hverdags- og familie-

liv. Dette projekt er analytisk og videnskabsteoretisk funderet i den etnologiske, idéhistoriske og sociologiske forskning med en interesse for udviklingen af hverdags- og samfundspraksisser (fx Damsholt 2000; Schmidt og Kristensen 1986; Villadsen 2004). Den ældste del af materialet er dog først analyseret i arbejdet med netop denne artikel. Interviewmaterialet, der danner grundlag for hverdagsanalyserne i artiklen, er hentet fra ph.d.-projektet "The Time-Shared Child" (Marschall 2014a). Dette forskningsprojekt er funderet i kritisk psykologisk praksisforskning (fx Dreier 2008; Holzkamp 2013) og bygger på interviews med 8 til 12-årige børn og skilte forældre fra ti familier. Det er undersøgt, hvordan skilsmissebørn og deres forældre forstår og begrundet deres hverdagsliv med delebetingselser og på hvilke måder de gennem hverdagens livsførelse søger at håndtere og skabe mening og sammenhæng på tværs af to hjem. Dette begrebsættes som et hverdagsliv i dobbelte loops (Marschall 2017). Dette er i projektet undersøgt gennem henholdsvis livskortsamtaler og audiodagbøger (se Marschall 2014a, 2017) med børnene om deres hverdagsliv med to hjem og interviewmateriale med deres forældre.

Når vi kombinerer de to undersøgelser og betragter det nutidige hverdagsliv i lyset af den politiske udvikling, kan vi se, hvordan statens interesse for familien og rammesætningen af skilsmissen har ændret sig over årene og hvordan den politiske interesse for børnenes hverdagsliv er trådt i forgrunden. Vi kan således følge, hvordan det hverdagsliv, vi i dag betragter som almindeligt, rammesættes af en særlig politisk udvikling, der har ført nye hverdagslivsproblematikker med sig. Artiklens vidensgrundlag er dermed nyt, når vi sammenføjer nysgerrigheden for forståelsesændringer i det politiske med viden om og erfaringer fra det nutidige hverdagsliv.

I de følgende afsnit vil vi dykke ned i dele af den danske ægteskabs- og skilsmisselovgivning og se, hvordan man har forsøgt at varetage barnets bedste, når far og mor besluttede

sig for at gå fra hinanden. Der er tale om udvalgte kronologiske nedslag i historien, der tjener det formål at undersøge og illustrere nogle af de markante skift i forståelsen af et godt hverdagsliv for et skilsmissebarn. Dette greb skal desuden vise, hvordan disse forståelseskift har haft indflydelse på den samtidige lovgivning og rammesat børn og familiers hverdagsliv forskelligt. Vi vil i det følgende inddrage interviewmateriale med deleforældre og deres børn. Gennem fokus på begreberne om daglig livsførelse (fx Holzkamp 1998) og hverdagsliv i dobbelte loops (Marschall 2017) vil vi vise, hvordan både børn og forældre er på hårdt arbejde, når de søger at etablere et hverdagsliv på tværs af to hjem.

Skyld, forældremagt og rettigheder: Historiske perspektiver på barnets bedste

Træder vi blot hundrede år tilbage, var det utænkeligt, at opmærksomheden på børnene stod først på dagsordenen, når forældre gik fra hinanden. Ligesom retten til at indgå ægteskab var forbundet med en række forbehold, der skulle sikre etableringen af gode og sunde familier fx i forhold til sygdom, fattigdom og kvalitet i form af sunde borgere (fx Bentzon 1913; Koch 2000), var retten til at opløse ægteskabet forbundet med en række regler for, hvordan man kunne lade sig skille. En skilsmisse var langt fra så almindelig, som den er i dag, og som udgangspunkt blev den ene part tilkendt skylden for, at familien var "blevet opløst". Den skyldige part stod efterfølgende ringere end den ikke-skyldige part, fx når det kom til bestemmelsen af børnenes fremtidige bopæl.

I starten af 1900-tallet kunne en skilsmisse gå hurtigere eller langsommere. Det var afhængigt af årsagen (Lov nr. 276 af 30. juni 1922 om Ægteskabs Indgaaelse og Opløsning, kapitel VI). Det kunne desuden besluttes, at den part, der bar skylden for ægteskabets ophør, ikke måtte indgå nyt ægteskab førend, der var gået et vist tidsrum (ibid. §59). Den daværende skilsmisselovgivning var i høj grad moralsk be-

grundet, hvorfor skyld stod centralt. Dette kom også til udtryk i fordelingen af børnene. Som hovedregel gjaldt det, at børnene var sammen med den forælder, der ikke blev betragtet som skyldig for ægteskabets ophør:

Hvis en af Ægtefællerne ulovligt forlader den anden, har denne Ret til Børnene. Hvor Forældrenes Samliv er ophævet af andre Grunde, kan ingen alm. Regel opstilles. Spørgsmaalet om Retten til Børnene maa eventuelt afgøres ad Rettens Vej. Opnaar Forældrene Separations- eller Skilsmissebevilling, afgøres det samtidig, hvem der skal have Børnene; hvis den ene Part alene bærer Skylden, plejer den anden at faa Børnene. I Tilfælde af Skilsmisse ved Dom har den Uskyldige Ret til Børnene, i alt Fald hvis skilsmissegrunden er Ægteskabsbrud (Blangstrup 1916: 437).

Som familiens overhoved havde manden dog fortrinsret til forældremagten (datidens term for forældremyndighed). I ægteskabet var man stillet således, at: "(...) Faderens Villie er den afgørende i Tilfælde af Uenighed. Faderen kan endogsaa paa egen Haand anbringe Børnene uden for Hjemmet" (Blangstrup 1916: 437). I datidenstamfund var børnene familiens og familiens overhoved var manden. Så længe faderen opførte sig ordentligt, var børnene hans ansvar og forpligtelse. I praksis havde moderen dog oftest de mindste børn hos sig efter en skilsmisse (jf. Christoffersen 2004: 116; Ottosen 2016). I første halvdel af 1900-tallet blev forældremyndigheden for børn under to år kun i ganske særlige tilfælde givet til faderen. Uanset hvem der bar skylden for skilsmissen, hørte det lille barn til hos sin moder (jf. Petersen 1942: 389). Først i 1969 formuleredes en lovgivning, der ikke havde fokus på, hvem der "bar skylden" for ægteskabets opløsning (Andersen og Rosenbeck 2006) og fordelingen af børnene skulle dermed ske på en anden baggrund.

Forældrenes forudsætninger

I januar 1970 trådte en ny skilsmisselov i kraft. I forhold til tidligere var der fokus på børnenes vilkår efter familielivets ophør.

Hensynet til *barnets tarv* blev i den forbindelse understreget som beslutningsgrundlag for, hvor barnet skulle bo efter en skilsmisse (Ægteskabsudvalget af 1969, 1974). Dette betød, at der kom skærpet fokus på at afgøre hvem af forældrene, der havde de bedste forudsætninger for at varetage forældremyndigheden (Ægteskabsudvalget af 1969, 1977: 31). Kunne forældrene ikke selv blive enige om dette, var det op til domstolen at vurdere, hvor barnet skulle bo. Vurderingskriteriet var, at barnet skulle bo der, hvor det var "til barnets bedste" (Danielsen 2003: 158ff). De nordiske lande fik, ifølge Danielsen, et fælles fokus på at barnets bopæl skulle være der, hvor det var *bedst* for barnet at være. Der var imidlertid få overvejelser om, hvordan dette konkret kunne vurderes (Danielsen 2003). For de yngste børn blev der åbnet op for, at det ikke nødvendigvis var moderen, de skulle bo hos. Børnene skulle dog fortsat bo hos én forælder, og det var fortsat den ene part, som fik forældremyndigheden.

I Ægteskabsudvalget havde man overvejet, hvorvidt man kunne arbejde med fælles forældremyndighed, men man undlod at gå videre med det. Dels mente man ikke, at der var behov for, at begge forældre bevarede forældremyndigheden efter en skilsmisse. Dels mente man: "(...) at der ikke på forhånd kan opstilles nogen formodning om, at det tjener barnets tarv bedst at bevare forældremyndigheden i forening hos forældrene" (Ægteskabsudvalget af 1969, 1974: 24). Tanken var, at det var bedst for barnet at have ét hjem og derudover have regelmæssigt samkvem med den anden forælder. Samkvemsretten betød dog ikke, at samkvemsforælderen skulle *dele hverdagen* med barnet men, at barnet skulle sikres kontakt til den forælder, der ikke længere havde forældremyndigheden (Ægteskabsudvalget af 1969, 1974: 34). Det gode hverdagsliv for et barn blev således fortsat forstået som noget, der foregik på én bopæl og sammen med én ansvarshavende forælder. Denne forståelse synes at være langt fra Børnekonventionens

formulering om, at det er grundlæggende vigtigt for et barn at have regelmæssig og direkte personlig kontakt med begge forældre (jf. Børnekonventionen artikel 9 stk. 3). Dette blev i løbet af 1970'erne udfordret af blandt andre Børnekommissionen (jf. Børnekommissionen 1981), der inspireret af FN netop argumenterede for, at børn har *ret* til en hverdag med begge forældre. Således blev der åbnet op for en ny politisk rammesætning af skilsmissebarnets hverdagsliv.

Barnet som samfundsborger

Selvom adgangen til at bevare fælles forældremyndighed ikke vil blive udnyttet af det store flertal af skilsmissepar, mener flertallet i Børnekommissionen, at der ikke i lovgivningen bør være regler, der hindrer, at forældre, som selv ønsker fortsat at have det fælles ansvar for deres barn, kan aftale en sådan ordning. Flertallet finder, at en ordning, hvorefter forældremyndigheden skal placeres hos den ene af forældrene, kan være med til at skærpe konflikten – mellem forældrene og direkte modvirke opretholdelsen af barnets kontakt til den af forældrene, som det ikke bor hos. Mange forældre vil formentlig lettere kunne tale sig til rette om, hvor barnet i fremtiden skal bo, når de samtidig kan aftale, at ingen af dem formelt mister hverken ansvaret for eller "retten" til barnet (Børnekommissionen 1981: 150).

Børnekommissionen blev nedsat af statsministeriet i 1974 og bestod af udpegede medlemmer, der spændte fra blandt andre en fabriksarbejder og et folketingsmedlem, til en børnehaveklasseleder og en læge. Opgaven var at undersøge, hvordan det stod til i de danske børns hverdagsliv (Børnekommissionen 1981). Kommissionen konkluderede, at de danske børn var kommet i klemme i samfundsudviklingen. Ikke mindst når det kom til ændringer i familielivsforhold som fx det stigende antal "papirløse forhold" og skilsmissec familier. Således var man i Børnekommissionen bekymrede over, at forældremyndigheden tilfaldt én forældre efter et familiebrud og altid moderen,

hvis forældrene ikke var gift. Kommissionen understregede, at et barn har *ret til* en hverdag med begge forældre også efter en skilsmisse (Børnekommissionen 1981: 145). Derfor foreslog Børnekommissionen, at det skulle være nemmere for forældrene at dele ansvar og omsorg for barnet. Konkret foreslog kommissionen, at dette kunne ske ved, at barnet boede på skift hos forældrene (Børnekommissionen 1981: 151; Danielsen 1999). Kommissionen udfordrede dermed den hidtidige forståelse af, at barnets bedste tilgodeses, hvis barnet har ét hjem og én ansvarshavende forælder og gjorde dermed op med det idealiserede forhold mellem mor og småbarn og dermed en mere klassisk udviklingspsykologisk forståelse af barnet (fx Bowlby 1953). Barnets ret til et hverdagsliv med begge forældre blev blandt andet begrundet i barnets status som *samfundsborger* og var med direkte henvisning til FN's deklaration om barnets rettigheder:

Kommissionen mener, at varetagelsen af barnets tarv indebærer, at barnet sikres del i 2 forældres ansvarsfølelse og omsorg, at det sikres ret til særlig beskyttelse og at det sikres ret til medbestemmelse vedrørende egne forhold. (Børnekommissionen 1981: 145).

Det var dog ikke problemfrit at etablere fælles forældremyndighed i Danmark og særligt bekymringen for, hvorvidt forældrene havde *viljen* og *evnen* til at samarbejde om problemstillinger, når de opstod, blev diskuteret (Danielsen 1999). I Folketinget diskuterede man ligeledes, om termen *forældremyndighed* skulle erstattes af *forældreansvar*, sådan som det var blevet vedtaget i Norge i 1981. Man diskuterede, hvorvidt en sådan formulering kunne sikre barnet kontinuerlig kontakt med begge forældre, fordi det dermed blev skærpet, at forældre *altid* har et personligt ansvar over for deres børn. Særligt på den politiske venstrefløj mente man, at Danmark var bagud i forhold til de øvrige nordiske lande. Der var dog samtidig politisk uenighed om, hvorvidt staten skulle bestemme, hvordan forældrene

skulle indrette børnenes hverdagsliv efter en skilsmisse (Grumløse 2014, 2017). På den ene side stod partierne, der mente, at man skulle lovgive om forhold i småbørns hverdags- og familieliv og i øvrigt anså staten som garant for, at familiernes hverdagsliv fungerede under rimelige vilkår. På den anden side stod partierne, der mente, at staten skulle blande sig uden om forhold i familiernes hverdagsliv. I disse partier var man langt fra begejstret for det voksende fokus på barnets rettigheder ved forældres skilsmisse. Her mente man, at spørgsmålet om, hvordan forældrene ville dele forældremyndigheden og hvor, børnenes fremtidige hjem skulle være, var et privatanliggende og dermed forhold, som forældrene selv måtte beslutte (Grumløse 2014).

Det var et snævert politisk flertal bestående af den politiske venstrefløj samt midterpartiet Det Radikale Venstre, der i midten af 1980'erne vedtog, at det skulle være muligt for forældre at aftale fælles forældremyndighed ved en skilsmisse (Forældremyndighedsloven § 2 stk. 2 1985). Argumentet var, som man i Børnekommissionen havde formuleret det, at forældre i udgangspunktet ikke ønsker at miste *ansvaret for* eller *retten til* barnet og et samtidigt fokus på barnets *ret til* at have et hverdagsliv med begge forældre (Børnekommissionen 1981: 145). I denne optik gik børn og forældres tarv hånd i hånd og var forbundet gennem *samværet, ansvaret og retten* til at dele hverdagen.

I Danmark udviklede børnepolitikken sig gevaldigt igennem 1980'erne (jf. Borchorst 1989; Grumløse 2014). Uanset hvordan man i øvrigt definerede et godt hverdagsliv for et barn og hvor grænsen mellem familieliv og familiepolitik mentes at skulle gå, var et helt almindeligt argument i slutningen af 1980'erne, at dansk lov skal afspejle, at børn er samfundsborgere med egne rettigheder. Børn har *ret* til en god barndom (jf. Grumløse 2014). Derfor var det også meningsfuldt at tilslutte sig FN's børnepolitiske arbejde, da 1980'erne gik på hæld. Som Socialdemokratiets ordfører formulerede det:

(...) samfundet har en forpligtigelse til at skabe rammer omkring børnefamilier, som gør, at forældre kan give børnene det bedst mulige liv i barndommen. Dertil kræves, at barnet betragtes som en samfundsborger med egen værdi og med selvstændige rettigheder som vedtaget i FN-konventionen i sidste uge og på Interparlamentarisk Unions forsamling i februar (Folketingstidende 1989/1990 Forhandlinger Bind II: spalte 2413f).

Det var da også et stort set enigt folketing, der ratificerede FN's Konvention om Barnets Rettigheder i 1991. Med konventionen i ryggen blev barnets status som samfundsborger stadfæstet og dermed også barnets ret til at blive hørt og medinddraget i sager, der vedrører barnets hverdagsliv (jf. Børnekonventionen artikel 12). Dette blev afsættet for de følgende årtiers fokus på, at også børn skal have en stemme i forbindelse med hverdagens tilrettelæggelse i kølvandet på forældrenes skilsmisse. I 1995 blev det besluttet, at der kan fastsættes regler for samvær, i fald forældrene ikke er enige herom, *fordi* et barn skal sikres samvær med begge forældre. I 2007 blev forældres ansvar skærpet i og med, at forældre ikke længere kan frasige sig den fælles forældremyndighed (jf. Forældreansvarsloven). Det samarbejde, som man hidtil havde diskuteret vilkårene for (fx Danielsen 1999: 307ff), blev et grundvilkår for skilte forældre.

Den aktuelle politiske rammesætning af børns hverdagsliv efter forældrenes skilsmisse afspejler, at der er gået en lang historie forud, hvor forskellige forståelser af barnets bedste har været i spil. Den nuværende lovgivning er sammensat af elementer, der tidligere fandtes på henholdsvis den politiske venstrefløj og den politiske højrefløj. Forståelsen af at forældremyndighed og -ansvar *skal* være fælles varet synspunkt man tidligere fandt på venstrefløjen. Mens forståelsen af, at familielivet er et privatanliggende, og dermed noget som forældrene har det fulde ansvar for at lykkes med, er et klassisk synspunkt på den modsatte fløj (jf. Grumløse 2014, 2017). Når hverdagen efter en

skilsmisse på den ene side skal tage udgangspunkt i barnets bedste og på den anden side skal være fælles og noget den enkelte familie helst skal finde den bedste vej i, er det udtryk for, at man i Danmark har en markant anden politisk rammesætning af hverdagslivet efter en skilsmisse end for blot 15 år siden. En sådan opdeling af børns hverdagsliv på tværs af to hjem og inddragelse af børnenes perspektiv kalder på en særlig form for samarbejde mellem forældrene. Et samarbejde som forældre i dansk sammenhæng som udgangspunkt er eneansvarlige for at få til at fungere.

Deleordning, fælles forældreansvar og samarbejde: Nutidige perspektiver på barnets bedste

Vi vil i det følgende inddrage interviewmateriale med deleforældre og deres børn. Gennem fokus på begreberne om daglig livsførelse (fx Holzkamp 1998) og hverdagsliv i dobbelte loops (Marschall 2017) vil vi vise, hvordan forældre på "arbejde", når de – både sammen og hvert for sig – søger at etablere et hverdagsliv, der er til børnenes bedste.

Når hverdagen skal struktureres efter en skilsmisse, bliver den daglige livsførelse i form af hverdagslivets vaner, rutiner og gentagelser det første, der søges reetableret eller genskabt. De daglige rutiner og livsførelsens cykliske natur sikrer stabilitet, sammenhæng og en ontologisk sikkerhed (Holzkamp 1998, 2013). For forældrene handler det om at finde følelsesmæssigt fodfæste men også om at etablere en stabil hverdag for både sig selv i dagene uden børn, hvor de nu skal lære at være alene og i hverdagene med børn, hvor en ny familieenhed skal fungere. Livsførelsen bruges således til at etablere en ny "normaltilstand".

Modsat forældrene, som bliver boende i ét hjem, kommer børnenes hverdag nu til at foregå i det, der kan betegnes som dobbelte loops (Marschall 2017). Et loop repræsenterer det cykliske hverdagsliv hos moderen, som er kendetegnet ved hendes rytmer, rutiner, prio-

riteringer og værdier for et godt liv. Det andet loop foregår hos faderen. Selvom forældrene bestræber sig på at samarbejde, er de to loops præget af forskelle og variationer, som børnene skal navigere i, balancere og forhandle. Dette sker i et spind af forståelser af fx hverdagsliv, stabilitet, hjem, relationer, inddragelse af de implicerede parter og af divergerende forståelser af hvilket hverdagsliv, der er til barnets bedste.

En hverdag med begge forældre

Ét er lovtestens intentioner om at forældre skal samarbejde, sikre kontinuitet og sammenhæng i børnenes hverdagsliv og barnet ikke skal adskilles fra forældrene mod deres vilje (jf. Børnekonventionen, artikel 9). Noget andet er den oplevede virkelighed. Skilte forældrepar på tværs af det empiriske materiale fortæller, at de i langt de fleste henseender oplever sig som ligeværdige og ikke mindst *lige vigtige* i forhold til børnene (Marschall 2014a). Dette begrundes, hvorfor en deleordning for børnene ofte vurderes at være den oplagte løsning. I vores analyser ser vi dog at en del børn – om end af uklare grunde – bor "lidt mere" hos mor end hos far. I det følgende skal vi møde Sara. Sara var seks år, da hendes forældre Molly og Michael blev skilt, og hun er således et af de børn, der sammen med sin søster Sofie har levet en stor del af sin barndom med skilte forældre. Sara, der nu er 10 år, fortæller her om måden hun blev "delt" på efter skilsmissen:

Interviewer: [...] så er du en uge hvert sted?

Sara: Ja.

Interviewer: Har det altid været sådan?

Sara: Nej. En gang lige da de var blevet skilt, så var vi en dag mere hos min mor - åtte dage hos min mor og seks dage hos min far.

Interviewer: Kan du huske det overhovedet?

Sara: Ja.

Interviewer: Var der nogen forskelle i det, eller hvad?

Sara: Nej, ikke andet end at vi var der længere tid.

Interviewer: At I var der længere tid. Ved du hvorfor det var sådan?

Sara: Fordi de mente, at jeg havde mere behov for at være sammen med min mor.

Interviewer: Det mente de voksne. Var det rigtig?

Sara: Næ, jeg var lidt ligeglad.

Interviewer: Nogle gange kan børnene godt have brug for at være mere sammen med deres mor i nogle perioder og med deres far i andre perioder. Men det var ikke sådan noget du synes, du havde? Det var de voksne, der mente det?

Sara: Ja

Selv om Saras hverdagsliv fra starten blev etableret i dobbelte loops mellem forældrene, fremstår det for Sara ikke tydeligt, hvorfor hun boede otte dage hos sin mor og seks dage hos sin far og det ene loop dermed var lidt større end det andet. Sara husker ikke, at hun og søsteren blev spurgt om, hvor de ville bo og hvor længe men, at forældrene besluttede, at de skulle have en 8/6-ordning. Sara skelner ikke mellem sine forældre i forhold til, hvor mange dage hun bor hos dem hver især, men er optaget af det hverdagsliv, hun kan leve på tværs af de to steder. Hendes mor Molly begrundede fordelingen af dage således:

Molly: Altså, det er jo ikke optimalt for børn at være skilt, om man så må sige, så det var det der med at prøve at se på, hvad er det mindst ringe. Og der mente jeg at en 6/8 ordning, var det mindst ringe for alle parter. Børnene havde brug for deres far og deres far havde brug for børnene. Jeg havde jo også brug for børnene, men måske havde de lidt mere brug for mig, men jeg ved det ikke – det er jo en rigtig svær afvejning de der ting.

En svær afvejning er kerneformuleringen her. Hvorfor Sara og søsteren Sofie boede to dage mere hos Molly end hos deres far Michael fremstår ikke tydeligt; hverken for børnene eller for forældrene. Generelt forstår forældre på tværs af projektets interviews barnets bedste som livet i en kernefamilie, som Michael udtrykker det: "Jeg tror simpelthen, at kernefamilien basalt set er det bedste." Forældrenes overvejelser om og argumenter for organiseringen af delefamilien bliver således nemt kompensatorisk for det hverdagsliv, som bør-

nene ikke kan få: hverdagslivet i én familie i ét hverdagsligt loop. I det følgende diskuterer et andet fraskilt forældrepar Rie og Jon deres overvejelser om tilrettelæggelsen af børnenes hverdagsliv efter deres skilsmisse:

Rie: Da vi gik fra hinanden for tre år siden, var (vores datter) Sally jo knapt to år og det er klart at der var samværet et andet, og situationen var anderledes. Så der havde de vist 9/5-ordning, ja og nu har (vores søn) Samuel 7/7 og Sally har 8/6. Med tiden får hun jo også 7/7. Lige nu udviser hun bare ikke behov for det, hun nyder også den der 'tøsedag', som vi kalder det. [..]

Jon: Min udlægning er, at du foreslog, at vi skulle dele det halvt og at jeg sagde, at jeg var ikke sikker på, det var godt, at de havde lige meget begge steder, men at jeg var overbevist om, at de skulle have mere hos dig som primær omsorgsperson.

På samme måde, som man i lovgivningen førhen talte om behovet for én primær voksen i skilsmissebarnets hverdag, ser vi således, at skilte forældre ofte opererer med en lignende forståelse, når de søger at tage hensyn til barnets bedste. Det er for mange forældre en svær afvejning af mange forskellige ting, når det vurderes, hvordan børnenes hverdag kan organiseres med hensyntagen til børnene. Der indgår mange og forskellige overvejelser, som hos nogle trækker på mere klassiske udviklingspsykologiske forståelser af børns behov fx, at børn har behov for én særlig stabil base (se også Marschall 2014b). Det handler samtidig om, hvad der kan lade sig gøre i forhold til forældrenes arbejdstider og det handler om, hvordan forældrene vurderer, at barnet vil reagere efter skilsmissen. Dermed bliver tilrettelæggelsen af barnets hverdagsliv på tværs af to hjem nemt et dilemmafyldt arbejde, når forældrene skal hjælpe barnet med at balancere og stabilisere et hverdagsliv i dobbelte loops. Trods forældrenes samarbejde og enighed om de store linjer er forskellige rytmer, rutiner, vaner og værdier fortsat i spil.

Selv når vi undersøger det relativt upåagtede skilsmisseliv (Marschall 2014a), hvor for-

ældre samarbejder og gerne vil etablere et hverdagsliv for børnene, der baserer sig på det fælles forældreskab, kan skilsmisselfivet have sine udfordringer for både børnene og deres forældre. Herunder kan børns ret til at blive hørt og give deres besyv med i sager, der vedrører dem og deres hverdag (jf. Børnekonventionens artikel 12), være vanskelig at varetage af forældrene. Fx når det for forældrene handler om fordelingen af børnenes tid mellem de to hjem, mens det for børnene handler både om de sammenhænge, der kan etableres de to hjem imellem og familielivets sammenhænge til andre af hverdagslivets vigtige steder fx skole og fritidsklub. Man kan sige, at det er forskellige aspekter, børn og forældre orienterer sig i forhold til, når de søger at bringe sammenhæng og stabilitet i hverdagen på tværs af to hjem. Det, der optager børnene, er ofte små facetter af hverdagslivet, som forældrene ikke nødvendigvis ser og tænker på at spørge ind til.

Her fortæller pigen Holly på 12 år om, hvordan hun hos mor har indflydelse på sin sengetid, hvilket hun ikke har hos sin far:

Holly: Klokken otte – halv ni, kan jeg godt finde på at blive smidt i seng, ret tit, hjemme hos min far. Men jeg kan aldrig falde i søvn så tidligt, så jeg er nødt til bare at ligge og læse indtil jeg falder i søvn, og det kan godt tage lang tid. [...] Han tror at jeg har brug for meget søvn. Men altså: det er fordi da jeg var mindre, tror jeg, at jeg havde problemer med at stå op om morgenen, fordi jeg var træt. Men det har jeg slet ikke mere, selv om jeg godt kan ligge og slappe af om morgenen, så har jeg ikke problemer med at stå op. [Hos mor] kan jeg gå i seng kl. ni – halv ti. Altså, hvor jeg ligger i min seng.

Jævnfør Børnekonventionens artikel 12, stk. 1 er det et lands opgave at sikre: " (...) et barn der er i stand til at udforme sine egne synspunkter, retten til frit at udtrykke disse synspunkter i alle forhold der vedrører barnet; barnets synspunkter skal tillægges passende vægt i overensstemmelse med dets alder og

modenhed". Men når vi følger børnenes bestræbelser på at finde fodfæste og stabilitet i deres hverdag, fortæller de ikke eksplicit om behov for at blive hørt eller om behovet for at ytre sig, men de er, som Holly formulerer det i interviewet, i gang med at orientere sig i forhold til forskellige rammer og betingelser i hverdagen, der kan være svære at have en fælles dialog om. Dette er en betingelse for et barn, der lever i dobbelte loops og et eksempel på, at små facetter (her sengetid) nemt kan glide forældrenes opmærksomhed forbi. Måske fordi det bliver betragtet som små lokale forskelle, som forældrene ikke skal "blande sig i" hos hinanden.

Gennem tværgående analyser af børnenes hverdagsfortællinger ser vi således, at børnene bidrager med deres perspektiver på, hvad der er på spil for dem, og hvad der er vigtigt. Det er ofte ganske små hverdagslige aspekter. For eksempel fremhæver Sara behovet for at kunne bevare en nær relation til sin søster Sofie, der – til trods for at de indimellem er som hund og kat – er den person, der fungerer som hendes tro følgesvend i livet på tværs af de to hjem og deres to forældre. Sara understreger ligeledes, at det er vigtigt, at hun kan tage veninderne med hjem i faderens hus ige ved siden af skolen, selvom hun i den uge bor hos moderen. For Sara er "det gode liv" sikret, når hun kan forbinde sine loops ikke blot til hinanden men til sit øvrige hverdagsliv med fx veninderne. Når det lader sig gøre, føler Sara sig hørt og inddraget. Det er således de hverdagslige muligheder for at etablere forbindelser på tværs af de to loops, der skaber mening og sammenhæng for Sara. Saras betragtninger er et eksempel på det "arbejde", børn ofte er på, når de skal have livet uden for familien til at hænge sammen med et familieliv i dobbelte loops (Marschall 2017). Det, der er enkelt formuleret i konventionsteksten, er ikke så simpelt at efterleve i hverdagen, hvor børnene oftest er optaget af andre aspekter af sammenhæng og kontinuitet end deres forældre.

Forældres fælles ansvar for barnets bedste

I dag forventes det, at forældrene samarbejder om barnets bedste (jf. Børnekonventionens artikel 3). Det betyder, at forældrene skal have fælles blik for, hvad der er bedst for barnet og hvilket hverdagsliv, der er i barnets interesse. At varetage delebarnets bedste kræver således både, at forældre kan samarbejde om og i særdeleshed med barnet, "læse mellem linjerne" gennem barnets handlinger og hverdagsberetninger og ikke blot spørge til, hvad barnet har lyst til, eller hvad dets behov er. Dette kan være en vanskelig øvelse for fraskilte forældre, da de kun deltager i den del af barnets hverdag, som foregår hos dem og dermed ikke helt får blik for den sammenhæng på tværs, som børnene efterstræber. Dette ses blandt andet, når forældrene hver især tilrettelægger hverdagene med deres fælles børn meget forskelligt og i forhold til at balancere det hverdagsliv, som de oplever, børnene deltager i hos den anden. Molly beskriver eksempelvis sig selv som meget aktiv, når hun prioriterer at tage på ture med børnene. Michael fremhæver, at han i forhold til Molly er mere hjemmemenneske, men oplever også et behov for at balancere hendes aktivitetsniveau i pigernes hverdag:

Michael: Der er to ting, som Molly og jeg er forskellige på. Hun har et væsentligt højere aktivitetsniveau end jeg har. Det er jo ikke fordi vi ligger hjemme i sofaen [...] men jeg har nogle gange følt lidt en forpligtelse til at skulle have lidt mere ro på [...] Jeg oplever nogle gange, at de er trætte, når de kommer herover.

Det, at forældrene er forskellige og sætter pris på forskellige ting i deres hverdag, er ikke et problem for Sara, tværtimod begrundet forskellene i de dobbelte loops, hvorfor hendes forældre ikke længere deler hverdagen med hinanden. Men for Molly og Michael bliver hverdagslivet hos den anden aktivt i og med, at hverdagslivet søges balanceret mellem to hjem, hvor man som voksen kun er aktivt deltagende i det ene:

Molly: Det er en voldsom ubalance, man sætter sine børn i, i det øjeblik man vælger at gå fra hinanden. Og jeg tror, at man som forældre skal være opmærksom på, det at hjælpe sine børn med at finde den nye balance. [...] det, det handler om hele tiden, det er, at få dem der kabale til at gå op bedst muligt. Eller så langt hen ad vejen, som man nu kan, og det er ikke altid, at den går op.

Når Molly taler om at *finde den nye balance* og *få kabalen til at gå op*, henviser hun til, hvordan pigernes livsførelse på tværs af to hjem, der er forskellige, skal være sammenhængende på måder, som er meningsfulde for børnene. For Sara handler det i høj grad om fleksibilitet, hvor hendes liv uden for familien muliggøres uanset, om hun er hos Molly eller Michael. Det handler om hyggestunder med forældrene hver især, hvor de hos Molly tager på ture og hos Michael læser *Harry Potter* om morgenen inden skoletid.

Opsummerende bemærkninger

Når vi betragter skilsmisselovgivningen over tid, er det tydeligt, at man har begrundet lovgivningen meget forskelligt. For små hundrede år siden fik vurderingen af forældrenes skyld afgørende betydning for børnenes hverdagsliv efter en skilsmisse, når den ikke skyldige forælder havde *ret* til forældremyndigheden. Og vi skal ikke mere end et par generationer tilbage i tid, førend lovgivningen afspejlede en dominerende forståelse af, at barnets tarv kun kan sikres, hvis hverdagen foregår i ét hjem og sammen med én forælder og det i øvrigt var barnets bedste og ikke forældrenes skyld, der afgjorde, hvor barnet skulle bo. I dag er man i lovgivningen optaget af *barnets ret* til et sammenhængende hverdagsliv med begge forældre og dermed er der fokus på forældrenes pligt til at varetage deres forældreskab *sammen*, uanset om de er samboende eller ej. Der er således sket et skift fra, at man politisk har haft fokus på forældremagt til forældremyndighed til, at man i dag er optaget af forældreansvar. Det er i dag barnets ret, at

forældrene tager deres forældreansvar på sig på "den rigtige" måde.

Børnekonventionen har sikret et internationalt fokus på børn som samfundsborgere med indflydelse på eget liv og personlige rettigheder. Børn skal høres og inddrages i forhold, der vedrører deres hverdagsliv og de har ret til en hverdag med begge forældre. Hvad dette præcis betyder for skilsmissebørn er i Danmark op til de enkelte forældre at fortolke og indholdsudfylde. Der er meget på spil i dette samarbejde. Der er mange forståelser af fx stabilitet, behov, hjem og omsorg tilstede, som også trækker tråde tilbage til ældre forståelser af barnets behov, og der er forskellige perspektiver på, hvordan "barnets gode liv" sikres. Der er også mange facetter af hverdagslivet, som ikke alle partner nødvendigvis har øje for. Hverdagsliv i flere loops er således ganske komplekse, når den daglige livsførelse skal balanceres mellem to hjem og to forældre. Forældrenes livsførelse skal således både tilrettelægges i relation til deres hverdagsliv alene med barnet og koordineres i relation til barnets livsførelse med den anden forælder. Det er denne kompleksitet, som forældrene forventes at kunne håndtere sammen. Men hvordan sikrer man sig fx, at barnets forståelse af sammenhæng og stabilitet inddrages, hvis forældrene forstår sammenhæng og stabilitet

anderledes end barnet og måske forskelligt fra hinanden?

På baggrund af nærværende artikels analyser kan vi se, at der er behov for, at vi har en politisk samtale om, hvad der er på spil for børnene, når hverdagslivet leves i dobbelte loops, og hvad der er på spil for fraskilte forældre, når de søger at tilrettelægge hverdagen "bedst muligt" for deres børn. Selvom dansk skilsmisselovgivning har udviklet sig ganske meget over årene netop med fokus på, at børn skal inddrages, står vi i Danmark i den situation, at samfundet først træder til, når det er for sent og forældrene har givet op. Vi ser derfor et behov for, at man i langt højere grad har en nuanceret samtale om, hvordan vi kan sikre, at vi lever op til konventionens bestemmelser om, at børn skal høres og inddrages (jf. artikel 12). Således ser vi, at konventionens gode hensigter kan være svære at efterleve i praksis. Dette skyldes ikke, at forældrene nødvendigvis mangler vilje til at samarbejde. Det skyldes, at hverdagslivets kompleksiteter kan være ganske svære at navigere i. Det gode liv og dermed barnets bedste handler både om, hvad der er muligt helt konkret i de enkelte familier, men også om hvordan børn og forældre forstår og navigerer i deres fælles og alligevel delte hverdagsliv.

Litteratur

- Andersen, M. og Rosenbeck, B. 2006. Ligestilling, ægteskab og religion. Kvinder, køn og forskning nr. 4.
- Bentzon, V. 1913. Meddelelser om den skandinaviske familieretslovgivning. I: Juridisk Forenings Aarbog for Vinteren 1912-1913. Meddelelser om den Skandinaviske Familieretslovgivning. Juridisk Forenings Aarbog for Vinteren 1912-13.
- Bowlby, J. 1953. Børn uden hjem – et samfundspøblem. København: Munksgaard.
- Blangstrup, C. 1916. Salomons konversationsleksikon. Bind IV, anden udgave. København: A/S S.H. Schultz Forlagsboghandel.
- Borchorst, A. 1989. Kvinderne, velfærdsstaten og omsorgsarbejdet. Politica, bind 21 (2).
- Børnekommissionen. 1981. Børnekommissionens betænkning. Betænkning nr. 918.
- Christoffersen, M. N. 2004. Familiens udvikling i det 20 århundrede. Demografiske strukturer og processer. København: Socialforskningsinstituttet.
- Damsholt, T. 2000. Fædrelandskærlighed og borgerdyd. København: Museum Tusulanum.
- Danielsen, S. 1999. Fælles forældremyndighed. Rapport til det 35. Nordiske Justitsmøde i Oslo August 1999.
- Danielsen, S. 2003. Nordisk børneret II. Forældreansvar. Et sammenlignende studie af dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk ret med drøftelser af harmoniseringsmuligheder og reformbehov. Nordisk Ministerråd.
- Dreier, O. 2008. Psychotherapy in Everyday Life. Cambridge University Press.
- Folketingstidende (1954-2010): Folketingstidende, Forhandlingerne i folketingsåret. Albertslund: Schultz Grafisk
- Forældremyndighedsloven. LBK nr. 443 af 03/10/1985. Retsinformation
- Grumløse, S. P. 2014. Den gode barndom: dansk familiepolitik 1960-2010 og forståelsen af småbarnets gode liv. Ph.d.-afhandling. Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.
- Grumløse, S. P. 2017. Den gode barndom. København: Hans Reitzels Forlag.
- Grumløse, S. P. og Marschall, A. 2018. Forestillingen om den gode familie. En pædagogisk udfordring? Forskning for Pædagogers Profession og Uddannelse 2 (2): 20-31.
- Holz kamp, K. 1998. Daglig livsførelse som subjektvidenskabelig grundkoncept. Nordiske Udkast. Tidsskrift for kritisk samfundsforskning, 26 (2): 3-32.
- Holz kamp, K. 2013. Basic concepts of critical psychology. I: E. Schraube og U. Osterkamp (red.) Psychology of the Standpoint of the Subject: Selected Writings of Klaus Holz kamp. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Koch, L. 2000. Tvangssterilisation i Danmark 1929-67. København: Gyldendal.
- Marschall, A. 2014a. The Time-Shared Child. Exploring Children's Perspectives on Everyday Life with two Households. Ph.d.-afhandling. Institut for Psykologi, Københavns Universitet.
- Marschall, A. 2014b. Who cares for whom? Revisiting the concept of care in the everyday life of post-divorce families. *Childhood* 21(4): 517-531.
- Marschall, A. 2017. When everyday life is double looped. Exploring children's perspectives on post-divorce family life with two households. *Children and Society* 31 (5): 342-352.
- Ottosen, M. H. 2016. Delebørn. Det vi ved, det vi gør – og det børnene siger. København: Akademisk forlag.
- Petersen, M. 1942. Børns retsstilling. I: O. Andersen og S. Rifberg, red. Alt om børn. København: Jespersen og Pios Forlag.
- Regeringen. 2018. Nyt system for skilsmisser. Lokaliseret den 30.12.2018 på <https://www.regeringen.dk/nyheder/aftale-om-nyt-skilsmisssystem/>
- Schmidt, L. H. og Kristensen, J. E. 1986. Lys, luft og renlighed. København: Akademisk Forlag.
- Socialministeriet. 1990. Betænkning om de retslige rammer for indsatsen over for børn og unge. Betænkning 1212.

Villadsen, K. 2004. Det sociale arbejdes genealogi. København: Hans Reitzels Forlag.
Ægteskabsudvalget af 1969. 1974. Vilka'rene for separation og skilsmisse. Betænkning 719.

Forfatterpræsentation:

Sine Penthin Grumløse er uddannet cand.mag. i Europæisk Etnologi og har skrevet ph.d. om dansk familiepolitik. Hun er ansat som lektor på Københavns Professionshøjskole, hvor hun forsker og underviser. Sine Penthin Grumløse, Københavns Professionshøjskole, Institut for Pædagoguddannelse, Danmark. E-mail: SIPG@kp.dk

Ægteskabsudvalget af 1969. 1977. Ægteskab. Betænkning 796.

Anja Marschall er Ph.d. i psykologi om delebørns hverdagsliv med to hjem. Hun er ansat som lektor på Københavns Professionshøjskole, hvor hun underviser på pædagoguddannelsen og forsker i forældresamarbejde og børns hverdagsliv på tværs af daginstitution og familie.

Anja Marschall, Københavns Professionshøjskole, Institut for Pædagoguddannelse, Danmark. E-mail: ANJM@kp.dk

Barnkonventionens implementering i svensk lagstiftning och praktik – barns bästa och barns rätt att uttrycka sina åsikter vid vårdnadstvister

Annika Rejmer og Ann-Sofie Bergmann

Sammanfattning

I artikeln undersöks implementeringen av FNs barnkonvention, artikel 3 och 12, i föräldrabalkens bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge och hur de tillämpas i praktiken. Barnets bästa är, enligt föräldrabalken, den överordnade principen i handläggningen av vårdnadskonflikter, vilket inbegriper en prövning av risken för övergrepp, barnets behov av nära och god kontakt med båda föräldrarna samt barnets vilja. Resultatet av genomförda empiriska undersökningar visar att barnkonventionens artikel 3 och 12 inte är implementerade i föräldrabalkens bestämmelser. Barn saknar en självständig rättighet att få uttrycka sin åsikt i handläggningen av vårdnadstvister. Artikeln bygger på empiriskt material från rättskällor, vårdnadsmål samt intervjuer med föräldrar i tvist.

Implementation of the Convention on the Rights of the Child in Swedish legislation and practice – children’s best interests and children’s rights to express their views in custody disputes

Abstract

The article examines the implementation of articles 3 and 12 of the UN Convention on the Rights of the Child (CRC) in the parental code regulations on custody, residence and access and how they are applied in practice. The best interests of the child are, according to the regulations of the parental code, the superior principle in handling custody disputes, which includes an examination of the risk of abuse, the child’s need for close and good contact with both parents and the child’s will. The results of conducted empirical studies show that articles 3 and 12 of the CRC have not been implemented in the parental code. Children lack an independent right to express their opinion in the handling of custody disputes. The article is based on empirical data from sources of law, custody cases, and interviews with parents in dispute.

Inledning

Sverige ratificerade FNs konvention om barns rättigheter (barnkonventionen) 1990. Det medförde att riksdag och regering åtog sig att anpassa svensk lagstiftning till konventionens 54 artiklar. En av de berörda lagarna var föräldrabalken (SFS 1949:381), vilken reglerar förhållandet mellan

barn och föräldrar avseende vårdnad, boende och umgänge. Sverige har under en följd av år kritiserats, av barnrättskommittén, för att anpassningen av lagstiftningen inte har fått eftersträvd effekt (Barnrättskommitténs rapport 2015). Regering och riksdag har tagit till sig kritiken och har därför

beslutat att barnkonventionen, från och med den 1 januari 2020, kommer att bli svensk lag.

Svenska myndigheter har en lydningsskyldighet i relation till regering och riksdag men är självständiga i sin myndighetsutövning. Därigenom styr de över implementeringen av lagar och över vilket genomslag de får i samhället (Lundquist 1992: 70–71). Det tycks huvudsakligen vara tre faktorer som påverkar utfallet av implementeringen: Förståelse, kunskap och vilja. Vet myndighetens tjänstemän vad som ska göras? Har de tillräcklig kompetens och de resurser som krävs? Har de vilja att implementera lagen? (Lundquist 1992: 76–77).

Anpassningen av föräldrabalken medförde att artikel 3 om barnets bästa lyftes fram som en överordnad princip vilken ska beaktas i alla myndighetsbeslut. Den metod som rekommenderades för att fastställa det enskilda barnets bästa var att anlägga ett barnperspektiv. Den innebär att det utifrån evidensbaserad kunskap, beprövad erfarenhet och barnets uppfattning görs en sammanvägd bedömning av vad som kan anses vara det enskilda barnets bästa (SOU 1997:116: 69). Barn måste således få komma till tals på något sätt för att barnets bästa ska kunna fastställas (Hayes och Birnbaum 2019). Barns rätt att komma till tals är ytterligare en av barnkonventionens grundläggande principer som framgår av artikel 12. Där föreskrivs att barn, som är i stånd att bilda egna åsikter, ska tillförsäkras och beredas möjlighet att komma till tals direkt eller genom företrädare i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör deras person. Denna rätt gäller alla barn oavsett ålder, kön, etnicitet, språk och funktionsnedsättningar (Herbots och Put 2015, barnkonventionen artikel 2). Av artikel 12 framgår också att barns åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till deras ålder och mognad. I arbetet med att anpassa föräldrabalken till barnkonventionen infördes en bestämmelse om att barns vilja ska beaktas med hänsyn till dess ålder och mognad.

Har Sveriges ratificering av barnkonventionen medfört att barnets bästa tillgodoses i större utsträckning i vårdnadsfall? Dessvärre verkar det inte så. Antalet vårdnadstvister har exempel-

vis dubblats sedan barnkonventionen skrevs under. Av domstolsstatistiken framgår att i början av 1990-talet avgjorde domstolarna drygt 3 000 vårdnadsfall per år. Idag uppgår antalet till dryga 7 000 (Rättsstatistik årsbok 1992, Domstolsverket 2018-12-13). Det kan förklaras av att hälften av vårdnadsfallen är så kallade low-conflictfall där den gemensamma vårdnaden inte fungerar på grund av den ena förälderns passivitet, varför den andra föräldern ansöker om ensam vårdnad. Detta är en typ av vårdnadsfall som har uppstått efter att bestämmelsen om gemensam vårdnad infördes år 1976 (prop. 1975/76:170). Den gemensamma vårdnaden har därefter stärkts rättsligt över tid (se prop. 1990/91:8, prop. 1997/98:7). Idag utövar nio av tio föräldrar gemensam vårdnad oberoende av om de lever tillsammans eller inte (SCB statistikdatabas 2019). Resterande hälft av vårdnadsfallen är så kallade high-conflictfall som drivs aktivt av en eller båda föräldrarna, vilka är särskilt utmanade att handlägga för domstol och socialtjänst (Bergman och Rejmer 2017a). Antalet high-conflictfall behöver alltså inte ha ökat nämnvärt sedan barnkonventionen ratificerades.

Föräldrar med erfarenhet av high-conflictfall är ofta missnöjda med samhällets insatser. Majoriteten av dem uppger, ett år efter avkunnad dom, att de varken respekterar eller litar på varandra. De saknar dessutom förmåga att kompromissa och en struktur för samarbetet kring gemensamma barn, varför konflikterna fortsätter (Rejmer et al. kommande 2020). För hälften av barnen med föräldrar som driver high-conflictfall kommer barndomen att präglas av konflikter och upprepade domstolsförhandlingar, något som ofta leder till negativa hälsoeffekter (SOU 2017:6: 28, Bergman och Rejmer 2017b). Sammantaget ifrågasätter föräldrar, med erfarenhet av high-conflictfall, om samhällets nuvarande handläggning kan bidra till att deras barns bästa tillgodoses.

Syfte och frågeställningar

Mot ovanstående bakgrund är syftet med denna artikel att undersöka föräldrabalkens anpassning till barnkonventionens artikel 3

om barnets bästa, artikel 12 om barns rätt att komma till tals, samt att utforska hur bestämmelserna tillämpas i praktiken. Mer specifikt kommer följande frågor besvaras:

- Hur väl korresponderar barnkonventionens artikel 3, om barnets bästa, med föräldrabalkens bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge?
- Hur väl korresponderar barnkonventionens artikel 12, om barns rätt att komma till tals, med föräldrabalkens bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge?
- Hur tillämpas föräldrabalkens bestämmelse om barns bästa i vårdnads mål?
- Hur tillämpas föräldrabalkens bestämmelse om barns rätt till delaktighet i vårdnads mål?
- Hur kan barnets bästa uppnås i handläggningen av vårdnads mål?

I artikeln analyseras barns delaktighet i vårdnads konflikter i en svensk kontext. Analysen görs utifrån ett empiriskt material bestående av rättskällor, domstolsakter och intervjuer med föräldrar i high-conflict mål. Nedan presenteras kunskapsläget, metod och material samt empiriska resultat vilka analyseras utifrån en samhällsteoretisk ansats.

Barns delaktighet

Artikeln har fokus på barns delaktighet i frågor som rör deras individuella livssituation i samband med samhällets handläggning av vårdnads konflikter. Forskning om betydelsen och signifikansen av barns röst och delaktighet i vårdnads konflikter har ökat sedan barnkonventionens tillkomst (Hayes och Birnbaum 2019). Exempelvis har Birnbaum och Saini (2012) gjort en systematisk översikt av kvalitativa studier om barns upplevelser av delaktighet i vårdnads konflikter. Översikten bygger på 35 studier från 11 länder publicerade åren 1998–2012, i vilka 1325 barn har medverkat. Övergripande visar syntesen att de flesta barn vill bli hörda och respekterade under beslutsprocessen i frågor om vårdnad och umgänge. De vill också få information om vad som händer under rättsprocessen. Många barn uttryckte

att de inte har haft något att säga till om. Det förklaras av vuxnas ambition att skydda barn från föräldrars konflikter. En sådan ambition kan samtidigt leda till att barns röster tystas. I översikten betonas att «having a voice» (att komma till tals) inte är detsamma som «making a choice» (att välja/bestämma) och att barn kan förstå skillnaden. Detta resultat får stöd av Cashmores forskning som visar att barns delaktighet i beslutsprocessen kan minska de negativa effekterna av familjeuppbrottet. Det viktigaste för barn är att deras uppfattning tas på allvar och respekteras, inte nödvändigtvis att de fattar beslutet (Cashmore 2003 och 2011).

Resultatet stärks också av forskning från området social barnavård som visar att delaktighet, när den är framgångsrik, kan ge positiva hälsoeffekter för barn. Att få information om vad som händer och att få stöd i att sätta ord på sina känslor kan bidra till en ökad upplevelse av kontroll. Barns delaktighet kan också leda till bättre beslut och ökad säkerhet till exempel då de har upplevt våld. Barn behöver emellertid ges möjlighet att vara delaktiga på ett sätt som är «barnvänligt», det vill säga som är anpassat till deras behov och förmåga att uttrycka sig (Vis, Strandbu, Holtan och Thomas 2011). Delaktighet kan kräva en serie av möten med barnet i en process snarare än att barnet får möjlighet att komma till tals vid ett enstaka tillfälle (Åström och Rejmer 2008, Vis och Thomas 2009). Att professionella talar med barn är emellertid inte detsamma som att barn görs delaktiga (Vis och Thomas 2009). En studie av barns delaktighet i barnskyddsutredningar visar att följande faktorer kan spela in när barn inte blir delaktiga: 1) socialarbetarens rädsla för att skada barnet; 2) socialarbetarens svårighet att kommunicera med barnet; 3) socialarbetarens uppfattning av hur begreppet delaktighet ska förstås, om det handlar om delaktighet i beslutsfattande eller delaktighet i en process (Vis, Holtan och Thomas 2012).

I anpassningen av föräldrabalken föreskrevs att barnets vilja ska beaktas i relation till dess mognad och ålder. Bestämmelsen gavs en fristående placering vilket, enligt tidigare forskning, ska tol-

kas som en markering av att barnets vilja inte bara är en omständighet att beakta vid bedömningen av barns bästa. Ibland bör den även beaktas fristående (Dahlstrand 2004, Singer 2012, 2017). Det innebär att om utredare och domare bedömer att barnets vårdnadshavare är lika lämpliga och att barnet är tillräckligt moget för att fatta beslut, ska barnets vilja avgöra utgången av vårdnadsmålet (NJA 1995: 398). Tidigare forskning visar trots detta att barns uppfattning sällan tillmäts någon avgörande betydelse i vårdnadsmål (Röbäck 2011, 2012). Det förklaras av att rekvisiten barns ålder och mognad lämnar ett tolkningsutrymme som medger avsteg från barns rätt till delaktighet (Mattsson 1998).

Därutöver visar tidigare forskning att bedömningen av barnets bästa i vårdnadsmål kompliceras ytterligare av att medverkande professioner, socialsekreterare och domare, företräder olika diskurser och beslutsmodeller. Inom socialtjänsten fattas beslut utifrån individens behov medan domstolen fattar beslut utifrån individens rättigheter (Hydén 2002, Singer 2000, 2017). De olika perspektiven anses ge upphov till spänningar. Socialsekreterare gör bedömningar av vad som är barns bästa i relation till deras behov vilket medför att vuxna ges tolkningsföreträde och att barns uppfattningar underordnas föräldra- och professionsperspektivet. Domstolar beslutar däremot utifrån en rättighetsdiskurs där barn ses som kompetenta rättssubjekt, som ibland till och med har rättslig handlingsförmåga och beslutanderätt i vårdnadsmål (Eriksson och Näsman 2007, 2009, Dahlstrand 2004, Singer 2000, 2017). Rättsvetenskaplig forskning visar även att begreppet barnets bästa upplevs som svårtillämpat eftersom dess konstruktion är värdeöppen. Det innebär att begreppet ska fyllas med innehåll i varje enskilt fall, vilket medför att socialtjänst och domstol tillskrivs ett handlingsutrymme som kan leda till olikartade bedömningar och inverka negativt på barns rättssäkerhet (Schiratzki 1997).

Metod och material

Artikeln baseras på resultaten av en rättssociologisk studie. Det innebär att det

empiriska underlaget dels utgörs av en rättsutredning, dels av resultat från kvalitativa och i viss mån kvantitativa innehållsanalyser av socialtjänstens och domstolarnas dokumentation i vårdnadsmål, samt intervjuer med föräldrar i tvist. Artikeln baseras på en re-analys av tidigare insamlat material som inte inkluderar barnintervjuer.

Det aktmaterial som ligger till grund för analyserna är offentliga allmänna handlingar som har rekvirerats från tingsrätterna. För att skydda de barn och föräldrar som berörs presenteras data på en övergripande nivå. När citat används har uppgifter som kan hänföras till personer oidentifierats. Artikeln är ett delprojekt inom ramen för forskningsprojektet «High-conflict families of divorce – en studie av barn i vårdnadskonflikter samt en effektanalys av tre handläggningsmodeller». Projektet är etikprövat av Lunds regionala etikprövningsnämnd (Dnr 421-2011-1932).

Material

De rättskällor som har använts utgörs dels av barnkonventionens inledning och konventionstexten till artiklarna 3 och 12, som har tolkats utifrån Wienkonventionen art. 30–31, dels av förarbeten till föräldrabalken 6 kap. §§ 1, 2, 2a, 11, 19, 20 samt lagtext och praxis. För att undersöka tillämpningen av gällande rätt har stämningansökningar, svaromål, upplysningar och vårdnadsutredningar från sex tingsrätter använts. Materialet utgörs av 44 mål slumpmässigt utvalda från en totalundersökning av 443 mål aktuella under våren 2013. Var tionde mål valdes ut för kvalitativ analys. Av de 44 granskade målen har elva low-conflict mål sorterats bort då de inte bedömts vara regelrätta vårdnadskonflikter. Analyser av barnperspektivet har därmed gjorts utifrån dokument från 33 high-conflict mål, vilka omfattar 57 barn. Domstolsmaterialet omfattar 33 stämningansökningar och 28 svaromål från mödrar och fäder, de flesta formulerade av juridiska ombud. Materialet från socialtjänstens familjerättsenheter omfattar 26 upplysningar och fyra vård-

nadsutredningar. Vårdnadsutredningarna rör nio barn medan upplysningarna rör 43 barn. De barn som berörs i stämningsansökningarna är i medeltal knappt sju år vid stämning. Vårdnadsmål rör främst yngre barn, närmare hälften av barnen är yngre än fem år, se tabell 1. De äldsta barnen, 15–17-åringar, ingår i sýskonskaror där målen även omfattar yngre barn. Resultatet kan jämföras med den nationella statistiken som visar att det är störst risk för separation mellan föräldrar då barnen är mellan ett och fyra år (Tollerbrandt 2013).

Tabell 1 Barns ålder vid stämning, n=57

Ålder	Antal (procent)
0-2	7 (12)
3-5	19 (33)
6-8	13 (23)
9-11	8 (14)
12-14	8 (14)
15-17	2 (4)
Totalt antal barn	57
Bortfall	-
Median ålder	6
Medeltal ålder	7

I materialet ingår också föräldraintervjuer genomförda åren 2014–2015 med föräldrar som då hade en pågående vårdnadskonflikt i domstol. Föräldrarna har själva anmält intresse att delta i intervjun. Telefonintervjuer har genomförts med 43 föräldrar, varav 23 kvinnor och 20 män. Dessa föräldrar har sammantaget 61 barn. Därmed omfattar det analyserade materialet 118 (57+61) barn varav ungefär lika stor andel flickor som pojkar. Det finns en spridning i barnens åldrar från 2–17 år.

Analys

Rättsutredningen syftar till att fastställa gällande rätt. Analysen av rättskällor har genomförts med hjälp av rättsdogmatisk metod med en komparativ ansats. Analysen av tillämpnin-

gen av gällande rätt har utförts med hjälp av en närläsning av domstolsakter och transkriberade föräldraintervjuer. Vi har identifierat textavsnitt som berör barns delaktighet. Dessa har sedan tematiserats utifrån Lundys (2007) modell för analys av förverkligandet av barns rätt till delaktighet. Modellen omfattar fyra kronologiska steg i en process: 1) *space* – barnet ges möjlighet att uttrycka sin uppfattning på en plats som känns säker och inkluderande, där barnet inte behöver oroa sig över att bli utsatt för bestraffning eller repressalier; 2) *voice* – barnet ges stöd i att uttrycka sin uppfattning; 3) *audience* – barnets uppfattning blir lyssnad till av någon med ansvar för besluten; 4) *influence* – barnets uppfattning leder till att vuxna agerar utifrån vad som är lämpligt.

Empiriska resultat

Vad föreskriver barnkonventionen och föräldrabalken?

Enligt barnkonventionen artikel 3 ska barnets bästa vara «a primary consideration». I anpassningen av föräldrabalken översattes skrivningen till att barnets bästa ska komma i främsta rummet då frågor om barns vårdnad, boende och umgänge avgörs av domstol (prop. 1997/98:7: 47–49). Skrivningen ska förstås som att barnperspektivet alltid ska överordnas föräldraperspektivet vid domstols handläggning av vårdnadsmål (prop. 1997/98:7: 104). Den svenska lagstiftaren (riksdag och regering) går därigenom ett steg längre än barnkonventionens formulering om «a primary consideration».

Lagstiftaren menar att det är omöjligt att formulera vad som är bäst för barn i lagtext utan att förlora nödvändig flexibilitet. Vad som är det enskilda barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. I bedömningen ska utredare och domare ta hänsyn till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. De bör även beakta såväl långsiktiga som kortsiktiga effekter för

barnet (prop. 2005/06:99: 38f). Lagstiftaren har emellertid fastslagit att tre omständigheter *alltid* ska ingå i bedömningen av barnets bästa i samband med vårdnadsmål (föräldrabalken 6 kap. 2a §). För det första ska risken för att barnet eller närstående utsätts för övergrepp eller annars far illa ingå i bedömningen av barnets bästa. Barn har en absolut rätt att inte tvingas bevittna våld, utsätts för övergrepp eller för annan kränkande behandling. För det andra ska domstolen ta hänsyn till barns särskilda behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Barns rätt till umgänge med båda sina föräldrar är inte villkorslös. Det får exempelvis inte medföra att barn tvingas leva eller umgås med en förälder under förhållanden som är skadliga för dem (prop. 2005/06:99: 41f). För det tredje ska hänsyn tas till barns vilja med beaktande av deras ålder och mognad (föräldrabalken 6 kap. 2a §). Enligt förarbetena är det enbart barn vilka kan bilda egna åsikter som har rätt att formulera sin vilja i ett samtal med socialtjänsten eller domstolen. Synonymer till begreppet vilja är; kräva, önska och sträva (SAOL). Barnkonventionen artikel 12 st. 1 förskriver «att konventionsstaterna ska tillförsäkra barn som kan bilda egna åsikter rätten att *uttrycka* [vår kursivering] dessa i alla frågor som rör barnet». Synonymer till begreppet uttrycka är; ge språklig form åt visst tanke-innehåll (SAOL). Det föreligger alltså en skillnad mellan vad föräldrabalken föreskriver, att hänsyn ska tas till barnets vilja, och barnkonventionens stadgande om barns rätt att få uttrycka sin åsikt.

Barn som *inte kan* bilda egna åsikter företräds av sina vårdnadshavare enligt både barnkonventionen artikel 12 och föräldrabalken 6 kap. 11§. Vårdnadshavare har emellertid inte någon juridisk skyldighet att tillgodose sitt barns bästa enligt föräldrabalken. Deras skyldighet begränsas till att tillgodose barnets behov av omvårdnad, trygghet, fostran, tillsyn, försörjning och utbildning (föräldrabalken 6 kap. 1 §, 6 kap. 2 §, Singer 2019). Det kan därför tyckas

anmärkningsvärt att två vårdnadshavare som är i konflikt på grund av olika syn på sitt barns bästa ska företräda barnet i vårdnadsmål.

Rätten till delaktighet för barn som *kan* bilda egna åsikter kan, enligt föräldrabalken, inskränkas genom att vårdnadshavarnas samtycke krävs för att socialtjänst och domstol ska kunna tala med och informera barn som är föremål för en vårdnadskonflikt (föräldrabalken 6 kap. 11 §). En vårdnadshavare har således vetorätt gällande barnsamtal. Barnkonventionen artikel 12 st. 1 förskriver att konventionsstaterna ska tillförsäkra barn som kan bilda egna åsikter rätten att uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet. Även i detta avseende råder således en diskrepans mellan barnkonventionen och föräldrabalken.

Under förutsättning att vårdnadshavarnas samtycke erhålls kan barns vilja klarläggas vid tre tillfällen under vårdnadsmålets handläggning. Det första tillfället föreligger under utredningsfasen, då domstolen begär upplysningar från socialtjänsten för att få underlag till att fatta beslut om barnets vårdnad, boende och umgänge under tiden som vårdnadsmålet handläggs (föräldrabalken 6 kap. 20 §). Upplysningarna utgörs av sökningar i socialregistret, föräldrasamtal och eventuellt barnsamtal (se Socialstyrelsen 2012). Utredaren ska under föräldrasamtalet bilda sig en uppfattning om det utifrån en professionell bedömning är lämpligt att samtala med barnet. Socialtjänstens utredare har därmed getts ett handlingsutrymme att utifrån sin referensram avgöra om barnsamtal är lämpligt baserat på den information som framkommer under föräldrasamtal. Handläggaren fattar med andra ord beslut om barnet ska få komma till tals och vara delaktig utan att ha träffat barnet.

Det andra tillfället då barn kan komma till tals är då domstolen behöver ytterligare underlag för att avgöra barnets bästa och därför begär en vårdnadsutredning från socialtjänsten (föräldrabalken 6 kap. 19 §, 4 st.). Vårdnadsutredningen utgörs av sökningar i social- och brottsregister, föräldra-, barn- och re-

ferentsamtal samt hembesök (Socialstyrelsen 2012). Även i detta skede har socialtjänstens utredare, enligt föräldrabalken, ett handlingsutrymme att besluta om barnsamtal är lämpligt utifrån den information som framkommit i föräldrasamtal, utan att ha träffat barnet.

Barns tredje möjlighet att få komma till tals är under beslutsfasen, under domstolens huvudförhandling. Att höra barn i rättsalen är emellertid en åtgärd som ska tillämpas återhållsamt, då lagstiftaren framhåller att värdet av barnets personliga närvaro sällan uppväger den påfrestning som det kan antas utgöra för barnet (prop. 1981/82:168: 56 f, 78). Att barn medverkar i domstol är därför sällsynt (Singer 2017). Det anses endast motiverat om det föreligger särskilda skäl och om det är uppenbart att barnet inte kan ta skada (föräldrabalken 6 kap. 19 §, 5 st., jfr Tisdall 2016).

Även då barn får komma till tals kan rätten till delaktighet inskränkas genom att utredare och domare ska bedöma vilken vikt barnets utsaga ska tillmätas utifrån barnets ålder och mognad (prop. 2005/06:99: 40). Denna bedömning görs utifrån deras referensram (Socialstyrelsen 2015).

Sammantaget kan det konstateras att barns rätt till delaktighet är inskränkt i föräldrabalken, vid en jämförelse med barnkonventionen artikel 12. Den är dels villkorad av vårdnadshavarnas samtycke, dels av att socialtjänst och domstol bedömer barnsamtal som lämpligt. Om barn får komma till tals kan deras delaktighet ändå inskränkas genom att deras utsagor ska värderas utifrån deras ålder och mognad (föräldrabalken 6 kap. 2a §).

Barns röst i socialtjänstens upplysningar och vårdnadsutredningar

Hur vanligt är det att barn med föräldrar i vårdnadskonflikt kommer till tals i ett fysiskt möte med socialtjänstens familjerätt? Av de totalt 43 barn som berörs av socialtjänstens upplysningar i undersökta vårdnadsfall framgår att 24 barn har deltagit i barnsamtal hos socialtjänsten och att 19 barn inte har gjort

det. Det innebär att 44 procent av barnen inte har fått komma till tals. Resultatet ligger i linje med tidigare studier (se Singer 2017). Det är företrädesvis de äldre barnen som har kommit till tals. Barn som har deltagit i barnsamtal är i medeltal 10 år, medan de barn som inte har haft samtal i medeltal är 6 år. Det yngsta barnet som handläggare har samtalat med är 4 år gammalt. Barnet deltar i ett samtal tillsammans med sina syskon.

I tre mål anges att socialtjänstens handläggare har valt att hålla gemensamt samtal med syskon. Det gäller totalt åtta barn, det vill säga 33 procent av de barn som deltagit i samtal. I något fall framgår att det var barnets önskemål att ha syskonsamtal. Det kan vara till stöd för barn att ha samtal tillsammans med syskon. Det framgår till exempel att ett yngre barn som blir ledset under samtalet får stöd av ett äldre syskon: «Elin blir ledsen och Anna erbjuder henne att sitta i knäet för tröst». Samtidigt är det möjligt att gemensamma syskonsamtal kan begränsa vad barnet kan och vill uttrycka, exempelvis av hänsyn till syskonen. Det finns exempel på att barnsamtal avslutas då det blir jobbigt för ett av syskonen. Gemensamma syskonsamtal kan också begränsa talutrymmet då ett barn tar ordet medan ett annat barn blir mera tyst: «Under hela samtalet var det mest Moa som talade medan Erik var mestadels tyst».

I tre mål anges att en vuxen person har varit närvarande i rummet under barnsamtalet, i två fall pappa och i ett fall mamma. Enligt dokumentationen var det barnets önskemål att föräldern skulle närvara. Det var i andra fall vanligt att en förälder (oftast mamma) väntade i ett angränsande rum eller i socialtjänstens väntrum.

Trots att platsen för samtal har betydelse för barns möjlighet att uttrycka sig (jfr Lundy 2007), nämns den inte alltid i socialtjänstens dokumentation. När den nämns är den oftast socialkontoret och i några få fall barnets hemmiljö.

När saknas barns röst i socialtjänstens upplysningar och vårdnadsutredningar?

I några mål anger socialtjänstens handläggare skäl till varför de *inte* har haft samtal med barnet. I två fall anges att det beror på att barnen har *funktionsnedsättningar*. I fem fall anges barnets *låga ålder* som skäl. Det senare gäller barn i åldrarna 1,5 – 6 år. I andra fall har socialtjänstens handläggare valt att inte samtala med barnet på grund av att socialtjänsten parallellt gör en *barnvårdsutredning*. Ett argument som framförs för att inte hålla barnsamtal är att undvika att utsätta barnet för utredningsamtal med flera olika vuxna, i det här fallet var barnet involverat i samtal med polis och socialtjänst. I ett mål har barnsamtal bedömts kunna vara *«upprivande»* för barnen. I detta mål finns uppgifter om att fadern har utsatt modern och barnen för *våld*. I ett annat mål som omfattar två barn är det en förälder – en fader – som har *motsatt sig* att handläggaren samtalar med barnen. I detta mål finns även uppgifter om att det har förekommit våld från pappans sida mot barnen. I övriga mål uttrycks *inte något skäl* till varför handläggaren har avstått från att samtala med barnen. Det får anses vara anmärkningsvärt att en sådan avvikelse inte kommenteras av utredarna (se SOSFS 2012:4, Socialstyrelsen 2015).

Sammantaget framgår att socialtjänsten i vissa fall väljer bort att hålla samtal med de barn som är mest sårbara – yngre barn, funktionsnedsatta och våldsutsatta barn samt barn som är föremål för en pågående barnvårdsutredning. Resultaten av denna analys bygger på ett fåtal mål, men det kan ändå noteras att det var betydligt vanligare att barnsamtal uteblev på grund av socialtjänstens överväganden än på grund av att en förälder motsatte sig sådana samtal.

Metoder för att stärka yngre barns möjlighet att komma till tals

För att stärka yngre barns möjligheter att komma till tals och göra samtalen mer «barnvänliga» (jfr Vis et al. 2011) har socialtjänstens handläggare i några fall använt sig av hjälpmedel. De verktyg som har använts är «tejping», «nallekort» och «tre hus». Tejpingmodellen, utvecklad av Martin Soltvedt (bof-tejping) har använts i samtal med flera barn i en syskonskara som beskriver sin boendesituation: «Barnen beskrev med hjälp av träfigurer att de bor både hos mamma och pappa. Hos båda föräldrarna bor det andra vuxna personer». I ett annat mål används tejping för att ge information till barnen: «Vi visar genom figurerna vad föräldrarna berättat för oss och förklarar processen i tingsrätten».

Nallekort används i flera ärenden med yngre barn. Det är en form av samtalskort som används som hjälpmedel för att uttrycka och tala om känslor: «Filip får för att beskriva hur han brukar känna inför att han ska åka till pappa använda sig av s.k. Nalle kort. Filip får även välja ett kort som ska beskriva hur han känner sig just nu». Användningen av korten leder in samtalet på barnets känslor. I andra mål används nalle-korten för att barnet ska uttrycka hur barnet känner sig inför en vistelse hos respektive förälder och hur barnet upplever föräldrarna och syskonen. En tredje form av verktyg som används i samtalen är «Tre hus», som innebär att barnet får ett papper där ett hus ska rymma det barnet beskriver som är bra, ett hus där barnet beskriver sina problem och ett tredje hus som är barnets beskrivning av sitt drömhus (Weld 2008). I drömhuset kan barnets vilja och önskemål komma till uttryck.

Sammantaget visar användningen av dessa hjälpmedel i barnsamtal att det finns utredare som har en ambition att göra även yngre barn delaktiga i utredningen av vårdnad, boende och umgänge.

Vad berättar barn i samtal med socialtjänsten?

Flera av de barn som får möjlighet att komma till tals uttrycker tydligt sin vilja i samtal med socialtjänstens personal. Barnen berättar vilken förälder de vill bo hos, vem de vill och inte vill ha kontakt med, samt hur de vill att kontakten ska utformas. I ett fall har handläggaren dokumenterat att barnet; *med bestämdhet*, uttrycker att det inte vill träffa en av sina föräldrar. Flera barn uttrycker också att de inte vill övernatta hos sin umgängesförälder. Det finns även barn som berättar för socialtjänstens handläggare om svårigheter att uttrycka sin vilja till sina föräldrar. Det kan handla om hänsyn till en förälder som inte mår bra, men det kan också handla om rädsla för föräldrarnas reaktion, att föräldern ska bli arg om barnet berättar hur det vill ha det. Det finns också exempel på att det är svårt för barnet att uttrycka sin vilja, eller att ens veta vad det vill, då barnet lever med starka konflikter mellan föräldrarna. Resultatet påvisar betydelsen av att barn får veta att de har rätt att komma till tals, men inte måste tala (jfr Birnbaum och Saini 2012). Det visar också att barn kan ha behov av att få möjlighet att komma till tals vid flera tillfällen i en process, inte endast vid ett avgörande tillfälle (jfr Vis och Thomas 2009).

I de dokumenterade samtalen framkommer i flera fall viktig information om barnets situation som socialtjänsten behöver känna till vid bedömningen av barnets bästa, såsom erfarenhet av att bevittna våld, att utsättas för våld, att leva med en förälders missbruksproblem, samt att behöva ta stort ansvar för sig själv och ibland också för yngre syskon, se tabell 2.

Tabell 2 Teman i barnsamtalen* (n=24)

Teman	Antal barn
Att inte vilja träffa en föräldert	8

Att vara rädd för en förälder	8
Erfarenhet av att bevittna våld och/eller kontroll	2
Erfarenhet av att ha blivit utsatt för våld	4
Erfarenhet av att ha blivit utsatt för omsorgsbrist eller vanvård	4
Erfarenhet/upplevelse av att få ta stort ansvar för sig själv och/eller yngre syskon	4
Erfarenhet av att behöva vara på sin vakt på grund av förälders missbruk	2

* flera teman kan ingå i ett och samma samtal.

Flera barn uttrycker i samtalen rädsla för en förälder. Det finns också barn som uttrycker oro, omsorg och omtanke om yngre syskon. De vill inte att syskonet ska behöva uppleva vad de själva har varit med om med en förälder. När barn inte ges möjlighet att komma till tals i ett individuellt och enskilt samtal med socialtjänstens handläggare finns det risk att viktig information om barnets situation förloras (jfr Hayes och Birnbaum 2019). Därutöver kan delaktighet på barns villkor bidra till ökad säkerhet för barnet genom att exempelvis erfarenheter av våld och omsorgssvikt kommer fram i samtalen (jfr Vis et al. 2011; Eriksson och Näsman 2008).

Föräldrars uttalanden om barns perspektiv

Ovan har framkommit att det är många barn som inte kommer till tals i kontakten med socialtjänsten i samband med vårdnads mål. Det är också en erfarenhet som intervjuade föräldrar delar med sig av. Flera föräldrar uttrycker att de upplever att föräldraperspektivet ofta är överordnat barnperspektivet i handläggningen av vårdnadskonflikter på så vis att handläggare lyssnar mer på och tar större hänsyn till föräl-

drarna än till barnen. En förälder uttrycker: «Barnet får ju ingen hjälp utan det är mer man tar hänsyn till föräldrarna. Tyvärr». En annan förälder uttrycker det så här:

Barnet mätte så dåligt så det har varit en väldigt, väldigt lång procedur och de har inte lyssnat på barnet, inte sac heller kan jag berätta /.../ vi pratar inte om barnet alls i centrum, utan det är bara, vi har upplevt att det är bara föräldern, bara, man bara lyssnar på föräldern, inte på barnet.

Några föräldrar upplever inte att myndigheterna har lyssnat på och satt sig in i deras barns individuella situation, utan att de snarare utgår från en schablonbild av vad som är bäst för barn i allmänhet: «Synd bara att de inte försöker sätta sig in i barnets situation utan går liksom efter mallar och schabloner på vad de tror blir det bästa för barnet». Den schablonbild som lyfts fram är att barnet har rätt till och behov av båda sina föräldrar. Föräldrar menar att det då bortses från vad som är det individuella barnets vilja och behov samt från hur barn påverkas av föräldrars problem såsom missbruk, våld och rädsla för en förälder. En förälder uttrycker: «Man kan ju uppleva mycket, i mångt och mycket, att små barn är ganska rättslösa faktiskt».

Föräldrar framhåller att det är viktigt att myndigheterna (domstol och socialtjänst) lyssnar på deras barn. Det är när någon har samtalat med och lyssnat på barnen som föräldrar uttrycker att de har fått bra hjälp av socialtjänsten:

Intervjuare: Finns det någon speciell insats som du tycker har varit extra bra?
Förälder: Nja, ja att de har lyssnat på [barnet], det har ju varit det viktigaste, det är ju hennes bästa som gäller, det är vad hon verkligen tycker som är viktigast.

I följande utdrag berättar en förälder att barnet har fått hjälp av socialtjänstens handläggare med att förmedla sin inställning till den andra föräldern:

Intervjuare: Finns det någon specifik insats som har fungerat?
Förälder: Ja, när de tog mina barn för sig själv flera gånger på möten, framförallt min dotter som led något kopiöst illa när hon var hos sin pappa /.../ Så det har hjälpt mina barn enormt mycket, men framförallt dottern. Andra bryr sig /.../ Det var till och med så att de hade ett möte ihop med pappa där handläggaren förmedlade det [dottern] hade sagt till henne för [barnet] vågade inte /.../ Hon hjälpte min dotter. Det var viktigt. Det var jätteviktigt.

Dessa föräldrar uttrycker att det har haft stor betydelse att socialtjänstens handläggare har lyssnat på barnet, visat att de bryr sig om barnet, samt hjälpt barnet att uttrycka och förmedla sin uppfattning. I det andra citatet framgår det att handläggarna hade flera enskilda möten med barnet i en process. Det kan vara betydelsefullt då det kan vara svårt för barnet att uttrycka sin vilja i en så viktig fråga till en person barnet inte har träffat tidigare. Flera föräldrar beskriver erfarenheten att deras barn inte har vågat berätta om sin vilja i samtalen med socialtjänsten på grund av rädsla för den andre förälderns reaktion. Det gäller ärenden där det finns en historia av våld och kontroll. En förälder uttrycker:

De [barnen] blev så chockade när de kom dit och fick veta. För då frågade de henne [handläggaren] så här, och du har tystnadsplikt? Hon svarade: Ja, på sätt och vis. Och så fick de veta att hon kommer att skriva ner vad de säger och skicka det till både mamma och pappa. Och då blev ju de jättestressade och sedan pratade de ändå. Men [sonen] hade inte sagt så mycket. Och sedan hade han sådan ångest så han ville att vi skulle ringa tillbaka till henne och säga att hon måste ta bort och stryka vissa saker som han hade sagt för annars kommer pappa att bli jättearg. Och han mätte så dåligt så vi gjorde det. Och då blev det ju, då framgick det ju inte heller.

Det finns föräldrar som lyfter fram behovet av mer stöd till barnen, till exempel i form av samtalsstöd:

En sak som jag tycker är väldigt viktig i det här, som jag skulle vilja liksom skulle uppmärksammas, det är att

man faktiskt fokuserar mera på barnet, för att [barnet] har aldrig fått komma till tals utöver någon vårdnadsutredning /.../ ingen fångar upp barnen med att de får gå till en kurator, psykolog, alltså förstår du, i en sådan här tung situation. Och det är någonting, inte socialtjänst gör ju ingenting heller, så jag menar det är en jätte viktig bit i en sådan här tuff, tufft krig, att ett barn får liksom känna sig trygg någonstans utan att behöva ta parti för någon av föräldrarna. För det finns inte, det har inte jag sett någonstans här. Och det är jättesorgligt för det drabbar ju barnen, för det handlar ju om det liksom, vi vuxna kan ju hantera det här men ett barn har ju sina egna problem och så vidare, och de behöver så mycket stöd av andra vuxna och känna att de behöver inte välja. De får vara och tycka och känna och älska vem de vill.

Sammantaget efterlyser flera föräldrar ett stärkt barnperspektiv i praktiken. Av citaten framgår att flera föräldrar uppfattar att deras barn har det svårt då de lever med föräldrar i vårdnadskonflikt. I det sista citatet använder föräldern metaforer där den situation barnet befinner sig i liknas vid ett krig. Föräldrar betonar att deras barn behöver bli lyssnade på, att de behöver bli respekterade, samt att de behöver få tillgång till stöd för att känna sig tryggare.

Socialtjänstens bedömningar av barnets bästa

Det finns få bedömningar av barnets bästa i det studerade materialet. Det beror på att socialtjänsten främst har lämnat upplysningar till domstolen, medan vårdnadsutredningarna är få. Det överensstämmer med den nationella statistiken. Under tidsperioden 2012–2016 minskade vårdnadsutredningarna medan upplysningarna ökade (Socialstyrelsen 2017). Upplysningarna innehåller en beskrivning av föräldrarnas situation och deras inställning med rubriker såsom «Moderns berättelse» och «Faderns berättelse». De innehåller registerutdrag från socialregistret. Ibland ingår samtal med barn. När socialtjänsten lämnar upplysningar enligt föräldrabalken 6 kap.19 § 2 st. gör de ingen bedömning av barnets bästa och lämnar inte heller förslag till domstolen. Bedömningar av barnets bästa återfinns i soci-

altjänstens vårdnadsutredningar och i domstolens beslut. Då det studerade materialet endast innehåller fyra vårdnadsutredningar omfattande nio barn finns det få skriftliga bedömningar av de individuella barnens bästa. I flera fall går bedömningen emot vad som har dokumenterats som barnets vilja. Socialsekreterare gör en bedömning av vad som är barnets bästa i relation till dess åldersrelaterade behov vilket medför att vuxna ges tolkningsföreträde (jfr Mattsson 2006). Socialtjänsten bedömer att det är till barnets bästa att en 7-årig pojke ska ha umgänge med den ena föräldern trots att han vid flera samtal är tydlig med att han inte vill eftersom han har utsatts för våld. Socialtjänstens handläggare skriver:

Det är en allmän uppfattning att det är önskvärt för varje barn att lära känna båda sina föräldrar. För en positiv identitetsutveckling är det viktigt att barnet tillåts att känna både positiva och negativa känslor för båda sina föräldrar.

I det här fallet går uppfattningar om vad som är bra för barn generellt och ett framtidsorienterat perspektiv före det individuella barnets egna uttryckta önskemål här och nu (jfr Bergman och Eriksson 2018).

Men det finns även fall där socialtjänsten, trots grundsynen att barn generellt har behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna, menar att barn inte ska behöva bevittna våld eller själva bli utsatta för våld, övergrepp eller annan kränkande behandling. I ett sådant fall bedöms det inte vara till barnens bästa att den våldsutövande föräldern har del i vårdnaden. I ett annat mål bedöms det inte vara till barnens bästa att ha sitt boende hos en förälder delvis på grund av dennes boendesituation:

Ett boende efter barnens önskan anser vi inte är en bra lösning. Vi ser att [föräldern] är mycket upptagen av sin livssituation och vi förstår att [hen] har det kämpigt för att få vardagen att gå ihop. Standarden på [föräldrarnas] boende är i dagstället enkel och [hen] är trångbodd när [hen] har barnen hos sig. Vi anser att [föräldrarnas] boende inte lämpar sig som ett stadigvarande boende för barn.

Det kan vara svårt att göra en bedömning av vad som är barnets bästa om inget alternativ uppfattas som riktigt bra. I följande fall skriver socialtjänsten om vad som bedöms vara det minst dåliga alternativet:

Som det ser ut idag med konflikter och dåligt samarbete är gemensam vårdnad uteslutet. Vi bedömer att [förälder] ska ha ensam vårdnad då [hen] har en stabilare livssituation och i dagsläget en bättre relation med barnen. Detta kan givetvis bli på bekostnad av [den andra förälderns] insyn i barnens liv men vi tycker ändå att det blir minst dåligt för barnen. Slutligen vägs risker in i följande fall: Vi bedömer att barnen, trots att de vill ha ett växelvis boende, skulle behöva stadigt boende hos [förälder] då [den andra föräldern] idag inte kan se deras behov av en trygg tillvaro på grund av missbruk och psykisk ohälsa.

Sammantaget har «barnets vilja» haft liten betydelse i de få fall där vi har funnit en dokumenterad bedömning av barnets bästa. När barn ingår i en syskonskara gör socialtjänsten sällan en individuell bedömning, istället görs ofta en kollektiv bedömning av syskonens bästa. Det kan förklaras av den rådande kontinuitetsprincipen som innebär att syskon sällan delas i vårdningsmål (jfr Sjösten 2014). De omständigheter socialtjänstens handläggare har tagit hänsyn till i sin bedömning är: barnets behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar; barnets rätt till skydd mot utsatthet för våld; föräldrars samarbetsvårigheter; samt risken att barnet får illa till följd av en förälders missbruk, psykiska ohälsa och/eller sociala situation. Sammanfattningsvis lägger socialtjänstens handläggare stor vikt vid rekvisiten nära och god kontakt med föräldrarna och risk men däremot inte vid rekvisitet barnets vilja, se föräldrabalken kap. 6 § 2a.

Sammanfattande analys och diskussion

Sveriges ratificering av barnkonventionen och efterföljande anpassning av föräldrabalkens bestämmelser medförde att artikel 3 om barnets bästa lyftes fram som en överordnad princip som ska beaktas vid alla myndighetsbeslut. Den metod som rekommenderades för att fastställa

enskilda barns bästa var att anlägga ett barnperspektiv (SOU 1997:116: 69). I anpassningen har den svenska lagstiftaren gått ett steg längre än barnkonventionen genom att föreskriva att barnperspektivet alltid ska vara överordnat föräldraperspektivet vid handläggningen av vårdningsmål.

En förutsättning för att anlägga ett barnperspektiv och kunna fastställa barnets bästa är att barn får komma till tals på något sätt. I barnkonventionen artikel 12 föreskrivs att *alla* barn, som kan bilda egna åsikter, har rätt att komma till tals i frågor som rör dem personligen. Vid anpassningen av föräldrabalken infördes en bestämmelse om att barnets vilja ska beaktas med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad. Översättningen av artikel 12 till föräldrabalken medför att det inte är en självklarhet att barn som har en åsikt och bedöms vara tillräckligt mogna får komma till tals, eftersom vårdnadshavarens samtycke till barnsamtal krävs. Lagstiftaren ser annorlunda uttryckt barnet som en del av familjen, inte som ett rättssubjekt med självständiga rättigheter. Det problematiska med en sådan syn på barn i kontexten vårdningsmål är att den tidigare autonoma familjen är upplöst och att föräldrarna är i så djup konflikt att de har bett domstol om hjälp att fastställa deras barns bästa. Vårdnadshavarna har inte heller någon juridisk skyldighet att se till barnets bästa. Det är därför paradoxalt att de har getts lagstöd att blockera socialtjänstens möjlighet att utreda barnets bästa. I Lundys (2007) termer tillförsäkras barn varken *space*, *voice*, *audience* eller *influence* i föräldrabalkens bestämmelser.

Den genomförda empiriska undersökningen indikerar att föräldrars samtycke till barnsamtal inte är ett större hinder för barns delaktighet. Det var ovanligt att en förälder förhindrade att barnen kom till tals. I dokumentstudien var det endast i ett mål, som omfattade två barn, där en förälder motsatte sig barnsamtal. Ett flertal barn som kom till tals hade emellertid med en förälder i rummet, vilket kan begränsa barnets möjlighet att uttrycka sin uppfattning. Att få föräldrar motsätter sig barnsamtal framgår också av föräldrantervjuerna där ett flertal föräldrar istället betonar vikten av att deras barn får komma till tals och får stöd i

att uttrycka sin mening. Följaktligen tycks det vara socialtjänsten och domstolen som med stöd av lagstiftningen motverkar att barn får komma till tals och vara delaktiga i vårdnadsfall. Av de empiriska undersökningarna framgår att det är de mest sårbara barnen – yngre barn, funktionsnedsatta och våldsutsatta barn samt barn som är föremål för en parallell barnavårdsutredning – som inte kommer till tals. Det tycks vara de barn som är i störst behov av samhällets skydd och stöd som exkluderas. Resultatet kan förklaras av bristande förutsättningar och resurser (Lundquist 1992), vilket leder till att utredarna känner rädsla för att samtalet ska skada barnet. Kommunikationssvårigheter är också en möjlig förklaring liksom en osäkerhet om hur begreppet delaktighet ska förstås (jfr Vis, Holtan och Thomas 2012). Samtidigt visar de empiriska resultaten att det finns socialsekreterare som har ambitionen att tala med de mest utsatta barnen och då använder sig av olika hjälpmedel för att barnen ska kunna uttrycka sina känslor och uppfattningar.

De barn som har fått komma till tals (*space*) i de undersökta målen har inte bara kunnat uttrycka sina känslor och berätta om sin situation och sina önskemål (*voice*) för en vuxen med ansvar för besluten (*audience*), i utredningsfasen har barnen dessutom bistått med information om sin livssituation och sina drömmar som kan vara värdefull vid bedömningen av barnets bästa i beslutsfasen. Den information som barnen lämnar i samtalen verkar påverka (*influence*) bedömningen av barnets bästa (Lundy 2007). Däremot är det sällan som barns vilja har fått någon betydelse i beslutsfattandet. Föräldrar till barn som har kommit till tals verkar trots detta vara mera nöjda med socialtjänstens bemötande än föräldrar till barn som inte har fått komma till tals.

När barn inte har fått komma till tals har soci-

altjänsten och domstolen bedömt barnets bästa utifrån föräldrabalkens bestämmelser (6 kap. 2a §) om barns behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar, risken för att barnet utsätts för våld och far illa till följd av en förälders missbruk, psykiska ohälsa och sociala situation. Av tidigare forskning framgår att barn behöver information om handläggningen, komma till tals (*having a voice*) och bli respekterade, men inte nödvändigtvis välja/bestämma (*making a choice*) (jfr Cashmore 2003, 2011). Intervjuade föräldrar delar denna uppfattning.

Att barnkonventionen träder ikraft som svensk lag 2020 kommer sannolikt inte öka barns möjlighet till delaktighet. För att få till en förändring krävs att föräldrabalken reformeras. Frågan är om inte rekvisitet *vilja* är det största hindret för barns delaktighet. Synonymer till begreppet vilja är; kräva, önska och sträva. Barnkonventionen artikel 12 skiljer sig från föräldrabalken genom att föreskriva att barn som kan bilda egna åsikter, fritt ska få uttrycka dessa. Synonymer till begreppet uttrycka är; ge språklig form åt visst tankeinnehåll. Föräldrabalken saknar en motsvarande skrivning om att barn med åsikter (vilket så gott som alla barn torde ha) har rätten att fritt uttrycka dessa.

Studien påvisar att det inte i första hand är utredarnas och domarnas förståelse, kunskap och vilja som orsakar en bristande implementering av barnkonventionen. Det är föräldrabalkens bestämmelser som inte medger att artikel 3 och 12 efterlevs. Föräldrabalken kan mot denna bakgrund inte anses ha anpassats till barnkonventionen. Möjligtvis kan den anses ha fått en barnvänlig framtoning men i praktiken saknar barn i Sverige en självständig rätt till delaktighet i handläggningen av vårdnadsfall (jfr Leviner 2018).

Referenser

- Barnrättskommitténs rapport 2015. *Concluding observations on the fifth periodic report of Sweden*.
- Bergman, A. och Rejmer, A. 2017a. Parents in child custody disputes: Why are they disputing? *Journal of Child Custody* 14: 134–150.
- Bergman, A. och Rejmer, A. 2017b. «Det är klart att barnen blir lidande»: Om barns mående när föräldrar är i vårdnadstvist. *Socialmedicinsk Tidskrift* 94: 437–446.
- Bergman, A. och Eriksson, M. 2018. Supported visitation in cases of violence: Political intentions and local practice in Sweden. *International Journal of Law, Policy and the Family* 32(3): 374–393.
- Birnbaum, R. och Saini, M. 2012. A qualitative synthesis of children's participation in custody disputes. *Research on Social Work Practice* 22(4): 400–409.
- Cashmore, J. 2003. Children's participation in family law matters. I: C. Hallett och A. Proud, red. *Hearing the voices of children: Social policy for a new century* (s. 158–176). London: Routledge Falmer.
- Cashmore, J. 2011. Children's participation in family law decision-making: Theoretical approaches to understanding children's views. *Children and Youth Services Review* 33: 515–520.
- Dahlstrand, L. 2004. *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Eriksson, M. och Näsman, E. 2007. Delaktighet i familjerättsprocesser för barn som upplevt pappas våld mot mamma. *Socionomens forskningssupplement* 22: 78–89.
- Eriksson, M. och Näsman, E. 2008. Participation in family law proceedings for children whose father is violent to their mother. *Childhood* 15(2): 256–275.
- Eriksson, M. och Näsman, E. 2009. Utsatta barn i familjerättsprocesser utredares bemötande och barns strategier. *Socialvetenskaplig Tidskrift* 1: 20–37.
- Hayes, M. och Birnbaum, R. 2019. Voice of the child reports in Ontario: A content analysis of interviews with children. *Journal of Divorce & Remarriage*, May 2019.
- Herbots, K. och Put, J. 2015. The participation disc. A concept analysis of (a) child (s right to) participation. *International Journal of Children's Rights* 23:154–188.
- Hydén, H. 2002. *Rättssociologi som rättsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Leviner, P. 2018. Child participation in the Swedish child protection system: Child-friendly focus but limited child influence on outcomes. *International Journal of Children's Rights* 26:136–158.
- Lundquist, L. 1992. *Förvaltning, stat och samhälle*. Lund: Studentlitteratur
- Lundy, L. 2007. 'Voice' is not enough: conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal* 33(6): 927–942.
- Långberg, B. och Landberg, Å. 2014. Barnets röst – en förutsättning för barnets bästa. Från lagstadgad rättighet till praktisk verksamhet inom socialtjänst och hälso- och sjukvård. I: A.Cederborg och W. Warnling Conradson, red. *Barnrätt: en antologi*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Mattsson, T. 1998. Barnets mening i LVU-proceduren. *Socialvetenskaplig Tidskrift* nr 1.
- Mattsson, T. 2006. *Barnet som subjekt och aktör: En rättslig studie om barn i familjehem*. Uppsala: lustus Förlag.
- Rejmer, A. 2014. Barnets bästa i vårdnadstvister. I: A. Cederborg och W. Warnling Conradson, red. *Barnrätt: en antologi*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Rejmer, A. 2018. Kan rättssociologi bidra till att vidareutveckla rättsdogmatiken? I *Festskrift till Håkan Hydén*. Juristförlaget.
- Röbäck, K. 2011. Bedömningar om barn i umgängestvister – förändrad argumentation om tid, omsorg och delaktighet? *Socialvetenskaplig Tidskrift* 18(1), 5–23
- Röbäck, K. 2012. *Barns röster i vårdnadstvister – om verkställighet och professionellas riskbedömningar*. Diss. Göteborg: Institutionen för socialt arbete.
- Schiratzki, J. 1997. *Vårdnad och vårdnadstvister*. Diss. Stockholms universitet.
- Singer, A. 2000. *Föräldraskap i rättslig belysning*. Diss. Uppsala universitet.
- Singer, A. 2012. *Barnets bästa: om barns rättsliga ställning i familj och samhälle*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Singer, A. 2017. *Barns rätt*. Uppsala: lustus.
- Sjösten, M. 2014. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgöranden och överenskommelser*. Stockholm: Norstedts Juridik.

- Socialstyrelsen. 2012. *Vårdnad, boende och umgänge: handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt.*
- Socialstyrelsen. 2015. *Bedöma barns mognad för delaktighet: Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt tandvården.*
- Socialstyrelsen. 2017. *Statistik om familjerätt.*
- Tisdall, E. Kay M. 2016. Subjects with agency? Children's participation in family law proceedings. *Journal of Social Welfare and Family Law* 38(4): 362–379.
- Vis, S.A. och Thomas, N. 2009. Beyond talking: Children's participation in Norwegian care and protection cases. *European Journal of Social Work* 12(2): 155–168.
- Vis, S.A., Strandbu, A., Holtan, A. och Thomas, N. 2011. Participation and health: A research review of child participation in planning and decision-making. *Child & Family Social Work* 16: 325–335.
- Vis, S.A., Holtan, A. och Thomas, N. 2012. Obstacles for child participation in care and protection cases: why Norwegian social workers find it difficult. *Child Abuse Review* 21: 7–23.
- Weld, N. 2008. The three houses tool: building safety and positive change. I: M. C. Calder., red. *Contemporary risk assessment in safeguarding children.* Lyme Regis: Russell House.
- Åström, K. och Rejmer, A. 2008. *Det blir nog bättre för barnen: slutrapport i utvärderingen av nationell försöksverksamhet med barnhus 2006–2007.* Lund: Sociology of Law, Lund University

Internet källor

- Domstolsverket statistik rättsstatistik årsbok, http://www.domstol.se/Publikationer/Statistik/domstolsstatistik_2017.pdf
- SAOL, <https://svenska.se/tre/?sok=vilja&pz=1>
- SCB, http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_LE_LE0102_LE0102X/Vardnad/table/tableViewLayout1/
- Tejping, <http://bof-tejping.com/>
- Tollerbrandt, J. 2013. «50 000 barn är med om en separation varje år», SCB <https://www.scb.se/sv/Hitta-statistik/Artiklar/50-000-barn-ar-med-om-en-separation-varje-ar/>

Offentliga källor

- Prop. 1975/76:170
Om ändring i föräldrabalken, m.m.
- Prop. 1981/82:168
Om vårdnad och umgänge m.m.
- Prop. 1990/91:8
Om vårdnad och umgänge
- Prop. 1994/95:224
Barns rätt att komma till tals
- Prop. 1997/98:7
Vårdnad, boende och umgänge
- Prop. 2005/06:99
Nya vårdnadsregler
- SOU 1997:116
Barnets bästa i främsta rummet
- SOU 2017:6
Se barnet!
- NJA 1995, s. 398
- SOSFS 2012:4(S)
Allmänna råd. Socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge. Socialstyrelsens författningssamling.

Forfatterpresentasjon

Annika Rejmer, jur. kand. och docent i rättssociologi vid juridiska institutionen, Uppsala universitet. Forskningsfält: rättssociologi, familjerätt med fokus på vårdnadskonflikter, våld i nära relation. annika.rejmer@jur.uu.se

Ann-Sofie Bergman, socionom och docent i socialt arbete vid Centrum för socialt arbete, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet. Forskningsfält: socialt arbete, social barnavård, vårdnadskonflikter. ann-sofie.bergman@soc.uu.se

Barns rätt till delaktighet vid beslutsprocesser inom den sociala barnvården. Vad betyder barnkonventionen och den rättsliga utformningen för tillämpningen i praktiken?

Monica Larsson och Elin Hultman

Sammanfattning

Denna artikel utgår från barns rätt till delaktighet som härrör från FN:s konvention om barnets rättigheter – barnkonventionen. Barns rätt till delaktighet är explicit uttalad vid beslutsprocesser om placeringar inom den sociala barnvården men är ändå inte helt tydlig. Tolkningen av innebörden i rätten till delaktighet varierar och kan sannolikt påverka omfattningen i praktiken och ger upphov till en mängd olika ställningstaganden. Socialvetenskaplig och socialrättslig forskning i Sverige har pekat på bristande delaktighet för barn och unga i olika delar av denna process. I denna artikel beskrivs och analyseras vad som i denna forskning framkommit om barns rätt till delaktighet i samband med beslutsprocesser rörande vård utanför hemmet. Några av de omständigheter som kan utgöra hinder för barns rätt till delaktighet fokuseras särskilt. Det rör hur rätten till delaktighet hanteras i praktiken samt betydelsen av barnkonventionens och den rättsliga regleringens utformning.

Children's right to participation in decision-making within the Swedish Child Protection System. What does the UN Convention on the Rights of the Child and the legal framework mean in relation to the implementation in practice?

Abstract

This article is based on children's right to participation which stems from the UN Convention on the Rights of the Child – the Child Convention. Regarding decision-making processes within the Child Protection System children's right to participation is explicitly stated. However, it is still not palpable and the interpretations regarding children's right to participation may vary. This may give rise to various standpoints which in turn can have an impact on the magnitude of how the right is put into practice. Social science and social law research in Sweden has pointed out that children and young people do not participate sufficiently in parts of this process. This article describes and analyzes what has emerged in this research regarding children's right to participation in connection with decision-making processes concerning out-of-home-placement with a particular focus on some of the circumstances that may impede the children's right to participation. The article concerns how the right to participation is handled in practice and the importance of the Convention on the Rights of the Child and the framework of the legal regulation.

Introduktion och bakgrund

Barns rättigheter utgör en del av de mänskliga rättigheter som sedan lång tid tillbaka fastställts och kodifierats genom olika internationella överenskommelser (Prop. 2017/10: 186). I barnkonventionen, som ratificerades av Sverige 1990, fastslås grundteserna om barns fullständiga och lika människovärde (<https://unicef.se/barnkonventionen>). Barn anses dock vara sårbara och därav i behov av särskilt skydd och stöd (t.ex. Staaf och Andersson 2017; Åkerström Kördel och Brunnberg 2017). Barn som är föremål för socialtjänstens åtgärder anses dessutom ha en extra utsatthet, vilket betyder att det bedöms särskilt viktigt att stödja en rättslig utveckling som säkerställer barns rätt till inflytande och information (Mattsson 2015). Barns rätt till delaktighet innebär visserligen att vuxna ska ta det yttersta ansvaret för alla beslut om åtgärder, men inte lämna barnets upplevelser och synpunkter utanför. I annat fall anses inte barnets rättigheter tillgodoses (Lindholm 2014). När ett barn ska placeras för vård utanför hemmet aktualiseras frågan om barns rätt till delaktighet på flera vis. Frågan om barns rätt till delaktighet sätter sin prägel på allt från genomförande av utredningen inom socialtjänsten till sammanträden och beslutsfattande av socialnämnden samt vid förhandling i förvaltningsdomstol.

Barnrättsperspektiv

Barnets rätt har i Sverige under senare år fått stöd i grundlagen i 1 kap. 2 § femte stycket regeringsformen (RF) (se t.ex. Lind 2018). Tillägget har skett för att bättre kunna leva upp till barnkonventionens krav, även om det inte förrän 2018 beslutades att barnkonventionen 2020 ska få samma ställning som svensk lag (Prop. 2017/18: 186). Det innebär att gradvis har ett barnrättsperspektiv i vid mening utvecklats i svensk rätt och särskilt är det synligt inom det sociala- och familjerättsliga området (Mattsson 2017; Cederborg och Warnling-Nerep 2014; Shiratzki 2017; Singer 2012). I den nationella

regleringen rörande barn och unga, liksom i europakonventionen och barnkonventionen, betraktas barnet som rättighetsbärare och som subjekt och aktör (t.ex. Cederborg och Karlsson 2001; Dahlin, Kaldal och Leviner 2007; Mattsson 2006 och 2015; Stern 2006). Rätten till delaktighet är dock inte given eller okomplicerad. Barns rätt till delaktighet i sådant som rör dem själva liksom hur barn egentligen ska göras delaktiga har beskrivits som en av de eviga frågorna som behöver hanteras i en föränderlig värld (Leviner och Lundström 2017). I barns kontakt med socialtjänsten är dessa frågor viktiga inte minst utifrån de särskilda organisatoriska och professionella förutsättningar som finns och som är typiska för en människobehandlande organisation (Johansson, Dellgran och Höjer 2015). Socialsekreterare inom den sociala barnvården utgör en central välfärdsrelaterad professionsgrupp med stort handlingsutrymme eller diskretion (Dellgran 2015). Ett grundläggande drag i detta sammanhang utgörs av svårigheter att rationalisera det operativa arbetet vilket betyder att utrymme krävs för de professionellas självständiga omdöme och expertis. Således innefattar handläggarnas diskretion professionell autonomi vilket ger självständighet i utförandet av arbetsuppgifterna (a.a 2015).

Barns rätt till delaktighet

I arbetet med att realisera barns rätt till delaktighet i praktiken ska socialsekreterare exempelvis göra bedömningar av på vilket sätt barn ska göras delaktiga och i vilken utsträckning, men också hur barns åsikter och upplevelser ska beaktas (Mattsson 2017). Dessa bedömningar innebär bland annat att förhålla sig till barns rätt att när en åtgärd rör ett barn, ska barnet förutom att få relevant information också ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör barnet (11 kap. 10 § socialtjänstlagen, SoL). Om barnet inte framför sina åsikter, ska barnets inställning så långt det är möjligt klarläggas på annat sätt. Likaså ska barnets åsikter och inställning tillmätas betydelse i förhållande till hans eller hennes ålder och mognad. Barn

som fyllt 15 år har rätt att själv föra sin talan i socialnämnd och i domstol. Utöver att komma till tals handlar rätten till delaktighet också om barnets rätt att framföra sina tankar, känslor och upplevelser liksom att någon lyssnar och tar emot det barnet säger. Informationen ska ligga till grund för de professionellas bedömning och beslut (Socialstyrelsen 2015a).

En utgångspunkt vid all myndighetskontakt med barn i frågor som rör dem personligen är kravet på rättssäkerhet vid bland annat ärendehandläggning inför beslut. Rätten till delaktighet är därför också kopplad till krav på rättssäkerhet. Kravet på integritetsskydd genom delaktighet utgår från den bärande tanken att barn är fullvärdiga individer med rätt att bli behandlade med samma värdighet och respekt som vuxna personer (Mattsson 2015).

Oberoende av den rättsliga regleringen visar tidigare forskning om barns rätt till delaktighet att det finns svårigheter att realisera denna rätt. Det faktum att barnkonventionen år 2020 ska bli svensk lag, ger därför anledning att blicka tillbaka på de problem med implementeringen som funnits för att förhoppningsvis dra lärdomar inför framtiden.

Syfte och forskningsfrågor

Syftet med artikeln är att beskriva och analysera tidigare forskning om barns rätt till delaktighet i samband med beslutsprocesser om placeringar utanför hemmet. Genom en kritisk analys av de hinder för barns rätt till delaktighet som visats i forskningen diskuteras hinder för barns rätt till delaktighet inom den sociala barnvården i relation till några olika förhållanden i denna praktik som påverkar denna rätt. Följande forskningsfrågor ska besvaras:

- Hur beskrivs rätten till delaktighet i den sociala barnvården?
- Vilka faktorer inom den sociala barnvården påverkar hur rätten tillvaratas?
- Vilken roll spelar barnkonventionen och den rättsliga regleringen för denna rätt – hinder och möjligheter?

Barnkonventionens ställning i Sverige

År 1990 ratificerade Sveriges riksdag FN:s konvention om barnets rättigheter (<https://unicef.se/barnkonventionen>). För att en internationell överenskommelse ska gälla internerettsligt i Sverige, krävs att den införlivas med nationell rätt. Det kan ske exempelvis genom transformering eller inkorporering (SOU 2016: 19). I syfte att införliva konventionsåtaganden efter ratificeringen, infördes eller ändrades svenska bestämmelser i överensstämmelse med bestämmelser i konventionen. Först år 2018 beslutades att barnkonventionen genom inkorporering skulle få samma ställning som svensk lag och den föreslås träda i kraft den 1 januari 2020 (Prop. 2017/18:186). I svensk rätt är domstolarna i nuläget inte på samma sätt som vid annan reglering bundna av konventionens regler (a.a.). Inkorporering, som kommer att ske 2020, innebär att hela konventionen i fråga tas in i den nationella lagstiftningen (www.unicef.se). Det går även att konstatera om innehållet i svensk rätt redan överensstämmer med konventionen, dvs. att normharmoni råder i vissa delar. Några lagändringar i samband med inkorporeringen av barnkonventionen behövs således inte i dessa fall. Inkorporering anses dock bidra till att synliggöra barnets rättigheter ytterligare och är ett sätt att skapa en grund för ett mer barnrättsbaserat synsätt i all offentlig verksamhet (www.regeringen.se).

När Sverige ratificerade barnkonventionen förband sig alltså riksdag och regering att se till att den nationella lagstiftningen stämmer överens med de åtaganden som framgår av den och hänsyn till barnets rättigheter ska tas vid avvägningar och bedömningar som görs i beslutsprocesser i mål och ärenden som rör barn (<https://unicef.se/barnkonventionen>). Konventionsbestämmelserna har också använts vid tolkningen av svensk lag utifrån att tolkningen måste stämma överens med Sveriges internationella åtaganden och ratificeringen har påverkat lagstiftningen så att den huvudsakligen motsvarar ålig-

gandena i konventionen (Vahlne Westerhäll 2019). Barns rätt till delaktighet inom den sociala barnvården och i påföljande rättsliga processer har successivt formellt förstärkts genom transformering i lagstiftningen och i vissa delar har således barnkonventionen redan integrerats i svensk rätt (Prop. 2017/18: 186). Utgångspunkten är att även intentionerna i barnkonventionen ska präglade olika verksamheter både nationellt, regionalt och lokalt (Betänkande 2017/18: SoU25). Skyldigheterna enligt barnkonventionen har dock enligt regeringen inte fått tillräckligt genomslag i de offentliga verksamheterna och inte heller i rättstillämpningen (t.ex. Vahlne Westerhäll 2019).

Rätten att få information

Nedan beskrivs barns rätt till delaktighet inom den sociala barnvården utifrån rätten till information och rätten att komma till tals som baseras på barnkonventionen. Barns rätt att få information om en åtgärd som rör dem reglerades redan 2008 (11 kap 10 § SoL). Lagtexten är dock inte särskilt utförlig vad gäller innebörden i denna rätt. Ledning får därför sökas i lagens förarbeten och i Socialstyrelsens handböcker och föreskrifter. Rätten till delaktighet anges vara en förutsättning för att barnet ska kunna ha en åsikt i fråga och därmed också kunna uttrycka den (Socialstyrelsen 2015a). Information till barn ska inte bedömas enbart i förhållande till informationen som sådan utan även vara lämplig i förhållande till barnet med hänsyn till ålder och mognad. Informationen ska ges på ett enkelt sätt, vilket innebär både ett muntligt språkbruk och ett skriftligt språk som anpassats till barnets ålder, mognad och förutsättningar i övrigt (Socialstyrelsen 2015b). Vidare är det viktigt att ta reda på om barnet har kunnat förstå vad informationen innebär. Barnet ska inte informeras endast vid ett tillfälle utan det bör ske under hela handläggningsprocessen (Socialstyrelsen 2015 a och b).

Rätten att få komma till tals

Rätten att komma till tals handlar bland annat om barnets rätt att framföra sina tankar, känslor och upplevelser. Sådan information ska dessutom ligga till grund för de professionellas bedömning och förslag till beslut vid exempelvis placeringar. Att få komma till tals innebär också att någon lyssnar och tar emot det barnet säger, vilket beskrivs vara en förutsättning för att barnet ska kunna få inflytande över beslut (Socialstyrelsen 2015 a och b). Socialsekreterare har skyldighet att belysa barnets eller den unges inställning så långt det är möjligt även om denne av någon anledning inte själv framfört sina åsikter vid en barnvårdsutredning (11:10 SoL). Skarpare krav på att motivera varför ett barn inte fått eller velat komma till tals i utredningen har tillkommit efterhand. Socialtjänsten har också möjlighet att vid en barnvårdsutredning föra samtal med barn utan vårdnadshavarens samtycke och närvaro i vissa situationer. Förutom rätt att på olika sätt bli delaktiga i en utredning som ligger till grund för ett beslut om placering utanför det egna hemmet, har barn enligt 11:10 SoL, om det blir aktuellt också rätt att få komma till tals i socialnämnd och i förvaltningsrätt.

När det kommer till delaktighet finns en skillnad mellan att tala med och att lyssna på barn och att synliggöra deras röster och upplevelser. Dokumentationen under en utredning ska klargöra vilka beslut som fattats och vilka åtgärder som föreslagits (Prop. 2004/05: 39). Vid beslut-sunderlag som gäller t.ex. placering utanför hemmet, ska dokumentationen dessutom innehålla den enskildes uppfattning om sina behov och hur dessa kan tillgodoses. De åsikter barnet fört fram ska dokumenteras. SoL anger en skyldighet för socialtjänsten att samarbeta med vårdnadshavarna i sitt arbete med att barn och unga som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som de behöver. Det innebär att även om barn har självständiga rättigheter och ska talas med på egen hand anses samarbetet med föräldrarna vara av stor betydelse.

Metod och tillvägagångssätt

Denna artikel bygger på delar av resultatet från en litteraturgenomgång av forskning om barns rätt till delaktighet i samband med beslut om placeringar utanför hemmet 1. Målet med litteratursökningen var att fånga aktuell forskning kopplad till barns rätt till delaktighet i samband med beslut om placeringar. Litteratursökningen genomfördes inom ramen för EU-projektet IDEA under våren/sommaren 2017, och fokuserade främst på forskning från åren 2000–2017, men några tidigare genomförda kända studier som anknöt till de frågor som diskuteras i artikeln lyftes också in. Fokus i litteratursökningen var barns delaktighet i beslutsprocesser som kan leda fram till placering inom den sociala barn- och ungdomsvården i Sverige, men däremot ingick inte studier som visade erfarenheter kopplade till delaktighet hos barn som varit placerade eller föremål för andra insatser inom socialtjänsten.

Artikeln kan karaktäriseras som en narrativ litteraturöversikt och är baserad på tydliga forskningsfrågor, kriterier för vilka studier som inkluderats respektive exkluderats samt tydliggör hur resultaten analyserats och syntetiserats (Shaw och Holland 2014; Grant och Booth 2009). Det finns förstås både för- och nackdelar med narrativa översikter (t.ex. Bergmark 2008). Detta tillvägagångssätt – att analysera skilda studier om barns rätt till delaktighet i samband med beslutsprocesser rörande vård utanför hemmet från både det socialvetenskapliga och det socialrättsliga området – kan förhoppningsvis bidra med en kreativ analys av tidigare forskning och med att utveckla teoretiska reflektioner som belyser och främjar kunskaper såväl som nya forskningsfrågor från bägge dessa fält.

Identifiering av nyckelord och fraser både på svenska och engelska med relevans för IDEA projektets syfte och frågeställningar skedde inledningsvis. Sökningarna gjordes framförallt i Supersök; SwePub; Libris; Proquest social science och Annual review. Vissa sökord och kombinationer har gett flera hundratusen

träffar vilket inneburit att det inte varit möjligt att gå igenom alla dessa. Sökningarna har då på olika sätt försökt att specificeras. Dessa var exempelvis implementering av barns rättigheter; barns delaktighet i beslutsprocesser/domstolsprocesser/ socialnämnd/förvaltningsrätt; barns delaktighet i socialtjänsten; childrens participation in child protection; empowering children in child care decision; hearing children in child protection in Sweden; child friendly justice. Därefter identifierades sökvägar/databaser. När relevanta texter funnits har de i sin tur kunnat generera fler sökningar på ord och specifika författare och texter. Det betyder att kombinationen av sökord har kunnat se olika ut i de olika sökvägarna.

De inkluderade texterna är vetenskapliga artiklar samt böcker som behandlar svenska förhållanden och bygger på vetenskaplig forskning samt ett par rapporter med utvärderingar samt erfarenheter från det arbete som bedrivs i olika delar av Sverige. Litteratursökningen kan dock inte sägas vara heltäckande (jfr Keddel 2014). Urvalet av studierna som ingår i litteraturöversikten begränsades dels till rättsvetenskapliga studier inriktade mot det social- och/eller familjerättsliga området med fokus på barns rättigheter och rätt till delaktighet, dels samhällsvetenskapliga studier främst socialvetenskapliga med inriktning mot barnvårdsforskning och barns rätt till delaktighet. De rättsvetenskapliga studierna tar främst sin utgångspunkt i att analysera lagar, konventioner och dess konstruktioner och tillämpning samt konsekvenser i förhållande till barns rätt. Merparten av de ingående studierna kan beskrivas som kvalitativa men kvantitativa inslag förekommer i vissa studier.

Rättighetsperspektiv

Ett rättighetsperspektiv innebär att rättighetens utformning och tillämpning fokuseras i den narrativa analysen. Rättigheter inom det sociala området kan karaktäriseras och förstås på olika sätt. De kan övergripande beskrivas som dubbelbottnade med olika

innebörder. Begreppet rättigheter kan ses i en strikt juridisk mening, som något som är materiellt utkrävbart, men också förstås som sociala mål uttryckta som exempelvis principer (Larsson 2008). Flera socialrättsliga regler är explicit förbundna med olika politiska mål och handlingsplaner (Alexius Borgström 2009). De är också i flera avseenden konstruerade och föränderliga (Hollander och Alexius Borgström 2009). Rätten till delaktighet analyseras också i ljuset av ett människorättsperspektiv – som en mänsklig rättighet (jfr Runesson, Larsson och Björngren Cuadra 2015). Det kritiska inslaget i analysen innebär ett ifrågasättande av antagandet att det finns konsensus kring barns rätt till delaktighet (jfr Reynaert et al. 2012). Det innebär också att belysa vissa aspekter i den rättsliga utformningen, exempelvis oklarheter, motsägelsefullheter och luckor som kan omintetgöra barns rätt till delaktighet i samband med beslut om placeringar utanför hemmet. Vidare indikeras underliggande normer, värden och logiker som kan tänkas påverka barns rätt till delaktighet i praktiken (jfr Leviner 2018).

Resultat och diskussion

Hantering av barns rätt till delaktighet inom den sociala barnvården

Historiskt sett har den sociala barnvården inkluderat barn i sitt utredningsarbete endast i begränsad omfattning. Tidigare forskning från olika perioder ger en komplex och delvis motstridig bild av inkluderingen. Exempelvis Andersson (2008) hänvisar till en rad svenska studier (Andersson och Frick 1999; Cederborg och Karlsson 2001 och Claezon 2004) som visar att barn (0–18 år) inte känner sig tillräckligt involverade i utredningar. Vissa studier pekar på att det överhuvudtaget inte genomförts samtal med barn i samband med barnavårdsutredningar (Andersson 2001; Cederborg och Karlsson 2001). Sedan Sverige ratificerade barnkonventionen har det inneburit ökade krav på kontakt och kommunikation med barn. Över tid visar

forskningen också att det har blivit vanligare att socialsekreterare har kontakt med barnet när barnavårdsutredningar genomförs (Sundell, Egelund, Andrée Löfholm och Kaunitz 2008; Olsson 2010). Studier visar också att barns delaktighet i det sociala utredningsarbetet har ökat. Exempelvis framträder bilden av att samtal med berörda barn allt oftare ingår som en självklar del av utredningsarbetet (Olsson 2008). I vissa fall träffar handläggarna de individer som barnavårdsutredningen gäller ett fåtal gånger, vid andra utredningar inte alls (Nordenfors och Landmér 2013; Svendsen 2016; Öström 2014). Några studier om barns delaktighet har visat på förbättring av detta medan andra studier pekar på att det inte är en självklarhet att samtala med barn under en utredning. Skoogh (2013) har uppmärksammat barns upplevelser av samhällsvård och visade att flera barn (8–18 år) upplever att socialtjänsten inte talat om orsaken till att de placerats. Det fanns barn som vid placerings-tillfället inte var medvetna om att en placering skulle ske. Bristande information och snabba placeringar ledde till att placeringen upplevdes som kaotisk.

Socialsekreterare har det yttersta ansvaret för att formulera, tolka och analysera insamlad information i en barnavårdsutredning. Hur barn synliggörs och på så vis blir delaktiga i en utredning är, oaktat riktlinjerna, beroende av hur socialsekreterare i praktiken genomför dokumentationen (Aronsson 2001; Börjeson 2010). Socialsekreterare har inte minst en viktig uppgift då barn saknar rättslig möjlighet att påverka dokumentation av deras livssituation i den sociala barnvården (Leviner 2011).

En studie av 118 barnavårdsutredningar visar att barnen hörs och syns i utredningarna, men att deras synpunkter på själva utredningen, att den över huvud taget görs och hur, inte lyfts fram. Barnens önskemål kan vara inflettade i vad föräldrarna framför utan att barnen själva kommer fram. Inte heller framkommer barnens åsikter om anmälan (Olsson 2008). Även när barns åsikter dokumenteras, inkluderas dessa

inte i analys och vid bedömningar av barnets situation (Enell 2009; Hultman och Cederborg 2014; Rasmusson 2004). I de fall barns situation beskrivs är det därmed ändå främst vuxnas perspektiv på barn som synliggörs. Likaså när barns röster lyfts fram kan det saknas detaljer om deras åsikter, känslor samt önskemål inför framtiden (Hultman och Cederborg 2013). Tidigare forskning visar alltså på variationer när det gäller hur barns röster och erfarenheter dokumenteras i beslutsunderlag.

Olika hinder för barns rätt till delaktighet vid barnavårdsutredningar

Oaktat den stärkta ställning rörande barns rätt till delaktighet som finns i lagtext och styrdokument samt ingår i metoder inom den sociala barnvården, åskådliggör tidigare forskning att barn inte tycks involveras i den utsträckning som normerna anger. Olika slag av hinder framträder. Ett sådant hinder är att socialsekreterare ges och har ett stort utrymme att själva tolka vad delaktighet innebär (Leviner 2011). Detta handlingsutrymme kan exempelvis förklara att socialsekreterare sinsemellan kan ha olika föreställningar om vad barns rätt delaktighet innebär (Sundell et al 2008), vilket i sin tur också kan fungera som hinder för denna rätt. Vid exempelvis beslutsprocesser som kan leda till placeringar utanför hemmet, kan det ligga närmare till hands för socialsekreterare att uppmärksamma de vuxnas perspektiv jämfört med barnens perspektiv (Heimer, Näsman och Palme 2017). Andra hinder kan bestå av att socialsekreterare kan ha olika synsätt kring hur ofta och vad syftet är med de samtal med barn som genomförs under en barnavårdsutredning (Nybom 2005; Ponnert och Ramusson 2015). Sådana samtal med barn genomförs på olika sätt. Vissa socialsekreterare har enskilda samtal med barnen andra genomför samtal tillsammans med en förälder (Cocozza, Gustafsson och Sydsjö 2006; Leviner 2011; Ponnert och Ramusson 2015). Det kan finnas olika

intentioner med de samtal som genomförs beroende exempelvis av barnets ålder och mognad (Nybom 2005).

Av betydelse för barns rätt till delaktighet kan också vara tillvägagångssättet vid de samtal som socialtjänsten har med barn. Bland annat kvaliteten på den intervjueteknik som använts har visat sig vara avgörande för barns möjligheter att kunna uttrycka sig och ge information om sin livssituation. Detta kan i sin tur få konsekvenser för hur barns upplevelser gestaltas och inkluderas när bedömningar och beslut om deras livssituation ska formuleras (Cederborg 2010). I en annan studie bekräftas att öppna samtal med barn är av vikt för att få barns synpunkter. Denna typ av samtal kunde samtidigt i viss mån upplevas skrämmande av socialarbetarna då de uppfattade sig förlora viss kontroll över samtalet (Näsman 2012).

Samtal i samband med barnavårdsutredningar handlar inte bara om att erhålla information från barn utan också om att barn har rätt att få information. Studier visar att det finns barn som ger uttryck för att den information de fått som rör dem själva kan vara svår att förstå och ta till sig (t.ex. Forsell, Kappfjell-Li och Schiratzki 2015), vilket kan utgöra hinder för delaktighet. Det kan också vara tydligt för barn om barnavårdsutredningen är avslutad eller inte och det framkommer rädsla hos de unga för vad som ska hända med det som de berättar samt vad socialtjänsten ska göra när de utreder deras familjesituation (Nordenfors och Landmér 2013). Studien visar på vikten av tydlighet men också att relationen mellan barn och utredare är av betydelse för att barn ska känna sig delaktiga men också om delaktigheten ska leda till nytta för barnet (a.a. 2013). Denna slutsats ligger i linje med utgångspunkten att delaktighet inte är något som kan urskiljas som en särskild beståndsdel i det sociala arbetet utan att det är invävt i alla relationer och därför måste förstås i relation till den kontext som präglar den sociala barnvården (Rasmusson 2011).

Sammanfattande om hinder och möjligheter

Det professionella omdömet, som socialsekreterare utövar, innefattar olika professionella handlingar i form av exempelvis bedömningar och val av insatser. Det är visserligen villkorat av bland annat lagstiftningen, yrkesmässiga normer och etiska regler, men innehåller ändå brister och problem (Dellgran 2015). Även om barns rätt till delaktighet sedan länge är bestämd visar den tidigare forskningen att det finns ett stort tolkningsutrymme vad gäller detta i den sociala barnavårdspraktiken. Olika svårigheter att informera barn på ett adekvat sätt, liksom att socialsekreterarna är otydliga med vad som sker under utredningen och varför den pågår, kan alltså utgöra hinder för barns rätt till delaktighet. Skilda professionella arbetssätt och praktiker kan innehålla hinder för barns rätt till delaktighet i samband med beslutsprocesser om placeringar utanför hemmet. Bedömningar kan baseras på fördomar och ovidkommande hänsyn. Studierna ovan visar att det finns olika uppfattningar om vad barns rätt till delaktighet innebär och hur den ska konkretiseras liksom variationer i *på vilka sätt* barn har gjorts delaktiga. En del av orsaken till detta går sannolikt också att finna i hur den rättsliga regleringen är utformad. Härvid syftas på avsaknad av tydliga anvisningar bland annat om vilka principer som har företrädde när olika intressen kolliderar. I vare sig barnkonventionen eller i SoL finns några bestämmelser för hur samtal med barn ska genomföras, hur ofta eller vem som ska tala med barnet (Kaldal et al 2010; Leviner 2011). Det finns inte någon exakt vetenskap eller en enskild modell eller metod som är användbar i alla sammanhang och med alla barn (Socialstyrelsen 2018). Det handlingsutrymme som därmed uppstår kan beroende på socialsekreterares kunskaper, uppfattningar men också övriga organisatoriska villkor utgöra hinder men också möjligheter att utveckla former för barns rätt till delaktighet vid barnavårdsutredningar.

Den rättsliga regleringen och utformningen som hinder eller möjlighet

Rättsreglerna visar på i vilken utsträckning barn kan betraktas som självständiga individer med egna behov och intressen eller i vilken utsträckning de betraktas som en del av eller ett bihang till vuxna utan egna behov eller intressen (Wetter 1986). Det förstnämnda synsättet har i den rättsliga doktrinen beskrivits som ett kompetensinriktat synsätt (Vahlne Westerhäll 2019). Båda dessa perspektiv framträder sida vid sida i den tidigare forskningen rörande olika aspekter av den sociala barnavårdspraktiken. Således framträder en ambivalens i synen på barn som betyder att hur rätten till delaktighet implementeras i praktiken utgör ett vägval i riktning mot det ena eller andra perspektivet. Ratificeringen av FNs barnkonvention 1990 var en viktig del i att stärka barns rätt till delaktighet i frågor som rör dem själva (Socialstyrelsen 2012). Denna åtgärd samt den efterföljande rättsliga regleringen ger normativa anvisningar om vad lagstiftaren förväntar sig vad gäller tillämpningen av barns rätt till delaktighet. Det framgår dock inte tydligt av regleringen hur rätten ska hanteras i praktiken. Inte minst i konventionsstaternas rapporter till FN:s barnkommitté, (2008) har artikel 12, blivit beskriven som en av de artiklar i barnkonventionen som är svårast att genomföra. En annan utpekad svårighet för barns rätt till delaktighet är att förverkliga att barnet ses som en medborgare i samhället med därtill hörande mänskliga rättigheter som barnet har för egen del (Stern 2007). Ett sådant synsätt anses dock utmana den traditionella synen på barnet som ett skyddsvärt objekt och som på grund av sin ringa ålder inte har tillräcklig kapacitet att fatta rationella beslut. Ett barn med begränsad autonomi med rätt att erhålla ett särskilt skydd mot faror som det kan vara exponerad för, anses vara uttryck

för ett behovsorienterat synsätt (Vahlne Westerhäll 2019). Motstridiga principer och mål framträder alltså. I barnkonventionen framträder ett synsätt på barn som är både kompetens- och behovsinriktat (Leviner 2011). Det finns å ena sidan en diskrepans mellan lagstiftning (norm) samt de bakomliggande ideal som normerna är uttryck för och å den andra vad som kan åstadkommas i praktiken. Det uppstår därför ett tomrum i tillämpningen eftersom lagstiftningen inte ger någon vägledning om vad som ska prioriteras. Artikel 12 är inte heller direkt tillämplig för vare sig myndigheter eller domstolar därför att den inte är inkorporerad i svensk rätt ännu Prop.2017/18:186). När barnkonventionen blir inkorporerad i svensk lag kommer den att ha samma status som andra svenska lagar (t.ex. socialtjänstlagen, utlänningslagen och föräldrabalken). Det kommer även vara möjligt att ensamt återropa barnkonventionen i svenska domstolar. Barnkonventionen antas få en högre status som svensk lag men det innebär inga nya rättigheter för barn. Vidare antas att det blir skillnad genom att ett större ansvar läggs på myndigheter, rättsväsendet och andra beslutsfattare, att tillämpa rättigheterna i konventionen för ett större genomslag vid bedömningar, ärenden och beslut som rör barn (www.unicef.se).

Utformning av rätten till delaktighet

Barn har visserligen formellt rätt till delaktighet, men hur tydligt rättigheten är utformad kan få betydelse för *om* och *hur* den realiseras. Det finns starka legala krav på att socialtjänsten ska träffa och tala med barn som är föremål för en barnavårdsutredning. Barn och unga har dock själva begränsade möjligheter att påverka hur samtal med dem genomförs och hur de görs delaktiga i ett sådant sammanhang (Leviner 2011). Rättslig vägledning kring barns rätt till delaktighet samt vad som gäller vid samtal och

bedömningar av barns bästa saknas, vilket också kan utgöra hinder (Leviner 2012). Även om barn har rätt att få uttrycka sina åsikter, bli lyssnade på, liksom rätt att få information om de åtgärder som berör dem har barn inte rätt att självständigt tolka, agera och helt enkelt bestämma över sin livssituation (Aronsson 2001; Leviner 2011; Mattsson 2006, 2015). Rätten till delaktighet är inte detsamma som att barnet ska få bestämma (Socialstyrelsen 2015b). Frågan är dock hur långt delaktigheten ska få sträcka sig. Den juridiskt fastslagna rätten till delaktighet kan alltså vara svårimplementerad då regleringen i vissa fall kan uppfattas som vag i sina anvisningar om hur frågor som rör barn mer specifikt ska hanteras (Andersson och Hollander 1996; Kaldal et al 2010; Leviner 2011; Mattsson 2006).

Utformning av rättigheter

Rättigheters utformning varierar och kan innebära både hinder och möjligheter (t.ex. Vahlne Westerhäll 1986; Hollander 1995; Gustafsson 2002). Ett slag av indelning i rättigheter i tre olika kategorier är egentliga eller legala rättigheter, kvasirättigheter eller servicerättigheter och målrelaterade rättigheter (Lind 2018). Den förstnämnda kategorin utgörs av individuella krav som det allmänna ska uppfylla, t.ex. rätten till bistånd enligt SoL. Innehållet och förutsättningarna för att erhålla förmånen är i detta fall klart angivna i lag. Därutöver är rättigheten utkrävbar vilket innebär att den enskilde har möjlighet att överklaga och rättigheten står också under statlig tillsyn och kontroll. En kvasi- eller servicerättighet är en avgränsad rätt där den enskilde kan ställa krav på en omsorgsgivare i den grad denne har befintliga resurser. I detta fall finns ingen rätt för domstolsprövning för den enskilde utan endast andra klagomöjligheter. Lagar med kvasirättigheter karaktäriseras ofta av skyldigheter för det allmänna. Den sistnämnda kategorin innefattar en

serviceåtgärd vars ansvar för genomförande tveklöst finns på omsorgsgivaren, men innehåller inte några möjligheter att klaga (a.a. 2018). Utformningen av rättigheten, om den är tydlig och kan hävdas som ett individuellt krav, är avgörande för om den utgör hinder för barns rätt till delaktighet eller inte. Eftersom barns rätt till delaktighet inte kan ses som en förmån, inte heller är klart angiven i lagstiftningen eller är utkrävbar kan den inte förstås som en legal eller egentlig rätt. Rätten till delaktighet tycks inte heller vara beroende av befintliga resurser, men är delvis utformad som en skyldighet för socialtjänsten utan att vara närmare angiven. Om denna rätt inte tillgodoses inträffar inga sanktioner. Rätten till delaktighet kan möjligen ses som en målrelaterad rättighet utifrån att ansvaret för att genomföra den fullständigt åligger socialtjänsten. Utformningen av barns rätt till delaktighet kan därför ur ett rättighetsperspektiv förstås som otydlig, oklar, vagt konstruerad och inte utkrävbar och därför utgöra ett hinder för denna rätt.

När det saknas formaliserade riktlinjer för hur olika intressen rörande barn ska viktas mot varandra ställer det krav på den enskilde beslutsfattaren att bedöma exempelvis barnets skyddsbehov mot andra mål och värden som är relevanta i den sociala barnvården (Alexius och Hollander 2016). Det innebär att vid beslutsfattande om exempelvis placeringar gällande barn ställs många olika kunskapsperspektiv och intressen mot varandra. Sådana olika avvägningar kan också utgöra hinder och försvåra barns rätt till delaktighet.

Andra omständigheter som kan utgöra hinder för barns rätt till delaktighet rör relationen mellan å ena sidan barnet och den andra sidan socialarbetare, legala företrädare samt andra aktörer vilka ska beakta barns rätt till delaktighet. Denna relation kan förstås som baserad på en ojämn maktrelation eftersom de sistnämnda aktörerna kan utnyttja sin

auktoritet i kraft av sina respektive organisationer, sin professionalitet eller sin lagligen utsedda position (jfr Hollander och Alexius 2009). Därutöver är många rättsnormer, som professionella hanterar, utformade på ett sådant vis att fastställandet av rätten till delaktighet och de faktiska omständigheterna i det särskilda fallet påverkas av empiriska professionskunskaper av olika slag (Alexius Borgström 2009).

Den generella utformningen av barns rättigheter inom den sociala barnvården kan också försvåra barns rätt till delaktighet. Rättigheterna förstås som ett intresse som måste skyddas genom skyldigheter för andra och innefattar såväl rättsliga som moraliska skyldigheter. Det åligger i första hand föräldrar men också andra som kommer i kontakt med barnet att tillgodose barnets rättigheter (Singer 2012). Ett omsorgsbaserat rättighetsperspektiv framträder således med fokus på barnets intresse och (olika) behov, inte på barnet som autonom individ. Andra än barnet har makt över barnets tillvaro. I rättsliga processer är det enligt Singer (2012), inte klarlagt hur man ska se på barn och vilken hänsyn som ska tas till barnets vilja. Rätten för barnet att uttrycka en åsikt blir som bäst ett pedagogiskt eller terapeutiskt inslag i rättsprocessen. Detta beror främst på att synen på barn enligt artikel 12 i barnkonventionen, som utgår från barnet som ett subjekt med rätt att delta i beslutsprocesser, inte alltid är i linje med den målsättning om barnets bästa, en annan viktig princip som ligger bakom den svenska tillämpningen. Även i detta sammanhang kan hinder för barns rätt till delaktighet bero på den vaga utformningen som endast är en del i en skyldighet för andra och som inte direkt är kopplat till att barnet har en preciserad och utkrävbar rättighet. Forskning visar att exempelvis avsaknad av formella krav när det gäller barns rätt till delaktighet är exempel på att motstridigheter kring olika intressen leder till att det är möjligt att barns rätt till delaktighet å ena

sidan och rätt till skydd å den andra ses som motsättningar snarare än att de förutsätter varandra (Heimer, Näsman och Palme 2017).

Inkorporering av Barnkonventionen och rättsliga komplikationer

Vad kan då inkorporering av barnkonventionen komma att betyda för att barn i större omfattning ska ses som subjekt med egen rätt till delaktighet? I Norge, där barnkonventionen blev inkorporerad i norsk lag 2003 har inkorporeringen av barnkonventionen beskrivits som en seger för barns rättigheter (Öster och Knutson 2016). I en studie som jämfört barnkonventionens verkningar i Norge och Finland, vilka båda inkorporerat konventionen, med Sverige och Tyskland, som ännu så länge inte inkorporerat, anses dock att inkorporeringen i sig inte stärker barnets ställning (Vamstad 2016). Detta är ett intressant resultat som skulle behöva undersökas mer utförligt. Slutsatsen i studien är att med utgångspunkt från de internationella erfarenheterna ter sig inkorporering inte så förpliktigande som både förespråkare och motståndare uppger. "De länder som har barnkonventionen inkorporerad har inte per automatik en bättre situation på barnrättighetsområdet men de har inte heller hindrats eller styrts i negativ riktning i sitt arbete i någon noterbar utsträckning. Inkorporeringen är sekundär till den politiska viljan att arbeta med konventionen och barns rättigheter, den kan inte på juridisk väg direkt styra politiken om politiken inte vill bli styrd. Däremot kan en inkorporering bli ett verktyg i händerna på en politisk rörelse som redan är övertygad om det rätta i att stärka barns rättigheter i enlighet med barnkonventionen" (a.a. 2016: 68).

Förutom att barnkonventionens artikel 12 för närvarande inte är direkt tillämplig i svensk rätt, finns en annan svårighet för att förverkliga barns rätt, som betonats av barnrättskommittén. När det gäller Norge erbjuds

små möjligheter för enskilda barn att klaga på beslut som kränker deras rättigheter. Norge har, i likhet med Sverige, inte ratificerat det tredje tilläggsprotokollet till barnkonventionen, om klagorätt för barn (Öster och Knutson 2016). Barn kan inte själva begära att få bli tvångsomhändertagna och de har inte heller möjlighet att överklaga ett beslut om upphörande av vård (41 § LVU stycke 2). När det gäller vård utan samtycke är det endast socialnämnden som har rätt att ansöka om tvångsvård samt ansvarar för vårdens innehåll och genomförande samt bestämmer när vården ska avslutas (4 § LVU). Detta begränsar i sig barns rätt till delaktighet. Vissa möjligheter har dock öppnats med barnkonventionen, trots att den ännu inte är inkorporerad i svensk rätt. Den har exempelvis medverkat till att nya svenska regler angående barns rätt till delaktighet har antagits i flera olika lagstiftningar och den har sannolikt haft inflytande över tolkningen av redan befintliga inhemska rättsnormer (Lind 2012).

Ett annat hinder för barns rätt till delaktighet som visats är att barns talerätt i de fall när förvaltningsrätten avslagit en ansökan om vård är komplicerad och att inte hanteras lika i alla avseenden (Bejstam 2012). Likaså att det råder viss osäkerhet om vad ett samtycke eller avsaknad av samtycke från processberöriga barn egentligen innebär och hur deras samtycke förhåller sig till vårdnadshavarens inställning (Leviner 2016).

Samarbete med vårdnadshavarna som är starkt betonat i sociallagstiftningen kan utgöra hinder för barns rätt till delaktighet samtidigt som krav på redogörelser för barnets erfarenheter och upplevelser i beslutsunderlag inte framhålls lika starkt (Leviner 2012). Även om barns rättigheter stärkts finns en risk att föräldrars rätt går före barnens, till exempel i de fall där det finns en intressekonflikt mellan barn och föräldrar (Leviner 2011). De allmänna principerna om samarbete med familjerna och att vård och stöd i första hand ska ges med samtycke från de berörda kan gå

ut över barnets rättigheter till stöd och skydd och leda till svåra avvägningar och förorsaka dilemman för socialsekreterare när de ska involvera barn i utredningsarbetet (Näsman 2012; Rasmusson 2011). Det kan exempelvis bli problematiskt om ett barn ger sitt samtycke men inte vårdnadshavarna eftersom frivilliga placeringar enligt svensk rätt kräver deras samtycke oavsett om barnet är process-behörigt eller inte.

Avslutande konklusioner

Genomgången och analysen av den tidigare forskningen visar att handläggares diskretion eller handlingsutrymme inrymmer olika faktorer som påverkar hur barns rätt till delaktighet tillvaratas inom den sociala barnvården. Det handlar bland annat om förekomsten av socialsekreterars kontakt och samtal med barnet vid barnvårdsutredningar, hur dessa samtal genomförs liksom hur barnets åsikter beaktas vid analys och bedömningar i utredningen samt vilka detaljer som lyfts fram. Men också om de skilda föreställningar som finns bland socialsekreterare om innebörden i barns rätt till delaktighet.

Lagstiftningens utformning och tillämplighet är faktorer som påverkar barns möjligheter till delaktighet bl.a. vid beslut om placeringar. En rad hinder för barns rätt till delaktighet rör rättsliga aspekter. Vare sig barnkonventionen eller den nationella rättsliga regleringen är särskilt tydlig vad gäller barns rätt till delaktighet. Rätten till delaktighet är en tämligen vag och svagt utformad rättighet och kan därför inte sägas utgöra någon egentlig rättighet. Utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv utgör barns rätt till delaktighet en central aspekt. Om det inte fungerar tillfredställande garanteras barn inte heller rättssäkerhet inom den sociala barnvården (Mattsson 2015). Dessutom verkar principen om barns rätt till delaktighet enligt barnkonventionen av lagtekniska skäl inte fullt ut kunna tillämpas av myndigheter och domstolar (SOU 2016:19). Svårigheter

att tillämpa rätten till delaktighet har också att göra med vilka principer rörande barns rätt som sinsemellan ska ha företräde. Olika rättsliga principer, exempelvis om barns rätt till delaktighet och om barnets bästa, ska vägas mot varandra och dessa har olika tyngd kan i sig utgöra hinder för barns rätt till delaktighet. Även principen om föräldrars bestämmanderätt ska beaktas. Hinder för att tillämpa barns rätt till delaktighet beror såldes på flera skilda aspekter och innefattar också brist på vägledning såväl rättslig sådan som annan rörande vad rätt till delaktighet innebär och hur den ska tillgodoses.

När det gäller barnkonventionens införlivande med svensk rätt tycks det hittills inte ha inneburit att svenska myndigheter och domstolar enkelt kunnat tillämpa barnkonventionens artikel om barns rätt till delaktighet. Att barnkonventionen genom inkorporering ska få ställning som lag i Sverige (Dir. 2018: 20) löser sannolikt inte heller det problemet. Kopplat till krav på rättssäkerhet och utifrån ett rättighetsperspektiv krävs för barns rätt till delaktighet att förutsättningarna för de lagstadgade rättigheterna är mer klara och precisa i lagen. Barn torde också ha en reell möjlighet att utkräva sin rättighet. Det krävs sannolikt både tydligare utformning på lagstiftningen och mer kunskap om innebörden i rätten liksom tydliga mål och vilja att arbeta i riktning mot att tillämpa barns rätt till delaktighet vad gäller sociala myndigheter och rättsväsende. En möjlighet som öppnas i och med att barnkonventionen blir svensk lag är att detta sannolikt får ett omfattande medialt och samhällsligt fokus och att det därmed blir enklare att utveckla lösningar och förändra de nämnda svårigheterna.

Sluttnoter

¹ Här genomförts inom ramen för IDEA (Improving decision through empowerment and advocacy. Building children's rights capacity in child protection) (European Commission, Directorate General Justice and Consumers. Just/2015/RCH/AG/PROF9582). IDEA-projektet är ett samarbete mellan fem länder, Irland, Finland, Sverige, Estland och Ungern. Syftet med projektet är att förbättra beslut för barn och unga genom att öka kompetensen hos professionella som representerar barns intressen inom den sociala barnvården. Avsikten är att stärka barns rättigheter och verka för att dessa blir tillgodosedda. Se vidare <https://ideachildrights.ucc.ie/>

Professor Staffan Höjer, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, har också medverkat i projektet som artikeln bygger på och han har bidragit med värdefulla synpunkter på artikelmanuset.

Acknowledgement: This publication has been produced with the financial support of the Rights, Equality and Citizenship (REC) Programme of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of the authors and can in no way be taken to reflect the views of the European Commission.

Referenser

- Alexius Borgström, K. 2009. Rättsdogmatik. I: A. Hollander och K. Alexius Borgström., red. *Juridik och rättsvetenskap i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur: 17–36.
- Alexius, K. och Hollander, A. 2016. Kan rättsäkerhet upprätthållas när barn skyddas mot omsorgsbrister enligt 2 § LVU? I P. Leviner och T. Lundström., red. *Tvångsvård av barn och unga- rättigheter, utmaningar och gränzoner*. Stockholm: Wolters Kluwer: 199–217.
- Andersson, G. 2001. Jag försöker gå framåt men vinden drar mig bakåt – en barndom utan kontinuitet. I: K. Aronson, red. *Haverier i social barnavård? Fem fallstudier*. Stockholm: Förlagshuset Gothia: 36–77.
- Andersson, G. 2008. Barndomens placeringar och ungas tillbakablick. *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 2, 2008: 76–96.
- Andersson, G. och Frick, A. 1999. Barndom i samhällsvård – vad säger ungdomarna? I: I. Claezon, B. Hjälms och M. Söderfeldt, red. *Brobygget. Kunskapsutveckling och partipartisk forskning i socialt arbete. Andra nordiska symposiet om forskning och praxis i socialt arbete, Malmö 20–22 november 1997: konferensrapport*. Malmö: Malmö Högskola, Hälsa och samhälle.
- Andersson, G och Hollander, A. 1996. Om barns rätt och barns bästa. I K. Sjögren-Marklund., red. *Barnet i den sociala barnvården* Stockholm: Liber: 58–99.
- Aronsson, K. 2001. Berättande och sanning. I: K. Aronsson., red. *Haverier i social barnavård? Fem fallstudier*. Stockholm: Förlagshuset Gothia: 22–35.
- Bejstam, L. 2012. Barns talerätt i mål enligt LVU-villkorad klagorätt? I: L. Rydberg-Welander., red. *Rätt, social utsatthet och samhälleligt ansvar: Festskrift till Anna Hollander*. Stockholm: Norstedts Juridik AB: 193–202.
- Bergmark, A. 2008 Om evidensbaserad kunskapsöversikter och psykosociala mekanismer. I: A. Meeuwisse, et al. red. *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur och kultur: 203–218
- Börjeson, B. 2010. *Förstå socialt arbete*. Stockholm: Liber.
- Cederborg, A. 2010. *Att intervjua barn – vägledning för socialsekreterare*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Cederborg, A-C och Karlsson, Y. 2001. Om häändertagande med barnets perspektiv. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 3, 163–179.
- Cederborg, A-C och Warnling-Nerep, W. 2014. *Barnrätt. En antologi*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Claezon, I. 2004. *Tvångsomhäändertaganden. Ur tonåringars, anhörigas och socialsekreterares perspektiv*. Stockholm: Mareld.
- Cocozza, M., Gustafsson, PA och Sydsjö, G. 2006. Child protection in Sweden: are routine assessments reliable? *Acta Paediatr.* 2006 Nov; 95(11): 1474–80.

- Dahlin, M., Kaldal, A. och Leviner, P. 2007. *JO och barnperspektivet – de rättsliga förutsättningarna för socialtjänsten att samtala med barn*. Juridiska institutionen. Stockholm: Stockholms universitet.
- Dellgran, P. 2015. Människobehandlande professioner. I: S. Johansson, P. Dellgran och S. Höjer, red. *Människobehandlande organisationer. Villkor för styrning och professionellt välfärdsarbete*. Stockholm: Natur och Kultur: 166–188.
- Enell, S. 2009. *Barnet i utredningen: en uppföljningsstudie om barns ställning i barnavårdsutredningar genomförda i BBIC*. FoU-rapport 2009:6. Stockholm: Luppen kunskapscentrum.
- FN:s barnrättskommittés allmänna kommentarer (2008) Handbok om Barnkonventionen, Unicef: Sverige.
- Forsell, E. Kappfjell-Li, L T och Schiratzki, J. 2015. *Barnrättsbyrån 2012–2013. En svensk pilotverksamhet ur juridiskt och socialt perspektiv*. Stockholm: Barnrättsbyrån.
- Grant, M.J., och Booth, A. 2009. A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information and Libraries Journal*, 26 pp.91–108.
- Gustafsson, H. 2002. *Rättens polyvalens: en rättsvetenskaplig studie av sociala rättigheter och rättssäkerhet*. Sociologiska institutionen, Lund.
- Hultman, E. och Cederborg, A-C. 2013. How Social Workers Portray Children's Perceptions When Constructing Their Identities. *International Journal of Social Science Studies*, 1(2), 73–81.
- Hultman, E. och Cederborg, A-C. 2014. Representations of Children's Voices about their health in Social Services arguments in support of their decision. *International Journal of Social Science Studies*, 2(2), 1–9.
- Johansson, S., Dellgran, P. och Höjer, S. 2015. Inledning. I: Johansson, S., Dellgran, P. och Höjer, S., red. *Människobehandlande organisationer. Villkor för ledning, styrning och professionellt välfärdsarbete*. Stockholm: Natur och Kultur: 21–38.
- Heimer, M., Näsman, E. och Palme, J. 2017. *Rättighetsbärare eller problembärare? Barns rätt att komma till tals och socialtjänstens insatser*. Uppsala universitet: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Hollander, A. 1995. *Rättighetslag i teori och praxis: en studie av lagstiftning inom social- och handikappområdet*. Lustus: Uppsala.
- Hollander, A. och Alexius Borgström, K. 2009. Introduktion. I: A. Hollander och K. Alexius Borgström., red. *Juridik och rättsvetenskap i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur: 11–14
- Kaldal, A., Diesen, C., Beijer, J. och Diesen E. 2010. *Barnahusutredningen*. Stockholm: Jure förlag AB.
- Keddell, E. 2014. Current debates on variability in child welfare decision-making: A selected literature review. *Social Sciences*, 3(4), 916–940.
- Larsson, M. 2008. *Att förverkliga rättigheter genom personlig assistans*. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan
- Leviner, P. 2011. *Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete*. Stockholm: Jure.
- Leviner, P. 2012. Barnperspektiv i socialtjänstens barnskyddsarbete – samtal med barn och bedömningar av barns bästa. I: L. Rydberg-Welander., red., *Rätt, social utsatthet och samhälleligt ansvar*. Festskrift till Anna Hollander Stockholm: Nordstedts juridik: 273–287
- Leviner, P. 2016. Samtyckeskonstruktionen i LVU – en analys av gränsdragningen mellan frivillighet och tvång. I: P. Leviner och T. Lundström red. *Tvångsvård av barn och unga – rättigheter, utmaningar och gränzoner* Stockholm: Wolters Kluwer: 126–150.

- Leviner, P. 2018. Child Participation in the Swedish Child Protection System. Child-Friendly Focus but Limited Child Influence on Outcomes. *International Journal of Children's Rights* 26 (2018): 136–158
- Leviner, P. och Lundström, T. 2017. *Tvångsvård av barn och unga – rättigheter, utmaningar och gränzoner*. 2017, Wolters Kluwer.
- Lind, A-S. 2012. Folkrådet i den svenska konstitutionen. I: I. Österdahl och R. Stern., red. *Folkrådet i svensk rätt*, s. Stockholm: Liber: 147–164.
- Lind, A-S. 2018. Socialtjänstens statsrättsliga förankring. I: T. Fridström Montoya., red. *Juridik för socialt arbete*. Malmö: Gleerups: 25–51
- Lindholm, J. 2014. FN:s konvention om barnets rättigheter. I: A-C Cederborg., red. *Barnperspektiv i socialtjänsten*. Gleerups: Malmö: 17–47.
- Mattsson, T. 2006. *Barnet som subjekt och aktör: en rättslig studie om barn i familjehem*. Uppsala: Iustus.
- Mattsson, T. 2015. *Barnrättsperspektivet i LVU-sammanhang*. Lund University Faculty of Law. From the selected work of Titti Mattsson. Lund: Lund University
- Mattsson, T. 2017. Barnrättsperspektivet i tvångsvården för barn och unga. I: P. Leviner och T. Lundström., red. *Tvångsvård av barn och unga – rättigheter, utmaningar och gränzoner*. Stockholm: Wolters Kluwer: 104–125.
- Nordenfors, M. och Landmér, E. 2013. *Barn och socialarbetare berättar om utredningar och biståndsinsatser. Ett forskningsprojekt om socialtjänstens arbete med barn och deras familjer*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Nybohm, J. 2005. Visibility and 'child view' in the assessment process of social work: cross-national comparisons. *International Journal of Social Welfare*, 14, 315–325.
- Näsman, E. 2012. *Forskningscirkeln: Att stärka barns och ungdomars brukarmedverkan i den sociala barnvården*. Rapport. Uppsala: Uppsala universitet.
- Olsson, A-M. 2008. *Hörs barnet? Studie om hur socialsekreterare gör barns röster hörda i utredningarna*. Länsstyrelsen i Skåne län. Rapport 2008/33.
- Olsson, A-M. 2010. *Listening to the voice of children: systemic dialogue coaching. Inviting participation and partnership in social work*. Luton: University of Bedfordshire.
- Ponnert, L. och Ramusson, B. 2015. Att bedöma barns behov och föräldrars förmåga. I: L. Ponnert., red. *Utredningsarbete i den sociala barnvården*. Malmö: Gleerup.
- Rasmusson, B. 2004. *Barnvårdsutredningar på nya grunder. Rapport från socialhögskolan 2004:1*. Lund: Lunds universitet.
- Rasmusson, B. 2011. Barnperspektivet och barns delaktighet. I: G. Andersson, M. Bangura Arvidsson, T. Mattsson, L. Ponnert och B. Rasmusson. *Social barnvård – några utmaningar. Glimtar från forskning ur olika perspektiv*, Lund: Meddelanden från Socialhögskolan 2011:6: 15–27.
- Reynaert, D., Bouverne-De Bie, M. and Vandeveldel, S., 2012. Between 'believers' and 'opponents' – Critical discussions on children's rights. 2012. *International Journal of Children's Rights* 2012 (20 (1)), 155–168.
- Runesson, I., Larsson, M. och Björngren Cuadra, C. 2015. Barn och unga migranternas delaktighet. I: K. Hansson och E. Nordmark. red. *Att arbeta med delaktighet inom habilitering*. Lund: Studentlitteratur: 65–78.
- Schiratzki, J. 2017. *Barnrättens grunder*. Lund: Studentlitteratur
- Shaw, I. och Holland, S. 2014 *Doing Qualitative Research in Social Work*. <https://dx-doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.4135/9781473906006> Sage.
- Singer, A. 2012a. *Barnets bästa: Om barns rättsliga ställning i familj och samhälle*. Stockholm: Norstedts Juridik AB

- Singer, A. 2012. Alla talar om barns rätt. I: L. Rydberg-Welander., red. *Rätt, social utsatthet och samhälleligt ansvar: Festskrift till Anna Holland-er*. Stockholm: Norstedts Juridik AB: 73–86.
- Singer, A. 2014. Voices heard and unheard – A Scandinavian perspective. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 36,4, 381–391.
- Skoogh, V. 2013. Barns upplevelser av instabil sammahällsvård. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1, 36–52.
- StAAF, A. och Andersson, L. 2017. *Socialtjänstlagen 2017*. Helsingborg: Komlitt
- Socialstyrelsen 2015a. *Utreda barn och unga. Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen 2015b. *Bedöma barns mognad för delaktighet. Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt tandvården*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen 2018. *Att samtala med barn. Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården*. Socialstyrelsen.
- Stern, R. 2006. *The Child's Right to Participation – Reality or Rhetoric?* Juridiska institutionen. Uppsala: Uppsala universitet.
- Stern, R. 2007. Rätten till deltagande enligt FN:s barnkonvention. *Nordic Journal of Human Rights /2007 (Volum 25): 17–28*
- Sundell, K., Egelund T., Andréa Löfholm, C., och Kaunitz, C. 2008. *Barnavårdsutredningar: en kunskapsöversikt*. Stockholm: Gothia.
- Svensden, T. 2016. *Den sociala barnavården i Stockholm – behov, utredningar, insatser, uppföljning och brukardelaktighet 2013–2015*. Stockholm: FoU-nordväst. Rapport 16:01.
- Vahlne Westerhäll, L. 1986. Rättigheter, förpliktelser och sanktioner inom socialrätten. *Tidsskrift för rettsvetenskap, nr 99*.
- Vahlne Westerhäll, L. (2019) *Funktionshinderrätt för barn. Att leva som andra utifrån barnets bästa*. Malmö: Gleerups.
- Vamstad, J. 2016. *Fördelar och nackdelar med att inkorporera barnkonventionen. En jämförande studie av internationella erfarenheter*. Ersta Sköndal högskola, Institutionen för socialvetenskap.
- Wetter, I. 1986. *Barnet och rätten. En undersökning om barns processrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnads- och verkställandemål*. Studier i socialt arbete vid Umeå universitet 1986 nr 2. Umeå: Umeå universitet.
- Åkerström Kördel, J. och Brunberg, E. 2017. *Delaktighet – som rättighet, fenomen och vardagspraktik i hälso- och välfärdsarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Öster, U. och Knutson, T. 2016. Barnkonventionen – en succé i Norge. *Advokaten Nr 3 2016 Årgång 82* s.36–37.
- Öström, A. 2014. *Tar socialtjänsten sitt ansvar för barn och unga? Hantering av anmälningar och genomförande av utredningar*. Rapport IVO 2014–27.
- Betänkande 2017/18:SoU25 Inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter.
- Dir. 2018:20 Kommittédirektiv. Kartläggning av hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med barnkonventionen.
- SOU 2016:19 Barnkonventionen blir svensk lag. Betänkande av barnrättsutredningen.
- Prop. 2004/2005:39 Kvalitet, dokumentation och anmälningsplikt i lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS), m.m.
- Prop. 2017/18:186 Inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter. www.regeringen.se (190110)
- <https://unicef.se/fragor/vad-menas-med-inkorporering-och-transformering> (190101)
- <https://unicef.se/barnkonventionen> (190802)
- [www.unicef](http://www.unicef.se) (190101).

Forfatterpresentasjon

Monica Larsson är jur.kand. med inriktning mot socialrätt, filosofie doktor och universitetslektor i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet och Socialhögskolan, Lunds universitet. Forskningsintresset handlar om både rättsliga och samhällsvetenskapliga perspektiv på sociala rättigheter och mänskliga rättigheter liksom utformning och tillämpning av rättigheterna i förhållande till exempelvis barn och unga, personer med funktionsnedsättning, migranter och anhöriga. Frågor om delaktighet är centralt i förhållande till dessa grupper. Socialhögskolan, Lunds universitet. Epostadress: monica.larsson@soch.lu.se

Elin Hultman är filosofie doktor och universitetslektor vid institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet. Forskningsintresset är främst inriktat mot frågor som rör beslutsfattande i social barnavård samt hur barnperspektiv och barns rättigheter till delaktighet implementeras i praktiken.

Ivaretagelse av barns rettigheter i sosialt arbeid med familier

Ingunn T. Ellingsen, Ingunn Studsrød og Marit Ursin

Sammendrag:

FNs barnekonvensjon og norsk lovgivning skal sikre barn rett til beskyttelse, informasjon og medvirkning. Til tross for økt forskning på implementering av barns rettigheter, er det lite forskning på hvordan barns rettigheter kommer til uttrykk på tvers av ulike velferdstjenesteområder. Artikkelen bygger på fire fokusgrupper med sosialarbeidere gjennomført i tre ulike velferdskontekster: barnevern (2), rusvern (1) og voksenpsykiatri (1). Fokusgruppene diskuterte en vignett om en familiesituasjon der barn lever med foreldres rusmisbruk og hvor det er mistanke om voldsutøvelse. Empirien viser at barn gjennomgående anses som rettighetssubjekter og at barns beste står i fokus. Studien viser at et individuelt rettighetsperspektiv sammen med et risikofokus var mer fremtredende blant sosialarbeidere i barneverntjenesten, mens rus- og voksenpsykiatri i større grad vektlegga barn som pårørende og med det inntok et relasjonelt rettighetsperspektiv. Når det gjelder barns deltakelsesrettigheter, viser studien at retten til informasjon synes å ivaretas bedre enn retten til medvirkning.

Nøkkelord: barns rettigheter, barnevern, barn som pårørende, helsevesen, deltakelse, beskyttelse.

Safeguarding children's rights in social work with families

Abstract:

The UN Child Convention and Norwegian laws aim to ensure children's right to protection, information and participation. Despite an increase in research on the implementation of children's rights, less attention is paid to the ways in which children's rights are exercised across welfare areas. This article builds on four focus group interviews with social workers from three welfare areas: Child welfare (2), substance misuse (1), and adult psychiatry (1). Participants discussed a vignette describing a family where children live with parental substance misuse and where there are concerns about domestic violence. Findings show that children are seen as subjects with rights, with emphasis on children's best interest. An individual rights perspective together with a risk perspective were more prominent among child welfare workers, whereas participants from the other two welfare areas emphasised children as next of kin, and thereby employed a relational rights perspective. Furthermore, children's right to information seems better ensured than their rights to participation.

Key words: children's rights, child protection, children as next of kin, health services, participation, protection.

Innledning

Mange barn lever i familier hvor en av foreldrene har en psykisk lidelse eller et rusproblem (Torvik og Rognmo 2011). Slike utfordringer er ikke nødvendigvis ensbetydende med omsorgssvikt, men er likevel ofte utgangspunktet for tiltak fra barneverntjenesten (SSB 2019). I 2018 mottok over 55 000 barn og unge tiltak fra barneverntjenesten. Nye tall fra SSB viser imidlertid en nedgang i antall bekymringsmeldinger til barnevernet, og relativt få bekymringsmeldinger kommer fra rus- og psykiatrifeltet (SSB 2019). Dette er til tross for et økt fokus på barn som pårørende og barns rettigheter, hvorpå lovgivningen gjennom de siste 15–20 årene har befestet barns rettigheter og rettsvern på en rekke nye områder (Stang 2017). For eksempel fikk barn i 2010 rettigheter som pårørende når foreldre har psykisk og alvorlig somatisk sykdom eller rusmiddelavhengighet (Helsepersonelloven 1999, § 10). Barns rettstilling i barnevernet er også styrket ved at barnevernloven nå er blitt en rettighetslov (Barne- og likestillingsdepartementet 2018).

Sosialarbeidere i ulike velferds kontekster møter mennesker og familier i vanskelige livssituasjoner. De arbeider med å forebygge, løse og redusere sosiale problemer som følge av komplekse relasjoner mellom mennesker og samfunn, og som derfor krever innsats på individ, gruppe og samfunnsnivå (Berg m.fl. 2015). Barns muligheter for velferd, deltakelse og mestring kan derfor ikke bare forstås ut fra et individuelt perspektiv, men må også forstås ut fra de samfunnsmessige og relasjonelle kontekster barnet inngår i. Selv om Norge er et godt land å vokse opp i, er det barn som opplever omsorgssvikt og overtredelse av grunnleggende rettigheter. Sosialarbeidere har en særlig oppgave i å sikre at «hensynet til barnets beste» (jf. FNs barnekonvensjon artikkel 3; Grunnloven § 104) blir ivaretatt.

Barn som pårørende har de senere år fått økt forskningsmessig oppmerksomhet (Winterberg m.fl. 2014; Ytterhus 2012), hvor søkelyset ofte rettes mot barns belastninger og

sårbarhet (Lauritzen og Reedtz 2016; Monds-Watson, Manktelow og McColgan 2010). Siden lovparagrafene om barn som pårørende i spesialisthelsetjenesten og helsepersoneltjenesten er forholdsvis nye, er forskning på dette området begrenset (Haugland, Ytterhus og Dyregrov 2012). Barnevernsforskning på sin side, har i stor grad fokusert på barns rett til medvirkning, og på spenninger mellom beskyttelse og medvirkning i barnevernfaglig arbeid (Helsetilsynet 2018; Pölkki m.fl. 2012; Vis, Holtan og Thomas 2012). Kunnskapsstatusen på barns rettigheter innenfor de ulike praksisfeltene i sosialt arbeid fortøner seg som fragmentert, og det finnes få studier som utforsker likheter og forskjeller i hvordan barns rettigheter håndteres på tvers av ulike velferdsområder. Forskningsspørsmålet som søkes besvart i denne artikkelen er: Hvordan ivaretar sosialarbeidere barns rettigheter i ulike velferds kontekster? Ved hjelp av fokusgrupper med sosialarbeidere fra henholdsvis voksenpsykiatri, rusbehandling og barneverntjenesten (hver for seg) og en konstruert vignett, utforsker vi sosialarbeideres forståelse av en familiesituasjon og hvordan de ville ha arbeidet med familien i sin tjeneste. Fokuseringspunktet for artikkelen er hvordan barns rettigheter kommer til uttrykk i sosialarbeideres refleksjoner. Studien har til hensikt å bidra med kunnskap om hvordan barns rettigheter blir implementert i praksisfeltet innenfor sosialt arbeid.

Barns medvirkning og barns velferd i Norge – et offentlig ansvar

Norge var med Vergerådsloven av 1896 et av de første landene i verden med en egen lov for å ivareta barn, etterfulgt av de Castbergske barnelover av 1915 (NOU2009:08; Stang-Dahl 1978). Parallelt med økt internasjonalt fokus på barnet som rettighetssubjekt utover 1970- og 1980-tallet, skjedde en gradvis statliggjøring med økt offentlig medansvar for barn i Norge (Grinde 1989). Foreldre gikk fra å ha juridisk

foreldremyndighet til foreldreansvar, og med det ble barnet ikke lenger ansett som foreldrenes «eiendom».

I dag betegnes Norge som et barneorientert land (Hennum 2014; Skivenes 2011). Offentlige myndigheter har et ansvar for å sikre barn gode oppvekstbetingelser, og å sørge for barns medvirkning i saker som angår dem (Grunnloven § 104). Utviklingen på tvers av ulike velferdstjenester har gått i retning av et sterkere og mer individualisert og rettslig barneperspektiv, også innen tjenester som tradisjonelt har vært rettet mot den voksne befolkningen (Ellingsen m.fl. 2017). Et eksempel på dette er spesialisthelsetjenestens pålegg om å ha barneansvarlig personell (Spesialisthelsetjenesteloven § 3–7a). Barn er blitt mer synlige, både i kraft av seg selv, men også som pårørende i en familiekontekst. Dette henger sammen med økt kunnskap om hvordan foreldrenes psykiske sykdom og rusmisbruk kan ha negative effekter på barns utvikling og sosio-emosjonelle velferd (Lauritzen og Reedtz 2016). Denne utviklingen må også sees i sammenheng med inkorporering av FNs barnekonvensjon i norsk lovgivning, samt nye teoretiske perspektiver på barndom og kritiske innvendinger mot manglende involvering av barn (se for eksempel James og Prout 1997; Sommer, Samuelsson og Hundeide 2010).

Sosialt arbeid utøves i felter med store spenninger som ofte skyldes at hjelp, medvirkning og beskyttelse må utøves parallelt. Selv om sosialarbeidere ønsker barns medvirkning, viser forskning at både beskyttelse-, ressurs- og modenhetsargumenter hindrer dette (Bruce 2014; Ellingsen m.fl. 2014; Percy-Smith og Thomas 2010). Ressursargumenter handler om at barns medvirkning tar mye tid i en travelt arbeidshverdag, og dermed nedprioriteres. Modenhetsargumenter handler om at barn anses som umodne og derfor mangler nødvendig innsikt og kompetanse for å gjøre selvstendige og gode valg. Videre at kan det være vanskelig å stole på barnets synspunkter i frykt for at lojalitet til omsorgspersoner hindrer barnet i å uttrykke egne meninger. Til

tross for slike argumenter, har barnets rett til medvirkning fått en stadig sterkere forankring i lovverket, både ved å senke modenhetskravet og ytterligere presiseringer av barns rett til medvirkning. Barnets perspektiv har derfor i større grad blitt anerkjent som et viktig bidrag til forståelse av barnets situasjon i det sosiale arbeidet (Berg m.fl. 2015).

Ratifiseringen av FNs barnekonvensjon (1991) og inkorporeringen i norsk lovgivning (2003), har bidratt til et styrket *rettighetsperspektiv* på barn og unge, både når det gjelder medvirkning og retten til nødvendige ressurser og beskyttelse. Selv om Barnekonvensjonen først og fremst er en statlig forpliktelse, understreker den også foresattes forpliktelse til å gi barn en trygg og god oppvekst, og veilede barnet i henhold til dets modenhet og alder (artikkel 5 og 18). Staten på sin side har plikt til å gripe inn i familien når det er nødvendig av hensyn til barnets beste (artikkel 9). For våre analyser er det særlig to av artiklene i Barnekonvensjonen som er relevante. Artiklene utgjør to av konvensjonens fire overordnede prinsipper for tolkning av øvrige artikler i konvensjonen (Sandberg 2012). Den første er artikkelen om «barnets beste» (artikkel 3), som stadfester at «barnets beste skal være et grunnleggende hensyn» ved alle handlinger som berører barn og at partene skal «sikre barnet den beskyttelse og omsorg» som er nødvendig. Den andre artikkelen omhandler «barns rett til medvirkning» (artikkel 12) og stadfester barns rett til å «bli informert, hørt og å påvirke» beslutninger. For at barns rett til medvirkning skal være reell, må sosialarbeidere og myndigheter sørge for at barn får informasjon på en forståelig måte som er tilpasset alder og modenhetsnivå, og at det legges til rette for at barn får mulighet til å uttale seg på egne premisser. Barnets mening skal vektlegges etter alder og modenhet, som innebærer at barns mening skal tas på alvor og påvirke praksis når alder- og modenhetsargumentet er oppfylt. Videre er medvirkning en rettighet og ikke en plikt for

barnet. Ifølge Sandberg (2012) er artikkel 3 og 12 unike og nødvendige for å sikre barns rettigheter når voksne tar avgjørelser på vegne av barn.

Metode

Det empiriske datamaterialet springer ut av det internasjonale forskningsprosjektet «Family complexity and social work», hvor åtte land deltok. Utgangspunktet for denne artikkelen er analyser av datamateriale fra fire fokusgruppeintervju med sosialarbeidere fra tre ulike tjenesteområder gjennomført i Norge: ett fokusgruppeintervju fra henholdsvis rusvernfeltet (RUS, n=5) og fra psykisk helse (PSY, n=5), og to fokusgruppeintervju fra barneverntjenesten (BV1, n=7 og BV2, n=8). Tjenesteområdene ble definert ut fra det overordnede prosjektet, hvor ulike komparative hensyn ble vektlagt i rekrutteringen (se Nygren m.fl. 2018). Sosialarbeidere i Norge ble rekruttert gjennom henvendelse til aktuelle tjenesteområder med invitasjon om å delta i studien. Da to barneverntjenester takket ja til deltakelse, valgte vi å inkludere begge.

Fokusgruppeintervjuene tok utgangspunkt i en vignett som presenterte en kompleks familiesituasjon som utviklet seg over tid. I vignetten møter vi en familie bestående av mor, far og to mindreårige barn, samt mors voksne sønn fra tidligere forhold. Familiesituasjonen blir beskrevet i tre faser, hvor både rus, psykiske vansker og mulig voldsutøvelse utgjør en del av problembildet (se tekstboks 1). Deltakerne ble bedt om å diskutere hvordan de forstod familiesituasjonen i hver fase, hva de mente det var viktig å ha fokus på, hvem de ville involvere og hvordan de ville jobbe med den aktuelle familien. Avslutningsvis ba vi deltakerne reflektere over hvor synlig barn er i samfunnet generelt og i deres tjeneste spesielt. Dette ga grunnlag for å utforske hvordan tanker om barns synlighet sammenfalt med refleksjoner knyttet til selve vignetten. Intervjuene ble gjennomført i de respektive tjenestenes lokaler og hadde en varighet på ca. to timer. Alle intervju ble tatt opp på bånd, transkribert og anonymisert.

Sammendrag av vignetten:

Maria og David bor med sine to felles barn, Beth (5), Jon (8) og Tomas (20) som Maria har fra et tidligere forhold. Maria er uten arbeid og har en historie med rusmisbruk. David kommer fra et annet land, og har ingen slektninger her i landet. Barna har vært vitne til at David har utøvd vold mot mor.

Første fase starter ved at Maria ringer til en sosialarbeider. Hun er fortvilet og gråter mens hun forteller om kranglingen hun har med David, og at de blant annet krangler om hvordan oppdra barna. Hun sier noe om at hun ikke synes det er ok å gi barna juling, slik han gjør. Det kommer også frem at sønnen Tomas er i en psykisk ustabil situasjon.

Andre fase formidler at sosialarbeideren får en telefon fra en fagperson fra psykisk helse. Helsearbeideren uttrykker blant annet bekymring for Maria med hensyn til hennes psykiske helse og alkoholproblemer. Hun uttrykker også bekymring for Davids negative innflytelse på barna.

Tredje og siste fase formidler at sosialarbeideren drøfter saken med en kollega. Det kommer frem at Beth og Jon har bodd hos sin tante og onkel det siste året, og at Maria har vært i rusbehandling, samt at Maria og David er separert. Sosialarbeideren uttrykker også bekymring for barnas skolesituasjon ettersom barna kommer i konflikt med andre barn, og at dette synes å utarte fysisk. Det kommer også frem at mor oppsøker skolen og luktet alkohol, noe som resulterte i at sønnen ble svært opprørt.

Analysene har en induktiv tilnærming ved hjelp av tematisk analyse (Braun og Clarke 2008). Tilnærmingen innebærer systematiske søk etter relevante temaer for artikkelens forskningsspørsmål. Første steg innebar å bli godt kjent med datagrunnlaget og foreta innledende semantisk koding, deretter knytte den innledende kodingen sammen til ulike tema, før en runddans for å validere og navngi de tema som ble identifisert.

Fokusgruppeintervju er godt egnet til å utforske beskrivelser og perspektiver hos deltakerne, ettersom tilnærmingen bidrar til en gruppedynamikk hvor deltakerne er aktive i å utforske og utfylle perspektiver som fremkommer (Polit og Beck 2004). Sammen med vignettmetoden får deltakere i de ulike fokusgruppeintervjuene et felles utgangspunkt for drøfting, som gir godt grunnlag for komparasjon (Nygren m.fl. 2018). Vi stilte ikke direkte spørsmål om barns rettigheter, som trolig ville gitt flere refleksjoner om temaet. Samtidig kan nettopp dette ha bidratt til et mer realistisk bilde av hvorvidt sosialarbeidere har fokus på barns rettigheter i tjenesteutøvelsen. Prosjektet ble gjennomført i tråd med etiske retningslinjer (NESH 2010). Deltakelsen var frivilling og informert samtykke ble innhentet av deltakerne i forkant av datainnsamlingen.

Sosialarbeideres refleksjoner om praksis rundt barns rettigheter

Analysene viser at alle sosialarbeiderne i studien har fokus på barna, også sosialarbeidere ved tjenesteområder som er rettet mot voksne. Barnefokus som beskrives, gjenspeiler et sårbarhetsperspektiv på barn, hvor barnas ressurser ikke ble utforsket eller stilt spørsmål ved. Vi vil redegjøre nærmere for funnene gjennom følgende tema: i) Individuelt og relasjonelt fokus på barn og barns rettigheter, ii) barnets rett til beskyttelse, og iii) barnets rett til deltakelse og medvirkning.

Individuelt og relasjonelt fokus på barn og barns rettigheter

Deltakerne i studien viste til at det har skjedd store endringer i synet på barn i sosialt arbeid. Barnet anerkjennes i større grad som selvstendig individ som påvirkes av det som skjer i familien. Deltakerne understreket også den juridiske forankringen av barneperspektivet ved at barns rettigheter har fått sterkere forankring i dokumenter som regulerer tjenestene:

PSY: Alle som jobber her har en forpliktelse både av lov og prosedyrer til å se barna og sørge for, og undersøke hvordan de har det, og sørge for at de får en eller annen form for hjelp.

BV1: Alt skal dokumenteres, journalføres, komme frem i evalueringer, undersøkelser. Så det er jo også et krav at vi skal snakke med barna.

Til tross for at sosialarbeiderne er opptatt av å snakke med barna, blir barnas situasjon i vignetten først og fremst drøftet ut fra et sårbarhetsperspektiv, med særlig oppmerksomhet på de psykologiske skadevirkningene av familiesituasjonen og problemene hjemme:

PSY: Hvis at Maria blir slått av David, det er jo en veldig sånn skadelig for ungene igjen, hvis de er vitne til det ... Det er jo fullstendig traumatiserende for de barna som egentlig bare skulle hatt masse trygghet rundt seg [...] jeg tenker at, mitt hovedfokus er de barna, for de kan ikke gå og ringe på døra selv til noen å be om hjelp.

Sårbarhetsperspektivet knyttes til at situasjonen både er skadelig og skaper utrygghet for barna, og at barna er avhengige av voksnes hjelp. Oppmerksomheten rettes mot hvordan familiesituasjonen oppleves og erfares fra barnas ståsted.

I rus- og psykiatrifeltet bidro pårørendeperspektivet til et relasjonelt familieperspektiv, hvor alle barna ble tatt i betraktning, uavhengig av alder, også eldstesønn som var myndig: «Thomas her er jo ekstremt viktig, for han sli-ter» (RUS). Pårørendemandatet kan synes å bidra til at barna i større grad ble sett på som

del av familien, som rettighetssubjekt med *relasjonelle* rettigheter:

PSY: Pårørende har fått rettigheter. Det begynte med barna, og nå voksne også på en måte.

RUS: Nå skal det jo være sånn fokus på det med familieperspektivet, og nå jobber vi spesifikt med det. Barn og pårørende og få inn familien [...] hvis du er gift og har barn, så kan du på en måte ikke sette det på vent i fire måneder [mens du er i behandling] og tenke at du skal jobbe med det etterpå.

Sitatene viser at det å se barnet som rettighetssubjekt ikke nødvendigvis leder til en individualisering isolert fra den kontekstuelle sammenhengen barnet inngår i.

Når sosialarbeiderne i barnevernet snakket om barna, var fokus på de to mindreårige barna. Barnevernets mandat er individuelt rettet mot hvert enkelt barn i familien. Eldstesønnen ble ansett å ikke være «part i saken» (BV2) ettersom han var over 18 år. Dette viser hvordan barn lett blir definerte inn under bestemte alderskategorier i tråd med FNs barnekonvensjon, og langs alderskategoriene barn-voksen (Aitken 2018). Videre forholdt sosialarbeiderne i barnevernet seg til familiens enkeltindivider framfor som en helhet. Barn ble dermed sett på som rettighetssubjekt med individuelle rettigheter. Dette kan illustreres gjennom praksisen med å opprette sak knyttet til enkeltbarn og ikke familier, og at hvert barn skal følges opp med individuell plan: «For eksempel i tiltaksplanen som utformes, så står det "Anders sin plan", altså i alt vi utfører» (BV1). I barnevernet synes barnet som individ å være tydelig både juridisk og i det barnevernfaglige arbeidet. Derimot blir barnets relasjonelle rettigheter marginalisert. Barnets posisjon som enkeltindivid går på bekostning av dets posisjon som del av en familie.

Oppsummert synes det som ulike rettighetsdiskurser ligger til grunn for barnefokuset, som begge leder til økt oppmerksomhet på barna som rettighetssubjekter. Mens sosialarbeiderne fra barneverntjenesten fremholdt et

individuelt rettighetsperspektiv, uttrykte spesialisthelsetjenestens sosialarbeidere i større grad et relasjonelt rettighetsperspektiv. Denne forståelsen av barn må også sees i lys av at den primære målgruppen for rus- og psykiatritjenestene som deltok i vår studie var voksne, slik at deres ansvar overfor barna var først og fremst som pårørende.

Barns rett til beskyttelse

Empirien viser til en felles forståelse av ansvaret for å beskytte barn på tvers av tjenesteområdene, selv om målgruppene for tjenestene er forskjellige. Likevel kommer det frem distinksjoner eller jurisdiksjoner mellom tjenesteområdene hvor barnevernet pålegges et særskilt ansvar:

RUS: Selv om hun [mor] er, altså pasienten er jo i fokus, men det er jo også viktig å ivareta ungene. Men jeg tenker at det er barnevernet sin jobb i denne situasjonen, sånn som situasjonen er, og at de nå ta sine vurderinger i forhold til hva som blir rett i forhold til det.

PSY: Dette er jo voksenpsykiatrien [...], men uansett så har alle som jobber her en forpliktelse både til lov og prosedyrer til å se barna og sørge for, og undersøke hvordan de har det, og sørge for at de får en eller annen form for hjelp. Om det ikke er hos oss selv, så sørge for å finne det.

Sitatene uttrykker skillelinjer mellom hva som er primær oppgaver og hva som er andre tjenesters oppgaver – og at barnevernet bærer hovedansvaret for å hjelpe barna situert i vignetten. Barnevernet er likevel avhengig av at andre tjenester melder fra til dem når det er bekymring for barn i familier de jobber med. Selv om tall fra Statistisk sentralbyrå (2019) viser at spesialisthelsetjenesten i forholdsvis liten grad sender bekymringsmelding, understreket sosialarbeiderne fra både rusvernet og psykiatrien betydningen av å melde bekymring til barnevernet, og at dette er et ansvar de ikke kan fraskrive seg.

I fokusgruppeintervjuene med barnevernsarbeiderne var hensynet til barnas beste et gjennomgående tema, hvor kartlegging av risikofaktorer

ble fremholdt som særlig viktig. Tilnærmingen til vignetten er med det først og fremst problemorientert, hvor særlig far ble vurdert å være roten til problemene som utspant seg:

BV1: Den største utfordringen ... den, den litt usikre, for å si det mildt, faktoren, er jo far. Altså, hvordan er det han forholder seg hjemme? Hvordan klare å regulere han? Hvis familien skal fungere som støttespiller, og far dukker opp og utøver vold så vil det kunne stå bena under ganske mye.

BV2: Det er akkurat som jeg innbiller meg at denne faren her kan være ganske sønn, strie [ler]. [...] Det er akkurat som jeg kan kjenne den mannen litt igjen, ganske fælt, men jeg føler at han fort kan stå i gangen her og forlange å få noen å snakke med og, «jeg skal ha ungene hjem».

Også mor blir vurdert ut fra et problemperspektiv av barnevernsarbeiderne. Hun blir beskrevet som «sårbar», «i krise», «strever med å sette grenser» ovenfor ektemannen, og «ikke i stand til å gi omsorg for sine barn». Oppmerksomheten rettes mot mors mangler og svakheter, og hennes evne til å ivareta barna knyttes til rusmisbruk. Familiesituasjonen som helhet ble av en av sosialarbeiderne fra barnevernet oppsummert til å inneholde «alle ingredienser; rus, vold, arbeidsløshet, you name it, altså [...] rus, psykiatri».

Risikofaktorene som ble identifisert, ble vurdert som alvorlige for barnas omsorgssituasjon. Vold ble fremhevet som en særskilt risikofaktor, som det var viktig å undersøke nærmere og beskytte barna mot. I studien skiftet barnevernsarbeiderne mellom en risikomodus og en beredskapsmodus:

BV1: Før vi hadde begynt med en undersøkelse, så hadde vi gjort en voldsavklaring. Og da ønsker vi jo å snakke med ungene før vi har snakket med han far [...] Og så høre hva de sier, og så tar vi kontakt med foreldrene etterpå.

BV2: Her handler det jo om å skjerme noen barn som får juling, som mor sier. Så vi må vite litt mer om hva det er, og det er ikke noe vi hadde ventet med.

Hovedfokuset gjennom alle tre fasene av vignetten var på barnas omsorgssituasjon i hjemmet, hvor også spørsmålet om det var nødvendig å ta barna ut av hjemmet som hastetiltak ble drøftet:

BV1: [Hvis] mottaksavdelingen dro hjem, og de fant ut at disse barna går jo rundt i en frykt for at de skal bli slått samme ... [dag], altså at de lever i en fare for det, da ville vi jo tenkt ... For vi har noe som heter hastetiltak i barnevernet, og det er hvis en tenker at dette er så alvorlig at barna ikke kunne bodd hjemme.

Andre muligheter som ble fremmet av barnevernsarbeiderne var å be far flytte ut eller henvisse mor og barn til krisesenter. Slike tiltak ble drøftet som kortsiktige tiltak mens barneverntjenesten fikk undersøkt situasjonen nærmere, men også mer langsiktige tiltak som omhandlet barnas bosituasjon ble drøftet:

BV1: Kanskje det hadde vært en ide og gått for en langsiktig omsorgsovertakelse da, sønn at det hadde fått litt mer stabilitet og forutsigbarhet og lagt noen planer i forhold til, når skal de ha samvær, sønn at alt ble mer oversiktlig.

BV1: Og jeg synes barneverntjenesten absolutt nå må sørge for at ungene får en stabil, varig plass å bo. Altså, det må barneverntjenesten ha fokus på nå, for nå har det vært mye uro lenge.

I disse vurderingene og tiltaksforslagene ligger en vurdering av barnets beste til grunn, hvor stabilitet og ro vektlegges. Særlig tre begreper gikk igjen i barnevernsarbeidernes drøftinger. Det første begrepet var «å sikre», hvor det å beskytte barna ble understreket. Det andre var «å sjekke», som handler om å undersøke omsorgsbetingelsene barna lever under. Og til sist «å kreve», som understreker barneverntjenestens myndighet til å iverksette kontrolltiltak for å få oversikt over og endre situasjonen.

Også deltakerne i de andre fokusgruppene viste til en slik forståelse av barnevernets myndighet i sitt arbeid, og forklarte at barnevernet

kunne «stille krav», «har tiltak» og «har mer loven i hånd». Å sikre, sjekke og kreve står i kontrast til hvordan spesialisthelsetjenestene snakket om sine metoder og praksiser. De forklarte at de ikke er i samme posisjon som barnevernet når de uttrykte: «[vi kan] ikke stille krav, vi kan motivere» (PSY). De brukte begreper som å «mobilisere ressurser», «motivere», «skape dialog og felles forståelse» og «gi håp» for å komme i posisjon til å hjelpe.

PSY: Vi er jo ofte sånn at vi har lett for å se problemene, og ikke så ofte ressursene. Sånn at hvis bare alle opplever at man kan få støtte, så kan de ressursene vi har iboende, ressursene komme frem og sånn, for det kan hende at det er ganske mye ressurser.

RUS: [Det] å gi mor noe håp. Dette med at det er hjelp å få.

RUS: Å motivere de til å ta tak i de næreste relasjonene sine.

Helsedirektoratet (2010) understreker betydningen av «hvordan det [barnet] på best mulig måte kan hjelpes inn i gode utviklingsprosesser, på tross av foreldrenes situasjon» (s. 7). Utgangspunktet er at familien sees på som en enhet, og at det arbeides med relasjonelle og prosessuelle forhold. Dette gjenspeiler at familiemedlemmenes problemer forstås i sammenheng, som ikke kan løses uavhengig av hverandre. Barneperspektivet blir dermed relasjonelt forankret, hvor barnets beste sikres gjennom å hjelpe andre familiemedlemmer. Selv om det kan være tiltak som er rettet mot enkeltpersoner, er familien som helhet viktig i behandlingen:

RUS: [Det] er viktig at familien også er med i den prosessen.

PSY: [Vi ville ha] prøvd og jobbe med alle, på en eller annen måte, at far fikk støtte til å jobbe med sine ting, og mor med sine ting. Thomas [eldste sønn] med sine ting. Og at en hadde hatt et godt samarbeid med Pål og Hanna [tante og onkel] som tar seg av de ungene.

I spesialisttjenestene er hensynet til barnets beste noe mindre eksplisitt enn blant barnevernsarbeiderne. Samtidig er de opptatte av å mobilisere ressurser og få familiesystemet til å samarbeide, ikke minst av hensyn til barna.

Fremfor å innta en risiko- og beredskapsmodus, er det samarbeidsmodus som kommer i forgrunnen. Mens barnevernet særlig fokuserer på identifisering av forhold som utgjør risiko for barnet (rus, vold, boligsituasjon), har spesialisthelsetjenestene refleksjoner omkring behandlingsopplegg for å løse problemene til mor og far. Dette må forstås i lys av at tjenesteområdene har ulikt mandat, men det er likevel påfallende at barnevernsarbeiderne i liten grad snakker om hvordan de kan hjelpe mor og/eller far, men innkapsler sine drøftinger i hensynet til barnets beste ut fra et individuelt rettighetsperspektiv på barn.

Ulike begrunnelser for barns deltakelse

Sosialarbeiderne snakket mye om, og hvordan, familiesituasjonen påvirker barna. Det hersket enighet om at barn skal informeres og involveres, og at samtale med barn er viktig. Samtidig viser analysene at ulike begrunnelser legges til grunn for *hvorfor* man skal samtale med barna. Den første begrunnelsen handler om å innhente informasjon om saken og om barnas situasjon. Dette var særlig gjeldende blant sosialarbeiderne i barnevernet ut fra deres undersøkelsesplikt ved bekymring. Det å sjekke ut hvordan barna har det, ble understreket som viktig: «Jeg tror vi hadde vært ganske snare til å se ungene» (BV1). For sosialarbeiderne i barnevernet bygget søken etter innsikt i familiesituasjonen også i stor grad på samtaler og innhenting av opplysninger fra voksne rundt barna.: «vi hadde gitt skolen ansvar for å være litt tett på dem [barna], og at vi var i dialog med skolen for å se hvordan status er» (BV1). Dette kan skyldes at det er hensiktsmessig at noen som allerede har en relasjon til barna snakker med dem i første omgang.

Den andre begrunnelsen handler om å gi informasjon. Sosialarbeiderne på tvers av tjenesteområdene vurderte det som viktig at barn ble informert om hvorfor hjelpetjenestene var inne i bildet og om prosessen videre. De forklarte at det å informere barn har blitt stadig mer fremtredende i tjenestene:

RUS: Det er noe som har kommet [over tid], for når jeg begynte, det er en stund siden, da skulle vi ikke snakke med ungene for det var så sårt og vondt for de, altså de hadde nok med seg selv.

BV1: Før så var det sånn at foreldrene sa gjerne til meg: «Vi vil ikke at ungene skal vite om dette her». Og vi godtok mye mer da det foreldrene sa. Mens nå har vi, nå stiller vi ikke de samme spørsmålene til foreldrene. Vi tar det for gitt at ungene skal få lov å vite at nå går mor og far og får hjelp her, for at dere skal få det bedre hjemme.

I rus- og psykiatrifeltet ble det å informere og involvere barn knyttet til deres rettigheter som pårørende. Sosialarbeiderne viste til at en større åpenhet om vanskelige og tabubelagte temaer i samfunnet også har påvirket deres tilnærming til barn: «Nå er det større åpenhet om ting generelt i samfunnet alt skal snakkes om, og det gjelder barna også» (PSY). Dette gjenspeiler et perspektiv på barnet som kompetent og som makter å forholde seg til den informasjon som blir gitt, framfor et syn på barnet som sårbart og umodent som bør 'skånes'. Dette perspektivet er i dag førende også fra politiske hold, hvor Helsedirektoratet (2010) konstaterer at mindreårige pårørende har «behov for informasjon og nødvendig oppfølging for å forstå hva som skjer, for å kjenne seg trygge og være inkluderte, og for å få hjelp til å mestre situasjonen de lever i» (s. 5).

Den tredje begrunnelsen handler om å få tak i barnets meninger og synspunkter. Selv om det i alle fokusgruppeintervjuene var innslag av å ta barnets perspektiv, var det å få frem barnas egne opplevelser av situasjonen noe som særlig ble fremmet av sosialarbeiderne i barnevernet:

BV2: De [barna] har jo en viktig og stor rolle. Det, ja, vi tar jo ... vi snakker alltid med dem, hører hva de tenker, hva de har behov for, hvordan de har det, ja. Det gjør vi jo hele veien, i hele prosessen - fra start til slutt.

I studien vektlegger barnevernsarbeiderne at barn kan snakke om sine bekymringer fra tidlig alder. Selv om de er opptatt av å snakke

med barna tidlig i prosessen, var de samtidig opptatt av å ikke forhaste disse samtalerne. De problematiserte at samtaler med barn lett kan handle om det saksbehandleren ønsker å vite noe om, fremfor å la barna legge føringer for samtalen. Dette knyttes til kravet om å dokumentere at de har snakket med barn:

BV1: Når du først skal snakke med barn så velger du å snakke om ... på en måte handler det om deg som saksbehandler. Skal du bare snakke for å ha snakket med dem? Eller skal du snakke om ting som har noe å bety for dem? Så det er jo, en skal ikke snakke for å snakke med dem, tenker jeg, så det hviler jo mer på oss som saksbehandlere.

Barnevernsarbeiderne understreket at samtaler med barn krever en åpen tilnærming. Barna «skal fortelle mer enn at du skal spør spørsmål som de svarer på» (BV2). Samtidig viste de til at det kan være vanskelig for barn å uttrykke hva de mener, særlig når foreldre ikke ønsker at barneverntjenesten skal snakke med barna. Det innebærer at man ikke alltid kan være trygg på at barn faktisk uttrykker sin mening av lojalitet til foreldre.

BV1: Så er det jo noen utfordringer i det da, sånn, kan jo nevne, noen foreldre for eksempel, ikke ønsker vi skal snakke med barna. Da kan de [barna] jo komme i en konflikt, sant, så det er jo mange sånne vurderinger som, som er vanskelige.

BV2: De kan for eksempel si at de ønsker masse samvær med mor, og så er vi faktisk ikke sikre på om de mener det. Dermed må vi og ta en vurdering, for eksempel. Eller de kan si at de vil bo hjemme hos mor, og så tenker vi at her er det så dårlig, at her kan du ikke det: «Ok, du har sagt det, og så må vi bestemme noe annet, men vi har hørt hva du har sagt». Og tenke at det er de voksne som skal ta vanskelige og viktige beslutninger, så ikke det føles som det er de som har tatt det.

Det siste sitatet viser også at barnets mening kan stå i konflikt med hva barnevernet vurderer som til det beste for barnet. I fokusgrup-

pene fra barneverntjenestene ble det å snakke med barn og det å la barn medvirke i egen sak uttrykt som et viktig skille. Barn skal snakkes med, men det betyr ikke at deres mening nødvendigvis vil få gjennomslag:

BV2: Men det er klart at det er jo og viktig å ikke la de få følelsen av at de bestemmer alt. Meningen er at de skal høres, men ikke bestemme. Og det er en ganske stor ..., et viktig skille å forklare de. Altså: «Vi vil høre hva du mener, men det betyr ikke at du skal bestemme, eller at det skal bli nødvendigvis akkurat sånn som du ønsker».

Igjen kan vi se hvordan beskyttelsesperspektivet kommer til syne, hvor barnet skal beskyttes fra å måtte stå til ansvar for beslutninger som fattes. Dette kan handle om å ikke sette barnet i en ytterligere lojalitetskonflikt til foreldre, men at barnet dermed er fristilt fra selve beslutningene. Samtidig viste sosialarbeiderne til avgjørelser som barnet kan ha større innflytelse på:

BV2: Ja, jeg tenker på det med "Mitt liv", som har vært et sånt prosjekt. Der kan vi jo for eksempel barnet få bestemme så langt det lar seg gjøre, [for eksempel] hvor de ønsker at samtalen skal finne sted.

«Mitt liv» som sosialarbeideren henviste til, er en tilnærming som er utviklet av Forandringsfabrikken for å bidra til et felles barnesyn (Forandringsfabrikken n.d.). Sammen med sitatene over, viser empirien til at det er situasjoner hvor barn lettere kan få innflytelse og medvirke enn andre. Barnevernet jobber til tider med svært alvorlige omsorgssviktsaker hvor barnets rett til beskyttelse kommer i konflikt med barnets rett til medvirkning.

I rus- og psykiatrifeltet var sosialarbeiderne også opptatt av å ta barnets perspektiv, og få tak i barnas opplevde situasjon og behov: «Kjempeviktig at ungene selv får sette ord på og hørt, hvordan de opplever situasjonen» (RUS). En av sosialarbeiderne reflekterte rundt hvordan det å ta barneperspektivet er til hjelp i arbeidshverdagen:

PSY: Det hadde hjulpet meg å rydde litt hvis jeg hadde tatt barnets perspektiv og jobbet ut ifra det. Ikke bare gi dem hjelp, men deres perspektiv som skal styre.

Sitatet viser at barnet anses som rettighetssubjekt. Også i saker hvor barn er pårørende, som i rusvern og voksenpsykiatrien, har man en plikt til «å ta vare på interessene til barna som følge av forelderens tilstand» (Helsedirektoratet 2010, s. 4). Selv om barns rett til medvirkning som pårørende ikke er eksplisitt i norsk lovgivning, kan en hevde at både FNs barnekonvensjon, artikkel 12, og Barnelova § 31 taler for det.

Sosialarbeiderne fra rusvern og psykiatri forklarte at de snakker med barn alene når det ble vurdert hensiktsmessig, og at man har ansatte med et særlig ansvar for barnesamtalene (barneansvarlige). De fremhevet først og fremst samarbeidet med familien og viktigheten av å bidra til en åpen dialog innad i familien. Samtalen med barna gjennomføres derfor gjerne i samarbeid med foreldre og sammen med familien samlet, hvor en søker å tilpasse løsningene til de behov hver enkelt familie har. Samtidig er målet at alle stemmer, inkludert barnets, skal høres:

PSY: Få en større felles forståelse og kanskje finne noen løsninger, men det er ikke det som er hovedmålet med å komme - å finne løsning. Det er mer det å sette seg ned å få en dialog. At alle stemmene kommer frem.

Dette er i tråd med gjeldende retningslinjer, som søker å involvere foreldre i denne prosessen som ledd i en bevisstgjøring og ansvarliggjøring av foreldrene (Helsedirektoratet 2010).

Det å samtale med barnet i en familiesetting bærer likhetstrekk med familieråd. Her nedtones det paternalistiske aspektet, og relasjonen mellom profesjonsutøver og familie blir mer likeverdig slik at beslutninger om barnets beste fattes i konsensus (Nordby 2013). Det kan samtidig være en fare for å marginalisere barneperspektivet i familierådsettinger (Havnen 2016), noe som også kan være en risiko ved andre typer familiesamtaler.

Avsluttende kommentarer

Empirien presentert i denne artikkelen viser at sosialarbeiderne har en økt oppmerksomhet på barn, og at barn har fått en sterkere posisjon både som rettighetssubjekt og som pårørende. Analysene viser videre at mens sosialarbeiderne i barneverntjenesten inntar et individuelt rettighetsperspektiv, har sosialarbeiderne i spesialisthelsetjenestene i større grad et relasjonelt rettighetsperspektiv. Å se og anerkjenne barnet som enkeltindivid og rettighetssubjekt med individuelle rettigheter gjenspeiler et skifte i statens rolle i den private sfære – fra fokus på *familien som enhet til barnet som en enhet* (Wyness 2014). I følge Wyness (2014) har FNs barnekonvensjon vært en viktig pådriver for at barn blir anerkjent som selvstendige rettighetsbærere, som igjen får betydning for hvordan samfunnet og det offentlige forholder seg til familien. Blant barnevernsarbeiderne i studien innebar fokus på enkeltbarnet at barnet som relasjonelt rettighetssubjekt ikke blir tilstrekkelig vektlagt. Dette sammenfaller med nyere kritikk av Barnekonvensjonens individualiserende syn på barnet. Aitken (2018) kritiserer Barnekonvensjonen for å være moralsk utarmet fordi den neglisjerer et alternativt verdenssyn som innebærer hengivne, omsorgsfulle og gjensidig avhengige relasjoner mellom barn og voksne. Han tar til orde for å desentralisere barnet og gjenforankre det i et mangfold av relasjoner. Et slikt syn kan sies å være mer framtrædende i perspektivene og praksis blant sosialarbeiderne i rusvern og voksenpsykiatrien, som anerkjente barnet som rettighetssubjekt i en relasjonell sammenheng.

Offentlige myndigheter har fått et sterkere mandat til å gripe inn i familien når det vurderes å være til det beste for barnet (Parton 2006). Det gjelder særlig sosialdemokratiske og barnesentrerte samfunn som Norge (Skivenes 2011; Skivenes og Stenberg 2013). Barnekonvensjonen understreker familien som en grunnleggende enhet i samfunnet, samtidig som barnet har rett til beskyttelse og trygge omsorgsbetingelser (artikkel 3.2 og 19).

Selv om foreldre har hovedansvaret for barnets oppdragelse og utvikling (artikkel 18), og barnet først og fremst skal vokse opp med sine foreldre, åpner konvensjonen opp for at barn kan skilles fra foreldre dersom det skjer i tråd med gjeldende lovverk og ut fra hensynet til barnets beste (artikkel 9). Hensynet til barnets beste utgjør derfor et overordnet prinsipp, både i Barnekonvensjonen og velferdstjenestenes arbeid med barn. Når barnets beste skal vurderes, er barnets synspunkt viktig, men hvor også risiko- og beskyttelsesfaktorer skal legges til grunn (CRC 2013).

Sosialarbeiderne i vår studie var opptatt av barnets rett til beskyttelse. Rus- og psykiatrifeltet syntes imidlertid å være mer opptatt av ressurser, motivasjon og håp i sin tilnærming til familiens sosiale problemer. Dette henger trolig sammen med at de ikke har myndighet til å pålegge tiltak, og at de i større grad er avhengige av samtykke av, og samarbeid med, foreldre for å snakke med barn. Et ressursperspektiv kan øke sjansen for at foreldre vil gi samtykke til at tjenestene også kan gi oppfølging til barna (jf. Helsepersonellovens § 10a, bokstav b). Barneverntjenestene hadde et tydelig risikoperspektiv når de drøftet den situerte familiesituasjonen, og spørsmålet om hvorvidt barna fortsatt kunne bo med mor og far preget diskusjonen. Kriz og Skivenes (2013) fant i en lignende studie at norske barnevernsarbeidere vurderte risikonivået høyere enn kollegaer fra USA og England, selv om de identifiserte samme risikofaktorer. I vår studie drøftet sosialarbeiderne fra barneverntjenesten i liten grad hvordan de kan hjelpe mor med sitt rusmisbruk eller fars potensielle voldsatferd. Norge har et bredt velferdsapparat som fremstår som forholdsvis koordinert (Nygren m. fl. 2018). Det kan igjen ha bidratt til at barnevernsarbeiderne tok for gitt at det å hjelpe foreldre med rusmisbruk er andre tjenesters domene og at de følgelig primært skal ha oppmerksomhet på barnas situasjon. Spørsmålet er likevel om barneverntjenestens individuelle barneperspektiv har gått på bekostning av å se familien i sin helhet, hvor innsats

for å hjelpe foreldrene med sine sosiale problemer kommer barna til gode.

I rus- og psykiatrifeltet var systemtenkning fremtredende, hvor barnet ikke ble isolert som et individ uavhengig av sin familie. Her var imidlertid hovedfokus på den voksne, og fokus på barna handlet først og fremst om at barn har behov for informasjon om hva som skjer rundt dem. Deres bekymring for barna gjorde at meldeplikten til barnevernet ble diskutert (jf. Helsepersonelloven § 33). Utover å melde sin bekymring, anså de den konkrete omsorgssituasjonen for barna som barnevernets ansvar. De kan således ha oppmerksomheten på familien og på å hjelpe barnet til å forstå den situasjonen familien er i. Rus- og psykiatrifeltet inngår i helsetjenesten, og er pålagt å dekke behovet for informasjon og nødvendig oppfølging og veiledning til mindreårige pårørende (Helsepersonelloven § 10a). I dette ligger også å gjøre en samlet vurdering av hvordan barn har det, om det er godt nok ivare tatt (vurdere beskyttelsesbehovet), og å sørge for nødvendig oppfølging som mindreårige kan ha som følge av foreldrenes tilstand (Helsedirektoratet 2010).

FNs barnekonvensjon artikkel 12 og Grunnlovens § 104 understreker barnets rett til å få uttrykke sin mening i saker som angår dem. Ulike tjenesteområder har i tillegg egne bestemmelser og retningslinjer som omhandler barns deltakelse og medvirkning. Alle sosialarbeiderne i vår studie var opptatt av at barn skal snakkes med. Når det gjelder barn som pårørende, sier verken lovverk, retningslinjer eller praksis noe om retten til å si sin mening og medvirke. Helsetjenesten har imidlertid en plikt til å ivareta interessene til barna som følge av foreldrenes tilstand (Helsetilsynet 2010). I studien handler barns deltakelse først og fremst om å innhente informasjon, å gi informasjon og

å få kunnskap om hvordan barnet opplever sin situasjon. Barnets påvirkning på tjenestene blir i liten grad drøftet. I barnevernet presiseres derimot at barnets mening ikke nødvendigvis skal tillegges vekt i avgjørelser. Van Biljeveld m. fl. (2015) viser til at barn har begrensede muligheter for medvirkning, særlig i alvorlige saker, til tross for at sosialarbeidere anser barns medvirkning som en rettighet. Tilsvarende finner vi i en Helsetilsynets rapport (2018) hvor en gjennomgang av over 100 barnevernssaker viste at barnevernet gjennomførte samtaler med barn i de fleste sakene, men selv om barna hadde avgjørende opplysninger til sin sak, ble det de fortalte tillagt liten vekt. Videre ble barna i liten grad involvert i planlegging og evaluering av tiltak. En kan stille spørsmål ved om pålegg om å snakke med barn har bidratt til en instrumentell tilnærming til deltakelse, hvor det er viktigere at man har samtaler enn hva samtalen skal tjene til. I vår studie var noen sosialarbeidere opptatt av at man ikke skal snakke med barn bare for å gjøre det, men at barna må få snakke om det de er opptatt av – uten at samtalen bare handler om hva sosialarbeiderne ønsker svar på. Studien viser at det er behov for mer kunnskap om hvordan barns meninger og synspunkter kan bli bedre integrert i sosialt arbeid med familier. Det er også behov for mer forskning som ser på barns rettigheter, både som individuelt og relasjonelt rettighetssubjekt på tvers av tjenesteområder, særlig når velferdsstatens mål er et helhetlig og koordinert tjenestetilbud både for barn og voksne. I denne studien ble barn som pårørende løftet frem som et viktig tema fra spesialisthelsetjenestene. Også her er det behov for mer forskning. Hvordan kan barns rettigheter som pårørende operasjonaliseres og hvordan etterleves politiske intensjoner i vår velferdskontekst?

Referanser

- Aitken, S. 2018. *Young people, rights and place*. Routledge: London
- Barneleva, 1981. Lov om barn og foreldre (LOV-1981-04-08-7). Hentet fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7?q=barne-loven#KAPITTEL_6
- Barne- og likestillingsdepartementet, 2018. Endringer i barnevernlov mv (Bedre rettsikkerhet for barn og foreldre). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2018-04-20-5>
- Barnevernloven, 1992. Lov om barnevernstjenester (LOV-1992-07-17-100). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100>
- Berg, B., Ellingsen, I. T., Levin, I., & Kleppe, L. C. 2015. Hva er sosialt arbeid? I: I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe, red. *Sosialt arbeid - En grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Braun, V. og Clarke, V. 2008. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2): 77-101.
- Bruce, M. 2014. The voice of the child in child protection: whose voice? *Social Sciences* 3: 514-526.
- CRC, 2013. Konvensjon om barns rettigheter: Generelle kommentar nr. 14 om barnets rett til hans eller hennes beste skal være et grunnleggende hensyn. Hentet fra https://www.regjeringen.no/contentassets/1376fac2fe2a427389f9f94b52acdefc/crc_c_gc_14_eng_nor.pdf
- Ellingsen, I. T., Schjelderup, I., & Omre, C. 2014. Barn og unges medvirkning i barnevernet. I: I. T.
- Ellingsen & R. S. Østerhaug, red. *Barnevernets brennpunkt - Beslutningsgrunnlag og beslutninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ellingsen, I. T., Studsrød, I., & Bruheim-Jensen, I. 2017. Norsk familierpolitikk og sosialarbeideres familieforståelse. I: I. Studsrød & S. Tuastad, red. *Barneomsorg på norsk: I samspill og spenning mellom hjem og stat*. Oslo: Universitetsforlaget.
- FNs Barnekonvensjon, 1989. FNs konvensjon om barnets rettigheter. Oslo: Barne- og familiedepartementet. Hentet fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/bfd/bro/2004/0004/ddd/pdfv/178931-fns_barnekonvensjon.pdf
- Forandringsfabrikken, n.d. Mitt Liv. Hentet fra: <https://mittliv.no/>
- Grinde, T. V. 1989. *Barn og barnevern i Norden*. Otta: Tano
- Grunnloven, 1814. Kongeriket Norges Grunnlov, (LOV-1814-05-17). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17>
- Haugland, B. S. M., Ytterhus, B. og Dyregrov, K. 2012. Barna i sentrum – hva vil vi løfte frem? I: B. S. M. Haugland, B. Ytterhus og K. Dyregrov, red. *Barn som pårørende*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Havnen, K. 2016. Familieråd som beslutningsmodell i barnevernet. I: Ø. Christiansen og B. Kojan, red. *Beslutninger i barnevernet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helsedirektoratet, 2010. Barn som pårørende. Rundskriv IS-5/2010. Hentet fra <https://helsedirektoratet.no/publikasjoner/barn-som-paerørende>
- Helsepersonelloven, 1999. Lov om helsepersonell (LOV-1999-07-02-64). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-64>.
- Helsetilsynet, 2018. Det å reise vasker øynene: Gjennomgang a 106 barnevernssaker. Hentet fra <https://www.helsetilsynet.no/publikasjoner/rapport-fra-helsetilsynet/2019/det-a-reise-vasker-oynene.-gjennomgang-av-106-barnevernssaker/>
- Hennum, N. 2014. Developing child-centered social policies: when professionalism takes over. *Social Sciences*, 3(3): 441-459.
- James, A., og Prout, A. 1997. *Constructing and reconstructing childhood: contemporary issues in the sociological study of childhood*. London: Falmer Press.

- Križ, K., og Skivenes, M. 2013. Systematic differences in views on risk: a comparative case vignette study of risk assessment in England, Norway and the United States (California). *Children and youth services review*, 35(11): 1862–1870.
- Lauritzen, C., og Reedtz, C. 2016. Child responsible personnel in adult mental health services *International journal of mental health systems*, 10(1): 1–10.
- Monds-Watson, A., Manktelow, R., og McColgan. 2010. Social work with children when parents have mental health difficulties: Acknowledging vulnerability and maintaining the "Rights of the Child". *Child care in practice*, 16(1): 35–55.
- NESH, 2010. Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Hentet fra <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>
- Nordby, H. 2013. *Etikk i barnevern*. Oslo Gyldendal akademisk.
- NOU 2009:08. Kompetanseutvikling i barnevernet: Kvalifisering til arbeid i barnevernet gjennom praksisnær og forskningsbasert utdanning. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet
- Nygren, L., White, S., & Ellingsen, I. T. 2018. Investigating welfare regime typologies: paradoxes, pitfalls and potentialities in comparative social work research. *Social policy & society*: 1–18. doi.org/10.1017/S1474746418000167
- Parton, N. 2006. *Safeguarding childhood: early intervention and surveillance in a late modern society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Percy-Smith, B., og Thomas, N. 2010. Conclusions: Emerging themes and new directions. I: B. Percy-Smith og N. Thomas, red. *A handbook of children and young people's participation*. London: Routledge.
- Polit, D., og Beck, C. 2004. *Nursing research: Principles and Methods*. Philadelphia: Lippincott Williams og Wilkins.
- Pölkki, P., Vornanen, R., Pursiainen, M., og Riikonen, M. 2012. Children's participation in child protection processes as experienced by foster children and social workers. *Child care in practice*, 10(2): 107–125.
- Sandberg, K. 2012. Barns rett til å bli hørt. I: N. Høstmælingen, E. S. Kjørholt, og K. Sandberg, red. *Barnekonvensjonen: barns rettigheter i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skivenes, M. 2011. Norway: Toward a child-centric perspective. I: N. Gilbert, N. Parton, og M. Skivenes, red. *Child protection systems: International trends and orientations*. New York: Oxford University Press.
- Skivenes, M., og Stenberg, H. 2013. Risk assessment and domestic violence: how do child welfare workers in three countries assess and substantiate the risk level for a 5-year-old girl? *Child & Family Social Work*, 20(4): 424–436.
- Sommer, D., Samuelsson, I. P., og Hundeide, K. 2010. *Child perspectives and Children's perspectives in theory and practice*. London: Springer Link.
- Spesialisthelsetjenesteloven, 1999. Lov om spesialisthelsetjenesten (LOV-1999-07-02-6). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-61>
- SSB, 2019. Barnevern. Hentet fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet?de=Barne+og+familievern&innholdstype=publikasjon-artikkel>
- Stang, E. G. 2017. Forslaget til ny barnevernlov: Rettighetsfesting, strukturendring og språkrevisjon. *Tidsskrift for familierett, arbeidsrett og barnevernrettslige spørsmål*, 15(3): 191–212.
- Stang-Dahl, T. 1978. *Child protection and protecting society* (Phd-avhandling). Oslo: Oslo University.
- Torvik, F. A. og Rognmo, K. 2011 *Barn av foreldre med psykiske lidelser eller alkoholmisbruk: Omfang og konsekvenser*. Oslo: Folkehelseinstituttet. <https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/rapporter/2011/rapport-20114-pdf.pdf>

- Van Bijleveld, G. G., Dedding, C. W., og Bunders-Aelen, J. F. 2015. Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review. *Child & Family Social Work*, 20(2): 129–138.
- Vis, S. A., Holtan, A., og Thomas, N. 2012. Obstacles for child participation in care and protection cases: when Norwegian social workers find it difficult. *Child Abuse Review*, 21(1): 7–23.
- Winterberg, G., Korum, J., Vold, H., og Wilberg, T. 2014. *Barn som pårørende: En undersøkelse i Sykehuset Innlandet*. Lillehammer: Sykehuset Innlandet.
- Wyness, M. 2014. Children, family and the state: Revisiting public and private realms. *Sociology*, 48(1): 59–74.
- Ytterhus, B. 2012. Hva er et «pårørende barn»? Barn mellom risiko, nytte og en åpen fremtid. I: B. S. M. Haugland, B. Ytterhus, og K. Dyregrov, red. *Barn som pårørende*. Oslo: Abstrakt forlag.

Forfatterpresentasjon

Ingunn T. Ellingsen, Professor i sosialt arbeid, Institutt for sosialfag, Universitetet i Stavanger, 4036 Stavanger, Norway. Hennes forskningsinteresser er barns rettigheter og barns deltakelse: sosialt arbeid med barn, foreldre og familier, med særlig fokus på barnevernsfeltet; familiepolitikk og komparativ forskning. Epost: ingunn.t.ellingsen@uis.no

Ingunn Studsrød, Professor i sosialt arbeid ved institutt for sosislfag, Universitetet i Stavanger, 4036 Stavanger. Hennes forskningsinteresser er barneomsorg i et historisk perspektiv med særlig fokus på oppreisningssaker; barn, unge og foreldre i kontakt med barnevernet og barnevernfaglig arbeid. Epost: ingunn.studsrod@uis.no

Marit Ursin er førsteamanuensis i tverrfaglige barndomsstudier ved Norsk senter for barneforskning, Institutt for pedagogikk og livslang læring, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim, Norge. Hennes forskningsinteresser er marginaliserte barn, ungdommer og familier; barns rettigheter; barne-medborgerskap; ulike former for barne- og ungdomsmigrasjon; og barn og unge i Latin-Amerika. Epost: marit.ursin@ntnu.no

”Det er godt sådan i det hele taget at kunne sige, hvad man vil og ikke vil” – Børn med funktionshæmning og deres refleksioner omkring deltagelse og indflydelse på eget liv

Christina Strandholdt Andersen, Ole Petter Askheim og Anne-Stine Dolva

Sammendrag

Børn med funktionshæmning og deres refleksioner omkring deltagelse og indflydelse på eget liv er et stort set udforsket område. Studiet har en fænomenologisk-hermeneutisk tilgang med deltagende metoder over tid. Sammen med tre børn i alderen 9–12 år udforskes deres oplevelse af deltagelse og indflydelse i deres hverdagsliv baseret på FN's Børnekonvention artikel 12. Børnenes refleksioner knyttes til den tyske filosof Axel Honneths anerkendelsesteori. Børnene mener, at det er vigtigt at kunne sige sin mening og have indflydelse på eget liv og at de største forudsætninger er oplevelsen af tryghed og tro på sig selv. Samtidig forholder de sig bevidst til mulige forhold, som kan begrænse deltagelse og indflydelse, såsom deres funktionshæmning samt omgivelserne. Til slut drøftes, hvordan spændingsfeltet i den relationelle forståelse af funktionshæmning kan indvirke på børnenes oplevelse af anerkendelse samt indfrielse af deres ret til at sige sin mening.

”It is good to be able to say what you want and what you don't want” – Children with disabilities and their reflections on participation and influence in their everyday lives

Abstract

When it comes to children with disabilities and their reflections on participation and influence in their everyday lives, there is very little research. The study has a phenomenological-hermeneutic approach and participatory methods over time. Together with three children aged 9–12 the study explores their experiences of participation and influence in their everyday lives based on article 12 in the UN Convention on the Rights of the Child. The children's reflections are connected to the recognition theory of Axel Honneth. The children believe that it is important to be able to express their own opinion and to have influence and that the main preconditions are a sense of feeling secure and believing in oneself. At the same time, they are well aware of possible factors, which can affect their participation and influence, such as their own disability or the surroundings, to which they relate. The study finally discusses how the relational approach to disability may relate to the children's experience of recognition and ensuring their right to have a say.

Indledning

FN's Børnekonvention artikel 12, er udgangspunktet for dette studie, og udtrykker følgende:

Deltagerstaterne skal sikre et barn, der er i stand til at udforme sine egne synspunkter, retten til frit at udtrykke disse synspunkter i alle forhold, der vedrører barnet; barnets synspunkter skal tillægges passende vægt i overensstemmelse med dets alder og modenhed (Retsinformation.dk)

Der er generelt enighed om inden for nuværende forskning, at børn med funktionshæmning ikke bliver inddraget nok i beslutninger omkring eget liv (Coyne og Gallagher 2011; Stafford m.fl. 2003; Young m.fl. 2006; Coyne 2008; Franklin og Sloper 2009; Ytterhus m.fl. 2015). Omgivelserne kan på forskellig vis have betydning for deres oplevelse af indflydelse. Børn med funktionshæmning har risiko for overbeskyttelse fra de voksnes side, hvilket kan betyde unødvendig hjælp og afhængighed (Grue 2011; Tøssebro og Ytterhus 2006; Smith og Traustadóttir 2015). Når dette bliver en integreret del af hverdagen, kan børnene selv lade de voksne bestemme unødigt meget. Resultatet kan ende med en tillært hjælpeløshed og passivitet fremfor initiativ og autonomi (Tetzchner m.fl. 2008). Børn med funktionshæmning oplever endvidere at blive mobbet oftere, har færre sociale relationer og er oftere kedede af det end børn uden funktionshæmning, noget som alt sammen kan bidrage til nedsat trivsel og selvværd (Bengtsson m.fl. 2011; Koller m.fl. 2018). Dette bekræftes af Ytterhus (2012) og Foley m.fl. (2012), som konkluderer, at børn med funktionshæmning generelt har nedsat selvværd, bl.a. grundet oplevelse af manglende inkludering og værdsættelse samt tro på egne evner. Forholdet mellem individet, her barnet, og omgivelserne, kan dermed ses som en vekselvirkende relation, der har indvirkning på barnets oplevelse af sig selv samt deltagelse og indflydelse i hverdagen (Foley 2012). En sådan

relational forståelse af funktionshæmning (Ytterhus m.fl. 2015; Grue 2011) er anvendt i denne artikel. Børnene selv bruger begrebet handicap, hvilket også fremgår af citaterne i artiklen. Handicap anvendes i øvrigt oftest i Danmark fremfor funktionshæmning eller funktionsnedsættelse.

I et studie fra 2015 blev syv børn med funktionshæmning i alderen 7-14 år interviewet individuelt omkring deres oplevelse af deltagelse i beslutningsprocesser i forhold til deres eget habiliteringsforløb (Andersen og Dolva 2015). Til forskel fra andre studier, hvor børn med funktionshæmning ikke inddrages nok i beslutninger, var de deltagende børn i dette studie alle enten tilfredse med eller accepterede, at deres indflydelse var begrænset til mindre beslutninger. Dette kunne eksempelvis være at sige til, hvis de havde brug for at tage et kort hvil. Fundene blev tolket som, at børnene ikke havde erfaring med at blive spurgt om deres mening og dermed ikke var vant til en deltagelseskultur (Shier 2001). En anden fortolkning var, at de ønskede at være som deres jævnaldrende. Terapeuten blev dermed eksperten, der kunne hjælpe dem med denne normalisering, hvorfor børnene overlod beslutningerne til dem. Der syntes således at være flere forskellige aspekter af børns oplevelse af indflydelse, som også blev udgangspunktet for dette studie. Metodiske overvejelser blev derfor nøje vurderet i forhold til, hvilke udsagn børnene udtrykker og hvordan disse bliver analyseret og tolket.

Metodisk er eksisterende forskning på området primært baseret på interviews og spørgeskemaundersøgelser med unge eller forældre til børn med funktionshæmning (Tøssebro og Ytterhus 2006; Tøssebro og Wendelborg 2014). Børn med funktionshæmning og deres perspektiv omkring deltagelse og indflydelse er således stort set udforsket gennem deltagende metoder over tid (Cavet og Sloper 2004; Franklin og Sloper 2009).

Anerkendelse som teoretisk forståelsesramme

Begreberne indflydelse og deltagelse er anvendt i dette studie som en form for operationalisering af FN's Børnekonvention artikel 12 i forhold til børn med funktionshæmning og deres hverdagsliv. Fundene sammenholdes med den tyske filosof Axel Honneths (2006) teori om anerkendelse.

Menneskets behov for og krav om anerkendelse ses ifølge Honneth som det grundlæggende for en positiv identitetsudvikling. Inspireret af Hegel tager Honneth udgangspunkt i, at den menneskelige identitet konstrueres gennem gensidige anerkendelsesprocesser. Han beskriver tre former for anerkendelse, som har betydning for den personlige identitet og dermed selvrealisering, også kaldet et positivt selvforhold. Disse er: kærlighed fra sine primærrelationer, retslig anerkendelse i form af at blive betragtet som fuldgældigt medlem af samfundet med lige rettigheder, og endelig social værdsættelse hvor individualiteten og forskelligheden mellem mennesker værdsættes. Er alle tre former for anerkendelse tilstede, har personen mulighed for at leve et frit liv med deltagelse og indflydelse. Den første form er den mest elementære form for anerkendelse. Her dannes barnets grundlæggende selvtilid, som udgør fundamentet i et positivt selvforhold på vejen mod et selvstændigt liv (Honneth 2006).

Den retslige form for anerkendelse er en anden betingelse for det positive selvforhold i form af selvrespekt. Honneth har ikke selv direkte koblet sin teori på børn, bortset fra når det handler om anerkendelse som kærlighed. Thomas og Stoecklin (2018) anvender imidlertid også Honneths andre anerkendelsesformer på børn, idet de fokuserer på børn som gyldige samfundsmedlemmer baseret på børneforskning samt FN's Børnekonvention:

In other words, the model invites us to look at children not only as recipients of care and affection but also as givers of care and affection, and as rights-bearers

and rights-respecters, and as potential, if not actual, members of a community of solidarity based on shared values and reciprocal esteem (s. 78).

Denne ret til at blive betragtet som et gyldigt medlem af samfundet, må derfor også gælde børn med funktionshæmning. Thomas og Stoecklin (2018) fremhæver, at refleksiv tænkning omkring barnets egen identitet har stor betydning for barnets motivationer baseret på Honneths anerkendelsesteori. Barnets oplevelse af sin krop, og herunder funktionshæmning, såvel som omgivelsernes opfattelse, kan således have indvirkning på barnets selvopfattelse og dermed motivation for indflydelse på eget liv. Dette fører videre til den tredje form for anerkendelse, hvor barnet med funktionshæmning anerkendes og værdsættes for sin forskellighed. At blive betragtet som værdifuld for den man er af det fællesskab, man indgår i, kan føre til en selv værdsættelse i barnet, som igen bidrager til det positive selvforhold.

Deltagende metodisk tilgang

Idet temaet er stort set uudforsket, er tilgangen eksplorativ baseret på en fænomenologisk-hermeneutisk videnskabsteoretisk position med henblik på at udforske børnenes perspektiver omkring de nævnte problemstillinger.

Gennem barnets perspektiv inviteres barnet selv til at fortælle om sine erfaringer og sit liv. Viden opstår ud fra interaktionen mellem barnet og forskeren (Sommer m.fl. 2010; Svendby m.fl. 2019). I dette studie har vi med en projektgruppe forsøgt at skabe et fortroligt rum for udveksling af erfaringer og refleksioner. Anerkendende metoder og deltagende aktiviteter over tid blev valgt for at fremme barnets stemme og dermed give en anden og mere nuanceret fortælling fra de deltagende børn.

Udvalg af deltagere

Invitationen til at deltage i undersøgelsen foregik gennem et dansk behandlings- og rådgivningstilbud, som videregav et informationsbrev

til de familier, som opfyldte udvælgelseskriterierne. Kriterierne for deltagelse var: 9–12 år, gå i almindelig folkeskole, primært have en fysisk funktionshæmning, evne til at udtrykke sig uden hjælp fra andre og at have lyst til at deltage. Informationsbrevet indeholdt også et link til en videopræsentation, som henvendte sig til børnene. Her præsenterede projektlederen sig selv og fortalte i et let forståeligt sprog, hvad det ville sige at deltage i projektet.

Både børn og forældre skulle give samtykke til at deltage for at sikre, at barnet var med i beslutningen om deltagelse. Cirka 40 familier blev inviteret, hvoraf seks takkede ja til at deltage. To af familierne endte imidlertid med at vælge undersøgelsen fra igen, den ene uden nærmere begrundelse, den anden fordi barnet selv ikke samtykkede. Et barn deltog den første gang i gruppen, men stoppede så, da projektet måtte flyttes til en anden ugedag. Generelt var der stor interesse for projektforløbet blandt de adspurgte familier, men mange valgte det fra, fordi det ikke var en nødvendighed som eksempelvis behandling og undersøgelser. Gruppen endte derfor med at bestå af tre børn med fysisk funktionshæmning på 9, 10 og 12 år. Derudover deltog projektleder samt en psykolog fra behandlings- og rådgivningstilbuddet til gruppemøderne. Psykologen havde erfaring med børnegrupper og var med til at give tryghed for børnene. Efter endt forløb havde børnene og deres familier endvidere mulighed for en opfølgende samtale hos denne.

Proces for projektforløbet

Projektforløbet fandt sted over et år. Først interview- og gruppeproces over fire måneder, derefter seks måneders pause og til slut en ny gruppesamling, hvor børnene deltog i en re-analyse af de foreløbige resultater.

En proces med flere gruppemøder over tid blev valgt for at give børnene tryghed og gode forudsætninger for at reflektere over deltagelse og indflydelse. Processen blev indledt med et første møde med barnet og dets forældre, hvorefter barnet blev interviewet alene af

projektleder. Formålet var at få sat ansigt på hinanden før projektet og skabe tryghed såvel i forhold til barn som forældre, at udveksle forventninger samt indlede en samtale omkring barnets indflydelse på egen hverdag. Baseret på et semistruktureret interview udtrykte barnet ønsker til temaer i projektforløbet, som blev fulgt. Et beslutningsskema (decision-making chart) blev anvendt som et konkret redskab til at tale om barnets indflydelse (O'Kane 2008). Dette bestod i, at barnet skulle opstille beslutninger i hverdagen og hvem der var med til at træffe disse i hvilken grad samt tilfredsheden med dette.

Gruppeprocessen fandt sted over 8 gange fra februar til maj 2017. Barnet og forældrene fik tilsendt et ugebrev på mail om, hvad gruppen havde lavet og hvad der skulle ske til næste møde for at skabe forudsigelighed og tryghed. Hovedtemaet var deltagelse og indflydelse baseret på FN Børnekonventionens artikel 12. Projektleder havde tydeliggjort dette formål med studiet eksplicit for børnene, samtidig med at der blev lagt op til at problematisere og nuancere denne ret. Ud fra børnenes ønsker tog gruppen også følgende temaer op: smerter, træthed, at være bange og at være anderledes.

For at fremme barnets perspektiv blev deltagende aktiviteter anvendt, som var inspireret af forskellige deltagende metoder (Lambert and Center for Digital Story 2010; Rasmussen 1999; Kampmann m.fl. 2017) samt af psykologens tidligere erfaring med børnegrupper. Aktiviteterne bestod af børnebio, hvor gruppen så tv-udsendelser om børns rettigheder samt om at være ung med en funktionshæmning, som så blev drøftet i gruppen. Derudover fungerede børnene som ekspertpanel i forhold til en brevkasse med indsendte dilemmaer fra andre børn med funktionshæmning. Gruppen havde videre besøg af en ung med funktionshæmning, som de kunne stille spørgsmål. Endelig havde børnene deres eget projekt omkring det selvvalgte tema tryghed, som de lavede tegneserier samt en digital fortælling til.

Temaet opstod ud fra en brainstorm på tavlen omkring, hvad børnene fandt vigtigt at fortælle om til andre mennesker. I det gruppegangene fandt sted efter skoletid, benyttede gruppen sig desuden af vigtige pauser, hvor børnene foreslog afslappende aktiviteter såsom kortspil. Til slut deltog børnene i et fokusgruppelinterview med projektlederen og psykolog med henblik på en opsamling på forløbet i forhold til besvarelse af forskningsspørgsmålene. Projektforløbet blev afsluttet sammen med børnenes forældre, hvor børnene viste selvbestemte temaer og aktiviteter fra forløbet.

Efter et halvt års pause mødtes gruppen igen til et re-analysemøde, hvor projektlederens foreløbige fund blev drøftet i forhold til studiets problemstillinger. Metoderne Diamond Ranking Exercise (O’Kane 2008) samt et mind-map blev her anvendt med henblik på at fremme børnenes perspektiver. Diamond Ranking Exercise er en øvelse, hvor børnene rangerede deres egne udsagn omkring retten til at sige sin mening og begrundede deres fælles vægtlægning. Mind-map blev anvendt til at drøfte muligheder og begrænsninger for deltagelse og indflydelse. Projektforløbet blev efter familiernes samtykke lyd- og videooptaget.

Metodekritik

Studiet er først og fremmest et lille studie med tre deltagere. Børnene adskiller sig ikke fra de andre adspurgte børn, men var de eneste, som havde mulighed for at få projektforløbet til at passe ind i hverdagen. Eftersom det var vanskeligt at rekruttere flere børn, blev projektforløbet varighed dermed af større betydning med muligheden for at komme mere i dybden med børnenes udsagn i forhold til problemstillingerne. Studiet havde i øvrigt ikke et generaliserende sigte men var af eksplorativ karakter.

Der er risiko for, at børnenes udsagn blev påvirket af smerter og træthed, som de selv havde angivet som temaer under det individuelle interview. Projektleder og psykolog forsøgte at være opmærksomme på dette og gav børnene mulighed for eksempelvis at

hvile sig på en sofa i rummet, have hyggelige pauser med selvvalgte fællesaktiviteter som at lytte til musik, kortspil eller spise pizza samt at børnene kunne gå ud til deres forældre, som ventede ude på gangen. Alle tre børn benyttede sig af disse muligheder ved behov. Desuden kan børnenes udsagn være påvirket af magtrelationen mellem børn og voksne samt af at projektlederen i forvejen havde defineret det overordnede tema for gruppen. Denne magtrisiko blev forsøgt mindsket mest muligt gennem de deltagende metoder og en anerkendende tilgang til børnene i en afslappet atmosfære. Desuden forsøgte projektleder og psykolog at problematisere retten til at sige sin mening med konkrete oplevede dilemmaer fra andre børn, som i aktiviteten med brevkassespørgsmål.

Etik

Studiet er godkendt hos Norsk senter for forskningsdata (NSD). Ligeledes er der indhentet informeret samtykke hos forældrene og børnene selv, således at de var indforståede med, hvad en eventuel deltagelse indebar og at de når som helst kunne trække sig fra projektet. Børnenes navne er anonymiserede i artiklen, ligesom betegnelsen for projektlederen er forkortet (PL) i de anvendte citater. Projektleder og psykolog, som deltager i gruppen, har begge erfaring med interview og samarbejde med børn med funktionshæmning. Desuden blev børnene og deres familier tilbudt opfølgende samtale med psykologen, idet følsomme emner blev taget op i gruppen.

Analyse

Projektleder transkriberede alle lyd- og videooptagelser fortløbende hvilket mundede ud i over 100 siders tekst, som blev overført til Nvivo. Analysen blev i udgangspunktet styret af de tre forskningsspørgsmål, som børnenes udsagn blev tematiseret ud fra af projektlederen. Fremgangsmåden er dels inspireret af Interpretative phenomenological analysis (IPA) (Smith m.fl. 2009) samt Braun og Clarke’s

Forskningsspørgsmål	Foreløbige temaer	Hovedtemaer
1) Grundlæggende forudsætninger for deltagelse og indflydelse	Tryghed, tro på sig selv, selvtillid, familie, hjemmet, venner, bamses, kæledyr, mad, computer, musik	At føle sig tryk
2) Hvordan børnene forstår og oplever deltagelse og indflydelse	Retten til at sige sin mening, at kunne komme med forslag og blive lyttet til, behandling versus fritid	At kunne sige, hvad man vil og ikke vil
3) Hvilke muligheder og begrænsninger børnene oplever i forhold til at indfri retten til deltagelse og indflydelse i eget liv	Støtte fra familie og venner; føle sig anderledes, opleve udelukkelse/mobning, smerter og træthed, skulle opføre sig korrekt, egen funktionshæmning, manglende forståelse fra omgivelser	At kunne være sig selv

(2006) temaanalyse. Trinene i IPA og temaanalyse blev fulgt med henblik på at identificere foreløbige temaer baseret på børnenes udsagn i det samlede materiale. Ved første gennemgang af optagelser blev umiddelbare refleksioner noteret, som kunne have betydning for analysen. Eksempler på dette er, hvis et barn så træet ud og var stille eller interaktionen mellem deltagerne påvirkede samtalen i gruppen. Derefter blev foreløbige temaer identificeret af projektleder, som blev drøftet med børnene. Re-analysen med børnene mundede ud i tre hovedtemaer som vist i ovenstående tabel.

Det første tema omhandler børnenes identificering af tryghed og en tro på dem selv som forudsætninger for at opnå deltagelse og indflydelse. Det næste tema kommer ind på FN Børnekonventionens artikel 12 omkring retten til at sige sin mening, hvorudfra børnene definerer på hvilke måder de forstår og oplever deltagelse og indflydelse. Det tredje og sidste tema belyser det komplekse samspil mellem omgivelser og barnet, som har indflydelse på barnets oplevelse af egen funktionshæmning og herigennem barnets deltagelse og indflydelse.

Hovedtemaer

Fænomenerne, som blev undersøgt i dette studie, var deltagelse og indflydelse på eget liv. De tre hovedtemaer, som blev identificeret gen-

nem analysen med børnene, præsenteres her hver for sig og drøftes derefter i sammenhold med Honneths anerkendelsesteori.

”Det hjælper at føle sig tryk”

Det første forskningsspørgsmål omhandlede børnenes identificering af grundlæggende forudsætninger for deltagelse og indflydelse. Børnene kom frem til, at tryghed samt en tro på sig selv var afgørende for dem. Følgende citat er fra et af børnene, hvor gruppen talte om forudsætninger for at kunne sige sin mening: ”Jeg tænker i hvert fald, at det hjælper at føle sig tryk...man skal nærmest have selvtillid” (Christian). Barnet gav videre et eksempel på, at man måtte have mod til at sige fra, hvis man blev drillet af nogle ældre elever på skolen. Følelsen af mod og selvtillid var dog afhængig af konteksten: ”Altså jeg kan godt tro på mig selv nogle gange og nogle gange tror jeg ikke helt på mig selv” (Freja). Børnene identificerede hjemmet og familien som det sted og de relationer, der gav dem mest tryghed og tro på dem selv, og som dermed kunne hjælpe dem til at udøve deltagelse og indflydelse.

I børnenes selvvalgte projekt omkring tryghed gav de også udtryk for andre faktorer, som havde betydning for oplevelsen af tryghed og tro på sig selv. Eksempler på dette var venner,

bamser, kæledyr, mad, computer og musik. I sammenhænge udenfor hjemmet kunne disse andre betydningsfulde relationer dermed være med til at give børnene tryghed og selvtillid. Et af børnene havde eksempelvis medbragt en bamse til den første gruppegang for at give ham tryghed og mod til at deltage uden sine forældre:

Nicolaj: Jeg kan nærmest ikke leve uden mine bamser... det var derfor jeg tog en bamse med første gang.. for sådan at kramme

PL: Så havde du noget trygt med dig?

Nicolaj: Ja

Barnet brugte ofte sine bamser til at tale igenem til sig selv, når han var ked af det. Manglen på venner i skolen og mobberi førte til, at han ofte isolerede sig hjemme på sit værelse med bamserne og med gaming. Han vovede imidlertid at deltage i projektføreløbet og udtrykke sine synspunkter, blandt andet ved hjælp af en medbragt bamse i tasken, som efterhånden blev mindre vigtig for at opleve tryghed i gruppen.

"At kunne sige, hvad man vil og ikke vil"

Det andet forskningsspørgsmål omhandlede, hvordan de deltagende børn forstår og oplever deltagelse og indflydelse. Retten til at sige sin mening blev omdrejningspunktet i samtalerne i gruppen sammenholdt med at være barn med funktionshæmning.

Efter at have set tv-udsendelsen "Rettighederne der forsvandt" fra DR Ultra, som omhandlede et eksperiment, hvor tre skolebørn skulle miste en rettighed i et døgn, henholdsvis retten til privatliv, retten til at gå i skole og retten til at sige sin mening, drøftede gruppen, hvilken ret de mindst ville undvære. Mens et barn gerne ville undgå skole, fordi han blev mobbet, var de andre to børn enige: "Jeg tror at kunne tale...det er godt sådan i det hele taget til at kunne sige hvad man vil og ikke vil" (Freja).

Gennem drøftelserne undervejs i projektføreløbet fremgik det, at det var vigtigt for børnene

at have retten til at kunne sige sin mening for dermed at kunne deltage og have indflydelse på sit liv i forskellige sammenhænge som i hjemmet, på skolen, i fritiden og i forhold til behandling. Ved hjælp af øvelsen Diamond Ranking Exercise rangerede børnene deres egne udsagn omkring retten til at sige sin mening og begrundede deres vægtlægning. Udsagnene var: *At kunne komme med forslag, At blive lyttet til, At voksne træffer nogle gode beslutninger, At få at vide hvad der bliver snakket om, At blive spurgt om min mening, At kunne sige hvad man vil og ikke vil, At få det som jeg gerne vil have det, At kunne sige fra, At blive støttet i min mening.* Overordnet set syntes børnene, at alle udsagn var vigtige og udtrykte fremfor alt et nuanceret billede af, på hvilke måder retten til at sige sin mening kunne komme til udtryk i deres hverdagsliv. Det syntes imidlertid vigtigere for dem at kunne komme med forslag og blive lyttet til fremfor at bestemme, som nedenstående samtale illustrerer:

PL: Jeg kan huske du også havde været med til at træffe en beslutning, om det skulle være et ben eller begge ben, der skulle stativ på, var det sådan?

Freja nikker

PL: ja. Så der blev du også lyttet til...synes du, det var vigtigt?

Freja: Ja. Jeg tror, hvis jeg bare lod min mor og far sige det, så ville de nok også have valgt det

PL: Så ville de også have valgt et (ben)?

Freja: Mmh, men jeg tror.. jeg synes stadig at det var godt at være med til det

Selvom barnet og forældrene formentlig var enige, fandt hun det alligevel vigtigt at blive spurgt om sin mening og blive lyttet til i forhold til sin behandling.

Børnenes egne konkrete oplevelser i forhold til deltagelse og indflydelse blev tydelig under drøftelse af børnenes beslutningsskemaer, som blev taget op igen under fokusgruppeinterviewet i slutningen af projektføreløbet. Her viste det sig, at børnene havde mest indflydelse hjemme og i deres fritid og mindst indf-

lydelse i skolen og omkring deres behandling. Alle tre gik til behandling i form af for eksempel fysioterapeut, psykolog eller handicapsvømning, samt var på sygehuset jævnligt i forhold til eksempelvis kontroller, undersøgelser, operation eller behandling. Børnene forstod de beslutninger, som blev truffet her samt omfanget, også selvom det kunne gå ud over deres fritid samt eventuelle egne ønsker.

Under et brevkassespørgsmål, hvor børnene fungerede som ekspertpanel, blev rådet til en pige, som gerne vil gå til korsang, der ligger samme dag som fysioterapeut:

Det er fordi, altså hvis det ikke går i orden (med at gå til kor og fysioterapeut på forskellige dage), så må man tænke på, hvad der er bedst for en selv, fordi hvis nu at man øhm skal til fysioterapeut og så bagefter så kan man gå til kor, når man ligesom har fået det bedre (Freja).

Alle tre børn var enige om, at behandling bør prioriteres, da det kan hjælpe én i forhold til funktionshæmningen. Denne forståelse betød imidlertid ikke, at det var uproblematisk for børnene. Et barn gav udtryk for, hvor hårdt det var at være indlagt i flere måneder og skulle kæmpe sig tilbage igen i hverdagen og skolen. Et andet barn havde oplevet mange undersøgelser og blodprøver på sygehuset, som han ikke brød sig om, og derfor havde forsøgt at flygte fra og gemme sig. Det tredje barn gav ligeledes udtryk for, at han havde en lang hverdag med daglig træning og så frem til at kunne slappe af og hygge med familien om aftenen. Alligevel var børnene enige om, at behandlingen var med til at hjælpe dem til at få det bedre i hverdagen. Eksempelvis fortalte et barn om, at han havde fået bedre balance af fysioterapi, så han ikke falder så let længere, når nogle større børn i skolen skubber til dem, de går forbi.

I forhold til Honneths retslige form for anerkendelse fandt børnene deres ret til at sige sin mening vigtig. De prioriterede imidlertid at kunne komme med forslag og blive lyttet til fremfor at bestemme efter drøftelse i gruppen. Børnene var bevidste om, at deres funktionshæmning havde betydning for at opnå delta-

gelse og indflydelse. De fandt derfor jævnlig behandling nødvendig, også selvom det oversteg deres egne ønsker. Dette betød, at de ikke havde lige muligheder som andre børn til at udøve deres rettigheder, hvilket de imidlertid forstod årsagen til. De tre børn havde samtidig erfaringer med at blive spurgt om deres mening i forbindelse med behandling, som var af betydning for dem.

"Jeg må ikke engang være mig selv"

I studiets sidste tema bliver det tydeligere endnu, hvordan børnenes oplevelse af deres funktionshæmning havde betydning for oplevelsen af anerkendelse og dermed deres deltagelse og indflydelse. Det tredje forskningsspørgsmål omhandlede, hvilke muligheder og begrænsninger børnene oplever i forhold til at indfri retten til deltagelse og indflydelse i eget liv. Mulighederne omhandlede primært støtte fra familie og venner, som er nævnt i foregående afsnit. Begrænsninger omhandlede overordnet tre forhold: manglende forståelse, udelukkelse eller mobning, og endelig tilrettelæggelse af omgivelser.

Børnene i gruppen så først og fremmest sig selv som børn. Hvor hjemmet og familien var en tryk base for børnene, kunne de imidlertid føle sig anderledes og blive mindet om deres funktionshæmning i mødet med omgivelser udenfor deres primærrelationer, som dette barn gav et eksempel på: "Jeg føler mig anderledes....så glemmer jeg det og så kigger folk på mine fødder...ellers så gør det ondt og så lægger jeg mærke til det" (Freja). Barnet fortalte videre, at hun følte sig mindst anderledes i weekenderne, hvor hun slapper af med sin familie. Dermed var det også lettere her at udøve deltagelse og indflydelse. Børnenes oplevelse af at blive betragtet som anderledes, som var forbundet med deres funktionshæmning, blev af samme barn begrundet med en manglende forståelse i omgivelserne:

F: Der er nogle af mine venner, som synes, det er lidt uretfærdigt nogle gange

PL: At du har et handicap?

F: Ja, fordi...for eksempel...rent faktisk fik jeg ondt i fødderne ved at gå en tur og så kom jeg op på min lærers ryg...og det syntes de var uretfærdigt

PL: Hvad synes du selv?

F: Altså...jeg vil bare gerne være dem! (ler)...

F: Altså...nogle gange så forstår folk ikke helt...hvis jeg siger noget, altså hvis man ikke har et handicap, så forstår man det ikke altid (Freja).

Barnet gav således udtryk for, at det kan være sværere at sige sin mening, fordi folk ikke forstår, hvordan det er at have en funktionshæmning.

Børnene gav flere eksempler på at føle sig forkert eller anderledes på grund af deres funktionshæmning. Dette var især gældende i skolesammenhænge, hvor de kunne opleve at blive udelukket eller mobbet af andre børn. I en snak om, hvorvidt træthed på grund af børnenes funktionshæmning kunne spille ind på deltagelse i hverdagen, udtrykte et barn følgende: "Det tror jeg. For at tømme hovedet (tager sig til hovedet) og sådan få alle de smerter væk, man har i sin krop. Alle de dårlige følelser og måske dem, der har drillet en" (Nicolaj). Barnet var ofte træt og ked af det på grund af mobning og ensomhed og havde bare lyst til at sove hele tiden for at komme væk fra det hele. I en samtale om børnenes beslutningsskemaer udtrykte samme barn en oplevelse af at skulle opføre sig korrekt: "Ja det er...bogstavelig talt, jeg må ikke engang være mig selv...jeg er bare ligeglad..men jeg...jeg begynder at blive mere ligeglad på grund af, jeg er vant til det.." (Nicolaj).

På trods af gentagne forsøg på at deltage og have indflydelse i sin hverdag, oplevede barnet ikke at blive set og mødt for den, han var. Han opholdt sig derfor ofte alene i skolen samt på sit værelse hjemme og brugte meget tid på gaming og Youtube. Da barnet deltog i re-analysemødet, havde hans hverdag imidlertid ændret sig, blandt andet med et skoleskifte, og han følte, at han nu mere kunne være sig selv. En anden måde at imødegå udelukkelse fra fællesskabet, var enten at tilpasse sig eller få omgivelserne tilpasset til barnet. I et brev-

kassespørgsmål, hvor en dreng udelukkes fra fodbold i frikvarterene på grund af hans spasticitet, udtrykte et af børnene: "Måske vil jeg sige det til min lærer og så kan hun tage en fælles snak med os om det og så måske kan hun lave nogle pigeregler (tilpassede regler), sådan at man skal spille (alle) bare en gang før målet tæller" (Christian).

Barnets eksempel var selvoplevet og han havde dermed selv prøvet at udtrykke sin mening og bedt om hjælp i en situation, hvor han blev udelukket af sine klassekammerater. Læreren havde lyttet til ham og ændret reglerne i fodbold, så alle børn kunne deltage og have det sjovt sammen.

Andre faktorer som kunne spille ind på børnenes oplevelse af deltagelse og indflydelse spændte sig fra eksempelvis lærernes håndtering af konflikter til skolens fysiske rammer. Et barn fortalte om at have siddet i kørestol, som hindrede adgang til nogle aktiviteter med klassen, såsom en udflugt ude på en skrænt. Når barnet ikke kunne deltage på lige fod med de andre, bad hun om hjælp: "Altså, jeg synes godt, at man kan fortælle det til nogen... fordi man sidder jo i kørestol og det kan man jo ikke gøre noget ved" (Freja). Barnet bad sine omgivelser om hjælp for at kunne deltage i aktiviteter i hverdagen, når omgivelserne ikke var tilrettelagt for deltagelse og indflydelse. Trods ovenstående begrænsninger oplevede børnene imidlertid samtidig at have gode venner i skolen og to af dem var generelt glade for at gå i skole.

Ifølge Honneths teori om anerkendelse syntes børnene overordnet set at opleve manglende social værdsættelse grundet deres funktionshæmning fremfor at blive værdsat for deres forskellighed. Funktionshæmningen blev dermed opfattet som en form for mangel hos barnet. Børnene så imidlertid først og fremmest sig selv som børn, især blandt familie og venner, og var bevidste og reflekterede omkring de forhold i deres hverdag, der spiller ind på social værdsættelse. Manglende forståelse samt manglende tilrettelæggelse af omgivelser blev udtrykt af

børnene, som kunne resultere i udelukkelse og mobning. Trods eksempler på dette havde alle tre børn venner i skolen og to var glade for at gå i skole. Børnenes handlemuligheder for deltagelse og indflydelse bestod i enten at undlade aktiviteter, at bede om hjælp eller tilpasse sig selv eller aktiviteten. Ifølge Thomas og Stoecklin (2018) har barnets refleksion omkring egen identitet betydning for barnets motivation. Den manglende sociale værdsættelse af børnenes forskellighed kan således betyde, at børnenes selvfølelse påvirkes og dermed deres motivation for deltagelse og indflydelse over eget liv.

Diskussion og afsluttende kommentarer

Hvor nuværende forskning på området er præget af et børneperspektiv (Tetzchner m.fl. 2008; Grue 2011; Tøssebro og Ytterhus 2006), viser fundene her baseret på barnets perspektiv, at de tre deltagende børn ikke er passive og hjælpeløse men derimod bevidste og reflekterede omkring egen deltagelse og indflydelse i hverdagen. Børnene oplever generelt en grundlæggende anerkendelse fra deres familier, som giver dem tryghed og en tro på dem selv, hvilket de identificerer som forudsætninger for at kunne deltage og have indflydelse. Dette har fællestræk med studiet af Foley m.fl. (2012), hvor unge med funktionshæmning også bl.a. udtrykte familie og en tro på dem selv som vigtige faktorer for velvære og deltagelse i hverdagen.

Til gengæld oplever børnene ikke altid at have samme muligheder for deltagelse og at indfri deres rettigheder som andre børn. De finder rettigheder vigtige, særligt at kunne sige sin mening, som også er udtrykt i artikel 12 i FN's Børnekonvention (Retsinformation.dk). De udtrykker imidlertid, at det er vigtigere for dem at kunne komme med forslag og blive lyttet til fremfor at bestemme. Der er generelt en forståelse hos børnene af, at de ikke har samme muligheder for at indfri deres rettigheder som andre børn, især grundet behandlingen af deres funktionshæmning, som er nødvendig for netop muligheden for deltagelse og indflydelse. De

tre børns refleksioner omkring betinget retslig anerkendelse, nuancerer anden forskning, hvor børn med funktionshæmning oplever manglende indflydelse (Coyne og Gallagher 2011; Stafford m.fl. 2003; Young m.fl. 2006) og som konkluderer, at børn bør inddrages mere (Coyne 2008; Franklin og Sloper 2009). Børnenes begrænsning af handlerum på grund af behandling, hvilket børnene forstod i ønsket om at få det bedre, samsvarer med konklusionen i studiet af Andersen og Dolva (2015). Dette betyder imidlertid ikke, at den manglende retslige anerkendelse er uproblematisk for børnene, hvilket de også giver udtryk for. Behandling af deres funktionshæmning betyder, at de til tider må give afkald på frihed og deltagelse, afkald på kun at se på sig selv som barn og bare kunne være som deres jævnaldrende. Der synes således at være et paradoks i, at behandlingen som skal fremme barnets deltagelse og selvstændighed, på samme tid begrænser og påvirker barnets syn på sig selv som et funktionshæmmede barn i stedet for først og fremmest et barn.

Endelig oplevede børnene ikke altid at blive værdsat for deres forskellighed, men snarere blev funktionshæmningen betragtet som noget, der hæmmede dem i hverdagen. Børnenes funktionshæmning og dennes betydning i relationen med omgivelserne, blev af børnene primært opfattet som et problem grundet især manglende forståelse, udelukkelse eller mobning og manglende tilrettelæggelse af omgivelser. Forskellige handlingsstrategier blev benyttet for at kompensere for dette. Deres håndtering af denne begrænsning og dermed deltagelse var imidlertid forskellig. Et barn bad om hjælp ved behov, et andet barn valgte blot at deltage på en anden måde, mens det tredje barn undlod aktiviteter. Børnenes oplevelse og refleksioner omkring deltagelse og indflydelse i hverdagen viser således til en kompleks vekselvirkning mellem barnet og omgivelserne, som har indvirkning på deres oplevelse af selvtillid, selvrespekt og selv værdsættelse og dermed positive selvforhold. Dette bekræftes af andre studier, som

beskriver, at børn med funktionshæmning ofte har nedsat selvværd grundet manglende inkludering i fællesskabet i form af eksempelvis mobning eller udelukkelse (Ytterhus 2012; Bengtsson m.fl. 2011; Koller m.fl. 2018).

FN's Børnekonvention artikel 12 gælder også for børn med funktionshæmning. Forskning viser, at disse imidlertid oplever mindre grad af deltagelse og indflydelse end børn uden funktionshæmning. Vekselvirkningen mellem barnets og omgivelsernes forståelse af funktionshæmningen, påvirker barnets stemme og deltagelse. Hvis barnet ikke bliver mødt anerkendende og værdsat, bliver barnet begrænset. I dette studie fortæller børnene om manglende forståelse og anerkendelse fra omgivelser udenfor hjemmet samt manglende tilrettelæggelse af omgivelser, hvilket hæmmer deres udøvelse af deltagelse og indflydelse. Set i dette lys synes artikel 12 at blive indfriet i det omfang, det er muligt hos børnene og Honneths tre anerkendelsesformer er opfyldt i forskellig grad. Rettigheden er imidlertid under pres af forhold i hverdagen, her

især behandling, men også netop et kulturelt grundsyn på funktionshæmning som en mangel fremfor en forskellighed.

Flere studier viser, at børn med funktionshæmning først og fremmest ser dem selv som børn (Gustavsson og Nyberg 2015; Smith og Traustadóttir 2015). Det er først i mødet med omgivelserne, at de kan føle sig anderledes, ligesom børnene gav udtryk for i dette studie. Hvis FN's Børnekonvention artikel 12 skal indfris i forhold til børn med funktionshæmning på lige linje med børn uden funktionshæmning, vil det kræve ændringer på flere områder, jf. Ytterhus m.fl. (2015). En holdningsændring fra at se barnet som primært funktionshæmmet til først og fremmest at se det som et barn. Tilrettelæggelse af omgivelser, såvel fysiske som strukturelle, så barnet kan deltage i fællesskaber i hverdagen som alle andre. Og endelig, at hensynet til barnets bedste ikke ender som overbeskyttelse og dermed en begrænsning af at blive set og hørt, ikke mindst når det gælder forskning med børn med funktionshæmning.

Forfatterpræsentationer

Christina Strandholdt Andersen er ph.d. studerende ved Fakultet for helse- og socialvidenskab ved Høgskolen i Innlandet. Hendes hovedinteresse inden for forskning omhandler børn og unge med funktionshæmning og deres deltagelse og indflydelse på eget liv.

Christina Strandholdt Andersen, Høgskolen i Innlandet,
Fakultet for helse- og socialvidenskab, Pb 400, 2418 Elverum.
E-mail: christina.strandholdt.andersen@inn.no

Ole Petter Askheim er professor ved Fakultet for helse- og socialvidenskab ved Høgskolen i Innlandet. Han har skrevet flere bøger og artikler inden for temaerne brugermedvirkning, empowerment og tjenester for funktionshæmmede.

Ole Petter Askheim, Høgskolen i Innlandet,
Fakultet for helse- og socialvidenskab, Pb 400, 2418 Elverum.
E-mail: ole-petter.askheim@inn.no

Anne-Stine Dolva er professor og prodekan for forskning ved Fakultet for helse og socialvidenskab ved Høgskolen i Innlandet. Hendes hovedområde inden for forskning er funktionshæmning og børn/unges deltagelse på forskellige livsarenaer.
Anne-Stine Dolva, Høgskolen i Innlandet,

Fakultet for helse- og socialvidenskab, Pb 400, 2418 Elverum.
E-mail: anne-stine.dolva@inn.no

En stor tak til børn, deres familier samt terapeuter og psykolog, som deltog i projektet!

Barnas Valg – når barna går til stemmeurnene

Marit Ursin og Linn Cathrin Lorgen

Sammendrag

I forbindelse med stortingsvalget 2017 organiserte Redd Barna i Norge et valg for barn i form av en nettbasert stemmeavgivning. Barnas valg var inspirert av artikkel 12 i FNs Barnekonvensjon, og et av de uttalte målene var å synliggjøre «hvordan Norge ville sett ut om barna fikk bestemme». Denne artikkelen presenterer empiri fra et prosjekt hvor 25 femteklassinger (9–10 år) i en offentlig barne-skole i Trondheim deltok i intervju om Barnas valg. Målet med artikkelen er todelt: For det første å utforske barns opplevelse av hvordan de posisjoneres som medborgere. For det andre å kartlegge barns oppfatning av sine kapasiteter og muligheter for å delta i politiske og demokratiske prosesser. Artikkelen viser at tiltak som Barnas valg kan bidra til en styrket følelse av tilhørighet i samfunnet for barn, samtidig som det opprettholdes en tendens til at barns deltakelse foregår på separate arenaer, uten reelle politiske konsekvenser. Barna i undersøkelsen argumenterer for barns rett til å bli hørt og anerkjent, men beskriver også det å gi barn for mye politisk ansvar som potensielt uheldig. Barnas refleksjoner rundt eget medborgerskap gjenspeiler dermed en ambivalens rundt barnemedborgerens rolle, som også preger barnekonvensjonen og samfunnet for øvrig.

Nøkkelord: rettigheter, deltakelsesrettigheter, valg, demokrati, politikk, medborgerskap.

Children's Election – when children head to the polls

Abstract

In connection with the Norwegian Parliament election 2017, Save the Children Norway organized an election for children consisting of web-based voting. Children's Election was inspired by Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child, and one of the stated goals was to highlight "what Norway would look like if children were to decide". This article presents empirical data from a research project where 25 fifth graders (9–10 years) in a public primary school in Trondheim participated in interviews about Children's Election. The aim of the article is twofold: First, to explore children's experience of how they are positioned as citizens. Second, to map children's perceptions of their capacities and opportunities to participate in political and democratic processes. The article shows that elections for children may strengthen their sense of belonging to society, while also furthering a tendency that children's participation unfolds in separate arenas, without political consequences. The children in the study argue for children's rights to be heard and acknowledged, while also describing too much political responsibility for children as potentially problematic. Thus, children's sense-making reflects ambivalence about children's citizenship that is also found in the UNCRC and society at large.

Keywords: rights, participatory rights, election, democracy, politics, citizenship.

Innledning

Norge blir ansett som et foregangsland når det gjelder å anerkjenne barn som kompetente aktører og medborgere (Brembeck et al. 2004), blant annet gjennom Barneloven i 1981, som ga barn rett til medbestemmelse, og ved å bli det første landet i verden med et eget barneombud samme år. Gjennom ratifisering av FNs Barnekonvensjon i 1991 og dens inkorporering i Grunnloven §104 i 2003, forpliktet Norge seg ytterligere til å sikre barns rett til å bli hørt. Fra nå av omfattet barns rett til medvirkning ikke bare forhold knyttet til barns umiddelbare sosiale og geografiske nærhet, men «alle forhold som vedrører barnet» (art.12, FNs Barnekonvensjon 2003). Artikkel 12 kan dermed tolkes som å sikre barns deltakelse i både det som innebærer direkte, personlig samhandling hvor man forsøker å påvirke sin egen situasjon i nære omgivelser, og påvirkning av samfunnsforhold og politiske beslutninger mer generelt.

Det har vært politisk enighet om å sikre barns deltakelse i deres hverdagslige arenaer de siste tiårene, i barnehagen, skolen, barnevernssaker og spørsmål om bosted etter foreldres samlivsbrudd (Ursin og Lyså 2019). Barns deltakelse i den politiske sfæren har vært mer begrenset. I forbindelse med stortingsvalget høsten 2017 organiserte Redd Barna et politisk valg for skole-

barn i 5. til 10. trinn. Barnas valg bestod av et undervisningsopplegg og nettbasert stemmegivning. Undervisningsopplegget var digitalt og multimodalt, med animasjonsfilmer hvor legofigurer forklarte demokrati som styreform og det politiske systemet i Norge. I tillegg utarbeidet de politiske partiene egne barnepartiprogram, og velkjente politikere deltok i talkshowserien *Barnas Valgshow*. Selv om opplegget var utformet med tanke på skolearenaen, kunne barn utforske informasjonen selv, da hjemmesiden var tilgjengelig for alle (se bilde 1 for illustrasjon). Stemmegivningen hadde ikke reell innflytelse på utvelgning av stortingsrepresentanter, men ga barn en unik mulighet til å gi uttrykk for politisk ståsted. Redd Barna oppfordret lærere til at stemmegivningen skulle ligne formelle politiske valg, og understreket viktigheten av barns samtykke før avstemming og at valget skulle holdes hemmelig. Det var mulig å forhåndstemme og å stemme blankt. Over 60.000 barn stemte i Barnas valg (Redd Barna u.d.). Valgresultatene, som ble publisert på nettsiden, viste landsoversikt, fylkesoversikt og hvem som ville ha dannet regjering hvis valget hadde vært reelt. Et nytt Barnas valg ble holdt i forbindelse med kommunestyre- og fylkestingsvalget i 2019.

Bilde 1: Forsiden av Redd Barnas Barnas valg.

Ifølge Redd Barna (u.d.) var det overordnede målet med Barnas valg å «gi barn en mulighet til å lære om politikk og til å få si sin mening», i tråd med FNs Barnekonvensjons artikkel 12. Hensikten var dermed både at barn skulle «øve seg på det å delta på valg og ta ansvar for demokratiet vårt når de blir 18» og å «gi norske barn en tydeligere stemme i samfunnet vårt» (Raanes 2017). Tiltak som dette vitner om endrede oppfatninger om og posisjoner for barn i samfunnet, hvor stadig yngre barn anses som verdifulle byggesteiner i et vel-fungerende demokrati. Videre kan slike tiltak bidra til endringer i barns opplevelse av egne muligheter for politisk deltakelse. Som Cohen (2005) poengterer, hvordan et samfunns politikk engasjerer eller marginaliserer sine yngre medborgere vil forme hvordan de ser seg selv, hvordan andre ser dem, og hvilke muligheter de har til å endre sin posisjon. På dette området er det behov for forskning som gir innsikt i barns erfaringer, da den voksende litteraturen innenfor barndomsstudier om barns rettigheter og deltakelse sjelden omhandler barn som politiske aktører (Kallio 2014; Moran-Ellis et al. 2014; Van Deth et al. 2011).

Denne artikkelen presenterer empiri fra et prosjekt med 25 femteklassinger (9–10 år) ved en offentlig barneskole i Trondheim, som deltok i Barnas valg høsten 2017. Målet med artikkelen er todelt: For det første utforskes barns opplevelse av hvordan de posisjoneres som medborgere. For det andre kartlegges barns oppfatning av sine kapasiteter og muligheter for å delta i politiske og demokratiske prosesser. Artikkelen fokuserer på barns demokratiske rettigheter og deltakelse i vid forstand. Barns ytringer om Barnas valg danner grunnlag for å utforske ulike forestillinger om barn som medborgere og politiske aktører. Vi begynner med en gjennomgang av forskning om, og teoretisering av, barn som politiske aktører. Deretter gjøres det rede for metodiske valg og etiske vurderinger i prosjektet. Det empiriske materialet analyseres gjennom teoretiske perspektiv på tre ulike dimensjoner

av medborgerskap, før artikkelen avrundes med konkluderende refleksjoner.

Barn som politiske aktører?

Tradisjonelt har barndom i den vestlige verden tilhørt den private sfære, forankret i ideen om at barn bør beskyttes mot det politiske liv og på denne måten få utvikle seg trygt (Wall 2012). Denne tankegangen støttes av psykologiske utviklingsteorier og sosiologiske sosialiseringsteorier, som begge har stått sterkt innenfor forskningen på barns politiske kompetanse siden 1970-tallet (Moran-Ellis et al. 2014). På den ene siden har utviklingspsykologi fremmet et syn på barn som inkapable til å forstå politiske konsepter og temaer (Van Deth et al. 2011), noe som har medført at de fleste studier om den yngre generasjonen og politikk fokuserer på ungdommer (Kallio 2014). På den andre siden har sosialiseringsteorier anlagt en forståelse av politikk som en lineær, enveis læringsarena, hvor barn er passive mottakere av voksnes lærdom og kunnskap (Loader et al. 2014) og kun kopierer sine foreldres politiske syn (Habashi 2017). Begge perspektivene gjenspeiler et syn på barn som politiske *becomings* (Bjerke 2012).

I det siste tiåret har stadig flere forskere kritisert tidligere forskning for å vært basert på teoretisk forankrede *antakelser* om manglende kompetanse (se Van Deth et al. 2011) og politisk passivitet (Habashi 2017). Dette er i tråd med perspektiv innenfor barndomsstudier, som forfekter ideen om barnet som et kompetent, meningsskapende og handlende subjekt (Jenks 1996), hvor forskere argumenterer for å anerkjenne barn som politiske aktører her og nå — som *beings* (e.g. Bjerke 2012; Liebel og Saadi 2012). En tysk panelstudie viser for eksempel at førsteklasinger forstår elementære politiske konsepter og besitter tydelig politisk engasjement og nysgjerrighet (Van Deth et al. 2011). Andre studier konkluderer med at barn ikke er passive mottakere av politiske stimuli, men aktivt deltar i politiske meningsskapende prosesser (Habashi 2017). Forskere argumenterer videre for at barns politiske forståelse må

lokaliseres i deres egne livsverdener og innenfor den kunnskapen de har tilgang til (Moran-Ellis et al. 2014).

Det akademiske skiftet henger sammen med vesentlige endringer i forståelser av og praksiser knyttet til barn og barndom, både i global sammenheng og i den norske velferdsstaten. Framfor å anse barn primært som en del av et patriarkalsk familiekollektiv som tidligere, forstås barn i dag som selvstendige individer uavhengig av familietilknytning (Korsvold 2016). Videre kan man noe forenklet si at forståelsen av barn har endret seg fra «utviklingsbarn» til «rettighetsbarn» (Kjørholt 2010): Fra et syn på barn som uerfarne, uvitende og under utvikling, til et syn på barn som kompetente aktører og rettighetshavere. Dette skiftet henger sammen med innflytelsen til FNs Barnekonvensjon og de såkalte deltakelsesrettighetene (artikkel 12, 13, 14, 15 og 17). Deltakelsesrettighetene lovfester barns ytringsfrihet, tankefrihet, religionsfrihet og organisasjonsfrihet, men gir ikke barn stemmerett. Til tross for at barns politiske rettigheter er understreket av FNs Barnekomite (2003), konkretiseres de ikke. Ifølge Stern (2009) er diskusjoner rundt barns deltakelsesrettigheter i den politiske sfæren ofte fraværende i nasjonale rapporter til komiteen og i komiteens avsluttende merknader til landene. Hun trekker fram Norges nasjonale rapport fra 2004 som et unntak, da den drøfter hvordan barn og unge kan delta i lokaldemokratiet gjennom elevråd og ungdomsråd (se FNs Barnekomite 2004).

Synet på det kompetente barnet med deltakelsesrettigheter og valide og viktige synspunkter har utfordret tidligere forståelser av medborgerskap, knyttet til et liberalt tankegods om det rasjonelle, autonome individ med individuell frihet, ytringsfrihet, eiendomsrett og stemmerett (Marshall 1950). I nyere tid har man kritisert denne forståelsen for å være knyttet til voksenlivet og en «voksen-norm» som ignorerer barns særegenhet og muligheter for medborgerskap (Lister 2008). Flere forskere mener at det å anse barn som medborgere krever en bredere og mer inklu-

derende forståelse av begrepet. Lister (2008) argumenterer for eksempel for å i større grad vektlegge retten til anerkjennelse, respekt og deltakelse i det daglige liv. Moosa-Mitha (2005) ser på barneborgeren som annerledes fremfor mindreverdige. Mens hun understreker deres rett til å tilhøre samfunnet som «ulike likeverdige» medlemmer, snakker Lister (2008) om «differensiert universalisme», at universelle rettigheter må tilpasses ulike gruppers forutsetninger. Wall (2012; 2014) argumenterer for en forståelse av politikk som intersubjektiv dialog framfor individuell autonomi, og medborgerskapet som beroende på politisk gjensidig avhengighet.

Barns politiske rettigheter er det mest kontroversielle aspektet ved barns medborgerskap (Cohen 2005). Barn er den siste kategorien som er ekskludert fra valgdeltakelse, og en diskusjon om hvorvidt barn bør ha stemmerett har vært tilnærmet fraværende i akademia (Stern 2009). Motargumentene følger to akser, ifølge Wall (2014): At barn mangler nødvendig kunnskap og kompetanse, og at barns stemmer utgjør en risiko for dem selv eller andre. Disse argumentene har blitt tilbakevist av blant annet Olsson (2008), som argumenterer for at verken kunnskap eller kompetanse er et krav blant voksne, og at såkalte «kunnskapsløse stemmer» ikke utgjør en fare for demokratiet da de fordeles tilfeldig. Wall (2014) anser, i likhet med Moosa-Mitha (2005), barns annerledeshet som et hovedargument for hvorfor de *bør* stemme:

Given the importance of casting a wide democratic net, and given the great variance among people's real-world experiences and information, the knowledge threshold for voting should be minimal rather than maximal (s. 12).

Alle er imidlertid ikke positive til at medborgerbegrepet skal omfavne barnegenerasjonen. Dette er delvis knyttet til den klassiske forståelsen av begrepet nevnt ovenfor, hvor evner og modenhet er sentrale kriterier for

medborgerskap slik at statusen er reservert voksegenerasjonen (Olk 2009). Denne forskjellsbehandlingen rettfærdiggjøres med at barndom er en midlertidig og forbigående fase, i motsetning til for eksempel kjønn og etnisitet (Daniels 1988 i Olk 2009). Forskere har også advart mot å utvide barns deltakelsesrettigheter ytterligere, fordi det kan medføre ansvarliggjøring av barn og ansvarsfraskrivelse hos voksne (Kjørholt 2010). Barns annerledeshet bør derfor understrekes fordi det gir krav på særbehandling og beskyttelse. Motstand mot utvidede deltakelsesrettigheter kan også være uttrykk for en forståelse av barndom som en fase for lek og lystighet framfor alvor og ansvar (Gullestad 2006).

Medborgerskap kan deles inn i en identitetsdimensjon, en rettighetsdimensjon og en deltakelsesdimensjon (se Andersen 2004), en tredeling vi benytter i analysen av det empiriske materialet fra Barnas valg. *Identitetsdimensjonen* omhandler en subjektiv tilhørighetsfølelse til samfunnet, og refererer til mer emosjonelle og individuelle oppfatninger og opplevelser. *Rettighetsdimensjonen* refererer til juridiske rettigheter og plikter, hvor også et fravær av slike vil ha stor betydning for følelsen og utformingen av medborgerskap. *Deltakelsesdimensjonen* viser til sosial og politisk deltakelse i samfunnslivet. Å være medborger betyr å kunne delta og ikke være utelukket fra enkelte deler av samfunnet. Det er viktig å poengtere at disse tre dimensjonene ikke representerer tydelige, separate og gjensidig utelukkende enheter, men i stedet er overlappende, sammenvevde og gjensidig forsterkende, hvilket illustreres i den kommende analysen.

Videre utfolder barns deltakelse seg som en intergenerasjonell utførelse (Mannion 2010), hvilket understreker viktigheten av å innlemme et generasjonsperspektiv i analysen. Et generasjonsperspektiv har som utgangspunkt at barns posisjon i samfunnet ikke kan forstås uavhengig av intergenerasjonelle praksiser (Alanen 2009). Intergenerasjonelle praksiser

skaper sosiale strukturer som fungerer som premissleverandør for barns (og voksnes) handlingsrom. Midler, ressurser, innflytelse og makt er ulikt distribuert mellom generasjonene (Qvortrup 2009), og barn deler visse betingelser i form av rettigheter, makt, lovgivning og adgang til velferd, som igjen skiller dem fra andre generasjoner (Olk 2009). Generasjonskategorier er gjensidig avhengig, og konstitueres, av hverandre (Alanen 2009). Samtidig kan et generasjonsperspektiv underkommunisere interne forskjeller i alder og modenhet, samt andre (og muligens mer gjeldende) sosiale kategorier, som kjønn, klasse, etnisitet, osv.

Metodiske valg og etiske utfordringer med å forske på barn som politiske aktører

Det empiriske materialet i denne artikkelen kommer fra et prosjekt utført i samarbeid med 5. trinn ved en offentlig barneskole i Trondheim. Deltakelsen i Barnas valg ble bestemt av kontaktlærerne på trinnet, og klassene benyttet seg av undervisningsmateriale fra prosjektets nettsider i forkant av stortingsvalget. I tillegg laget elevene kollasjer og hadde muntlige framføringer i klasserommet om politiske partier. Til slutt fikk elevene mulighet til å stemme i Barnas valg via Chromebook i skoletiden.

Elevene mottok informasjon om forskningsprosjektet før oppstart og ble oppfordret til å snakke med sine foresatte hvis de ønsket å delta. Foresatte mottok informasjon om prosjektet og godkjente elevens deltakelse via skolens elektroniske meldebok. Deretter samkjørte kontaktlærerne listene over elever som ønsket å delta med foresattes samtykkebrev. På denne måten kunne elevene selv velge å delta fremfor å måtte aktivt takke nei. En slik rekrutteringsprosess ivaretar menneskers privatliv og retten til å velge (Alderson 2004), samtidig som vi unngikk å innhente personopplysninger. Prosjektet var et pilotstudium, basert på et utvalg som ikke er representativt

for landets barnepopulasjon. Studien er utført ved en skole som ligger i et homogent nabolag med overvekt av middelklassefamilier. I tillegg kan det tenkes at det hovedsakelig var elever som er politisk interesserte som meldte seg, slik at utvalget ikke nødvendigvis gjenspeiler mangfoldet i barnegruppen (se Alderson 2004).

Elevene valgte mellom gruppeintervju eller individuelt intervju. Gruppeintervjuer ga elevene mulighet til å snakke sammen med klassekamerater i en sosial kontekst de var fortrolige med. Det å være i flertall føles ofte tryggere og mer komfortabelt, og kan myndiggjøre barn i kunnskapsproduksjon (Langevang 2009). Samtidig kan eksisterende makthierarkier mellom elever prege gruppen, slik at noen dominerer samtalen mens andre bringes til taushet (Langevang 2009). Individuelle intervju ble inkludert for å skape plass for barn som ikke ønsket eller var fortrolige med å snakke i grupper. Flertallet av barna hadde ikke preferanser for intervjuform. Tolv elever (seks gutter og seks jenter) deltok i individuelle intervju, mens det ble gjennomført tre gruppeintervjuer med fire til fem elever i hver. Det ble informert om anonymisering og retten til å forlate prosjektet uten å oppgi grunn, samt innhentet muntlig informert samtykke, før, under og etter intervjuet. Intervjuene ble utført i skolens arealer i skoletiden, og ble tatt opp med diktafon og transkribert. Intervjuguidene var semi-strukturerte, og berørte hvordan klassene hadde jobbet med temaene valg, politikk og demokrati, og deltakernes erfaringer fra og refleksjoner rundt Barnas valg. Vi stilte blant annet spørsmål om hva deltakerne synes var bra og ikke bra ved Barnas valg, hvorfor de tror Redd Barna har arrangert et slikt valg, og hva de tenker om at barn ikke har stemmerett.

Politisk oppfatning anses som sensitive personopplysninger av Norsk senter for forskningsdata, og politikk regnes som sensitiv og potensielt kontroversiell informasjon innenfor forskning (Harrison 2006). Videre er hemmelig valg pålagt i Valgloven § 8-4 i Norge, og et hovedprinsipp for frie og demokratiske

valg. Grunnideen i prosjektet hviler på en respekt for barnet som politisk aktør og dets sivile rettigheter. Det ble derfor presisert i forkant av og under intervjuene at vi ikke ønsket innsikt i deltakernes eller andres politiske ståsted. Intervjuene genererte likevel noen opplysninger om familiens politiske diskusjoner og orienteringer, og et fåtall av barna fortalte aktivt om hvilke partier eller politikere de holdt med. Dette har vi hatt et bevisst forhold til i skriveprosessen, og vi har blant annet valgt å nummerere deltakerne fremfor å gi dem pseudonymer som indikerer alder eller kjønnsidentitet. Ved bruk av sitater omtales deltakerne fra individuelle intervju som D1–D12, mens deltakerne fra gruppeintervjuene omtales med både deltakernummer og gruppenummer (G1–G3).

Barns syn på barnemedborgeren

Intervjuene resulterte i refleksjoner rundt Barnas valg som enkeltprosjekt, barns posisjon i demokratiet mer overordnet, og dilemmaer knyttet til barns politiske medborgerskap. I den påfølgende analysen utforskes og drøftes barns opplevelser av hvordan de posisjoneres som medborgere, og barns oppfatning av sine kapasiteter og muligheter for å delta i politiske og demokratiske prosesser. Analysen er inndelt etter Andersens (2004) tredeling av medborgerskap, i en identitetsdimensjon, en rettighetsdimensjon og en deltakelsesdimensjon.

«Det er jo ikke bare voksne som leve i Norge»: refleksjoner rundt barns tilhørighet

Deltakerne uttrykte i stor grad, og på ulike vis, en sterk følelse av tilhørighet og tilknytning til samfunnet. Hos mange var denne følelsen knyttet til en forståelse av demokrati som forankret i ideen om at alle skal være inkluderte og representerte i samfunnet man lever i, som en deltaker som argumenterte at «Vi leve i et samfunn...alle skal få bestem» (D7). At deltakerne identifiserte seg som en del av samfun-

net viser til en åpen forståelse av demokratiet, hvor *demos* eller folket også inkluderer barn (Wall 2014) framfor en tradisjonell inndeling i en offentlig og privat sfære, hvor barn tilhører sistnevnte. Videre understreket noen av deltakerne at barns hverdag blir påvirket av politiske beslutninger: «politikken handler jo litt om ... ofte om skole og sånne ting» (D3). Slike uttalelser tyder på en bevissthet om at barn er underlagt de samme politiske og økonomiske føringene som resten av samfunnet (Olsson 2008). Videre er dette i tråd med *all-affected-prinsippet* som skal være gjeldende i et demokrati, og som innebærer at alle som berøres av en avgjørelse skal ha muligheten til innflytelse over den (jf. Beckman 2004).

Deltakerne omtalte i all hovedsak Barnas valg som et positivt tiltak. Flere fortolket det som utformet for å forberede dem til valgdeltakelse i fremtiden, mens noen forklarte at Redd Barna holdt valget for «at dem skal finne ut ka barn mene om politikken» (D2, G1). I disse tilfellene ble barn skildret som aktive deltakere i samfunnet her og nå, med meninger av verdi for politiske beslutninger, i henhold til FNs Barnekonvensjon artikkel 12. Samtidig skildret mange av deltakerne barn som spesielt viktige for fremtidens samfunn, i kraft av at de utgjør den kommende voksgenerasjon som skal «ta over jorda». Enkelte deltakere vektla nødvendigheten av å lytte til barn i dag fordi de senere skal overta samfunnet. De benyttet dermed en argumentasjon som ligger i skjæringspunktet mellom å se på barnet som politisk aktør i nåtiden og i fremtiden: «[...] Det e jo ikke bare voksne som leve i Norge, så barnan må også på en måte få være med..og bestem kordan dem leve. (I: mhm) Nesten viktigere det enn for voksne, fordi det e vi som – vi leve lenger enn dem» (D2, G1). Her skildres barn ikke kun som likeverdige medborgere som voksne, men som *mer* betydningsfulle fordi de skal være en del av samfunnet over en lengre tidsperiode.

Til tross for at mange av deltakerne var enige

om at barn bør anerkjennes og inkluderes som medborgere, var det flere som uttrykte en følelse av mangel på anerkjennelse. I barnas ytringer uttrykkes ofte en følelse av urettferdighet når det gjelder dagens distribusjon av politisk makt og innflytelse, noe vi kommer tilbake til senere. Dette kan være en av grunnene til deltakernes ros av barnevalget. En deltaker sa at å delta i Barnas valg gjorde at barn ikke følte «at dem ikke får være med og bestem i Norge ... sånn at dem e helt alein» (D10). Det at barn sjelden lyttes til i demokratiske prosesser på samfunnsnivå kan medføre en redusert følelse av tilhørighet hos noen (Stern 2009), mens tiltak som egne barnevalg kan se ut til å motvirke slike tendenser. Oppsummert ser vi at deltakerne anser barn som medlemmer og medborgere i samfunnet, delvis gjennom en vektlegging av verdien av å inkludere barns perspektiver, noe som er tett sammenvevd med deres tanker rundt barns deltakelsesrettigheter.

«Voksne må jo la barnan si sine meninga»: tanker rundt barns deltakelsesrettigheter

Rettighetsdimensjonen av medborgerskap refererer til deltakelsesrettigheter i utvidet forstand, altså både stemmerett og andre institusjonelle deltakelsesmuligheter som utgjør den politiske mulighetsstrukturen i et samfunn (Andersen 2004). Deltakerne berørte særlig to aspekter av rettighetsdimensjonen: Retten til å bli hørt, i tråd med FNs Barnekonvensjon, og retten til å stemme ved politiske valg. Mange av deltakerne anerkjente barn som rettighetsbærende individer, og understreket at barns stemme skal og bør høres i samfunnet: «det e ganske viktig at dem blir hørt også, fordi barnan, dem har jo også rett til å liksom si ka det e dem mene, og ikke bare voksnan» (D1). Dette viser at barn tar til seg rettighetsretorikken som preger samfunnsdiskursen for øvrig, og indikerer at barns identitet som rettighetssubjekt står sterkt i Norge i dag. Dette støtter Drakeford og kollegaers (2009) studie, som

fant at britiske barn identifiserer seg som medborgere og fremhever verdien av deltakende medborgerskap. Som vi ser, sammenfaller rettighetsdimensjonen med, og utgjør en viktig del av, identitetsdimensjonen i barns forståelse av barnemedborgerskap.

Ifølge Bjerke (2012), har debatten om barns medborgerskap endret perspektivet på barns deltakelsesrettigheter fra det individuelle barnet til å inkludere betingelsene for barn som sosial gruppe. Som vi så eksempler på i drøftingen av identitetsdimensjonen, posisjonerte deltakerne ofte barn som motsatt til voksne. Videre beskrev de barn som den svakere part når det kommer til distribusjon av makt og innflytelse i samfunnet:

[...] voksne må jo la barnan si sine meninga, fordi det ikke bare voksne som har meninga. Fordi æ syns det e viktig at barn...ehm...faktisk får lov til å stem, fordi...det ikke bare voksne som har nokka å...kom med (D5).

I dette tilfellet fungerer alder og generasjon som primær identitetsmarkør. Vi ser også en forståelse av at voksgenerasjonen ikke bare har makt og innflytelse, men at de er i posisjon til å dele eller delegere makten. Ifølge mange av deltakerne hemmer de voksnes praksiser barns aktørskap. Voksne forstås dermed som å være avgjørende for en eventuell mektiggjøring av barn, det vil si for å øke mulighetsrommet som skapes gjennom formelle og institusjonelle rettigheter (Ødegård 2011).

Deltakernes omtale av Barnas valg som positivt og inkluderende tiltak, tyder på at valget oppleves som å bidra til mektiggjøring av barn som gruppe. Samtidig uttrykte flere skuffelse over at stemmene deres ikke hadde reell innflytelse. En deltaker forklarte at: «vi syns jo ... en ting ikke var så bra – og det var det at barnan ikke fikk bestem på det liksom ... større valget, der voksne bare fikk bestem» (D1). Tilsvarende meningsutveksling utspant seg i G3:

D1: Æ vil egentlig mest at barn og voksne skal ha lik stemmerett.

Intervjuer: Vil du det?

D1: Ja, egentlig.

D2: Æ e faktisk ganske enig med'n [D1].

En annen deltaker fant det urettferdig at barn ikke er stemmeberettiget i stortingsvalget fordi barn har «like mye rett til å stem som voksne», og fordi «det e veldig mange barn som har veldig lyst til å stem» (D5). Deltakeren understrekte at barn ikke bare har rett til, men også et ønske om å delta som likeverdige medborgere. Dette utfordrer utbredte oppfatninger om den yngre garde som uengasjerte, apatiske og apolitiske (Gordon og Taft 2011), og er mer i tråd med innsikter innenfor nyere forskning (Habashi 2017; Liebel og Saadi 2012; Van Deth et al. 2011).

Flere av deltakerne hadde en bevissthet om at barn kan ha andre interesser og prioriteringer enn voksne (Qvortrup 2009), og miljøpolitikk ble trukket fram som det området hvor barn og voksne er mest uenige:

Jeg tror kanskje noen barn er mer opptatt av miljøet enn noen voksne liksom, fordi [...] når vi blir voksne, så er det liksom vi som bestemmer og sånne ting. Og da vil jo liksom vi ikke at det skal være helt ødelagt (D3).

Denne argumentasjonslinjen har vunnet fram gjennom den senere tids unge miljøaktivisme. Skolepolitikk var et annet eksempel hvor deltakerne antok ulike synspunkter mellom barn og voksne. Mens miljøargumentet framhevet barns fremtidige roller og interesser, fokuserte skolediskusjonen på deres hverdag og behov her og nå:

Hvis det blir et parti som voksne har bestemt, og barn syns det e dumt hvis det ene partiet syns at man skal få mer lekse, så ... blir jo barn ganske sur og lei sæ, for at dem ikke får tid til å ... gjør det dem har lyst til, på fritida og sånn. Og da tenke æ at barn også må få lov til å, eh, få lov til å bestem (D5).

Her fremheves det at hva som anses som barns beste ikke nødvendigvis er det samme

hos voksne og barn. Som Liebel og Saadi (2010) poengterer, bør ulikheter i interesser på tvers av generasjoner antas. Barns manglende politiske innflytelse rettferdiggjøres gjerne med ideen om at foreldre fungerer som barns forvaltere og ivaretar deres interesser. Likevel er det, ifølge Cohen (2005), lite som tilsier at foreldre har innsikt i, mulighet til eller ønske om å fremme barns interesser med mindre de sammenfaller med deres egne.

Prinsippet om intergenerasjonell rettferdighet står sterkt blant politiske teoretikere som argumenterer for barns stemmerett. Hinrichs (2002) argumenterer for at økt barnefattigdom i mange europeisk land, deriblant Norge, skyldes en favorisering av voksenpopulasjonen i dagens demokrati, hvor den eldre garde sikrer sine egne rettigheter. I den norske debatten brukes argumentasjonen om at 16- og 17-åringer har samme politiske preferanser som voksne i favør av å senke stemmerettsalderen (Bergh et al. 2014). Samtidig vet vi at det er aldersforskjeller i politiske standpunkt også blant de stemmeberettigede. Som Wall (2012; 2014) og andre poengterer, er det nettopp fordi generasjoner har ulike erfaringer og preferanser at barn bør stemme. Det er likevel viktig å påpeke at enkelte deltakere i studien ikke anså generasjon som interessedefinerende, men i stedet fremhevet forskjeller innad i hver kategori: «alle tror jo forskjellig, og det e jo sikkert noen barn og voksne som mene det samme. Men det e også barn og voksne som mene forskjellig» (D8). Dette er i tråd med Vandenbroeck og Bies (2006) advarsel mot å dikotomisere barns og voksnes rettigheter da de kan oppleve felles marginalisering på grunn av andre faktorer. Forskjeller innad i en aldersgruppe—knyttet til klasse, religion eller etnisitet—kan være mer framtrødende enn generasjon når det gjelder politisk orientering (Hinrichs 2002).

Selv om flertallet av deltakerne fremhevet retten til å delta og bli hørt, var det delte meninger om hvorvidt barn burde ha stemmerett. Enkelte argumenterte tydelig for å innføre

stemmerett for barn:

G3

I: *Ka syns dokke om at barn ikkje har stemmerett i det vanlige valget?*

D2: *Eh, det syns æ e kjempekjipt, fordi ... barnan ... dem ønske jo et regjeringskrifte, og ... //*

D1: *//Og dem vil ha bedre skole og bedre miljø.*

G2

I: *Ka syns dokker om at barn ikkje har stemmerett?*

D1: *Dumt.*

D2: *Kjedelig.*

I: *E det dumt?*

Flore: *Jaa.*

D3: *Vi får stem på en måte..men det blir liksom ikke ... det kjæm liksom ikke inn i selve stemminga.*

D4: *Og sånn ... æ syns i hvert fall – altså æ syns fra femte og oppover kunne ha stemt.*

I: *På det ordentlige valget?*

D4: *Ja. Siden ... siden ... altså æ skjønne jo fjerde, siden dem skjønne jo ikke så veldig nye. Men femte ... //*

I siste utdrag ser vi eksempler på argumenter for at barn på deltakernes egen alder burde ha stemmerett. Det var imidlertid også vanlig å argumentere for at eldre barn burde få stemme: «eg e ... helt enig med at ... vi skal ikke ha stemmeretten ... til femteklassinga, men vi kunne tatt ned sånn at ... 17 og 16 kan få stemme» (D12). Andre anså dagens lovgivning som passende, og ga uttrykk for at tanken om at barn skulle være stemmeberettigede var fremmed og vanskelig å rettferdiggjøre: «at unga skal få stem, det e liksom ... det blir litt rart» (D8). Grunnene deltakerne oppga for at barn ikke bør behandles som politiske deltakere på lik linje med voksne handlet i stor grad om manglende modenhet og kompetanse. Dette bringer oss videre til deltakelsesdimensjonen av opplevelsen av barnemedborgerskap.

«Vi bryr oss ikke om dem»: refleksjoner rundt barns deltakelse i den politiske sfæren

I tillegg til tilhørighet og rettigheter, utgjør deltakelsesdimensjonen en viktig komponent av

medborgerskap. Deltakelsesdimensjonen omhandler muligheten for faktisk påvirkning av samfunnsforholdene rundt seg, også kalt *myndiggjøring* (political efficacy) (Ødegård 2011). Myndiggjøring deles inn i individenes opplevelse av egen politisk kompetanse (internal efficacy) og responsen man blir møtt med, eller opplever å bli møtt med, av ulike makthavere (external efficacy). Når det gjelder deltakernes synspunkter rundt barns deltakelsesrettigheter – deriblant hvorvidt voksne bør høre på barn og hvorvidt barn bør ha stemmerett – er disse knyttet til ulike perspektiv på barn.

Argumentene deltakerne brukte for at barn ikke bør ha stemmerett og like muligheter for å delta som voksne, sammenfaller med kategoriene beskrevet av Wall (2014). I motsetning til i den generelle samfunnsdebatten i Norge, hvor det er betydelig motstand mot å senke stemmerettsalderen (Bergh et al. 2014), var det kun fåtallet av deltakerne som mente at barn ikke burde stemme på grunn av manglende kunnskap og kompetanse. En deltaker mente at «voksne er mer *moden* kanskje enn barn fordi dem tenke annerledes» (D10) mens en annen deltaker resonnererte følgende: «Hvis liksom 10-åringene kunne stemme ... de burde – da må de liksom følge mye med på nyheter og ... lese i avisa om alt det der. Og det er jo ikke alle som synes det er like gøy liksom ... og spennende» (D3). Her fremstilles stemmerettens medfølgende krav om å tilegne seg kunnskap som en potensiell byrde for barn, forankret i forståelsen av barndom som preget av lek og moro.

Videre skildret flere deltakere en risiko for at barns ansvarsløshet og egosentrisme ville være ødeleggende for demokratiet, noe som samsvarer med holdninger i den generelle samfunnsdebatten (Olsson 2008). Deltakerne beskrev barn som fokusert på egne interesser og enkeltsaker, og mindre orienterte mot det helhetlige politiske bildet. En deltaker forklarte at «[hvis] vi hadde bestemt så tror æ ikke vi hadde gjort så mye med skolen for eksempel. Da trur æ vi hadde brukt mer penga på ... det vi hadde hatt lyst på» (D1, G1). Flere deltakere fremhevet en risiko for

at barn ville ta politiske beslutninger for moro skyld. Noen deltakere trakk også fram at barn blir påvirket av jevnaldrende: «At dem snakke med hverandre og ... ja ... avtale at dem skal stemme på det partiet ... sammen» (D4). Som diskusjonen rundt stemmerett og alder ovenfor illustrerte, understreket de fleste deltakerne forskjeller innad i barnekategorien når det gjelder alder og modenhet. Kompetanse om valg ble forstått som noe som oppnås gradvis, over tid. Tanken på at barn yngre enn deltakerne skulle ha stemmerett virket fremmed for de fleste, mens mange mente at femten-sekstenåringer er kompetente til å stemme. Blant de som mente at barn på deres egen alder har nok kunnskap og kompetanse, ble det argumentert for at barn er kunnskapsrike fordi de lærer om valg og politikk på skolen: «Æ syns at voksne bør hør litt på barn sine meninger, for at når ganga så er det faktisk voksne som tar feil meninger, mens barn har riktige, sia dem har lært det på skolen» (D3, G3). Dette står i motsetning til et syn på kompetanse som forbeholdt voksne og inkompetanse forbeholdt barn (Theis 2010). Enkelte uttrykte dessuten sterk tillit til egen politisk kompetanse etter å ha arbeidet med Barnas valg.

Blant deltakerne var det en utbredt oppfatning om at barn har verdifulle perspektiver i kraft av sine erfaringer, og det ble fremhevet at barns meninger er «viktig for samfunnet» (D12) og «bra for Norge» (D5). Som Wall (2014) poengterer, vil barns stemmer kunne opplyse politiske beslutningstakere om barns liv og erfaringer. Dette er i tråd med barndomssosiologiske forestillinger og den gjennomgripende rettighetsdiskursen i Norge i dag. I tillegg var flere kritiske til forståelsen av at voksne vet best. En deltaker understreket: «Æ syns at voksnen burde ... hør ... høre etter hva barnen syns skolen bør bli bedre på ... fordi de går jo ikke på skole!» (D4, G1). Et annet perspektiv var at barn og voksne, gjennom sin iboende ulikhet, komplementerer hverandre, slik at begge generasjonskategorier har verdi: «barn har ikke alltid rett ... ikke voksne heller. Så vi treng begge deler» (D12). Dette kan være uttrykk for

en forståelse av at avgjørelser bør forhandles, ikke uavhengig av, men i gjensidig avhengighet med voksne (Drakeford et al. 2009). Dermed forfektet mange deltakere et syn på barn som annerledes fremfor mindreverdige, i tråd med Moosa-Mithas (2005) syn på barneborgeren.

Et siste poeng i drøftingen rundt deltakernes forståelse og opplevelse av barns politiske (in)kompetanse, er at mange poengterte nødvendigheten av at barn lærer om og involveres i politiske diskusjoner. Dette er i tråd med argumentet om at barn ikke bare må lære om, men også gjennom demokrati (Theis 2010). En deltaker fremhevet at med økt tilgang til informasjon, blir barn tidligere politisk kompetente (D9). Dette gjenspeiler et velkjent spørsmål i stemmerettsdebatten, om hvorvidt stemmerettsalder og inkludering i den politiske sfære påvirker politisk modenhet (Wall 2014). Andre deltakere påpekte at det kunne være vanskelig for barn å følge med i politikken fordi «dem snakke jo som regel i munnen på hverandre» (D6) og «voksne, dem bruke jo alltid å snakke sånn språk som vi ikke forstår» (D7). Dette indikerer et syn på politisk kunnskap som ressurser som voksgenerasjonen besitter, og som de velger hvorvidt og når de vil dele med barn. Barns inkompetanse og umodenhet kan dermed forstås mer som resultat av deres marginaliserte og maktesløse posisjon enn deres natur (Archard 2015).

Når det gjelder deltakernes meninger om og opplevelser av det politiske mottaksapparatets lydhørhet ovenfor barns stemmer, var det en generell enighet om at barn i liten grad blir hørt i den politiske sfæren. Likevel viste flere deltakere en viss tiltro til at makt-haverne ville la seg påvirke av resultatet av Barnas valg:

I: Trur du at nokken høre på ... det som barna har sagt?

D11: Ehm ... det e nån som syns det e ganske kult, og nån som sir sånn ... Nei, skit i det, vi bryr oss ikke om dem, vi bryr oss bare om ... våre stemma og sånne ting da.

I: Tenke du at de som e politikera – at de kommer også til å...legge merke til ka barnan har sagt? På valget sitt?

D5: (sukker litt) Ja. [...] hvis barnan har gjort en god jobb med å stem på dem som dem syns burde vinn, så trur æ kanskje at dem har lyst å gjør endringa i det dem også, at barn faktisk får lov til å bestem i det ekte valget.

Samtidig som de uttrykker en forventning om at politikere vil være lydhøre ovenfor barns perspektiver, antydes også en opplevelse av ekskludering eller annenrangs medborgerskap (Andersen 2004). Dette er to av mange uttalelser i vårt materiale som indikerer en forståelse av forfordeling av makt og innflytelse til voksne medborgere i samfunnet (Qvortrup 2009). Som den siste uttalelsen antyder, er det opp til voksne å vurdere hvorvidt barnas perspektiver skal anerkjennes: Barna må gjøre en «god nok» jobb i de voksnes øyne for å bli anerkjent som legitime politiske medborgere (jf. Bjerke 2012).

Det er imidlertid viktig å påpeke at noen deltakere virket mindre opptatt av hvorvidt valget hadde innflytelse på sammensetningen av stortingsrepresentanter. Til tross for mangel på reelle politiske konsekvenser, ble Barnas valg omtalt som en mulighet for barn til å delta i valg og gi uttrykk for sitt politiske ståsted:

Det e liksom litt urettferdig, fordi man blir liksom ikke med på de hovedvalget, men ... sånn som på Barnas valg, så skjønne dem liksom at man har liksom blitt med på en måte, i det...stortingsvalget. At man liksom har [...] sin egen stemmerett, sånn som dem voksne (D1).

Andre deltakere fremhevet ønsker om deltakelse, men uten ansvarliggjøring: «Æ syns dem tenke litt mye ... mer på voksne, ka dem mene, for ... men æ syns jo det e bra at barn ikke bestemme i landet» (D1, G1). Videre poengterte en deltaker nyanseforskjellen mellom å bli hørt og å (be)stemme: «[...] Æ syns det e heilt greit at

barn ikke kan stem ... det syns æ e greit. Men liksom, dem bør hør meir på barn ... ka dem har lyst til å si. Ikke bare plutselig finn på no, og si at barn også vil det ... når dem egentlig ikke vil det» (D10). Dette er i tråd med FNs Barnekonvensjon og nasjonal lovgivning om barns rett til å bli hørt, men ikke til å treffe beslutninger. Det samsvarer med britiske barns uttalelser om at barn burde bli konsultert og at deres meninger fortjener lik respekt som andres, men at deres meninger ikke bør være avgjørende (Drakeford et al. 2009).

Konkluderende refleksjoner

Barnas valg gjenspeiler nyere idealer om barn som deltakere i samfunnet (Gullestad 2006) framfor den mer tradisjonelle segregeringen av barn som tilhørende den privat sfære. Som Liebel og Saadi påpeker (2012), er barn like, og likeverdige, delaktige i samfunnet som voksne, og bør derfor ha muligheten til å bidra til å forme det. Barnas valg kan forsterke en forståelse av at barn, i likhet med andre grupper i samfunnet, skal lyttes til og verdsettes som medborgere. Det empiriske materialet viser at dette er et tiltak som barn verdsetter. Samtidig reproducerer et eget «barnevalg» en tendens til at barns deltakelse foregår, og får oppmerksomhet, innenfor separate arenaer, adskilt fra voksne og utenfor det storpolitiske feltet (Kjørholt 2010). Et viktig element ved et demokratisk styresett er at ens ytringer og handlinger *synliggjøres* og *gjøres betydningsfulle*. Mens Barnas valg muliggjør en synliggjøring, knytter den ikke barns engasjement og involvering til den storpolitiske styringsorden (Theis 2010). Et tiltak som Barnas valg kan med andre ord signalisere at barn er politiske aktører, men at deres bidrag ikke sidestilles med og anerkjennes som voksnes valgdeltakelse. Som Wall (2012) påpeker: «no other historically disenfranchised group – whether women, minorities, or the poor – has ever gained equal political power through a separate parliamentary system» (s. 96). I så måte videreføres en ekskludering av barn i *demos* gjennom å bli

nektet grunnleggende demokratiske rettigheter, ifølge Beckman (2004), til tross for at Norge hevder å ha universell stemmerett.

Når det gjelder barns medborgerskap og deltakelse, kan det diskuteres hvorvidt Barnas valg bidrar til å gi barn større anerkjennelse i samfunnet. De mange positive uttalelsene fra deltakerne i studien tyder på at Barnas valg bidrar til en opplevelse av tilhørighet. Tilgang til forståelig informasjon om politikk, og muligheten til å ytre seg politisk, kan bidra til at barn føler seg anerkjente som medborgere. Positiviteten som preger deltakernes uttalelser om Barnas valg kan ses i lys av at muligheten for å delta i valg for barn i denne aldersgruppen ikke har vært tilstede tidligere. Barnas valg har skapt en ny arena og form for anerkjennelse av barn som politiske aktører. Samtidig uttrykker deltakerne en fornemmelse av annenrangs medborgerskap – noe som sannsynligvis ikke kan motarbeides gjennom egne barnevalg uten medfølgende reell stemmerett.

Som det empiriske materialet viser, er deltakerne ikke entydige om hvorvidt barn burde være stemmeberettigede. Mens noen mener at barn på deres egen alder burde få avgi stemme, mener andre at ungdommer er innlysende valgdeltakere. Til tross for at noen politiske teoretikere har fremhevet at stemmerett er en universell menneskerettighet og at prinsippet om allmenn stemmerett nødvendigvis må inkludere barn (Beckman 2004; Hinrichs 2002; Wall 2012, 2014), har dette synet hatt lite gjennomslag i samfunnet for øvrig. Evalueringen av forsøksordningen hvor enkelte kommuner i Norge senket stemmerettsalderen til 16 år ved lokalvalget i 2011 viser et generasjonsskille: Mens den politiske eliten og den myndige delen av befolkningen var negative til å redusere stemmerettsalderen, var ungdomsorganisasjonene og 16- og 17-åringene som fikk mulighet til å avgi stemme positive (Bergh et al. 2014). Motstanderne uttrykte bekymring for at ungdommene mangler politisk modenhet og tiltrekkes ekstreme politiske standpunkt, til tross for at dette tilbakevises

i rapporten. Olsson (2008) og Wall (2014) poengterer at barns og unges stemmesedler vil utgjøre en liten del av den totale stemmeandelen, og dermed ha mindre betydning enn hva motstanderne antar. Det er dessuten forskjell på valg og reell politisk handling, og barn og unges stemmeberettigelse vil ikke dermed gi de rett til å være representanter. Det er også verdt å merke seg en rapport på bestilling av EU som foreslår at borgere blir stemmeberettigede fra fødselen (Schmitter og Trechsel 2009). I forslaget vil foreldre ha myndighet til å utøve stemmeretten fram til barnet oppnår politisk modenhet. Endringen begrunnes med at man vil få synliggjort makthavernes ansvar ovenfor barn; at barns politiske engasjement vil øke; og at demokratiets representativitet vil øke gjennom å motarbeide en aldrende populasjons gerontokrati.

Det er likevel lite som tyder på at stemmerettsalderen vil senkes i nær framtid. Utformingen av og erfaringene fra Barnas valg er en påminner om at de sterke idealene om barn som deltakere fortsatt preges av uløste dilemmaer. Den generelle kommentaren fra FNs Barnekomité (2009) spesifiserer hva prinsippet om deltakelse innbefatter. Komiteen er positive til ikke-statlige organisasjoner som promoterer barns deltakelsesrettigheter på ulike vis. Samtidig understreker de at slike tiltak ikke skal være engangsforeteelser, men utgangspunkt for videre samarbeid og utveksling mellom barn og voksne i utvikling og utforming av politikk. Som Theis (2010) påpeker, kan man vurdere hvorvidt slike arrangementer i større grad bidrar til publisitet for arrangørene enn de medfører reell medvirkning for barna.

Sist, men ikke minst viser studien at måten barn ser på seg selv er preget av språket og tankemåten i samfunnet de er en del av (Hengst 2009). Samfunnets holdninger til, forventninger til og behandling av barn, vil også forme barns egne holdninger og forventninger (Cohen 2005). Som vi har sett, gjenspeiler barnas uttalelser fra intervjuene et samspill mellom flere, og til tider motsetningsfylte, for-

ståelser av barn som både preger samfunnet generelt (se Korsvold 2016) og utformingen av Barnas valg mer spesifikt. Intervjuene preges av en viss tvetydighet rundt barnemedborgerens rolle. Deltakerne omtalte seg selv og andre barn som verdifulle medborgere, men fremhevet også begrensninger og mulige årsaker for disse. Noen argumenterte sterkt for barns rett til å bli hørt og anerkjent – også i valgsammenheng – mens andre fremhevet det som potensielt uheldig å gi barn for mye politisk ansvar og makt. Det ble gitt uttrykk for at dagens maktdistribusjon er urettferdig samtidig som det ble fremhevet at det er gode grunner til eksisterende maktforskjeller mellom barn og voksne. I så måte gjenspeiler det empiriske materialet tendenser i FNs Barnekonvensjon, som balanserer barns rett til beskyttelse og omsorg med rettigheter til en viss grad av autonomi og deltakelse.

Referanser

- Alanen, L. 2009. Generational Order. I: Qvortrup, J. et al., red. *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. London: Palgrave Macmillan: 159–174.
- Alderson, P. 2004. Ethics. I: Fraser, S. et al., red. *Doing Research with Children and Young People*. London: Sage: 97–112.
- Andersen, J. G. 2004. *Et ganske levende demokrati*. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- Archard, D. 2015. *Children: Rights and Childhood*. London & New York: Routledge.
- Beckman, L. 2004. *The Frontiers of Democracy: The Right to Vote and its Limits*. Basingstoke: Palgrave.
- Bergh, J. et al. 2014. *Stemmerett for 16-åring*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Bjerke, H. 2012. Barns perspektiver på samfunnsborgerskap: Kritiske refleksjoner om rettigheter, ansvar og deltakelse. Trondheim: NTNU.
- Brembeck, H. et al. 2004. Introduction. I: Brembeck, H. et al., red. *Beyond the Competent Child: Exploring Contemporary Childhoods in the Nordic Welfare Societies*. Fredriksberg: Roskilde University Press: 7–29.
- Cohen, E. F. 2005. Neither seen nor heard: children's citizenship in contemporary democracies. *Citizenship Studies* 9(2): 221–240.
- Drakeford, M., et al. 2009. Welsh children's views on government and participation. *Childhood* 16(2): 247–264.
- FN 1989. FNs konvensjon om barnets rettigheter av 20. november 1989.
- FNs Barnekomite. 2003. General Comment no. 5: General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC(2003/5), <https://www.refworld.org/docid/4538834f11.html>
- FNs Barnekomite. 2004. UN Committee on the Rights of the Child: State Party Report: Norway, CRC/C/129/Add.1 <https://www.refworld.org/docid/42d285a94.html>
- FNs komité for barnets rettigheter 2009. *General comment no. 12: The right of the child to be heard*. Genève, FN, <https://resourcecentre.savethechildren.net/node/5040/pdf/5040.pdf>
- Gordon, H.R. og Taft, J.K. 2011. Rethinking youth political socialization: teenage activists talk back. *Youth & Society* 43(4): 1499–1527.
- Gullestad, M. 2006. Barndom i Norge. *Barn* 2: 41–56.
- Habashi, J. 2017. *Political Socialization of Youth: A Palestinian Case Study*. New York: Palgrave Macmillan.
- Harrison, M. 2006. Collecting sensitive and contentious information. I: Desai, V. og Potter, R., red. *Doing Development Research*. London: Sage: 62–69.
- Hinrichs, K. 2002. Do the old exploit the young? Is enfranchising children a good idea? *European Journal of Sociology* 43(1): 35–58.
- Hengst, H. 2009. Collective identities. I: Qvortrup, J. et al., red. *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. London, Palgrave Macmillan: 202–214.
- Jenks, C. 1996. *Childhood (Key Ideas)*. London: Routledge.
- Kallio, K. P. 2014. Rethinking spatial socialisation as a dynamic and relational process of political becoming. *Global Studies of Childhood* 4(3): 210–223.
- Kjørholt, A. T. 2010. Barn som samfunnsborgere – til barnets beste? I: Kjørholt, A.T., red. *Barn som samfunnsborgere – til barnets beste?* Oslo: Universitetsforlaget: 11–29.
- Korsvold, T. 2015. *Perspektiver på barndommens historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Langevang, T. 2009. Movements in time and space: using multiple methods in research with young people in Accra, Ghana. I: van Blerk, L. og Kesby, M., red. *Doing Children's Geographies: Methodological Issues in Research with Young People*. New York: Routledge: 42–56.
- Liebel, M. og Saadi, I. 2010. Commentary 3: Participation in the trap of cultural diversity. I: Percy-Smith, B. og Thomas, N., red. *A Handbook of Children and Young People's Participation*. London: Routledge: 150–153.
- Liebel, M. og Saadi, I. 2012. Cultural variations in constructions of children's participation. I: Liebel, M., red. *Children's Rights from Below: Cross-Cultural Perspectives*. London: Palgrave Macmillan: 162–182.

- Lister, R. 2008. Unpacking children's citizenship. I: Invernizzi, A. og Williams, J., red. *Children and Citizenship*. London: Sage: 9–19.
- Loader, B. et al. 2014. The networked young citizen: social media, political participation and civic engagement. *Information, Communication & Society* 17(2): 143–150.
- Mannion, G. 2010. After participation: the socio-spatial performance of intergenerational becoming. I: Percy-Smith, B. og Thomas, N., red. *A Handbook of Children and Young People's Participation: Perspectives from Theory and Practice*. London: Routledge: 330–342.
- Marshall, T.H. 1950. *Citizenship and Social Class and Other Essays*. London: Cambridge University Press.
- Moosa-Mitha, M. 2005. A difference-centred alternative to theoretization of children's citizenship rights. *Citizenship Studies* 9(4): 369–388.
- Moran-Ellis, J. et al. 2014. Children's well-being and politics. I: Ben-Arieh, A., et al., red. *Handbook of Child Well-Being*. Dordrecht: Springer: 415–435.
- Olk, T. 2009. Children, generational relations and intergenerational justice. I: Qvortrup, J. et al., red. *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. London: Palgrave Macmillan: 188–201.
- Olsson, S. 2008. Children's suffrage: a critique of the importance of voters' knowledge for the well-being of democracy. *The International Journal of Children's Rights* 16(1): 55–76.
- Qvortrup, J. 2009. Childhood as a structural form. I: Qvortrup, J. et al., red. *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. London: Palgrave Macmillan: 21–33.
- Raanes, J. 2017. Redd Barna live stream. <https://youtu.be/BREy3MKEGF4>
- Redd Barna u.d. Barnas valg. *Redd Barna*, <https://www.reddbarna.no/barnasvalg>
- Schmitter, P. & A. Trechsel 2009. *The Future of Democracy in Europe: A Green Paper for the Council of Europe*. Geneva: University of Geneva.
- Stern, R. 2006. *The Child's Right to Participation – Reality or Rhetoric?* [PhD avhandling] Uppsala: Uppsala Universitet.
- Theis, J. 2010. Children as active citizens: An agenda for children's rights and civic engagement. I: Percy-Smith, B. og Thomas, N., red. *A Handbook of Children and Young People's Participation*. London: Routledge: 343–355.
- Ursin, M. og Lyså, I. 2019. Agency and rights – Norway. *Bloomsbury Education and Childhood Studies*.
- Van Deth, J. W., Abendschön, S. og Vollmar, M. 2011. Children and politics: an empirical reassessment of early political socialization. *Political Psychology* 32: 147–174.
- Vandenbroeck, M. og Bie, M. B. 2006. Children's agency and educational norms: a tensed negotiation. *Childhood* 13(1): 127–143.
- Wall, J. 2012. Can democracy represent children? Toward a politics of difference. *Childhood* 19(1): 86–100.
- Wall, J. 2014. Why children and youth should have the right to vote: an argument for proxy-claim suffrage. *Children, Youth and Environments* 24(1): 108–123.
- Ødegård, G. 2011. *Medborgerskap, politisk deltakelse og makt: Et ungdomsperspektiv*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Forfatterpresentasjon

Marit Ursin er førsteamanuensis i tverrfaglige barndomsstudier ved Norsk senter for barneforskning, Institutt for pedagogikk og livslang læring, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim, Norge. Hennes forskningsinteresser er marginaliserte barn, ungdommer og familier; barns rettigheter; barne-medborgerskap; ulike former for barne- og ungdomsmigrasjon; og barn og unge i Latin-Amerika. Epost: marit.ursin@ntnu.no

Linn Cathrin Lorgen er forsker og gjesteforeleser i tverrfaglige barndomsstudier ved Norsk senter for barneforskning, Institutt for pedagogikk og livslang læring, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim, Norge. Hennes forskningsinteresser er barn og medier, barns rettigheter og barnemedborgerskap. Epost: linn.c.lorgen@ntnu.no

Towards a pedagogy of participation? – Exploring children’s experiences in regional youth councils

Anu Alanko

Abstract

This article approaches children’s participation in the context of regional youth councils in Finland. Based on the survey data and thematic interviews of children aged 9 to 16, the aim is to deepen the understanding on what children consider they are gaining from their membership in the councils. For children, participation refers to their ability to express their own opinions and take part in the decision-making, while being able to interact with their peers is regarded as equally important. Regional youth councils are considered spaces for learning about the democratic culture, and the actual skills and knowledge essential to act in it. Children note this as also being important for their future lives. Based on children’s experiences, this article argues that to make participation arenas more meaningful and effective for all participants, pedagogical perspectives should be strengthened. In the final part of the article, some premises for the pedagogy of participation will be outlined. Keywords: children, participation, regional youth council, pedagogy of participation

Introduction

Discussion on children’s participation possibilities has been extensive for several decades. Overall, children’s position in society has slowly moved from the margins towards them being recognized as active agents with their own rights, though often in need of adult protection and guidance (James and James 2004). From the 1980s onwards, discussion on children’s participation was strengthened in academia and beyond, and at the latest the United Nation’s (1989) Convention on the Rights of the Child (from now on UNCRC) articulated the rights that children also possess. Often referred to as the «Three P’s», UNCRC (1989) introduces children’s right to protection, provision and participation (Gal and Duramy 2015).

In this article, participation is discussed in the context of regional youth councils that exemplify adult-initiated platforms for promoting children’s participation rights in practice.

Research on children’s participation arenas is vast nowadays (Feringa and Tonkens 2017; Sant and Davies 2018; Taft and Gordon 2013), and though earlier research has indicated the benefits of children’s participation in general (Sinclair 2004), critical voices appear alongside. Some (Hart 1992; Lundy 2018) suggest that children’s participation often appears as non-participation and consultation, and adults mostly dominate the agendas and the means of participation. Overall, the adults’ role is considered crucial, though often ambivalent and unclear (Alanko 2013; Lansdown 2010), and merely promoting the self-governance of children (Raby 2012).

Here, children’s participation is approached as an educational practice, in need of a more solid understanding of how to support it pedagogically. Some researchers (Hart 1992; Wyness 2006) have suggested that children’s

participation is, in fact, equal to political socialization, and youth councils are mainly promoting citizenship education among children (Cockburn 2007). Through citizenship education, children are considered to gain specific skills and knowledge, and democratic awareness to act as active citizens (Korsgaard 2001). However, according to Biesta (2006), this view on learning about the democratic culture appears instrumental and individualistic, thus neglecting the situational and relational side of it.

This article is based on a case study conducted in a Finnish northern city, which from 2006 onwards has promoted children's participation through regional youth councils. There are 15 regional youth councils operating in the city, and each of the councils has members aged 9 to 16. The councils serve as a platform for children to discuss the issues of their concern and to take part in the decision-making. The data consists of council members' survey answers and thematic interviews. In the article regional youth council members' conceptions of participation are explored. This lays groundwork for the main question, which explores what children consider they are gaining from membership in the councils. Based on their experiences, participation is discussed from an educational perspective, which leads to considering how best to promote pedagogically children's participation rights in the regional youth councils. In the final part of the article premises for the pedagogy of participation will be outlined.

Children's participation in the context of youth councils

Though the idea of children's participation has been widely accepted, the concept itself seems to lack clear definitions, and it has even been considered contested and ambiguous (Horgan, Forde, Martin, and Parkes 2017). In this article, the starting point for understanding children's participation lies in the UNCRC (1989) and in its Article 12, according to which children should be assured the right to freely express their opinions in the matters of their concern,

though in accordance with their age and maturity. Moreover, for the purposes of this article, Article 29 is important, as it emphasizes that the education of the child shall be directed towards, among other things, the preparation of the child for responsible life in a free society (UNCRC 1989).

Various models (e.g. Hart 1992; Shier 2001) are introduced to approach children's participation theoretically. Here, participation is understood through three interrelated dimensions based on the literature. The *political dimension of participation* follows the lines of the UNCRC (1989) and refers to the above-mentioned ability to express one's opinions, which should be acknowledged when planning and making decisions in the matters affecting children's lives. The *social and relational dimension of participation* emphasizes the social relations through which children interact with their peers and adults. The social dimension of participation refers to children's ability to come together with others and be recognized as active members of their societies (Thomas 2007: 206–207; see also Horgan et al. 2017). Furthermore, participation can be understood as a *subjective feeling*, a sense of belonging and empowerment, through which children acknowledge their ability to participate and influence on the matters meaningful to their lives (Gretschel 2002: 93).

The idea of participation has also been contested, as, for example, Wyness (2013) notes that it is the Western ideas of childhood that lead to the consideration that all children have a voice that needs to be recognized in the decision-making processes in different spheres of societal life (see also Horgan et al. 2017). Furthermore, Smith (2012) argues that children's participation is overtly aimed at creating future citizens, hence the present moment is ignored, but is equally important. Critics (Horgan et al. 2017) also demand acknowledgment of the diversity of children's participation in their everyday lives.

Youth council represents an adult-structured arena for children's participation that is being created to support the requirements of the UNCRC (1989). The Local Government Act (410/2015) in Finland requires the local executives to set up a youth council or an equivalent to support young people's participation possibilities (see also Youth Act 1285/2016). Youth councils often follow the methods and goals of representative democracy in that members are selected through voting, with the chosen children representing the voice of their peers (Wyness 2009). In Finland, the history of youth councils stems from the 1990s, though in formal educational settings there were already student councils in the 1970s. The Union of Local Youth Councils (2019) states that the aim of the youth councils is to represent the youth population of the municipality and to express the opinions of the youth in current issues. Councils act as intermediaries between the youth population and the officials of the municipality, and they organize different kinds of events and activities.

Educational perspective on participation

Children's participation has a close connection to personal growth and education. It does not happen in isolation, nor does it happen without educational support from others (Nivala and Rynänen 2013: 30). As Gert Biesta (2006: 118) notes, discussion on what kind of education would best prepare people for participation in society dates back to the polis of Athens. This also has implications for pedagogy. Watkins and Mortimore (1999: 3) refer to pedagogy as a conscious activity by one person designed to enhance learning in another. Furthermore, for Alexander (2008: 540), pedagogy is both an act of teaching and a discourse of educational theories, values, evidence and justifications related to it. In this article, participation is approached mainly outside formal educational institutions, in the context of youth work that aims at supporting the growth of children and young people (Youth Act 1285/2016).

Youth councils are often regarded as spaces for citizenship education (Adu-Gyamfi 2013; Sant and Davies 2018), where young people learn different skills in relation to democratic awareness (Kendall 2010). They are also considered to enhance social, personal and emotional competence (Halsey, Murfield, Harland and Lord 2006), as well as promote young people's self-confidence (Crowley 2012). Shier, Méndez, Centeno, Arróliga, and González (2014) state that in youth councils, young people learn to work together, and become more aware of children's rights (Sant and Davies 2018). Interestingly, however, Sant and Davies (2018) question whether the councils promote young people's empowerment or simply preserve the political status quo.

In this article, citizenship education serves as a starting point for understanding participation from an educational perspective. According to UNESCO (1998), citizenship education refers to «educating children, from early childhood, to become clear-thinking and enlightened citizens who participate in decisions concerning society» (see also Shultz, Ainley, Fraillon, Kerr, and Losito 2010: 22). Korsgaard (2001: 12–13) notes that citizenship education consists of knowledge and understanding about, for example, how societies function, what kinds of rights and duties citizens possess and what kinds of channels can be used for participation. Values and dilemmas relate to the ethical and relational side of citizenship education; sense of belonging and being recognized as an active subject is a crucial part of citizenship education. Furthermore, various skills and competencies, such as being able to negotiate and discuss diverse topics, take initiative and take part in decision-making, are needed to take part in societal life in practice.

Gert Biesta (2006: 123–124) notes that citizenship education has too often been understood as «education for democracy», which refers to equipping children with the right kind of knowledge and skills, and the values and norms of the democratic

culture. Hence, it appears as simply socializing children to the existing system and preserving the status quo. This has been considered to be mainly the school's duty. In «education through democracy», Biesta (2006: 124-125) states that democracy is learned through participating and acting in the everyday lives of children. It is not only the schools, but all spheres of societal life, that should support children's right to participate. However, both outlooks are insufficient, as Biesta (2006: 119-120) points out: they view citizenship education as individualistic and instrumentalist. They seem to aim at imbuing children with certain competencies, which reduces citizenship education to simply educating individuals with a specific future goal in mind (see also Biesta, Lawy, and Kelly 2009).

In his later writings, Biesta (2011: 2) argues for a more open understanding of what learning about democratic citizenship is: an ongoing process through one's life. Furthermore, democracy is a space where one can act as a subject. The central question, then, is: What kinds of places are needed to support the activities of children and young people? Learning democracy refers to the idea that children and young people learn democracy through their participation in the contexts and practices that make up their everyday lives, in school, college, and university, and in society at large (Biesta 2011: 6). Biesta and Lawy (2006) also state that moving from teaching citizenship to learning democracy means moving from individualistic notions of citizenship as a set of skills and competences to an idea of youth-in-context. This means that we need to ask how children learn democracy and how they can be active citizens. Moreover, citizenship learning must be understood as a situated and relational process, which is uniquely linked to young people's individual life-trajectories (Biesta et al. 2009: 9).

The study: Regional youth councils as a research context

The study was conducted in the north of Finland, in one of the biggest cities in the country, with a high percentage of youth population. A model for youth participation was established in 2006, which resulted in establishing regional youth councils in different regions of the city. The city's Educational and Cultural Services have the main responsibility in supporting children's participation possibilities in the city, according to which participation is referred to as a learning path that should be supported from early childhood education onwards, while school councils and regional youth councils are considered important sites for learning active citizenship. While children learn about active citizenship, the structures and the communities within which children act also need to be developed (City of Oulu, 2019).

Regional youth councils operate mainly in the context of youth work, though schools interact with the youth workers especially in recruiting new members for the councils. Youth work is guided by the Youth Act (1285/2016), according to which children's and young people's participation possibilities must be promoted and their personal growth supported. Each regional area in the city has a varying collection of primary, secondary and upper secondary schools, and youth houses. Only a few of the areas have vocational schools in the area. Member selection is conducted within the schools and the youth houses of the area, most often through voting, though on some occasions teachers have requested children to join, or a friend has advertised the councils (Alanko 2013). Each school and youth house in the area has two to five members in the council. However, council members are mainly from primary and secondary schools, aged 9 to 16. The number of members in each council varies from approximately 10 to over 20 persons. During the time of the study, 11 councils were operating in different regions of

the city. Nowadays, due to a consolidation of several municipalities into the city, 15 regional councils are operating in the city

Each regional youth council has its local meeting approximately once a month. The meetings are constructed based on the members' own interests, but city officials may also assign a theme to the councils to discuss and to make a statement based on these discussions. Each council is guided by a local youth worker who will support children in their activities within the council. Youth workers also often act as intermediaries towards the city council and other decision-making structures and officials in the city. Besides each council's own meetings, there is an annual city meeting, which gathers all the councils together to discuss issues of their concern. Each regional youth council collects ideas from the schools in their own region, after which they discuss these and decide which ideas they will take for further consideration in the city meeting. The city council grants a budget for the city meeting, the use of which is decided during the meeting based on the ideas presented by different regional youth councils. Besides the local meetings and the annual city meeting, councils can organize various kinds of activities, for example camps and events, in their own region or in the city at large (Alanko 2013).

Methods

This article is based on the data that was created among the members of regional youth councils in 2011 and 2012 for the author's (2013) dissertation. It should be acknowledged that the data is relatively old, yet it offers an insight into the phenomenon during the time that the youth participation model in the city was introduced and developed.

At the beginning of the data collection, it became obvious that the number of council members was not static. A cautious estimate is that approximately 147 children took part in the eleven regional youth councils that operated in the city during the study. However, it appeared

that some members were actively taking part in the council activities, while some attended the activities only once or twice. Thus, member registers were not up to date and some memberships were simply nominal, some of the members had left the council without notifying. After discussing with the youth workers, each council sent a list of the members that were most active in the council activities. This resulted in a list with 113 members. The children on this list and their guardians were sent an invitation and a consent form (see Finnish National Board on Research Integrity 2012) to take part in the survey and the interviews that took place afterwards.

Fifty-one (45 %) members took part in the survey. Most of the respondents were girls (65 %). Forty-five percent of the respondents were children from primary schools (aged 9 to 12), and the rest studied in secondary or upper secondary school. The purpose of the survey was to gain information about the councils' activities and how the members themselves experienced them. For this article, the questions «What does participation mean in your opinion? », and «What have you gained from your membership in the council?» were coded and analyzed.

After the survey, the children were asked to take part in interviews. Thematic interviews were conducted with 22 council members to deepen the understanding gained by the survey. Special attention was paid to creating an open dialogue with the children for them to discuss their experiences during their membership in regional youth councils. Themes included questions, for example, about participation in general, in the school context, and more specifically in the regional youth councils. The pros and the cons of the councils, and the roles of the adults and the peers, were discussed in detail. Overall, the aim of the interviews was to allow children to discuss their experiences holistically, not putting too tight restrictions on what they could talk about. Interviews lasted from 20 to 90 minutes. At the time of

the interviews, the children's membership in the council had lasted for at least one year, though this was not a precondition for taking part in the interviews. The youngest interviewees were 11 years old and the oldest ones were 16 years old. Out of 22 interviewees, 68 % were girls. The research frame follows the principles of childhood studies in which it is stated that children and young people can express their experiences through interviews, hence also being active subjects in creating research data (Christensen and Prout 2002). Thematic interviews took place at schools or in youth houses during the school day.

In the article, open-ended questions, as well as the interview data, were analyzed through qualitative content analysis (Schreier 2012). The analysis of the data can be best described as an abductive analysis, where the data has been read bearing in mind the theoretical understanding of the phenomenon (Timmermans and Tavory 2012). First, children's conceptions of participation were read through political and social dimensions of participation, though also critically examining other possible dimensions of participation. This resulted in creating the third category of participation as a subjective feeling. In the results, children's conceptions of participation will be discussed through three interrelated themes: *participation as a political activity*, *participation as a subjective feeling*, and *participation as a relational activity*. After this, the data was re-read based on what children had gained from their membership in the councils. Three themes were created based on children's experiences: *knowledge of participation and democratic life*, *skills to participate*, and *personal growth and the value of participation*. In the final part, these themes are also critically discussed in relation to Blesta's (2006; 2011), and Blesta et al.'s (2009) ideas about learning democracy. In the results, pseudonyms are used when using direct quotes from the data.

Results

Children's conceptions of participation

Conceptions of participation were first analyzed to study how children understand the phenomenon in the first place. Three interrelated themes were created based on the data analysis as discussed in the following section.

Participation as a political activity was a theme most often discussed in relation to participation. For children, participation referred mostly to an ability to express one's opinions and views in the matters that affected their lives. Furthermore, it was about being able to take part in the planning of the council activities – for example, city meetings and other events – and being able to influence the decisions made in the councils. A common line of thought was outlined by a respondent in the survey as follows: «it means to be able to influence the things that matter to you, in your own community». Moreover, council members noted that participation in the councils included the sense of responsibility, as they were chosen to represent the voice of the youth population in their area (Wyness 2009). Overall, children's conceptions of participation often related to those outlined in the UNCRC (1989), and this was also considered an important issue from the point of view of human rights. Lida, a primary school girl, contemplated at length the reasons why adults have become interested in children's opinions:

Probably for that reason, that they [adults] have noticed that children can think with their own brain, that they are not stupid! That they only have different perspectives on issues and that they [adults] want to listen their opinions as well. Necessarily all of them won't be acknowledged, or some of the ideas goes in one ear and out the other. But they [adults] might pick out something that they haven't themselves considered.

For children, participation also referred to a *subjective feeling*, a sense of being recognized as an active member of the council, a person in

one's own right, one among many who collectively formed the council. This was expressed in the survey by stating, for example, that «during the city meeting, it felt great to be able to present our [councils'] ideas in public». Moreover, this relates to the idea that taking part in the council activities was one thing, yet another one was the sense of having been able to influence the activities of the council. A survey answer crystallizes this idea, as one of the members stated that «participation means that you take part in something, for example in a play, and the sense of participation means that you actually do something, not just sit there without doing anything». For children, the subjective feeling of participation referred to the fact that they are being taken seriously, their opinions have been recognized and they have been able to take part in decision-making. Through this, their sense of personal competence (see also Halsey et al. 2006) and self-confidence (see also Crowley 2012) had strengthened.

Participation is fundamentally an intersubjective (Siljander 2002) process, something that takes place in relations with others. The political dimension of participation was intertwined with the relational and the subjective aspects. *Participation as a relational activity* was discussed in the survey answers and in the interviews especially in relation to the children's peers, even though adults' role in supporting and encouraging their activities in the councils was regarded as pivotal. For most, a regional youth council was an arena of peer culture where it was possible to create new friendships. Thus, to participate was to interact with peers in meaningful but also joyful activities. Some of the children also expressed that the preliminary motive for joining the council was because of their peers. However, the relational side of participation was not always considered unproblematic, as the councils include members of different ages. Older members pondered whether the questions and the needs discussed in the councils were shared between different ages, thus *how* to participate was not

always agreed upon among council members. Kaisa, a primary school girl, offered an insight into this question:

Members from secondary and upper secondary schools, they act differently from us [members from primary schools], they think from the point of view of an older person and we think from the point of view of a younger person, we see the world as a child, and we do not worry so much about the problems of our own country, or the world problems. Maybe a little bit about our own city and the school, but we think smaller. Secondary school members, they know already more about the environment, they think bigger. They think more adult-like, they are more mature.

Although the age difference was considered a challenge, most of the members preferred councils consisting of members of different ages. Other council members were also considered an important resource for learning. In the survey, children were asked to list those people who had helped and supported them most in the councils. Fifty-three percent of the respondents stated that it was their peers who had supported them most in the council activities. For many, the simple gesture of welcoming a new member to the council was valued, as one of the members stated in the survey: «They have included me in the group in a friendly way and they have encouraged me to express my opinions». Based on this, an important aspect of children's participation entails the possibility to be recognized as an active subject with one's own opinions, both in intergenerational and in peer relations (see also Thomas 2012).

What do children consider they are gaining from membership in the regional youth council?

In the survey, children were asked what they had gained from membership in the regional youth council. This question was also discussed during the interviews. Even though the concept of learning was not explicitly used in the survey or in the interviews, children themselves

expressed their experiences through learning. Three themes were created based on the data.

Knowledge of participation and democratic life was often discussed in the answers of the survey and during the interviews. In general, regional youth councils created a space where children learned knowledge of the democratic life and the ways children themselves can influence the matters of their concern. Children expressed that in the councils, they had gained, for example, «knowledge about my own home-town», «knowledge about my own possibilities» and «knowledge about the political system». Children also pointed out the importance of gaining knowledge while joining the regional youth council. As the study was conducted in the beginning of the establishment of the councils, children felt more attention should be paid to how councils are being promoted among children. Children noted that schools and teachers, who were mostly responsible for recruiting new members for the councils, often lacked adequate knowledge about the councils to discuss with prospective new members. Knowledge of participation was regarded as a fundamental human right based on which children were able to act and make decisions in relation to their participation. In the interviews, secondary school girl Sari noted that: «Everything has changed, people and everything, women have rights nowadays, so it has been acknowledged, that children should have them too». However, this was also critically discussed, as children pointed out that they still lacked relevant knowledge concerning their participation possibilities. In relation to regional youth councils, a common concern among members was how familiar children in general were with these councils and their possibilities to join them. Overall, children agreed upon knowledge being a collective resource that should be available for all the participants, both the children and the adults alike, that are involved in the council activities. It was also acknowledged that council activities should be more actively promoted among the wider public.

The children discussed very concrete issues in relation to what they have gained during their membership in the councils. *Skills to participate* include comments such as. «I have learned how to express my opinions in public», «I have learned meeting procedures», and «I have learned how to influence matters important to me». A secondary school girl, Paula, offered a more in-depth view on what she has gained during her membership in the council:

That we learn, meeting procedures, this might be an example, but at least I understand that it must be useful for the future. And that we learn to act in a group, work as a group. And that things don't always go as you yourself want, and we learn how to influence on things and what is possible. All those different ways how we can promote our ideas further. And we can represent our schools and peers and we learn to listen to their opinions. And we can really make a difference.

Regional youth councils are regarded as sites where children can practice and develop different skills with their peers and adults. Furthermore, children regard them as important for their future life, and even though council activities mainly take place outside the school, children consider the skills practiced useful for their school life and academic performance. Children notice that the councils serve as an important site for learning the democratic life that schools cannot offer. This also resulted in some members considering themselves privileged and that their peers at school were missing out on such important activities. Paula also notes that besides being able to learn specific skills, such as meeting procedures and promoting initiatives in decision-making, membership in the regional youth council also allowed them to practice interactional skills and to learn resilience as group members.

Though children most often expressed gaining knowledge and various skills in relation to participation in regional youth councils, they also discussed more abstract things that re-

late to personal growth and attitudes towards participation. *Personal growth and the value of participation* entails statements such as: «I think I have become more broad-minded», «I've been praised by the teacher about my activities in the council», «I've been trusted», and «It has encouraged me to proceed with my studies». For many, being trusted and recognized as a member of a council strengthened their self-confidence and self-trust (see also Crowley 2012; Halsey et al. 2006). In relation to this, children reported gaining more self-assurance to interact with others, and to express their own opinions in the council. In general, taking part in the council activities and decision-making also strengthened their trust in the democratic system:

Absolutely! I have noticed that you can really make a difference, if you just bother! In addition to this, I have learned to know great people around me that support me in everyday life.

Children also noted that through their membership in the council, they have realized the value of participation. It was also referred to as a certain kind of spirit or a right kind of attitude, as one respondent in the survey replied:

Participation means that you want to influence on different things in your life and you are interested in them. It means that you don't stop halfway, and you understand that to influence entails even small things.

Overall, children expressed several benefits they had gained during their membership in regional youth councils. Traditional views on citizenship education have been criticized for being instrumental and individualistic, as simply equipping children with certain skills and a right kind of mindset (Biesta 2006, 2011). However, children themselves report that learning, for example, the knowledge and various skills on how to participate is crucial for the activities in the regional youth councils. For most members, participation in the regional

youth councils also offered a space for personal growth and the realization of one's possibilities to participate. Moreover, children were also looking to the future, as secondary school girl Paula notes:

It is just that when you are grown up, so you dare to get involved more and not simply stating your opinions at home, and not anywhere else. So, encouraging and developing, I think this is good for us, there will be better youth!

Discussion

This article has introduced children's conceptions of participation in the context of regional youth councils. This has laid the groundwork for understanding councils as sites of learning about democratic life and the ways to act in it. As the article has demonstrated, children learn a variety of things while in the councils; for example, they learn about the democratic system and their possibilities to act in it, and they gain practical skills to promote the issues of their concern. Moreover, according to children, regional youth councils offer a space for social relationships and for personal growth. This has also been noted in earlier research (see Crowley 2012; Halsey et al. 2006; Kendall 2010; Shier et al. 2014).

In this article, it is argued that if we are to move forward in the discussion around children's participation, more attention should be paid to the educational dimension of participation. The question is, how can we best support children's participation in the youth councils pedagogically? Pedagogy of participation can best be described as a frame of reference through which children's participation could be effectively approached. It requires a special mindset from the point of view of adults who interact with the children in their endeavors to participate. This requires acknowledging children as active agents, persons in their own right, with their subjective life histories. Furthermore, this requires attention to the contexts of children's

lives. In the regional youth councils, children and adults bring their subjective worldviews and opinions into dialogue with others, and this requires a safe and supportive environment (Biesta 2006; Biesta and Lawy 2006). Pedagogy of participation highlights the importance of acknowledging that the right to participate is intertwined with the sense of responsibility. This means responsibility of the adults to support and guide children in their participation activities. It also means that children themselves learn to take on responsibility gradually in the councils.

It should be noted that participation – or the idea of active citizenship, for that matter – does not entail a static set of skills and knowledge that can be simply transferred from one person to another. Instead, these must be understood as situational: hence, children and adults construct their everyday lives and activities in the context of regional youth councils in reciprocal interaction. Ideas about citizenship and democratic education have been contested for their instrumentalist and individualistic nature (Biesta 2006). In this article, it is recognized that the knowledge and the skills practiced in the councils are not self-evident in the possession of a certain group – like the adults – on the contrary, these values are constructed collectively in the group. For Biesta (2011), learning democracy refers to children learning democracy through their participation in the contexts and practices that make up their everyday lives, not only the schools. Regional youth councils offer a space, outside the school system albeit in close connection to it, where children of different ages come together to discuss issues of their concern.

Lastly, as educational relations between adults and children always carry with them questions of power, they should be discussed openly. The last quote from Paula suggests that regional youth councils offer a place where the youth will somehow be improved – as if there is something wrong with the youth population to begin with. This

view is problematic and should not be considered a basis for the pedagogy of participation. Instead, it should be recognized that people of different ages come together in the context of regional youth councils, with their subjective life histories and resources. Simply concentrating on the deficits that a certain group of people are claimed to possess, does not support children's participation possibilities effectively. More emphasis should be placed on creating spaces where children and adults can interact with each other and take part in activities that are meaningful for all (see also Biesta et al. 2009). Youth councils should also be critically reviewed, as they illustrate adult-initiated structures of children's participation, forming just one example of how children can express their opinions and influence in the matters of their concern. Moreover, as Percy-Smith (2006: 154) argues, more attention should be paid to how children and adults negotiate the agendas and means of participation in the context of youth councils.

The article has several limitations. Experiences of children in a specific cultural and historical context are presented in this article, and the number of participants in the study is limited. Thus, generalizations cannot be made. The data is relatively old, but it offers authentic experiences from children themselves, which should be regarded as important. Furthermore, based on children's experiences, discussions on participation as a pedagogical practice can be elaborated. Further research is needed to deepen the understanding of various kinds of participation arenas, experienced both by the children and the adults alike. Different kinds of data collection methods should be developed to allow children's authentic experiences to come alive. Moreover, as the regional youth councils are still operating in the city, follow-up studies should be conducted.

References

- Adu-Gyamfi, J. 2013. Can children and young people be empowered in participatory initiatives? Perspectives from young people's participation in policy formulation and implementation in Ghana. *Children and Youth Services Review* 35: 1766–1772.
- Alanko, A. 2013. *Osallisuusryhmä demokraatiakasvatuksen tilana: tapaustutkimus lasten ja nuorten osallisuusryhmien toiminnasta Oulussa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Alexander, R. 2008. *Education for All, The Quality Imperative and the Problem of Pedagogy*. CREATE Research Monograph 20. Sussex, London: CREATE/IOE. Retrieved from http://www.create-rpc.org/pdf_documents/PTA20.pdf.
- Biesta, G. J. J. 2006. *Beyond learning: democratic education for a human future*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Biesta, G. J. J. 2011. *Learning Democracy in School and Society, Education, Lifelong Learning, and the Politics of Citizenship*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Biesta, G. J. J. and Lawy, R. 2006. From teaching citizenship to learning democracy: overcoming individualism in research, policy and practice. *Cambridge Journal of Education* 36(1): 63–79.
- Biesta, G. J. J., Lawy, R. and Kelly N. 2009. Understanding young people's citizenship learning in everyday life. The role of contexts, relationships and dispositions. *Education, Citizenship and Social Justice* 4(1): 5–24.
- Christensen, P. and Prout, A. 2002. Working with ethical symmetry in social research with children. *Childhood* 9(4): 477–497.
- City of Oulu 2019. *Osallisuus ja vaikuttaminen*. Retrieved from <https://www.ouka.fi/oulu/nuoret/osallisuus-ja-vaikuttaminen>.
- Cockburn, T. 2007. Partners in power: A radically pluralistic form of participative democracy for children and young people. *Children & Society* 21(6): 446–457.
- Crowley, S. 2012. *Is anyone listening? The impact of children's participation on policy making*. Cardiff: Cardiff University.
- Feringa, D. and Tonkens, E. 2017. How the participation style in local youth councils contributes to the civic engagement of young people. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice* 26(2): 43–59.
- Finnish National Board on Research Integrity. 2012. *Responsible Conduct of Research and Procedures for Handling Allegations of Misconduct in Finland*. Helsinki: Finnish Advisory Board on Research Integrity.
- Gal, T., and Duramy, B. F. 2015. Enhancing Capacities for Child Participation: Introduction. In: T. Gal and B. Duramy, eds. *International Perspectives and Empirical Findings on Child Participation: From Social Exclusion to Child-Inclusive Policies*. New York: Oxford University Press: 1–16.
- Gretschel, A. 2002. *Kunta nuorten osallisuusympäristönä: nuorten ryhmän ja kunnan vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisprojektin laadunarvioinnin keinoin*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Halsey, K. Murfield, J., Harland, J. L. and Lord, P. 2006. *The voice of young people: An engine for improvement? Scoping the evidence: Literature review*. Reading: CfBT Education Trust.
- Hart, R. A. 1992. *Children's participation: from tokenism to citizenship*. Florence: UNICEF International Child Development Centre. Retrieved from https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf.
- Horgan, D., Forde, C., Martin, F. and Parkes, A. 2017. Children's participation: moving from the performative to the social. *Children's Geographies* 15(3): 274–288.
- James, A. and James, A. 2004. *Constructing Childhood. Theory, Policy and Social Practice*. New York: Palgrave MacMillan.
- Kendall, S. 2010. *Children and young people's participation in Wales* (Research Report No: 051/2010). Cardiff: Welsh Assembly Government.

- Korsgaard, O. 2001. Introduction. Why has Citizenship Become such a Vogue Word? In: O. Korsgaard, S. Walters, and R. Andersen, eds. *Learning for democratic citizenship*. Copenhagen: Association for World Education and the Danish University of Education: 9–14.
- Lansdown, G. 2010. The realization of children's participation rights: critical reflections. In: B. Percy-Smith and N. Thomas, eds. *A Handbook of Children and Young People's Participation: Perspectives from Theory and Practice*. London, New York: Routledge: 11–23.
- Local Government Act 410/2015. English translation by Ministry of Finance, Finland. Retrieved at: <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2015/en20150410.pdf>
- Lundy, L. 2018. In defence of tokenism? Implementing children's right to participate in collective decision-making. *Childhood* 25(3): 340–354.
- Nivala, E. and Rynnänen S. 2013. Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja*, vuosikirja 14: 9–41.
- Percy-Smith, B. 2006. From consultation to social learning in community-participation with young people. *Children, Youth and Environments* 16(2): 153–179.
- Raby, R. 2012. Children's participation as neo-liberal governance? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 35(1): 77–89.
- Sant, E., and Davies, I. 2018. Promoting participation at a time of social and political turmoil: what is the impact of children's and young people's city councils? *Cambridge Journal of Education* 48(3): 371–387.
- Shier, H. 2001. Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations. A new model for enhancing children's participation in decision-making, in line with article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Children & Society* 15(2): 107–117.
- Shier, H., Méndez, M.H., Centeno, M., Arróliga, I. and González, M. 2014. How children and young people influence policy-makers: Lessons from Nicaragua. *Children & Society* 28(1): 1–14.
- Schreier, M. 2012. *Qualitative Content Analysis in Practice*. Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications.
- Shultz, W., Ainley, J. Fraillon, J. Kerr, D. and Losito, B. 2010. *ICCS 2009 International Report: Civic Knowledge, Attitudes, and Engagement among Lower-Secondary Schools Students in 38 Countries*. Amsterdam: IEA.
- Siljander, P. 2002. *Systemaattinen johdatus kasvatustieteisiin*. Helsinki: Otava.
- Sinclair, R. 2004. Participation in practice: Making it meaningful, effective and sustainable. *Children & Society* 18(2): 106–118.
- Smith, K. 2012. Producing governable subjects: Images of childhood old and new. *Childhood* 19(1): 24–37.
- Taft, J. K. and Gordon, H. R. 2013. Youth activists, youth councils, and constrained democracy. *Education, Citizenship and Social Justice* 8(1): 87–100.
- The Union of Local Youth Councils in Finland. 2019. *What is a youth council?* Retrieved from <http://www.nuva.fi/what-is-a-youth-council>.
- Thomas, N. 2007 Towards a theory of children's participation. *International Journal of Children's Rights* 15(2): 199–218.
- Thomas, N. 2012. Love, rights and solidarity: Studying children's participation using Honneth's theory of recognition. *Childhood* 19(4): 453–466.
- Timmermans, S., and Tavory, I. 2012. Theory construction in qualitative research: From grounded theory to abductive analysis. *Sociological Theory* 30(3): 167–186.
- UNESCO. 1998. *Citizenship Education for the 21st Century*. Retrieved from http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_b/interact/mod07task03/appendix.htm.

- United Nations. 1989. *The Convention on the Rights of the Child*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/crc.pdf>
- Watkins, C., and Mortimore, P. 1999. Pedagogy: What do we know? In: P. Mortimore, ed. *Understanding Pedagogy and Its Impact on Learning*. London: Chapman: 1–19.
- Wyness, M. 2006. Children, Young people and Civic Participation: Regulation and Local Diversity. *Educational Review* 58(2): 209–218.
- Wyness, M. 2009. Children representing children. Participation and the problem of diversity in UK youth councils. *Childhood* 16(4): 535–552.
- Wyness, M. 2013. Global standards and deficit childhoods: the contested meaning of children's participation. *Children Geographies* 11(3): 340–353.
- Youth Act 1285/2016. English translation by Ministry of Culture and Education; Finland can be retrieved from: <https://minedu.fi/en/legislation-youth>

Author prentation

Anu Alanko, PhD in Education; Master of Social Sciences in Sociology. University Lecturer at the University of Oulu. I am working as a university lecturer in sociology, in the faculty of Education in the university of Oulu. My main research areas are children's and young people's participation in adult-structured arenas, such as youth councils and school councils. In addition to this, my research areas entail democratic education, home-school cooperation and digitalized home-school co-operation, and the educational paths of rural youth. I am especially focused on children's and young people's perspectives in research.

University of Oulu, Faculty of Education
P.O. Box 8000 FI-90014 University of Oulu
anu.alanko@oulu.fi

Representation of Children's Views in Finnish Newspaper Media Across Three Decades

Marleena Mustola, Eija Sevón, and Maarit Alasuutari

Abstract

As the United Nations Convention on the Rights of the Child (UNCRC) celebrates its thirtieth anniversary, it is relevant to explore how understandings of children's rights have appeared during these three decades. As a key public actor in society, the media provides an interesting field in which to study the salience of children's rights in societal and public discussions. Thus, in this article, we examine how children's views are represented in *«Helsingin Sanomat»*, the main national newspaper of Finland, in 1997, 2007, and 2017. This examination is based on articles 12 and 13 of the UNCRC, where it is stated that children have the right to express themselves in all matters affecting them. The data collection for this article was based on a systematic random sampling method of these issues in the years mentioned above, and a systematic content analysis was also applied. The results show that, somewhat surprisingly, in 2017, less than a third of news stories concerning childhood and children reported children's views on the matter, while in 2007, almost half of news stories reported on children's views. Based on the data, it appears that macro-level issues remained within adults' sphere of discussion during these years.

Introduction

According to articles 12 and 13 of the United Nations Convention on the Rights of the Child (UNCRC), children have the right to express their views freely in all matters affecting them, and they have the right to impart these views orally, in writing, or in print. Despite the rise of social media, traditional media has occupied and still occupies the central forum for democracy (Mughan and Gunther 2000). However, what remains unclear is whether it serves similar functions among children and whether children can have their say in media rhetoric. This question remains particularly topical with regard to numerous current phenomena, including the climate activism of youths such as Greta Thunberg and their representation in the media (see Ursin 2019).

In 2019, as the UNCRC marks its thirtieth anniversary, it can be assumed that the rights presented in the convention have been ce-

mented. While Finland ratified the UNCRC in 1991, there has been insufficient research conducted into how the rights of the child have been implemented in Finnish society. The Child Barometer implemented by the Finnish Ombudsman for Children (see Tuukkanen 2018) revealed that methodological knowhow regarding research into children and children's issues is lacking. This may explain the paucity of data on children's own experiences in relation to the implementation of their rights. In addition, understandings of how children's rights and views are presented and represented in Nordic societies is scarce. Thus, to address these gaps in the research, we explore children's representation in Finnish media.

Studies and reports have shown that the media is failing to engage children and represent them in a manner that does not negatively label them or indulge in victimization.

Moreover, the majority of issues dealt with in the media seem to be reserved for adults (e.g., Andersson & Lundström 2007; Hammarberg 1997; Gordon, McAlister, & Scraton 2015; Kaziaj & Van Bauwel 2016; Ponte 2007.) In this article, our starting point is an exploration of children's right to express their views freely, where we examine how children's views are represented in *Helsingin Sanomat (HS)*, the main national newspaper in Finland. We are interested in investigating the potential differences in representations of children's views in the three decades following the ratification of the UNCRC. To fulfill this purpose, we collected data from *HS* articles published in 1997, 2007, and 2017. Based on this data, we were able to explore how and concerning what topics—related to both children and childhood—*HS* represented the views of children. Furthermore, it is relevant to disclose the topics and contexts that children do not have a say in, as this disclosure highlights the areas of society in which the rights granted to children in the UNCRC have not been actualized.

Children's views and participatory rights

In this article, we made the conceptual decision to speak about the *views* of children, rather than their participation, agency, or voice (see e.g., Carpentier 2012; Sevón 2015), as it is a term and concept used in the UNCRC. For many, children's rights signify participation. However, the UNCRC is much more specific with its use of the term «views,» and the term's specificity is greater than the complex concepts of participation and participatory rights (Lansdown 2010: 11–12). Because of the complexity of both participation and agency, we decided to act in coherence with the UNCRC, even though a «view» remains quite a complicated conceptual choice. Carpentier (2012) claims that children's views and participation do not merely mean access, presence, or social interaction—the terms also denote power in decision-making processes. It should

be noted that if children's views are asked and reported on, it is not guaranteed that the process is done in a manner that respects children's rights. It is also impossible to conclude, based on written newspaper articles, if children have truly expressed the views in question, since the text is produced—or at least edited—by journalists. Due to these reasons, we speak of the *representation* of children's views. Overall, research in childhood studies has highlighted how listening to children and addressing their views in society is a multifaceted and challenging issue (e.g., Alasuutari 2014; Kjörholt 2002; Lundy & McEvoy 2011; Noppari, Uusitalo, & Kupiainen 2017; Spyrou 2011; Wyness 2009).

The UNCRC, which consists of 54 articles, is the most widely ratified international treaty in history (O'Neill & Zinga 2008: 3) and the most quickly ratified United Nations' (UN) human rights treaty (Taylor 2006). These superlatives suggest that children's rights comprise a globally shared issue that is widely promoted. Children's rights have positive associations and have been presented as unthreatening, inclusive, and positive (Tisdall 2011). Children's rights fall under the umbrella of human rights and are concerned with the political, social, economic, cultural, and citizenship rights of children. Historically, children's rights have developed in relation to two major changes—the new concept of children and the notion of systematic rights (Stearns 2016). Linked with the concept of individualization within Western society, Reynaert, Bouverne-de Bie, and Vandeveldde state that «the emphasis on the individual rights of children with a conception of childhood as the autonomous child is not as groundbreaking as it might at first seem» (2009: 529). Thus, children's rights strictly belong to the broader individualistic paradigm of our culture and society.

Despite the enthusiasm, active research contributions, and the increasing number of academic journals that have been established based on this specific topic, such as «*The*

International Journal of Children's Rights» in 1993 and «*The Canadian Journal of Children's Rights*» in 2014, the notion of the universal rights of the child has been criticized within academia. There are worries among scholars that «rights» is too vague a concept that allows for manipulation and that the individualistic hegemony related to rights neglects the responsibilities of subjects (see Freeman 2000). Barry Percy-Smith claims that «the honeymoon period of young people's participation and the celebration of their voices has now passed» (2006: 172) and recommends that more attention be paid to the wider social and organizational systems in which children participate. Kay Tisdall (2011) states that theorizations of children's participation and rights have been too child-focused. Stuart Aitken (2018a) has remarked that child rights are removed from local contexts and that the notion of individual and universal rights is in many ways flawed. Leaning toward post-human philosophy, he suggests that children should be perceived relationally, in an unromantic way, and references the desire to «push the more-than-human postchild perspective as an alternative to liberal ethics, which leave children alone and impotent in the center of world that is not of their making» (2018b: 710). In this article, even though our perspective is not precisely post-human, we do not artificially detach children from societal contexts but instead examine their being in relation to material objects, such as the newspaper, and broader societal discussions visible in the media.

When considering children's rights with respect to the media, article 17 of the UNCRC is the most prominent in this regard. It urges States Parties to «recognize the important function performed by the mass media and [...] ensure that the child has access to information.» However, this article does not advise on children's active role as not merely receivers of but contributors to media content. Articles 12 and 13 refer to freedom of expression, and they «place clear obligations on States to cre-

ate the time, space and opportunity for children to be heard, and to take the necessary action in response to their views» (Lansdown 2014: 172). Article 12 has been regarded as quite progressive, as it insists that children be provided with the opportunity to be heard in judicial and administrative proceedings and in all matters affecting them. This specification has placed demands on governments, professionals, and civil society organizations to work *with* and not merely *for* children (Lansdown 2014). However, article 12 is slightly problematic, as is the UNCRC as a whole, in its focus on the tension between two conflicting views: Paternalistically, children should be protected; however, they should also be viewed as autonomous individuals with full rights (see Stahl 2007). Though articles 12 and 13 neither specify the media nor other explicit institutions in relation to how children should express their views, they emphasize that children's opinions should be heard in all matters affecting them. In this regard, it is clear that the media plays a central role in determining whose opinions are aired in society.

The media as a mediator of children's views

The relationship between the media and children is complex, mainly due to the fact that currently, globalized and digitized media has an extensive impact on society. There is also a growing interest in and body of research on children, childhood, and the media (see Mulari 2019). Since the field of media is extremely broad and is comprised of various communication tools and mediums, such as print media, news media, television, and social media, so is the research area concerning it. For instance, in Finland, there is a significant interest in children's activities and views related to the media (e.g., Mustola, Koivula, Turja, & Laakso 2018; Ruckenstein 2010; Ylönen 2010), media education (e.g., Kupiainen 2009; Koivula & Mustola 2017; Vilmilä 2015), and children and young people's media use (e.g., Merikivi, Myllyniemi,

& Salasuo 2016; Suoninen 2014). Finnish research has also addressed some specific issues, such as ethics concerning research on the representation of childhood on social media (Mustola & Kiili 2019) and the execution of more-than-representational media studies of children (Noppari et al. 2017).

There is scant information regarding children's relationships with newspaper media in the Finnish context. We know that reading print media is rare for small children in Finland: 51% of children under the age of eight do not read newspapers (Suoninen 2014), and only 34% of Finnish children aged between seven and nine children follow news from different media sources (Merikivi et al. 2016: 20). As children get older, newspapers play a more important role in their everyday lives: 81% of individuals aged between 10 and 29 read newspapers at least once a week (Merikivi et al. 2016: 21). Information regarding how children are represented in Finnish print media is even more scant. However, there have been some practical projects conducted in Finland to support the participation of children and youths in news media. For instance, the Yle News Class project, conducted by the public service broadcasting company Yleisradio, aimed to bring «voices of the young to a wider audience and help them understand the world» (*Mapping of Media Literacy Practices and Actions in EU-28* 2016: 180–181).

While the media has the potential to assist the implementation of the UNCRC, children are often shunned by the media and «used» by it in order to serve commercial objectives in a way that compromises their welfare and rights (Tobin 2004: 140–141). In 1996, the UN's Committee on the Rights of the Child held a meeting dedicated to children and the media, where three themes were discussed—namely, how to support children's participation in the media, how to protect children against harmful influences, and how to respect the integrity of children in media reporting (Williams 1997). Now, over two decades since this meeting,

the same questions remain topical. Besides the broader question of supporting children's participation in general, interest also lies in the participation of minority groups and children from different social backgrounds. In Finnish society overall, children do not have equal participation opportunities. The Finnish Youth Barometer (Pekkarinen & Myllyniemi 2018: 36) revealed in 2018 that, in relation to political activity, female children and youths who lived in cities and were older had more opportunities to have an impact on society in a political sense.

The media contributes to the implementation of the UNCRC in three major ways. First, it can refer to the UNCRC; second, it has the capacity to construct images of children and childhoods; and third, it can support or prevent children's participation in the media (e.g., Hammarberg 1997; Tobin 2004). There are also more indirect issues that affect the relationship between media and children's rights, including the ethical codes of journalists and media education. In a study entitled «Identifying and challenging the negative media representation of children and young people in Northern Ireland (Gordon et al. 2015), children and young people participated in workshops to explore their understandings of mass media and experiences of different media outlets. The participants stated that the media fails to engage with children and young people and that it should do more to involve children, rather than merely talking about them (Gordon et al. 2015).

Examinations of how children's views are represented in the media is, to the best of our knowledge, scarce. However, an example of this type of research is Sheela Warriar and Marjory Ebbeck's (2014) study, where the authors analyzed children's rights as portrayed on Singaporean television broadcasting. The authors evidenced that the cases in which children were active participants in society (15.1%) and adopted age-appropriate responsibilities (4.9%) were limited in Singaporean television broadcasting. In contrast, there is a moderate

body of research on how children and childhoods are portrayed in the media. However, this type of research is more media-centric and focuses on representations and youths only. Studies concerning young children and infants (e.g., Lupton 2014) are rare.

Existing studies show that the children who are represented in the media are constructed ambivalently, either as innocent and dependent victims of wars and catastrophes or as demons and black sheep who rebel against the laws of societies (e.g., Andersson & Lundström 2007; Denov 2012; Kaziaj 2016; Kaziaj & Van Bauwel 2017; Moeller 2002; Ponte 2007). The study conducted by Kaziaj and Van Bauwel (2017) shows that Albanian television news rarely broadcasts topics that concern children or children's issues. Ponte (2007) points out that children themselves are not *heard* in the news; rather, they are portrayed as objects of risky situations, parental control, or delinquency. The themes of the news concerning children focuses most often on conflicts, accidents, polemics, advice for parents, and education (Ponte 2007). When examining the research concerning children represented in the media, it is worth noticing that often the focus is on specific minority groups (see Jordan & Prendella 2019), such as subjects of gender-variant minorities (Kelso 2015) and victims and perpetrators of wars and catastrophes, including asylum-seekers and child soldiers (Denov 2012; McLaughlin 2018). This is explained by the fact that children are often considered to be the future of the nation: as subjects whose future should be protected (Moeller 2002; Ponte 2007). Further, Moeller (2002) claims that the portrayal of children in the media forms a double bind between the compulsion to protect children and the compulsion to attract attention.

Portraying children as «perfect» victims presents a position of non-participation, where they become dependent actors; when they are represented as demons, children are paralleled with adults (Moeller 2002). Kaziaj (2016)

holds that children are pictured through the «adult gaze» (i.e., through adults' perspectives) in the media news, while Such, Walker, and Walker (2005: 322) emphasize that the politically active competencies of young people are often questioned in news coverage because society is used to non-threatening child-adult dichotomies. Moreover, children are not often considered competent users of the media due to their lack of maturity, critical thinking, and prior knowledge (Kaziaj & Van Bauwel 2017). It is also argued that the media does not account for the UNCRC and excludes children as both active participants and citizens who are capable of expressing their views (Kaziaj & Van Bauwel 2017; Ponte 2007). Keeping in mind these dichotomies, contradictions, and positions reserved for children who are represented in the media, it is intriguing to explore how *HS* deals with the representation of children's views.

Data and methods

In order to examine how children's views are represented in Finnish news articles, we collected data from *HS*, the main national print newspaper in Finland. We selected three volumes from three different decades—1997, 2007, and 2017. We wanted to include a recent volume, and since the data were collected in 2018, the most recent full volume was 2017.

Although the data of this article come from three different decades, we do not assume that the news stories and articles of the selected years demonstrate the specific trends or phenomena of newspaper media in these decades. Neither do we aim to examine changes in the representation of children's views in the three decades. Instead, the selection of three volumes, each of them 10 years apart, is done to increase the chronological variance of the data, and thus the generalizability of the results over time in the case of the identification of recurring characteristics or patterns in the data (see Gobo 2004). Moreover, an intensive data collection process based on a small num-

ber of volumes makes it easier to consider the findings in relation to the topical events and historical contexts of each year.

The research data we gathered comprise editorials, feature articles, and news stories published in the years 1997, 2007, and 2017 in *HS*. The method of data collection was based on systematic random sampling conducted within the issues of *HS* in the years mentioned above. We randomly selected every tenth newspaper published in the appropriate year, thus numbering 36 newspapers each year. This was done to avoid researcher bias in the selection of news (see Lacy, Watson, Riffe, & Lovejoy 2015). From these numbers, all of the editorials, articles, etc. concerning children and young people (i.e., all those under the age of 18), were included. In the first phase of sampling, the selection criterion used was the mention of an individual child or children. In the second phase of sampling, we excluded any writing that comprised public opinion pieces or short news stories (e.g., crime news) from the data, because we wanted to focus on the articles that were written by the editors and journalists of *HS*. Altogether, the final sample was comprised of 220 articles.

We then began a systematic thematic and inductive content analysis of the data (see Alasuutari 2011; Braun, Clarke, & Terry 2015) by independently analyzing the selected writings from each decade in order to form a concept of the topic categories in the news that concerned children, childhood, and youth. Each member of the research group was responsible for classifying the news of one decade, and each member also conducted a tentative categorization. Following this, we discussed the tentative categorizations, determined the final categorizations, and decided on the inclusion and exclusion criteria for each category. In this phase, we combined many of the tentative categorizations, such as health and crises, tragedies, and violence into the broader category of *safety and health*. Another category was early childhood education and care (ECEC), which was

placed within the broader category of *education*. There were no large variations in the tentative categorizations of the three authors, and we all agreed on the titles and definitions of the final categories. A mark of our success in the categorization process was the rare need to use the category «other,» which we decided to use to represent other topics of the news that did not fit in the seven named categories. We used this category just three times in our analysis.

The newspaper articles were typified into seven separate categories, with *other* as the eighth category. The first category of *politics and decision-making* included the news articles that dealt with public power, decision-making, legislation, administrative steering, related economic questions, political elections, and international, national, and municipal political activities. The second category of *culture and leisure* was comprised of news articles that addressed cultural characteristics, national cultures, cultural values, art, cultural artefacts (e.g., books, toys), consumption of culture, media and communication, leisure activities, travelling, hobbies, and child and youth culture. The third category of *education* consisted of the news articles that targeted institutionalized education and upbringing in ECEC and primary or secondary education. Familial upbringing (see category 5) and leisure education in courses, camps, or hobbies (see category 2) were excluded from this category. The fourth category of *work and economic activity* was comprised of news articles regarding children's and adolescents' employment, work, entrepreneurship, and other economic activity. The fifth category of *family and parenting* included all news articles that focused on family relationships, family formation, family life, and parenting. The sixth category of *safety and health* focused on health, safety, and security or threats to these elements, such as violence or the use of alcohol. The seventh category of *housing and environment* consisted of news articles that explored children's housing, living environments, and living conditions. We quantified the

data to determine the number of news stories within each category for each year.

After conducting the systematic content analysis, we focused on examining how children's views were addressed in these news articles, and the quantification was also conducted for these cases. We analyzed whether children were plainly a target of adult actions or whether their views were represented in a particular way. Further, the representation of children's views was divided into three different areas. First, children's point of view could be reported indirectly, where adults spoke on behalf of their children or children served as participants in surveys that were reported in the news. Second, the views of children (or an individual child) were presented through interviews, in which direct quotes or indirect reporting were used in the writing. Third, children were the authors of the news articles. In the news articles in which children's views were represented, we excluded childhood memoirs where adults recalled their own childhoods, because it was not the child who was speaking. Nevertheless, childhood memoirs fulfilled their own functions as definers of childhoods in our data, and they usually dealt with uneasy topics, such as extreme violence and sexual abuse.

Representation of children's views in 1997, 2007, and 2017

The number of newspaper articles concerning children and youths is quite similar for each year, with a slight increase as the years go by (see Figure 1). However, this increase may be due to the increasing size of the newspaper: If the number of pages has increased as the years pass, then there is more space for news concerning children and childhood. In 1997, children's views were presented in 22 news articles out of 66—a third of cases. In 2007, the presence of children's views was significant, as children had their say in 35 news articles out of 76—almost half of cases. In 2017, children's views were considerably less salient. They appeared in only 22 stories out of 78—not even a third of cases. This is a notable finding, es-

pecially when one considers how researchers and advocates of children's rights have spoken increasingly of the importance of children's rights and the salience of hearing them in matters that concern their everyday lives. Of course, a possible explanation for this might be that our sampling procedure was not successful in amassing enough news stories.

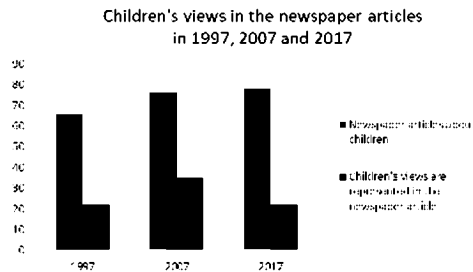

Figure 1. The number of *HS* newspaper articles concerning children, and the number of said articles in which children's views are represented in 1997, 2007, and 2017.

In 1997, *education* (N = 22) was the largest category in the news where children or childhoods were mentioned (see Figure 2). The second-largest category was *safety and health* (N = 17), and the third-largest was *culture and leisure* (N = 8). Children's views were represented in these news articles seven, six, and three times, respectively, meaning that children's views were represented in 34% of cases. The presence of children's views was quite even within all categories in 1997, but *work and economic activity* represented a topic in which children's views were introduced most seldomly, in just one case out of seven.

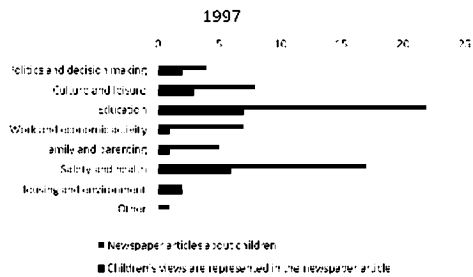

Figure 2. Thematic coverage of *HS* newspaper articles on children and newspaper articles that represented children's views in 1997.

The articles of 2007, in turn, differed from those of 1997. Although the first three categories, *education* (N = 20), *culture and leisure* (N = 17), and *safety and health* (N = 17) were the largest, similar to 1997, children's views were represented more often—in 44% of cases. Figure 3 reveals that 2007 diverged from 1997 in respect to its coverage of *education*: Children's views were represented in this area in only five cases out of 20. Children's views were most often represented in the news concerning *housing and environment* (three out of four cases), *family and parenting* (five out of seven cases), and *culture and leisure* (12 out of 17 cases). *Work and economic activity* were not widely discussed, and neither were children's views in these categories.

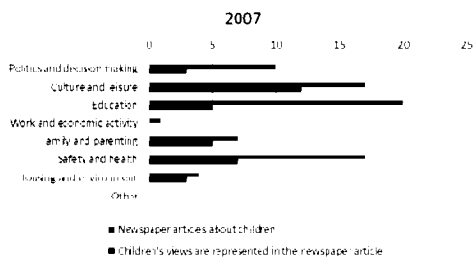

Figure 3. Thematic coverage of *HS* newspaper articles about children and newspaper articles that represented children's views in 2007.

In 2017, as shown in Figure 4, *education* (N = 18) was again the chief category of interest in relation to the presence of children. The second-largest category was *politics and decision-making* (N = 16), and the third was *safety and health* (N = 15). Despite the large number of news articles within the category of *politics and decision-making*, children's views were not present in any of these articles (0 cases out of 16). In opposition to this was the situation concerning *work and economic activity*. In these articles, children's views were reported in almost every single piece (five out of six cases). Children's views were represented in almost half of the articles concerning *culture and leisure* (six out of 13 cases) and in almost a third of news articles regarding *education* (five

out of 18 cases). Within the category of *safety and health*, the representation of children's views was scarce (three out of 15 cases).

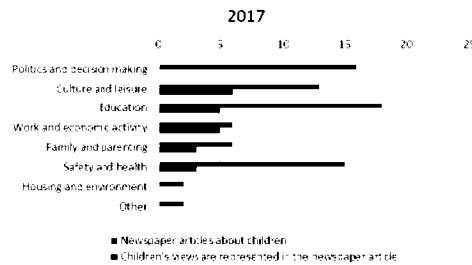

Figure 4. Thematic coverage of *HS* newspaper articles about children and newspaper articles that represented children's views in 2017.

When analyzing the origins of the views of children in *HS*, it is obvious that children were not always directly heard. The views of children in print seemed to originate from diverse sources and not from discussions between children and journalists/editors. Instead, children were listened to in more indirect ways in *HS*. For instance, children's views were drawn from a survey of a certain demographic of children and youths. What was also common was the tendency for adults, such as parents and teachers, to speak on behalf of children, thus leading to the reporting of their *assumed* views. There were also articles in which children themselves were the authors, but these were often located in *HS*'s pages and columns that were reserved for children's «own» issues and that solely targeted children.

Concluding discussion

In this article, we conducted an exploratory examination of the representation of children's views in the news stories of a mainstream Finnish print newspaper. The findings suggest an upward trend in the frequency of news stories that concern children and childhood, as the number increased with each year. However, children's own views were not represented as often. The most prominent year, if one considers the number of representations

of children's views, was 2007, when almost half of the articles in question reported children's views. In 1997 and 2017, the proportion of news stories that embodied the views of children was roughly third of cases—or less, as in 2017.

Typically, the news concerning children and childhood focused on education, culture, and leisure as well as safety and health during 1997, 2007, and 2017 (cf. Ponte 2007). A reason for this trend may be due to the fact that Finland's economic recession from the 1990s onwards led to financial cuts to children and family services, and these cuts were especially visible as topics in the areas mentioned above. Nevertheless, it appears that the political decisions themselves were debated and questioned in the media more often in 2007 and 2017 than in 1997. Another reason for the recurrent categories that address children's views could be due to the fact that these themes can be easily related to the micro-level aspects of the lives of children.

Children's views were welcomed in categories that were smaller in scale, «softer,» and that resonated well with the typical micro-level activities of children, including playing and going to school. An important finding of our study is that children's views were not often represented in *HS* in relation to macro-level issues such as politics and decision-making. What is salient in this regard is that in the topics of politics, safety, and health, children still abide without a voice of their own in 2017. These areas of life seem to be considered macro-level activities that are arenas of adulthood and adult power. Article 12 of the UNCRC stipulates that children should be able to express their views in *all matters affecting them*; however, the media coverage explored in this study reveals that this is not happening in Finnish media discussions in 2017, almost 30 years after the UNCRC was adopted.

Our finding coincides with those of Ruckenstein (2012), who argues that in Finnish public discussions, children are supposed to be interested in «children's matters,» which are relegated to micro or everyday politics. In

macro-level decision-making, children's voices remain absent. This finding also corresponds with earlier international studies on the representation of children and their views in media (Kaziaj 2016; Kaziaj & Van Bauwel 2017; Moeller 2002; Ponte 2007; Warriier & Ebbeck 2014). Perhaps, as Barry Percy-Smith (2006) warned over 10 years ago, the honeymoon period of children's participation is over. It is not often that one group belonging to a specific social category can determine the direction of politics, which is a field known for its distinct and intersecting agendas. However, it is still concerning that in 2017, children's views were absent in political news coverage. Kay Tisdall (2011) believes that a child-focused theorization of children's participation would lead to the improved representation of children with respect to macro-level issues. However, based on our data, this does not appear to be happening in Finnish media discussions. Tisdall (2008: 82) also refers to micro- and macro-level issues and recalls that that the broad umbrella of «participation» may need to be put away and replaced by more nuanced terms in order to reveal the tensions and possibilities of children and young people as public actors. Our analysis supports this belief, as it is clear that there is a strong divide between the participation of children in micro-level topics and their participation in macro-level topics.

However, children's participation does not always mean that children have an influence on issues affecting them, not even in their daily contexts. As Niemi, Kumpulainen, and Lipponen (2016) argue in the context of educational research, although children's right to participation is institutionalized in educational settings, their voice remains without real influence if said participation does not penetrate pedagogical practices and result in changed courses of action (see also Lundy 2007). The recent report by the Finnish government (2019), entitled «Child's Time: Towards a National Strategy for Children 2040», also states that evidencing the influence, evaluation, and fol-

low-up of children's participation is often insufficient. The report holds that children's ideas, views, and opinions remain invisible in Finnish organizational structures and decision-making processes. Thus, the Finnish context of children's participation demands improved efforts from adults within the fields of policymaking, institutions, organizations, and the media. Furthermore, Stenvall (2018: 102–104) points out that children might not receive enough information about macro-level politics to build their opinions and participate in discussions. Media, in this sense, could play a crucial role in taking children's perspectives into account and offering knowledge not only *about* children, but also *for* children.

The representation of children's views in the media is a complex and multilayered phenomenon. Although it is admirable that newspapers consider children's right to express their views and offer space for children's pages, their participation should be understood in a broader sense so as not to produce generational differences between adult (actual)–child (apparent) news (cf. Kaziaj & Van Bauwel 2016). There is a danger that children's opinions are inevitably conceived of as tokens that have no real impact on society.

This study has limitations that need to be taken into account when evaluating the findings. The sample, although random, was small-scale, meaning that an exhaustive picture of the news stories of the chosen years is not provided. Despite this, the news stories can be categorized along the same themes

for all decades. Additionally, we have described the sampling and coding procedures with inclusion and exclusion criteria in a detailed manner, thus enabling the evaluation and replication of the analysis (see Lacy et al. 2015).

In the future, we want to develop our analysis. This article offers a broad representation of children's views, but as well as this, it would be interesting to examine the discourses used in displaying children's views. This examination is likely to reveal what purposes the presence of children's views serve: Do they bring something «fun» to the newspaper article? Do they lighten the topic? Do they provoke emotions? Or do they engage certain kinds of audiences? Furthermore, it is relevant to contemplate the vast differences and oppositional positioning visible in our data: The news stories were constructed through dichotomies, such as children–adults, victims–perpetrators, girls–boys, normal children–special children. Further inquiry should also focus, in a more nuanced way, on the different participatory roles and positionings of children in newspaper discussions and explore whether they are objects of adults' actions, active subjects, or active participants in decision-making processes (see Carpentier 2012). To conclude, further inquiries should focus on the different aspects of participation, including children's participation at the micro vs. macro level as well as in private vs. public issues. In a broader sense, the means of, purposes behind, and possible consequences of representing children's views in the media should be explored.

References

- Aitken, S. C. 2018a. *Young People, Rights and Place: Era-
sure, Neoliberal Politics and Postchild Ethics*. London
and New York: Routledge.
- Aitken, S. C. 2018b. Rethinking child rights through
post-child ethics. *Educ. Foco Juiz de Fora* 23(3):
705–714.
- Alasuutari, M. 2014. Voicing the child? A case study
in Finnish early childhood education. *Childhood*
21(2): 242–259.
- Alasuutari, P. 2011. Miellikkvien muutos ja pysyvyys:
Maaseutukäsite suomalaislehdissä 2000- luvulla.
Maaseudun uusi aika 19(1): 17–32.
- Andersson, G. and Lundström, T. 2007. Teenagers
as victims in the press. *Children & Society* 21(3):
175–188.
- Braun, V., Clarke, V. and Terry, G. 2015. Thematic analy-
sis. In: P. Rohleder and A. C. Lyons, eds. *Qualitative
Research in Clinical and Health Psychology*. London:
Palgrave Macmillan: 95–113.
- Carpentier, N. 2012. The concept of participation. If
they have access and interact, do they really
participate? *Fronteiras – estudos midiáticos* 14(2):
164–177.
- Child's Time. Towards a National Strategy for Children
2040*. 2019. Finnish Government Publication
Series 2019: 4. Available at: http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161441/VN_2019_4_Lapsen_aika.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Denov, M. 2012. Child soldier and iconography: Por-
trays and (mis)representations. *Children & Soci-
ety* 26(4): 280–292.
- Freeman, M. 2000. The future of children's rights.
Children & Society 14(4): 277–293.
- Gobo, G. 2004. Sampling, representativeness and
generalizability. In: C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium
et al., eds. *Qualitative Research Practice*. London:
SAGE Publications: 435– 456.
- Gordon, F., McAlister, S. and Scraton, P. 2015. *Behind
the Headlines: Media Representation of Children and
Young People in Northern Ireland: Summary of Re-
search Findings*. Belfast: Queen's University Belfast.
- Hammarberg, T. 1997. Children, the UN convention
and the media. *The International Journal of Chil-
dren's Rights* 5(2): 243–261.
- Jordan, A. and Prendella, K. 2019. The invisible children
of media research. *Journal of Children and Media*
13(2): 235–240.
- Kazaj, E. 2016. «The adult gaze»: Exploring the repre-
sentation of children in television news
in Albania. *Journal of Children and Media* 10(4):
426–442.
- Kazaj, E. and Van Bauwel, S. 2017. The ignored audi-
ence: A multi-method reception study
on children and television news in Albania. *Childhood*
24(2): 230–244.
- Kelso, T. 2015. Still trapped in the U.S. media's closet:
Representations of gender-variant, pre- ado-
lescent children. *Journal of Homosexuality* 62(8):
1058–1097.
- Kjørholt, A. T. 2002. Small is powerful. Discourses on
«children and participation» in Norway. *Childhood*
9(1): 63–82.
- Koivula, M. and Mustola, M. 2017. Varhaiskasvatuksen
digiloikka ja muuttuva sukupolvijärjestys? Jännit-
teitä lastentarhanopettajien ja lasten kohtaamisis-
sa digitaalisen teknologian äärellä. *Kasvatus & Aika*
11(3): 37–50.
- Kupiainen, R. 2009. Lasten mediasuhteet mediakasva-
tuksen kysymyksenä. In: S. Kotilainen, ed. *Suhteis-
sa mediaan*. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskes-
kus: 167–183.
- Lacy, S., Watson, B., Riffe, D., and Lovejoy, J. 2015.
Issues and best practices in content analysis.
Journalism & Mass Communication Quarterly 92(4):
791–811.
- Lansdown, G. 2014. 25 years of UNCRC: Lessons
learned in children's participation. *Canadian Jour-
nal of Children's Rights* 1(1): 172–190.
- Lansdown, G. 2010. The realisation of children's partici-
pation rights: Critical reflections. In: B. Percy-Smith
and N. Thomas, eds. *A Handbook of Children and
Young People's Participation: Perspectives from
Theory and Practice*. London and New York: Rout-
ledge: 11–23.
- Lundy, L. 2007. 'Voice' is not enough: Conceptualising
article 12 of the United Nations Convention on
the Rights of the Child. *British Educational Research
Journal* 33(6): 927– 942.

- Lundy, L. and McEvoy, L. 2011. Children's rights and research processes: Assisting children to (in)formed views. *Childhood* 19(1): 129–144.
- Lupton, D. 2014. Precious, pure, uncivilized, vulnerable: Infant embodiment in Australian popular media. *Children & Society* 28(5): 341–351.
- Mapping of Media Literacy Practices and Actions in EU-28*. 2016. Strasbourg: European Audiovisual Observatory.
- McLaughlin, C. 2018. They don't look like children': Child asylum-seekers, the Dubs amendment and the politics of childhood. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44(11): 1757–1773.
- Merikivi, J., Myllyniemi, S., and Salasuo, M., eds. 2016. *Media hanskassa: Lasten ja nuorten vapaa-aikatuimus 2016 mediasta ja liikunnasta*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Moeller, S. 2002. A hierarchy of innocence: The media's use of children in the telling of international news. *The International Journal of Press/Politics* 7(1): 36–56.
- Mughan, A. and Gunther, R. 2000. The media in democratic and nondemocratic regimes: A multilevel perspective. In: R. Gunther and A. Mughan, eds. *Democracy and the Media: A Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press: 1–27.
- Mulari, H. 2019. Perspectives on research into children's media culture. In: H. Mulari, ed. *Media in Everyday Life: Insights into Children's and Young People's Media Cultures*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura: 9–16.
- Mustola, M. and Kili, J. 2019. Lähikuvassa itkevä, räkäinen lapsi: Voiko blogeissa esitettyjä lapsuuksia tutkia eettisesti kestäväällä tavalla? In: K. Vehkalahti and N. Rutanen, eds. *Tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen: Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka II*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura: 122–135.
- Mustola, M., Koivula, M., Turja, L., and Laakso, M. L. 2018. Reconsidering passivity and activity in children's digital play. *New Media & Society* 20(1): 237–254.
- Niemi, R., Kumpulainen, K., and Lipponen, L. 2016. Pupils' participation in the Finnish classroom: Turning the UN Convention on the Rights of the Child into pedagogical practices. In: J. Gillett-Swan and V. Coppock, eds. *Children's Rights, Educational Research and the UNCRC: Past, Present and Future*. Oxford: Symposium Books: 81–100.
- Noppari, E., Uusitalo, N. and Kupiainen, R. 2017. Talk to me! Possibilities of constructing children's voices in the domestic research context. *Childhood* 24(1): 68–83.
- O'Neill, T. and Zinga, D. 2008. Introduction. In: T. O'Neill and D. Zinga, eds. *Children's Rights: Multidisciplinary Approaches to Participation and Protection*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press: 3–19.
- Opetushallitus 2018. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Määräykset ja ohjeet 3a. Available at: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf
- Pekkarinen, E. and Myllyniemi, S., eds. 2018. *Vaikutusvaltaa Euroopan laidoilla: Nuorisobarometri 2018*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Percy-Smith, B. 2006. From consultation to social learning in community participation with young people. *Children, Youth and Environments* 16(2): 153–179.
- Ponte, C. 2007. Mapping news on children in the mainstream press. *European Societies* 9(5): 735–754.
- Reynaert, D., Bouverne-de Bie, M. and Vandeveld, S. 2009. A review of children's rights literature since the adoption of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Childhood* 16(4): 518–534.
- Ruckenstein, M. 2010. Toying with the world: Children, virtual pets and value of mobility. *Childhood* 17(4): 500–513.
- Ruckenstein, M. 2012. Kouluruokailun vaikuttajat. Kansalaiskasvatuksesta kulutuskulttuuriin. In: E. Pekkarinen, K. Vehkalahti, and S. Myllyniemi, eds. *Lapset ja nuoret instituutioiden kehyksissä. Nuorten elinolot vuosikirja 2012*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura: 156–170.

- Sevón, E. 2015. Who's got the power? Young children's power and agency in child-parent relationships. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 6(4-1): 622-645.
- Spyrou, S. 2011. The limits of children's voices: From authenticity to critical, reflexive representation. *Childhood* 18(2): 151-65.
- Stahl, R. M. 2007. «Don't forget about me»: Implementing article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Arizona Journal of International and Comparative Law* 24(3): 803-842.
- Stearns, P. N. 2016. History of children's rights. In: M. D. Ruck, M. Peterson-Badali, and M. Freeman, eds. *Handbook of Children's Rights: Global and Multi-disciplinary Perspective*. London and New York: Routledge.
- Stenvall, E. 2018. Yhteiskunnallinen osallisuus ja toimijuus: Lasten osallistuminen, kansalaisuus ja poliittisuus arjen käytäntöinä. Acta Universitatis Tamperensis 2407. Tampere: Tampere University Press.
- Such, E., Walker, O. and Walker, R. 2005. Anti-war children: Representation of youth protests against the Second Iraq War in the British national press. *Childhood* 12(3): 301-326.
- Suoninen, A. 2014. *Lasten mediabarometri 2013: 0-8-vuotiaiden mediankäyttö ja sen muutokset vuodesta 2010*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Taylor, N. 2006. What do we know about involving children and young people in family law decision making? A research update. *Australian Journal of Family Law* 20(2): 154-178.
- Tisdall, K. 2011. Is the honeymoon over? Children and young people's participation in public decision-making. In: D. A. M. Freeman, ed. *Children's Rights: Progress and Perspectives. Essays from the International Journal of Children's Rights*. Leiden and Boston: Martinus Nijhoff Publishers: 72-84.
- Tobin, J. 2004. Partners worth counting: The relationship between the media and the Convention on the Rights of the Child. *The International Journal of Children's Rights* 12: 139-167.
- Tuukkanen, T., ed. 2018. *Lapsibarometri 2018: Lasten kokemustiedon keräämisen metodologisia kysymyksiä*. Available at: http://lapsiasia.fi/wpcontent/uploads/2018/11/LA_lapsibarometri2018_221118.pdf
- United Nations Convention on the Rights of the Child. Available at: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>
- Ursin, M. 2019. Fra redaksjonen: Miljøaktivisme - det nye generasjonsopprøret? *Barn* 37(1): 5-10.
- Warrier, S. and Ebbeck, M. 2014. Children's rights: Television programmes aired in Singapore. *Early Child Development and Care* 184(1): 138-148.
- Varhaiskasvatustalari 2018/540. Read in June 15, 2019. Available at: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20180540?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Varhaiskasvatustalari>
- Williams, N. 1997. The theme day of the Committee on the Rights of the Child on «Children and the media». Practice and implementation. *The International Journal of Children's Rights* 5(2): 263-266.
- Wyness, M. G. 2009. Adult's involvement in children's participation: Juggling children's places and spaces. *Children & Society* 23(6): 395-406.
- Vilmiä, F. 2015. *Media + lapsi + kasvatustalari. Mediakasvatustalari tutkimuksellinen kehittäminen*. Verkkojulkaisu 80. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Ylönen, S. 2012. Sallittua, salaista vai kiellettyä? Lasten medialeikkitalasta käydyt neuvottelut päiväkodissa. In: H. Strandell, L. Haikkola, and K. Kullman, eds. *Lapsuuden muuttuvat tilat*. Tampere: Vastapaino: 85-115.

Author Presentation

Marleena Mustola
marleena.mustola@jyu.fi

Maarit Alasuutari
maarit.alasuutari@jyu.fi

Eija Sevón
eija.sevon@jyu.fi

Skreddersøm til barnets beste? Om personvern og markedsføring på norske barns sosiale medieprofiler

Thea Grav Rosenberg, Ardis Storm-Mathisen, Kamilla Knutsen Steinnes og Henry Mainsah

Sammendrag

Denne artikkelen diskuterer barns rett til deltagelse og beskyttelse på internett i relasjon til kommersielle tredjepartsaktørers bruk av digitale persondata. Det tas utgangspunkt i FNs barnekonvensjon, norsk lovgivning, samt kvalitative og kvantitative funn fra en nylig gjennomført studie blant norske 15–18 åringer om personvern og markedsføring i sosiale medier. Datamaterialet bestod av fokusgruppeintervjuer, barns skjermdumper av markedsføring fra deres profiler i sosiale medier og en landsrepresentativ spørreundersøkelse. Studien viser at barns deltagelse i sosiale medier skjer i et svært komplekst kommersielt landskap hvor de utsettes for skjulte markedsføringsteknikker, skreddersydd reklame og ulovlig innhold. Diskusjonen løfter frem utfordringer og dilemmaer knyttet til økende kommersialisering av barns persondata, stereotypisk og diskriminerende syn på kjønn og plattformenes inngrep i barns privatliv. Det pekes på behov for tilsyn av hvordan beskyttende regelverk og brukervilkår fungerer og gis eksempel på hvordan samarbeid med barn er viktig for bygging av relevant kunnskap, styrking av bevissthet og digital kompetanse i denne sammenheng.

Nøkkelord: barn, sosiale medier, markedsføring, personlige data, rettigheter, forbrukerkompetanse, stereotyper, diskriminering

Customized to the child's best interest? Privacy and marketing on Norwegian children's social media profiles

Abstract

This article takes a closer look at conditions that influence Norwegian children's need for provision, participation, and protection online and discusses these rights in relation to how third-party commercial actors use user data to customize content on social media. The discussion is based on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Norwegian legislation and a study conducted in 2018 among 15–18 year old Norwegian children on privacy and social media marketing (focus groups, visual material, and a representative survey). This study finds that children are subjected to a highly complex commercial landscape consisting of hidden marketing strategies, tailored advertising, and illegal content. Social media participation entails a continuous gathering and exploitation of children's personal data by commercial actors. The discussion highlights challenges and issues related to increasing commercialization, stereotypical and discriminatory gender views, and risk of intrusion into children's privacy. The need for protective regulations and co-creational strategies with children to strengthen digital competence is also emphasized.

Innledning

Internett er ikke bare et viktig sted for barns informasjon, læring, underholdning og sosialt liv, men også et sted hvor barn får relasjoner til et datadrevet marked. På den digitale markedsplassen er persondata valuta, og skreddersydd markedsføring og påvirkning fra kommersielle aktører inngår som del av virkeligheten. Med utgangspunkt i en nylig gjennomført studie om hvordan det datadrevne markedet kan arte seg og blir forstått og håndtert av ungdom som er på sosiale medieplattformer (Rosenberg, Steinnes og Storm-Mathisen 2018) diskuterer vi i denne artikkelen om tenårings persondata blir brukt til en skreddersøm som beskytter eller utsetter dem for økt risiko og hvordan barn selv forstår og forvalter dette.

Minst to forhold i dagens Norge påvirker våre barns særlige behov for tilgang til og deltagelse på sosiale medier og beskyttelse i denne sammenheng. På den ene siden deltar norske barn, sammenliknet med barn i Europa, i høyere grad og mer selvstendig på digitale plattformer, og særlig sosiale medier, fra tidlig alder (Staksrud 2016). Deltagelsen på de sosiale plattformene er viktig for barn, men utsetter dem samtidig for høy risiko knyttet til tredjeparts høsting og bruk av persondata til utforming av skreddersydd påvirkning, en risiko de ofte må håndtere alene. På den andre siden har barn i Norge en beskyttelse regulert gjennom norsk lovgivning. Dette viser seg blant annet i at forbrukerlovgivningen tradisjonelt har vært streng når det gjelder å beskytte barn. Begge forhold gir norske myndigheter et særlig ansvar for å påse at barns rettigheter blir ivaretatt i det digitale landskapet. Det kan synes som om norske barn og foreldre har høy tillit til at de er beskyttet gjennom regulering. En slik tillit kan øke deres sårbarhet i situasjoner på internett hvor slik regulering i liten grad er tilstede og hvor de samtidig er lite bevisste om at de deltar i et marked. Den digitale utviklingen introduserer stadig nye problemstillin-

ger i forhold til barns rettigheter. Beskyttelse av personvern, anledning til å gjøre informerte valg om bruk av egne data og tilgang til beskyttelse fra påvirkning og kommersielt innhold, er eksempler på dette.

Barns rettigheter i det digitale markedet – det særegne ved situasjonen i Norge

Norge har på mange områder vært et foregangsland når det gjelder arbeid med å anerkjenne barn som autonome aktører med rett til tilgang, deltagelse og beskyttelse i samfunnet. FNs barnekonvensjon ble ratifisert i Norge i 1991 (samme år som lanseringen av World Wide Web), tatt inn i lovgivningen i 2003 og gjort til en egen bestemmelse i grunnloven i 2014 (Barneombudet 2017). I henhold til barnekonvensjonen Artikkel 31, har barn rett til å delta og få tilgang til tjenester. Det innebærer at de unge har rett til å bruke sosiale medier når de har nådd aldersgrensen. Samtidig har unge rett på beskyttelse mot økonomisk utbytting og andre former for utnyttning som på noen måte kan være til skade for barnets ve og vel (Artikkel 32 og 36, FNs barnekonvensjon 2003). Konvensjonen understreker også barns rett på beskyttelse mot innblanding i eget privatliv (Artikkel 16). Misbruk av barns personlige digitale data kan dermed være ett eksempel på ett brudd på konvensjonen. Barn skal også ha tilgang til informasjon og beskyttes mot informasjon som kan skade deres velferd (Artikkel 17, FNs Barnekonvensjon 2003). Det innebærer at de bør ha rett til å bli skjermet fra digital markedsføring av produkter og tjenester eller kommersielt innhold som kan virke støtende, forvirrende eller være skadelig (Livingstone og Bulger 2014: 320).

Norsk lovgiving på forbrukerfeltet har tradisjonelt vært relativt streng når det gjelder å beskytte barn mot uheldig medieinnhold, direkte påvirkning til kjøp og ansvar for kjøp (Forbrukertilsynet 2018 viser til Markedsføringsloven 2009 kapittel

4 §§19,20 og 21; Kringkastingsloven 1992/for-skrift 1997 §3; Vergemålsloven §9,12,14,15 25; Opplæringsloven § 9-6.). Markedsføringsloven sier for eksempel at reklame ikke skal stride med kjønnslikeverd, at den skal være tydelig presentert som markedsføring, være tydelig på om produktet eller tjenesten markedsføres i forbindelse med direkte eller indirekte sponning (Forbrukertilsynet 2017). Det er også ulovlig å markedsføre alkohol, tobakk, uautoriserte pengespill eller andre ulovlige produkter eller tjenester i Norge. I tillegg er reklame for slankeprodukter og -tjenester, forbrukslån og kosmetisk kirurgi uegnet for barn under 18 år (Forbrukertilsynet 2018). Når det gjelder unge forbrukere skal det «vises særlig aktsomhet overfor barns påvirkelighet, manglende erfaring og naturlige godtroenhet» (Markedsføringsloven 2009 kapittel 4 §§19,20 og 21). Dette lovverket er imidlertid lite tilpasset den nye digitale medievirkeligheten og krevende å føre tilsyn med, noe vi kommer tilbake til nedenfor.

Norske myndigheter og befolkning, som har hatt god kjøpekraft, har vært i fortroppen når det gjelder å ta i bruk muligheter i den raske teknologiske utviklingen de siste 20 år (Storm-Mathisen og Slettemeås 2016). Særlig har opptaket av ny digital teknologi vært raskt og omfattende i barnefamiliene. Hjem med barn er i dag de mest medierike (Vaage 2017). De fleste barn i alderen 9-18 år har tilgang til internett: Ni av ti unge bruker en eller flere sosiale medier og over 90 prosent har en egen smarttelefon (Medietilsynet 2018).

Selv om norsk lovgiving er relativt streng på markedsføringsområdet når det gjelder barn, så synes den lite tilpasset de behov barn har for beskyttelse i de nye datadrevne markedene. Vi ser for eksempel at offentlig regulering og debatter fremdeles vektlegger direkte reklame og kjøp med penger, mens mindre oppmerksomhet gis til de mer skjulte markedsførings- og betalingsformene. Personlig skreddersydd markedsføring, kommersiell «grooming» og betaling med brukerdata som valuta er eksempler på utbredte markedsføringsstrate-

gier i barns digitale hverdag som får mindre oppmerksomhet (Storm-Mathisen og Kjørstad 2015; Kjørstad, Brusdal og Ånestad 2010). En utfordring er også at det norske regelverket bare gjelder norske tilbydere, mens barnas digitalt oppkoblede liv foregår i et globalt internettmarked som er vanskeligere å regulere (Datatilsynet 2015). Barn gis store muligheter til å gjøre personlige valg som digitale brukere, samtidig som deres demokratiske rettigheter til å delta og bli beskyttet som digitale borgere er svekket (Staksrud 2016). Ett dilemma er derfor at barns rett til deltakelse på sosiale medier foreløpig ikke synes godt balansert med deres rett til å bli beskyttet i det digitale markedet. Det er snarere slik at ansvaret for beskyttelse i det digitale landskapet i stadig større grad er lagt til foreldre og barna selv, til aktører som har vansker med å ivareta dette.

GDPR og skreddersøm

Den nye Europeiske personvernforordningen (GDPR,) som kom i mai 2018, satte strengere krav til at tilbydere informerer brukere om innsamling og bruk av deres data og personopplysninger. Selv om GDPR kan bidra til at brukere kan bli bedre informert, øker det ikke i vesentlig grad brukernes valgmuligheter fordi manglende samtykke ofte gjør at man ikke kan bruke tjenesten (Datatilsynet, 2019). Seniorrådgiver i Datatilsynet, Laumann, sier i ett intervju til Barnevakten at GDPR styrker barns personvern på flere ulike måter (Munthe 2017): For det første anerkjennes et behov for å beskytte barns personopplysninger. For det andre pålegges tilbydere å gi informasjon på en måte som er lett tilgjengelig og forståelig for målgruppen. For det tredje skal personverninnstillinger bygges inn i apper og tjenester på en måte som gir mest personvern som standardfunksjon. Det er likevel debatt om GDPR i tilstrekkelig grad er egnet som verktøy for å sikre barns rettigheter når det gjelder datainnsamling og den økende kommersielle påvirkningen over internett (Lupton og Williamson 2017; Datatilsynet 2018).

Norske barns engasjement på internett fra tidlig alder gjør det svært sannsynlig at deres digitale data blir samlet og brukt av plattformer og tredjeparter. Om dette er en risiko handler om hva dataene blir brukt til, og om voksne eller barn som gir samtykke er innforståtte med hva denne bruken innebærer. Undersøkelser viser at barn er opptatt av personvern, men mest i mellompersonlige relasjoner og at de i mindre grad er bevisste om sin relasjon til plattformer og institusjoner (Livingstone og Stoilova 2018). Tilbydere vil på sin side gjerne fremheve at brukerdata benyttes til å forbedre tjenester, noe som kan være positivt for barns deltakelse og læring så vel som beskyttelse skreddersydd for deres alder. Men brukerdata kan også brukes på måter som gjør at barn i økende grad vil møte skreddersydd og personifisert markedsføring og invitasjoner til utvidelser av apper og spill mot tidsbruk/persondata som betaling (Venger 2017; Kjørstad m.fl. 2017). Dette er tildekkede påvirknings- og betalingsformer som barn kan ha særlige vansker med å forstå, fordi de gjerne er mindre reflekterte og erfarne forbrukere enn voksne (Berg 2014). Man kan frykte at data som høstes om barn i dag, kan brukes til å lage diskriminerende tilbud og pris-systemer (Dulsrud og Alfnes 2018) de vil møte som voksne.

En empirisk studie fra Norge

Det empiriske materialet som informerer diskusjonen i denne artikkelen er hentet fra en studie vi gjennomførte i 2018 for å belyse situasjonen i Norge knyttet til fire hovedproblemstillinger (Rosenberg, Steinnes og Storm- Mathisen 2018):

- I. Hva slags markedsføring er det barn og unge møter når de bruker sosiale medier og hvordan opptrer «skreddersøm» i deres profiler?
- II. Hvordan forstår og relaterer barn og unge seg til markedsføringen på sosiale medier?

- III. Hva gjør barn og unge for å ivareta egne personverninteresser på sosiale medier?
- IV. Hva kan bidra til å øke barn og unges digitale forbrukerkompetanse på dette området?

Undersøkelsen var delvis informert av eksisterende verktøy for måling av forbrukeres digitale kompetanse (Brečko og Ferrari, 2016; Berg og Dulsrud, 2018). En flermetodisk tilnærming ble valgt for å tilpasse disse verktøyene til ungdom som var gamle nok til å lovlig bruke sosiale medier og til studiet av skreddersydd markedsføring. Studien ble godkjent av Personvernombudet for forskning (NSD).

Først gjennomførte vi en to-leddet multimedietodisk serie av kjønnsdelte fokusgruppeintervjuer med jenter (N=7) og gutter (N=7) i alderen 15–16 år. Deltakerne i fokusgruppeintervjuene ble rekruttert fra en 10. klasse på en skole i Oslo øst. De som ville delta var alle var født i Norge, hadde søsken og bodde sammen med voksne med høyere utdanning. Det disse ungdommene fortalte ga innsikt i hvordan markedsføring kan opptre og bli håndtert av unge med middelklassebakgrunn, men representerer ikke nødvendigvis alle norske tenårings erfaringer. For å kunne si noe om utbredelsen av ulike erfaringer med markedsføring på sosiale medier blant norske ungdom mer generelt, ble det derfor dernest gjennomført en telefonundersøkelse i et representativt utvalg av norske tenåringer i alderen 15–18 år (N = 1000).

Fokusgruppeintervjuer med skjermdumpmetode, utstilling og emojimetode

Et kjennetegn ved markedsføring i sosiale medier er at de kan være individuelt tilpasset utfra digitale fotspor som for eksempel geografisk posisjon, bosted, nettverk, alder og kjønn. Metoder utviklet til studiet av tradisjonell markedsføring (dvs., tv- og magasinreklame) griper dårlig de individualiserte aspektene ved markedsføring i digitale medier. Det var derfor

Figur 1. Utstilling og emoji-metoden: De unge fikk utdelt emoji-klistremerker og kommentarboble-klistremerker for å gi deres reaksjoner og meninger om markedsføringen de så i utstillingene.

nødvendig å utvikle metoder som kunne: (1) kartlegge bredden av ulike markedsføringsteknikker og produkttyper som unge forbrukere fikk på sine sosiale medieprofiler, (2) synliggjøre de usynlige elementene ved den datadrevne markedsføringen, som for eksempel algoritmene, og (3) gi innsikt om barnas forståelser og håndteringer av det kommersielle landskapet (deres digitale forbrukerkompetanse). De tre intervensjonsmetodene vi utviklet i denne sammenheng var: *skjermdumpmetoden*, *utstilling* og *emoji-metoden*.

Skjermdumpmetoden ble introdusert i det første fokusgruppeintervjuet som et tillegg til gruppesamtalen om deltakernes erfaringer fra bruk av sosiale medier og markedsføring mer generelt. Den bestod i at ungdommene fikk i oppgave å ta skjermdumpbilder av markedsføring de fant i sine personlige profiler i sosiale medier. Deltakerne tok 10-15 skjermdumper hver (N= 231), og gjorde dem tilgjengelige for oss forskere i en Dropboxmappe. Metoden hadde flere funksjoner. For det første, den åpnet for ett tett samarbeid med ungdom, noe som var helt avgjørende for å kunne identifisere konkrete eksempler på hvordan datadreven og individuell markedsføring kan arte seg for tenåringer på private profiler (som ellers er «lukket» for forskere). For det andre ga aktiviteten og de konkrete skjermdumpene et fast referansepunkt for diskusjon i fokusgruppeintervjuet (Storm-Mathisen 2018) om hva ungdom selv oppfattet som markedsføring og kommersielle elementer. For det tredje ga skjermdumpene et datamateriale i seg selv som ga innsikt om hva slags kommersielt innhold og virkemidler som var rettet mot unge.

Før andre fokusgruppeintervju ble tenåringenes skjermdumper fra sosiale medier printet ut og hengt opp som en utstilling med to gallerier; ett med guttenes bilder og ett med jentenes bilder. I andre fokusgruppeintervju ble ungdommene ført inn i begge disse utstillingene. Hensikten med dette var å gi de unge en helhetlig visuell fremstilling av all markedsføringen de hadde sendt inn, slik at de lettere kunne danne seg et inntrykk av likheter og forskjeller uten at vi sa noe om hvordan bildene var hengt opp. Utstillingen åpnet også for å kunne identifisere og diskutere enkeltannonser som særlig fanget tenåringenes oppmerksomhet og trigget reaksjoner.

For å styrke de unges mulighet til å uttrykke hva de mente om markedsføringen i utstillingene, utviklet vi også det vi har kalt *emoji-metoden*. Ungdommene fikk utdelt 30 emoji-klistremerker og 12 kommentarboble-klistremerker, og ble så bedt om å bruke disse klistremerkene til å reagere fritt på bildene i utstillingene. Etter at ungdommene hadde gitt sine emoji-kommentarer, ble de spurt om de hadde lyst å forklare eller utdype kommentarene og valg av emoji'er.

Fokusgruppeintervjuene og de tre intervensjonsmetodene ble brukt som en inngangsport for å utforske og få frem detaljerte beskrivelser av hvordan det digitale markedet kan fremstå og forstås av ungdom. På den måten kunne vi identifisere mulige utfordringer basert på deltakernes erfaringer. Samlet bidro ulike tilnærminger for datainnsamling til et rikt datamateriale. Skjermdumpmetoden ga konkret innsikt i markedsføringen ungdom fikk i sosiale medier, skapte engasjement hos tenåringene

og fremmet deres interesse og mulighet for å bidra. Utstillingene av skjermdumpene ble et «refleksjonsrom» hvor de unge gjorde en gruppetolkning av markedsføringen de selv og deres venner hadde fått. Med emoji-klistremerkene kunne tenåringene gi reaksjoner i et språk de kjente, og mer anonymt enn i en gruppesamtale. Klistremerkene gjorde det dermed enklere for mer sjenerte ungdommer å uttrykke seg. Mange av guttene fant det enklere å gi kritiske kommentarer på denne måten.

Telefonintervju

For å teste de kvalitative funnenes representativitet, ble spørsmål til en spørreskjemaundersøkelse utviklet på basis av en helhetlig analyse av fokusgruppeintervjuene og de tre intervensjonene. Undersøkelsen inneholdt spørsmål om kommersielt innhold ungdom hadde sett i sosiale medier, om forbrukeratferd og digital kompetanse. Vi var opptatt av å få tak i tenåringenes holdninger og praksis knyttet til personlige data, personvern og ulike former for markedsføring i sosiale medier.

Spørreskjemaundersøkelsen ble gjennomført som telefonintervjuer av markedsanalyseleverandøren Norstat. Utvalget var landsrepresentativt og ble vektet etter kjønn, alder og bosted. Dataene ble analysert ved bruk av enkle frekvensanalyser gjennom statistikkprogrammene SPSS og Excel. Det ble gjennomført signifikanstesting ved bruk av t-tester (signifikansnivå < .05).

Unge digitale utfordringer – funn og diskusjon

I det følgende bruker vi resultater fra disse kvalitative og kvantitative datasettene til å diskutere utfordringer knyttet til barn og unges deltakelse i sosiale medier. Vi har skilt ut disse digitale utfordringene etter tre hovedtema; sterk tilstedeværelse av kommersielt innhold, stereotyp og diskriminerende skreddersøm samt usikker håndtering av eget personvern. For en mer utfyllende og helhetlig gjennomgang av resultater med hensyn til studiens hovedproblemstillinger, se rapporten *Markedsføring og personvern i sosiale medier – en flermetodisk undersøkelse med barn*

som medforskere (Rosenberg, Steinnes og Storm-Mathisen 2018).

Sterk tilstedeværelse av kommersielt innhold – usikker identifisering

Funnene fra den kvalitative delen av den nevnt studien viser at de unge fikk mye markedsføring i sine sosiale medieprofiler og forholdt seg til et stort og variert kommersielt marked. I de unges bildemateriale (skjermdumper av markedsføring fra tenåringenes smarttelefoner) ble det i alt identifisert henvendelser fra aktører i 8 forskjellige markeder. Eksempler på markedsaktører som henvendte seg direkte til ungdommene var: «Tv, film og lokale eventer», «Digitale spill og teknologi», «Mat og drikke» og «Kosmetikk og skjønnhetstjenester». Ungdommenes bildemateriale lot oss også identifisere ulike typer markedsføringsteknikker som de hadde blitt eksponert for. Sponsede linker, kjendisponsing og rabattkoder var de tre mest brukte markedsføringsstrategiene i tenåringenes sosiale medieprofiler. Dette er markedsføringsstrategier som gjerne er kombinert og integrert med annet type innhold og derfor vanskelige å forstå som markedsføring, og i særdeleshet for barn (European Commission 2018; Forbrukertilsynet 2017). Ungdommene i studien kunne for eksempel synes at det var utfordrende å skille mellom bloggernes redaksjonelle og kommersielle innhold, noe sitatet nedenfor illustrerer:

Noen ganger er det reklame for kjoler da - og da følger jeg kanskje en Instagram-konto med kjoler. Da tenker jeg nesten at det tilhører den på en måte, så da blir det liksom sånn kamuffert på en måte. Man ser nesten ikke at det er reklame. [...] For da har de liksom skjult det [...] Det står liksom 'sponsored' sånn bittelite, og da tror jeg nesten at det er noen jeg følger da på en måte. (Jente 15 år)

Det kvalitative materialet viser også at ungdommene er lite kritiske til den markedsføringen de fikk mest av, slik som sponsede linker, kjendisponsing og rabattkoder. Følgelig virket de usikre på hvorvidt disse strategiene var markedsføring eller ikke.

Vi fikk spørsmål som: «*snakker bloggerne sant?*», «*kan jeg stole på deres anbefalinger, fordi de får jo betalt?*»? Sitatene vitner om at det kommersielle landskapet barn og unge beveger seg i er svært komplisert, og at tenåringene derfor blir usikre på om det er nødvendig å være kritisk eller ikke. En av grunnene til denne utfordringen kan være at en betydelig andel av markedsføringen ungdommene i denne studien fikk, ikke var tydelig merket med ord som «reklame», «ad», og «sponset». En annen grunn er at de så på bloggere som privatpersoner og derfor stolte mer på deres anbefalinger enn hva de gjorde når det gjaldt tradisjonell markedsføring fra store firmaer. For eksempel fortalte noen av jentene at bloggerne sine anbefalinger minnet om råd fra storesøsken de stolte på. Dette samsvarer med tidligere studier som har vist at barn lettere blir påvirket av kjente offentlige personer som sponser kommersielt innhold (Elvebakk, Engebretsen og Walseth 2018; Dalquist og Wadbring 2017). Ungdom kan bli sårbare i møte med markedsføring i sosiale medier når mye av reklamen formidles av bloggere de oppfatter som privatpersoner.

Analysen viser også at ungdom fikk markedsføring for ulovlige og «problematisk» produkter på sine sosiale medie-profiler; som for eksempel alkohol, gambling, kosmetiske behandlinger og produkter for å gå ned i vekt. Dette er markedsføring som det er allmenn enighet om at barn skal beskyttes mot (Helsedirektoratet 2016; Forbrukertilsynet 2018). At barn og unge likevel får slik markedsføring tyder på den algoritme-baserte skreddersømmen for alder ikke nødvendigvis fungerer slik at det beskytter barn mot innhold de skal beskyttes fra. Resultater fra den nevnte spørreundersøkelsen bekrefter en utbredelse av denne type markedsføring i norske ungdoms profiler i sosiale medier. Høye andeler ungdom oppga at de hadde sett reklame for:

- pengespill eller gambling; 77%
- vektreduserende produkter; 71% (sign. høyere for jenter enn for gutter)
- kosmetiske behandlinger eller plastisk ki-

rurgi; 48 % (sign. høyere for jenter enn for gutter)

- alkohol; 25% (sign. høyere andel blant 15–16 år enn blant 17–18 år).

Både den kvalitative og kvantitative analysen viste at ungdom ønsket å slippe å få markedsføring for slike produkter og tjenester. Resultater fra undersøkelsen viser at høye andeler ikke synes det er ok å motta denne formen for reklame. Undersøkelsen viste også at flere jenter enn gutter mente det *ikke* var ok å motta markedsføring for endring av kropp, noe vi diskuterer mer nedenfor.

Stereotypisk og diskriminerende skreddersøm – overrasket og misfornøyd

Skreddersydd markedsføring utgjør den vanligste formen for personalisering på internett (European Commission 2018). Funnene fra den kvalitative studien viser at markedsføringen de unge fikk i sine sosiale medieprofiler var skreddersydd etter deres personlige data som kjønn, geolokasjon, alder, etnisitet og digitale aktiviteter. Den kvantitative studien viste videre at omfanget av skreddersydd markedsføring etter de unges kjønn særlig var betydelig.

For eksempel viste gjennomgangen av de unges skjermdumper og den påfølgende surveyen at mens guttene først og fremst ble eksponert for aktiviteter, teknologi og spill, ble jentene i større grad enn guttene utsatt for kommersielt innhold relatert til skjønnhet og kosmetikk. Markedsføringen mot jenter var dessuten mer seksualisert, kropporientert og spilte i større grad på utseende og selvbilde.

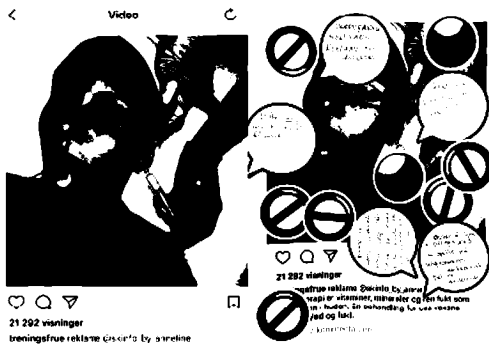
Markedsaktørene fremmer dermed svært stereotypiske og klisjefylte idealer mot unge jenter og gutter.

Ungdommene som deltok i fokusgruppene identifiserte seg ikke med idealene de kommersielle aktørene markedsførte. Da tenåringene så markedsføringen i utstillingene, begynte de uoppfordret å trekke fram kjønnsforskjellene de la merke til. En av de første tingene både guttene og jentene uttrykte seg kritisk om,

var at de så at jentene hadde fått veldig mye reklame for sminke og klær med kropps- og utseendefokus, mens guttene hadde fått mer produkter knyttet til sport og gaming. Ungdommene var overrasket over hvor omfattende skreddersømmen på kjønn faktisk var og reagerte med kommentar som «litt for mange spillreklamer», «Helt sykt mye sminke-reklamer» og «Hvorfor må de [kvinnelige modellene] alltid være så tynne».

Da deltakerne fikk mulighet til å reagere fritt på markedsføringen de hadde fått i utstillingen vi hadde laget, var det spesielt én annonse som fikk ekstra mange misfornøyde emoji-klistremerker og frustrerte kommentarer, se figur 2. Jentene skrev følgende kommentarer på denne annonsen for injeksjoner:

«Unødvendig med sånn reklame til ungdom»,
 «Strengere retningslinjer trengs!»,
 «Dette skal ikke bli sendt til ungdom»,
 «Ønsker å tjene penger på å spille på ungdommers usikkerhet. Det er irriterende.»
 «Bidrar til større usikkerhet blant unge. Står tydelig til/for voksne og den burde da ikke komme for en 15-åring»

Figur 2. En av 15-åringene i fokusgruppene fikk denne annonsen for kosmetisk behandling i sin personlige Instagram-profil i april 2018. Til høyre vises tenåringenes meninger og reaksjoner på denne formen for reklame.

Både guttene og jentene var svært kritiske til at de fikk denne annonsen for injeksjoner i deres alder. Ungdommene oppfattet denne annonsen som reklame for Botox, og mente

denne formen for markedsføring kunne bidra til større usikkerhet blant unge, noe en av deltakerne uttrykte tydelig:

«Hvis vi ofte får sånne reklamer, så vil jeg jo tro at vi begynner å tenke litt mer sånn: – Oj, nesa mi er ikke bra nok, den er feil. Kanskje jeg burde gjøre det? Det er dårlig gjort å skape mere kroppspress enn det egentlig trenger å være.» (Jente, 15 år)

De unges ønske om å slippe markedsføring for kosmetiske behandlinger og plastisk kirurgi, reflekteres også i spørreundersøkelsen. Nesten halvparten av tenåringene (49%) har sett reklame for plastisk kirurgi eller kosmetiske behandlinger som Botox, fillers, Restylane eller lignende i sosiale medier. Her ser vi store kjønnsforskjeller. En signifikant høyere andel av jenter (65%) enn gutter (34%) har fått denne type reklame i sosiale medier eller blogger. De fleste ungdommene synes ikke det er greit å få reklame for tjenester som plastisk kirurgi / kosmetiske behandlinger (78%) og produkter for å gå ned i vekt (65%). Vi ser at det er flest jenter som mottar slik reklame, til tross for at jentene i minst grad synes at dette er greit.

Barnekonvensjonens artikkel 2 slår fast at barn skal beskyttes mot enhver form for diskriminering, inkludert kjønn. Når gutter og jenter får markedsføring med så markant ulikt budskap, er det tydelig at de får en skreddersøm som strider med idealer om kjønnslikeverd. Markedsføringen barn og unge mottar på sosiale medier bryter dermed både med norsk og internasjonalt lovverk. På nasjonalt nivå presiserer markedsføringsloven at det skal «vises særlig aktsomhet overfor barns påvirkelighet, manglende erfaring og naturlige godtroenhet» (Forbrukertilsynet 2014: §19). Reklame rettet mot barn skal for eksempel ikke være støtende i form av å spille på seksualitet, vold, lav selv-tillit eller sosial usikkerhet (§21). Tenåringene i vår studie sier nettopp at markedsføring de støter på i deres digitale hverdagsliv spiller på deres usikkerhet. I FNs barnekonvensjon (artikkel 17, 2003) står det at barn skal beskyttes

mot informasjon som kan skade deres velferd. Når barn og unge opplever at markedsføringen fremmer kroppspress og spiller på deres usikkerhet, strider dette imot barns rett til beskyttelse mot støtende innhold som kan skade.

Håndtering av eget personvern – lite «føre var», men «etter snar»..

I dag er kunnskap om og håndtering av personlige data, personvern og identitet i den digitale markedsplassen blitt en like viktig del av digital forbrukerkompetanse som det å kunne gjenkjenne kommersielt innhold. Kunnskap om hvordan ungdom forstår og håndterer utfordringer knyttet til personvern er blitt svært viktig og noe internasjonal forskning har vektlagt (Boyd 2014). Spørsmål knyttet til personvern, har imidlertid blitt relativt lite studert i norsk sammenheng.

I fokusgruppeintervjuene kom det frem at ungdom er opptatt av å ivareta egne personverninteresser. De oppgir at de med alderen har blitt bedre til å beskytte seg og at de har lært av ubehagelige opplevelser med «nybegynnerfeil». De er særlig oppmerksom på uønsket spredning av egne personlige data, og bruker personverninnstillinger for å beskytte seg. Samtidig har ungdommene høy tillit til sine nærmeste venner. Ungdommene fortalte at de deler mer personlig informasjon i lukkede grupper med deres nærmeste, enn i åpne og offentlige profiler. Tenåringene opplevde disse digitale gruppene som trygge, private rom og reflekterte ikke over at deres personlige data, kan brukes av plattformene senere. Strategiene som unge benytter for å ivareta eget personvern, synes å sette dem mer i risiko enn beskyttelse når det gjelder deres relasjon til tredjepartsaktører på plattformen.

At ungdom er sårbare i forhold til å ivareta egne personverninteresser på sosiale medier bekreftes også av dataene. Her finner vi at i aldersgruppen 15–16 år:

- Synes 56 % det er vanskelig å finne ut hvilke personopplysninger som lagres om dem i sosiale medier (sign. flere jenter enn gutter)

- Har 53 % ikke sjekket hva slags informasjon som er registrert om dem
- Har 42 % ikke endret på innstillinger om hva slags informasjon sosiale medier kan registrere om dem (sign. flere jenter enn gutter har ikke endret)

De unges tillit til plattformene varierer. Selv om deltakerne kunne være relativt skeptiske til å gi fra seg personlige data i møte med ukjente app'er, valgte de å stole på at de store plattformene som Facebook, Instagram, YouTube og Snapchat ivaretok deres personverninteresser. Denne tilliten medvirket til at ungdommene i liten grad endret egne personverninnstillinger på disse store plattformene. Aldersgruppen 16–20 år har mye høyere tillit til store plattformer som SnapChat og YouTube, sammenlignet med resten av befolkningen (Berg og Dulsrud 2018). Samtidig er det nettopp disse store plattformene som i stor grad høster og bruker persondata systematisk. Tenåringenes høye, men uberettigede, tillit til «de store», kan bidra til å gjøre dem enda mer sårbare i det digitale kommersielle landskapet. Barn og unge i Norge er særlig utsatt, gitt deres høye grad av internettaktivitet og private bruk (Staksrud 2016). Det er derfor spesielt relevant å hindre misbruk av barns personlige data, inkludert lokasjonsdata, i barns digitale hverdagsliv (Livingstone og O'Neill 2014).

Da deltakerne i vår studie ble oppmerksomme på at de hadde fått lokasjons-, etnisitets og aktivitetsbasert skreddersydd markedsføring ble de betenkte, svært kritiske og flere sa de følte seg overvåket. En av femtenåringene undret seg over hvordan Instagram kunne vite at han var fra en indisk familie, da han ikke hadde gått inn på noen indisk-relatert på Instagram:

Ja, altså, bestemora mi er jo indisk [...] Jeg ble litt sånn overrasket, ja! [...] Litt sånn why? [...] Hvordan fikk de vite det, for jeg har aldri gått inn på noe indisk-relatert på Instagram. Det er litt sånn creepy, men ja, den informasjonen er overalt, så det overrasker meg egentlig ikke. (Gutt, 15 år)

Sitatet fra femtenåringen vitner om at han opplevde den etnisitetsbaserte markedsføringen som ubehagelig, noe han uttrykte på flere måter: «Føler at det er litt rart/skummelt at noen vet om kulturen min og har gitt en reklame basert på det». En konsekvens av den skreddersydde markedsføringen, kan i så måte være at barn og unge opplever at deres rett til privatliv blir truet. En norsk studie viser at barn kan være bekymret for hvordan dataene de legger fra seg på internett brukes (Håskjold og Østgaard 2018). I vår survey finner vi at 54% av ungdom (15–16 år) er bekymret for hvordan sosiale medier kan bruke informasjonen de har om dem. Signifikant flere jenter enn gutter er bekymret for dette og eldre ungdommer er mindre bekymret enn yngre. Ungdommene i fokusgruppeintervjuene fortalte at de i noen tilfeller vurderte kritisk omkring det å avgi data. For eksempel vurderte de «avsenders» formål med å få tilgang til deres data og unngikk å gi tilgang til mikrofon og bilder om det ikke virket nødvendig for tjenesten. Kunnskapen om dette hadde de hentet ulike steder: fra Youtubere de fulgte, eldre søsken, venner eller det var ting de selv hadde tenkt seg til ved å relatere kildekritikk-læring fra skolen til sosiale medier.

Digital skreddersøm og barns rettigheter – samlende drøfting

En sentral utfordring knyttet til barn og unges rettigheter i sosiale medier, handler om hvordan vi skal beskytte barns rett til ett privatliv uten innblanding, og samtidig opprettholde deres rett til å delta (se artikkel 16, 17 og 31, FNs barnekonvensjon 2003). Barn over 13 år har rett til å delta på sosiale medier og gi eget samtykke. Å håndtere personvern handler ikke bare om plattformenes infrastruktur, men også samspillet og de sosiale praksisene mellom brukerne (boyd 2007). I dag er infrastrukturen i sosiale medier bygd på en modell som individualiserer ansvaret for personvern. Plattformaktørene følger en typisk amerikansk juridisk modell for personvern som er basert på individuelle rettigheter og ansvar. Samtidig

lager de ett sosialt rom hvor det tilrettelegges for en økende delingskultur med personlig dataflyt, som gjør det vanskelig for brukerne å ivareta egne personverninteresser. Dette har tvunget ungdom til å endre sin forståelse og strategier når de samhandler i sosiale medier (Marwick og boyd 2014).

Selv om GDPR gir mer ansvar til tilbydere for å beskytte barn i det datadrevne digitale markedet, viser studien vi har referert her at personvern som standardfunksjon ikke ser ut til å fungere tilstrekkelig ivaretagende for barn og unges rett til å bli beskyttet. Det legges for stort ansvar for beskyttelse av eget personvern på de unge selv gjennom samtykke. Selv om vi finner mange eksempler på at ungdom forsøker å ivareta egne personverninteresser på sosiale medier, er deres strategier ikke tilstrekkelig for selvbeskyttelse. Deres høye tillit til de store plattformene kan for eksempel gi dem liten oversikt over egne persondata, øke risiko for høsting og videresalg av deres digitale data og mottak av skreddersydd markedsføring de er særlig sårbare for. Dette kan være alvorlig av flere grunner enn de vi til nå har nevnt. En frykt er at data som høstes om barn i dag kan brukes til å lage diskriminerende tilbud og prissystemer (Dulsrud og Alfnæs 2018) de kan møte som voksne. En annen risiko er at barns data blir brukt slik at det kan true barns grunnleggende rett til å delta eller til å representere seg selv (Lupton og Williamson 2017).

Digital forbrukerkompetanse og barns rett til medvirkning til egen læring

Barn har rett til utdanning som skal fremme teknologisk kunnskap og digitale ferdigheter i dagens digitale landskap (Livingstone og O'Neill 2014). Når man snakker om digital kompetanse, er det viktig å inkludere evnen til å forstå og ha kontroll over ens personlige data. Pangrazio og Selwyn (2018) bruker begrepet «personal data literacies» for å beskrive denne personvernkompetansen. Kunnskapen om den digitale markedsplassen og hvordan barn best kan ivareta eget personvern er lav, blant tje-

nesteleverandørene på internett, regulerende myndigheter, barnas rådgivere hjemme, blant venner og på skolen. Det gjør at mange barn og unge i dag må lære av ubehagelige opplevelser nå, og i fremtid. Utfordringene her blir mange, når det er mulig for markedsaktører å høste og sette sammen data som barna ikke vet om eller tror de har slettet. Det er derfor viktig å utvikle verktøy og tiltak som kan beskytte barn bedre mot uønsket overvåkning, påvirkning og diskriminering. Dette handler om bedre merking av integrert markedsføring, forenklede og mer beskyttende personvernsinnstillinger og om en generelt større bevissthet omkring hvordan det datadrevne markedet og plattformer virker. Det handler videre om å kjenne til risikofaktorer og hvordan en kan unngå dem.

I denne artikkelen har vi vært opptatt av hvorvidt barns persondata blir brukt til skreddersøm som beskytter dem mot uønsket innhold og hvordan tenåringer selv forstår og forvalter personvernproblematikk på plattformen (samtykke). Sosiale medier har nå blitt en hovedarena for samfunnsdeltagelse, sosialisering og læring. Derfor er det å sikre tilgang og deltagelse i sosiale medier en viktig del av å opprettholde barns rettigheter i FNs barnekonvensjon. Studien vi har referert i denne artikkelen (Rosenberg, Steinnes og Storm-Mathisen 2018) indikerer at det er store utfordringer forbundet med å opprettholde barns rett til deltagelse på sosiale medier og samtidig sikre deres rett til å bli beskyttet i den digitale arenaen. Digitale data fra barn og unges internettaktiviteter blir åpenbart brukt av kommersielle aktører, men ikke på måter som beskytter ungdom fra skadelig innhold. Snarere fant vi tydelig trekk av skreddersydd markedsføring på tenåringenes sosiale medieprofiler, som både brøt med barns rett til å bli beskyttet for diskriminering og heller ikke viste aktsomhet for 'barns påvirkelighet, manglende erfaring og naturlige «godtroenhet». Særlig bekymringsfull var den sterke kjønnsstereotypiseringen av markedsføring rettet mot gutter og jenter og at ungdom også hadde mottatt

innhold på basis av etnisitet.

Dette peker til sammen mot et kompleks av utfordringer. For det første er det tydelig at det nye GDPR-regelverket foreløpig ikke synes å ivareta barns rett til beskyttelse i tilstrekkelig grad. For å sikre barns rett til å bli hørt og ha innflytelse over eget liv er det viktig at de gis mulighet til å gi aktivt samtykke til bruk av egne data. Foreløpig fungerer dette på måter som bidrar til å forsterke tendensen mot at det regulerende ansvaret legges til det svakeste leddet i markedet, den uerfarne barneforbrukeren, en aktør som i liten grad har mulighet til å ta hele ansvaret for å beskytte seg selv. For det andre er samtykkeavtalene lite tilpasset barn og dermed vanskelig for dem å forstå. Mange av tenåringene i den refererte undersøkelsen forholdt seg lite bevisst til det store ansvaret de har fått for egne data, og ga sitt samtykke til bruk av data, uten å forstå hva det innebar, fordi de ønsket tilgang til tjenester. Regelverk, så vel som tjenestene, må i fremtiden tilrettelegges slik at barn bedre kan forstå hvilke valg de har og hva de selv kan gjøre. I tillegg er det behov for å styrke den digitale forbrukerkompetansen, i befolkningen generelt og for barn spesielt. For det tredje er kunnskapen og bevisstheten om hvilke konsekvenser bruk av barns data kan ha svært mangelfull i forskningen, i befolkningen og hos den enkelte.

Undersøkelsen vi har referert gir eksempel på at det å skape kunnskap sammen med barn og unge om hvordan persondata blir brukt, og virker på digitale plattformer, i seg selv styrker de involvertes bevissthet. Slike aktiviteter kan fremme de unges mulighet til å bli informert om hva som er risikoer og hva de kan gjøre for å beskytte seg selv. De eksperimentelle metodeinngangene som ble brukt i undersøkelsen bidro til å konkretisere, visualisere og sammenstille individuelle erfaringer i et felles «refleksjonsrom». Dette gjorde det lettere å se mønstre, noe som i sin tur økte tenåringenes kritiske refleksjoner om skreddersydd markedsføring og personvernproblematikk, samt deres digitale forbrukerkompetanse.

Metodene ga også innsyn i hva som engasjerte og fremmet de unges digitale kompetanse og kritiske tenkning i seg selv. For eksempel viste det seg at de unge ble mer bevisste på hvordan egne personlige data/digitale spor, innsamlet av plattformer som Facebook, kunne styre og påvirke hva slags kommersielt innhold de fikk i sosiale medier. Et viktig bidrag som kan øke barns engasjement rundt sosiale medier, personvern og teknologi, er følgelig å invitere barn mer inn i formingen av hva de skal lære på skolen. For å nå ut med informasjon som kan øke barn og unges bevissthet om forbrukeratferd

på internett, kan det være hensiktsmessig å bruke nettopp internettarenaer. Det har blant annet blitt gjort i vår studie gjennom filmer tilpasset ungdom i sosiale medier (Berggrav 2019). Samtidig må også mer innflytelsesrike aktører på banen for å bidra til at det blir utviklet verktøy som former skreddersømmen slik at barn kan bli hørt i sitt ønske om beskyttelse uten å miste mulighet til å bruke tjenester. Som foregangsland for barns rettigheter, er det viktig at vi jobber frem gode løsninger for å imøtekomme de utfordringer barn og unge møter i den digitale verden.

Referanser

- FNs konvensjon om barnets rettigheter. Vedtatt av De Forente Nasjoner den 20. november 1989, ratifisert av Norge den 8. januar 1991: Revidert oversettelse mars 2003 med tilleggsprotokoller.* Oslo: Barne- og familiedepartementet.
- Barneombudet. 2017. *Barneombudets supplerende rapport til FNs barnekomité. Barns rettigheter i Norge - 2017.* Oslo: Barneombudet.
- Berg, L. 2014. *Forbrukersårbarhet. Hvordan mestrer de eldre forbrukerrollen?* Oslo: Forbruksforskningsinstituttet SIFO, OsloMet.
- Berg, L. og Dulsrud, A. 2018. *Tillit og sårbarhet på nett. Forbrukernes praksiser og vurderinger etter innføringen av det nye personverndirektivet (GDPR) i Norge 2018.* Oslo: Forbruksforskningsinstituttet SIFO, OsloMet.
- Berggrav, S. 2019. Nye forskningsmetoder avslører ulovlig reklame til barn. Oslo: OsloMet. <https://www.oslomet.no/forskning/forskningsnyheter/nye-forskningsmetoder-avslorer-ulovlig-reklame-barn>.
- Brečko, B. og Ferrari, A. 2016. *The Digital Competence Framework for Consumers. JRC Science for Policy Report.* Red: R., Vuorikari og Y., Punie Luxembourg: Publication office for the European Union.
- boyd, d. 2014. *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens.* New Haven: Yale University Press.
- boyd, d. 2007. Why youth (heart) social network sites: The role of networked publics in teenage social life. *MacArthur foundation series on digital learning—Youth, identity, and digital media* 119:142.
- Dalquist, U. og I. Wadbring. 2017. *Marknadsmässig kurrögömmalek? Barn, unga och dold reklam.* Gøteborg: Nordicom og Statens Medieråd.
- Datatilsynet. 2015. *Det store datakapløpet. Rapport om hvordan kommersiell bruk av personopplysninger utfordrer personvernet, november 2015.* Oslo: Datatilsynet.
- Datatilsynet. *Personvern 2018. Tillit og følelser.* Oslo: Teknologirådet, Datatilsynet. ISBN 978-82-92447-93-2 (elektronisk utgave)Dulsrud, A. og Alfnes, F. 2018. *Når stordata blir Big Business. Oppdragsrapport nr. 10 - 2017* Oslo: Forbruksforskningsinstituttet SIFO, Høgskolen i Oslo og Akershus
- Elvebakk, L. B. Engebretsen og Walseth, K. 2018. Kroppen på Instagram - Ungdoms refleksjoner rundt kroppsideal og kroppspress. I: M. Øksnes, E. Sundsdal og C. R. Haugen., red. *Ungdom, danning og fellesskap - samfunns- og kulturpedagogiske perspektiv.* Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Forbrukertilsynet. 2014. Forbrukertilsynets veiledning om handelspraksis overfor barn og unge. Oslo: Forbrukertilsynet.
- Forbrukertilsynet. 2017. Forbrukertilsynets veileder for merking av reklame i sosiale medier. Oslo: Forbrukertilsynet.
- Forbrukertilsynet. 2018. Regler for markedsføring av skjønnhetsprodukter og -behandlinger. Oslo: Forbrukertilsynet.
- Helsedirektoratet. 2016. *Alkoholloven med kommentarer.* Oslo: Helsedirektoratet.
- Håskjold, R. og Østgaard, A. 2018. Rapport til Medietilsynet 24.07.2018. Sentio Research Rapport. Trondheim: Sentio Research Norge. <https://www.forbrukertilsynet.no/content/2018/08/Medietilsynet-juli-2018.pdf>.
- Kjørstad, I., Brusdal, R. og Ånestad, S.E. 2010. *Barn som forbrukere av kommersielle nettsamfunn: En casestudie av Habbo.no.* Oslo: Statens institutt for forbruksforskning
- Livingstone, S., og Stoilova, M. 2018. Children's data and privacy online: Exploring the evidence. London: LSE Media and Communications.
- Livingstone, S. og O'Neill, B. 2014. Children's rights online: Challenges, dilemmas and emerging directions. I Hof, S., Berg, B. og Scermer, B. red. *Minding minors wandering the web: Regulating online child safety.* Haag: TMC Asser Press.
- Lupton, D og Williamson, B. 2017. The datafied child: The dataveillance of children and implications for their rights. *New Media & Society* 19: 780–794.
- Marwick, A.E. og boyd, d. 2014. Networked privacy: How teenagers negotiate context in social media'. *New Media & Society* 16: 1051–1067.
- Medietilsynet. 2018. *Barn og medier 2018. 9–18-åringers bruk og opplevelser av medier.* Fredrikstad: Medietilsynet.

- Munthe, K. 2017. Nye personvernregler styrker barns rettigheter på nett. Bergen: Barnevakten. <https://www.barnevakten.no/nye-personvernregler-styrker-barns-rettigheter-pa-nett/>.
- Pangrazio, L. og Selwyn, N. 2018. «Personal data literacies»: A critical literacies approach to enhancing understandings of personal digital data. *New Media & Society* 21: 419–437.
- Rosenberg, T. G., Steinnes, K. K. og Storm-Mathisen, A. 2018. Markedsføring og personvern i sosiale medier – en flermetodisk undersøkelse med barn som medforskere. Oppdragsrapport;13-2018 Oslo: Forbruksforskningsinstituttet SIFO, OsloMet. ISBN 978-82-7063-479-8 <https://fagarkivet.oslomet.no/en/item/markedsforing-og-personvern-i-sosiale-medier-en-flermetodisk-undersokelse-med-barn-som-medforskere>.
- Staksrud, E. 2013. *Children in the Online World. Risk, regulation, rights*. New York: Routledge.
- Storm-Mathisen, A. 2016. Grasping children's media practices – theoretical and methodological challenges. *Journal of children and Media* 10: 81–89.
- Storm-Mathisen, A. 2018. Visual Methods in Ethnographic Fieldwork – On Learning from Participants Through their Video-accounts. *Forum for development studies* 45: 261–286.
- Storm-Mathisen, A og Kjørstad, I. 2015. *Barns bruk av smarttelefon og nettbrett – en kvalitativ undersøkelse av regulerings idealer og praksiser*. Oslo: Statens Institutt for forbruksforskning.
- Vaage, O F. 2016. *Norsk mediebarometer 2016*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.

Forfatterpresentasjoner

Thea Grav Rosenberg har en mastergrad i medievitenskap fra Universitetet i Oslo og er utdannet fotojournalist fra Høgskolen i Oslo. I 2018-19 ledet Rosenberg forskningsprosjektet Markedsføring og personvern i sosiale medier – en flermetodisk undersøkelse med barn som medforskere ved Forbruksforskningsinstituttet SIFO. Ved SIFO har hun blant annet forsket på barndom og forbruk, markedsføring og personvern i sosiale medier. I 2019 begynte Rosenberg i stillingen som seniorrådgiver i Medietilsynet. For tiden jobber hun med innsikts- og analysearbeid knyttet til ny teknologi, barn og medietrender. Hun er blant annet prosjektleder for den kommende Barn og medier-undersøkelsen. E-post: thea.grav.rosenberg@medietilsynet.no

Ardis Storm-Mathisen har en PhD i sosiologi og jobber som Forsker I ved Forbruksforskningsinstituttet SIFO og som Prof II ved Barnehagelærerutdanningen ved OsloMet- storbyuniversitetet. Faglige interesseområder er barn og familiers hverdagsliv med fokus på hvordan (digital) forbruk (og markedslogikker) virker inn på relasjoner samt metode og teoriutvikling for å gripe dette. E-post: ardis.storm-mathisen@oslomet.no

Kamilla Knutsen Steinnes har en mastergrad i psykologi fra UiO og er forsker ved Forbruksforskningsinstituttet SIFO, OsloMet. Hennes forskningsfelt inkluderer barn og unges digitale hverdagsliv og forbruk, med særlig fokus på sosiale medier, personvern og selvbylde. E-post: <kamillak@oslomet.no> kamillak@oslomet.no

Henry Mainsah er utdannet medieviter og jobber som forsker ved Forbruksforskningsinstituttet, OsloMet. Hans forskningsinteresser inkluderer digitale medier, digital kompetanse, design, kulturstudier, og tværfaglig forskningsmetoder. E-post: Henry.Mainsah@oslomet.no